

**SANAL PARALARIN FIKHÎ AÇIDAN
PARA OLMA VASFI**

Seyyit Ali ALBAYRAK

**Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri
Doç. Dr. H. Murat KUMBASAR
2022
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

Seyyit Ali ALBAYRAK

SANAL PARALARIN FIKHÎ AÇIDAN PARA OLMA VASFI

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. H. Murat KUMBASAR**

ERZURUM-2022

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Sanal Paraların Fıkhi Açından Para Olma Vasfı" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

21.10.2022

Ash ıslak imzalıdır

Seyyit Ali ALBAYRAK

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. H. Murat KUMBASAR danışmanlığında, Seyyit Ali ALBAYRAK tarafından hazırlanan bu çalışma 21 /10/2022 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Davut YAYLALI	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi: Doç. Dr. H. Murat KUMBASAR	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Hadi SAĞLAM	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Emrullah DUMLU	İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü
Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	X
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	XII
TABLolar DİZİNİ	XIII
RESİMLER DİZİNİ	XIV
ÖNSÖZ.....	XVI
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN PROBLEMİ VE ÖNEMİ.....	1
II. ÇALIŞMANIN GEREKÇESİ VE AMACI	3
III. ÇALIŞMANIN KAPSAMI, ÖZGÜN DEĞERİ VE YAYGIN ETKİSİ.....	3
IV. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	4
V. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	6
A. İslâm'da Para Konusunda Yapılan Çalışmalar	6
B. Kripto Sanal Paraların İslâm Hukuku Açısından Ele Alındığı Çalışmalar	7

BİRİNCİ BÖLÜM

PARANIN TARİHİ SEYRİ VE GELİŞİMİ

1.1. PARANIN TANIMI VE ORTAYA ÇIKIŞI	13
1.1.1. Para Nedir?	13
1.1.2. Paradan Önce.....	14
1.1.3. Trampa Dönemi.....	16
1.1.4. Trampadan Sonrası ve Hesap Parası Dönemi	18
1.1.5. Paranın Ortaya Çıkışı	20
1.1.6. Paranın İşlevleri.....	24
1.1.7. Paranın Özellikleri.....	25
1.1.7.1. Genel Kabul Görmesi	25
1.1.7.2. Dayanıklılık	26
1.1.7.3. Bölünebilirlik.....	27
1.1.7.4. Mislilik	27
1.1.7.5. Nadirlik.....	28
1.2. PARA ÇEŞİTLERİ.....	28

1.2.1. Ortaya Çıkışı Bakımından Para Çeşitleri	28
1.2.1.1. Doğal Para	28
1.2.1.2. Resmî Para	28
1.2.2. Fiziksel Özellikleri Bakımından Para Çeşitleri	29
1.2.2.1. Mal (Emtia) Para	29
1.2.2.2. Temsili (Emtiaya Dayalı) Para	30
1.2.2.3. İtibari Para	31
1.2.2.3.1. Madenî Ufaklık Para (Metal Para).....	32
1.2.2.3.2. Kâğıt Para	32
1.2.2.4. Kaydî Para (Banka Parası).....	34
1.2.2.5. Dijital Para Çeşitleri	36
1.2.2.5.1. Elektronik Para	37
1.2.2.5.2. Sanal Para	38
1.2.2.5.3. Kripto Para.....	38
1.3. PARA STANDARTLARI VE PARA SİSTEMİ	39
1.3.1. Mal Para Standardı	39
1.3.1.1. Mal Para (madenî para) Sistemleri	39
1.3.1.1.1. Tek Maden Sistemi	40
1.3.1.1.1.1. Altın Standardı.....	40
1.3.1.1.1.2. Gümüş Standardı	41
1.3.1.1.2. Çift Maden Sistemi	41
1.3.1.1.3. Simmetal Sistemi.....	42
1.3.2. Temsili Para Sistemi.....	42
1.3.3. Kâğıt Para Sistemi	42
1.3.4. Banka Parası Sistemi	43
1.3.5. Kripto Para Sistemi	43
1.4. PARA OLAYLARI	43
1.4.1. Enflasyon.....	44
1.4.2. Deflasyon	44
1.4.3. Devalüasyon	45
1.4.4. Revalüasyon	45

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ VE İSLÂMÎ DÖNEMDE PARANIN TARİHİ SEYRİ

2.1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE HİCAZ BÖLGESİNDE PARA.....	46
2.2. İSLÂMÎ DÖNEMDE PARANIN TARİHİ SEYRİ.....	48
2.2.1. Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Para	49
2.2.2. Emevîler Dönemi ve Sonrasında Para.....	52
2.3. İSLÂMÎ DÖNEMDE KULLANILAN PARALAR.....	55
2.3.1. Dirhem (Gümüş Para)	55
2.3.2. Dinar (Altın Para).....	61
2.3.3. Fels (Bakır Para).....	64
2.3.4. Mağşuş (Katkılı Para).....	67
2.3.5. Kâğıt Para	67
2.4. İSLÂMÎ DÖNEMDE KULLANILAN AĞIRLIK-ÖLÇÜ BİRİMLERİ	70
2.4.1. Habbe	70
2.4.2. Kırat.....	71
2.4.3. Dânik	71
2.4.4. Dirhem.....	71
2.4.5. Miskal.....	72
2.4.6. Nüvât/Nevât	72
2.4.7. Neş.....	72
2.4.8. Ukıyye	72
2.4.9. Rıtl.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAL PARA BİRİMLERİ VE TEKNOLOJİK ALTYAPISI

3.1. SANAL PARA BİRİMİNİN TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZELLİKLERİ	74
3.2. SANAL PARA BİRİMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI	76
3.2.1. Kapalı Sistem Sanal Para Birimleri.....	76
3.2.2. Tek Yönlü Akışa Sahip Sanal Para Birimleri.....	77
3.2.3. İki Yönlü Akışa Sahip Sanal Para Birimleri	77
3.3. KRİPTO SANAL PARA OLGUSUNUN TARİHİ ARKA PLANI.....	78

3.4. KRİPTO SANAL PARA BİRİMLERİNİN ELEKTRONİK PARA VE GELENEKSEL PARA BİRİMLERİYLE MUKAYESESİ.....	79
3.5. KRİPTO SANAL PARALARIN TEKNOLOJİK ALT YAPISI VE ÇALIŞMA SİSTEMİ.....	82
3.5.1. Kriptoloji.....	82
3.5.1.1. Kriptografi.....	82
3.5.1.2. Kriptanaliz.....	83
3.5.2. Blok Zincir (Blockchain).....	83
3.5.2.1. Blok Zinciri Çeşitleri.....	87
3.5.2.2. Blok Zinciri Teknolojisinin Kullanım Alanları.....	88
3.5.3. Tangle.....	89
3.5.4. Madencilik (Mining).....	90
3.5.5. Hash Algoritması (Kriptolojik Özet Fonksiyon).....	91
3.5.6. İş Kanıtı (Proof of Work-POW).....	92
3.5.7. Pay Kanıtı (Proof of Stake-POS).....	93
3.5.8. Dijital İmza.....	93
3.5.9. Kripto Sanal Para Cüzdanları.....	95
3.5.9.1. Kripto Sanal Para Cüzdan Çeşitleri.....	95
3.5.9.2. Yazılım Cüzdanları.....	95
3.5.9.3. Donanım Cüzdanlar.....	96
3.5.9.4. Kâğıt Cüzdan.....	97
3.6. KRİPTO SANAL PARA ÇEŞİTLERİ.....	97
3.6.1. Kripto Sanal Paraların Sınıflandırılması.....	98
3.6.2. Temel Fonksiyonlarına Göre Kripto Sanal Paralar.....	99
3.6.3. Kripto Sanal Para Çeşitleri.....	100
3.6.3.1. Bitcoin (BTC).....	101
3.6.3.2. Ethereum (ETH).....	105
3.6.3.3. Ripple (XRP).....	106
3.6.3.4. Litecoin (LTC).....	108
3.6.3.5. Tether (USDT).....	109
3.6.3.6. Binance USD (BUSD).....	110
3.6.4. İslâmî Kurallara Uygun Olduğu İddia Edilen Kripto Sanal Para Çeşitleri.....	111

3.7. KRİPTO SANAL PARALARIN TEMİNİ	111
3.7.1. Kripto Sanal Para Borsaları	112
3.7.2. Kripto Sanal Para Bankamatikleri (ATM)	115
3.8. KRİPTO SANAL PARALARIN FAYDA VE RİSKLERİ	116
3.9. KRİPTO SANAL PARALARIN ÇEŞİTLİ ÜLKELERDEKİ YASAL DURUMLARI	118
3.9.1. Amerika Birleşik Devletleri	119
3.9.2. Kanada.....	119
3.9.3. Avustralya	120
3.9.4. İngiltere	120
3.9.5. Finlandiya.....	121
3.9.6. Almanya	121
3.9.7. İsviçre	122
3.9.8. Japonya.....	122
3.9.9. Rusya	122
3.9.10. Çin	123
3.9.11. Türkiye	123
3.10. KRİPTO SANAL PARALARIN İKTİSADÎ AÇIDAN PARA OLMA DURUMU	128
3.10.1. Mübadele Aracı Olarak Kripto Sanal Paralar.....	129
3.10.2. Ölçü Birimi Olarak Kripto Sanal Paralar	130
3.10.3. Değer Saklama Aracı Olarak Kripto Sanal Paralar	131

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KRİPTO SANAL PARALARIN MEŞRUIYETİNE YÖNELİK FİKHÎ

TARTIŞMALAR

4.1. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLMADIĞI YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLER	132
4.1.1. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu	132
4.1.2. Filistin Fetva Merkezi	135
4.1.3. Mısır Fetva Merkezi	136
4.1.4. Birleşik Arap Emirlikleri Vakıflar ve İslâmî İşler Genel Komisyonu	137

4.1.5. Güney Afrika Alimler Meclisi Fetva Kurulu	138
4.1.6. Dâiretü'l-İfta (Ürdün).....	139
4.1.7. Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî	140
4.1.8. Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Fetva Kurulu.....	140
4.1.9. Hayreddin Karaman	140
4.1.10. Servet Bayındır	141
4.1.11. Ali Muhyiddin el-Karadâğî	142
4.1.12. Monzer Kahf	142
4.2. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLMADIĞI YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLERİN GEREKÇELERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	143
4.2.1. Kripto Sanal Paraların Herhangi Bir Devlet Otoritesinden Bağımsız Olarak Üretilmesi	143
4.2.2. Paranın Vasıflarını Taşımaması ve Paranın İşlevlerinden Yoksun Olması	145
4.2.3. Kripto Sanal Paraların Denetimden Yoksun Olması ve Yasal Düzenlemelerin Olmaması	146
4.2.4. Kripto Sanal Paraların Değerinde Meydana Gelen Yüksek Volatilité.....	148
4.2.5. Kripto Sanal Paraların Yasadışı Faaliyetlerde Kullanılması.....	150
4.2.6. Kripto Sanal Paralarda Garar ve Kumar Bulunması	152
4.2.7. Kripto Sanal Paraların Sebepsiz ve Haksız Zenginleşmeye Yol Açması	154
4.2.8. Kripto Sanal Paraların Elektrik İsrafına Sebep Olması.....	155
4.2.9. Spekülasyona Açık Olması	155
4.2.10. Vergilendirmede Yaşanan Zorluklar	158
4.2.11. Karşılığının Olmaması	158
4.2.12. Teknik Sorunlar	159
4.2.13. Kripto Para İşlemlerinde Kabzın Meydana Gelmemesi.....	160
4.2.14. Bey'u'l-Ma'dûm Oluşu	162
4.2.15. Tarafların Bilinmezliği	163
4.2.16. Akit Meclisinin Olmayışı	165
4.3. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLMADIĞI YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞ SAHİPLERİNİN İLERİ SÜRDÜĞÜ DELİLLER.....	166
4.3.1. Sünnet.....	166
4.3.2. Mefsedet	167

4.3.3. Sedd-i Zerâi'	168
4.3.4. Örf	168
4.4. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLDUĞU YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLER	169
4.4.1. Süleyman Kaya	169
4.4.2. Abdullah b.Muhammed b. Abdülvehhab el-Akîl.....	172
4.4.3. Halid Abdülmü'min er-Rıfâi	173
4.4.4. Amanah Finance Consultancy	174
4.4.5. Mohd Daud Bakar	176
4.4.6. Blossom Finance -Mufti Muhammad Abu-Bakar-	177
4.5. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLDUĞU YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLERİN GEREKÇELERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	178
4.5.1. Paranın Değerini Devlet Otoritesinden Alma Zorunluluğunun Olmaması	178
4.5.2. Kripto Sanal Paraların Para Vasıflarını Taşındığı ve Paranın İşlevlerini Yerine Getirdiği	179
4.5.3. Kripto Sanal Paraların Tamamen Denetimden Yoksun ve Merkeziyetsiz Olmaması ve Yasal Düzenlemelerin Yapılıyor Olması	179
4.5.4. Değerindeki Volatilitenin Paralık Vasfına Etki Etmemesi	180
4.5.5. Spekülasyon ve Manipülasyonun Kripto Sanal Paralardan Kaynaklanmaması	180
4.5.6. Kripto Sanal Paraların Yasadışı Faaliyetlerde Kullanılmasının Farklı Bir Durum Olduğu.....	180
4.5.7. Yüksek İşlem Hızı, Düşük Maliyetle Para Transfer Etme İmkânı ve Karşılıksız Para Basma İmkânını Ortadan Kaldırması.....	181
4.6. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLDUĞU YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞ SAHİPLERİNİN İLERİ SÜRDÜĞÜ DELİLLER.....	181
4.6.1. İstishâb	182
4.6.2. İstislâh	182
4.6.3. Kıyas.....	183

BEŞİNCİ BÖLÜM
FIKIHTA PARA KAVRAMI VE KRİPTO SANAL PARALARIN FIKHÎ
AÇIDAN PARA OLMA VASFI

5.1. FIKIHTA PARA KAVRAMI	184
5.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Para Kavramı	184
5.1.2. Sünnet'te Para Kavramı	187
5.1.3. Fakihlere Göre Para Kavramının Kapsamı	188
5.2.3.1. Dinar ve Dirhem	190
5.2.3.2. Fels	190
5.2.3.3. Mağşuş Para.....	192
5.2.3.4. Kâğıt Para	194
5.2.3.5. Kaydî Para	198
5.2. FIKHA GÖRE PARANIN İŞLEVLERİ, ÖZELLİKLERİ VE KRİPTO	
SANAL PARALARLA MUKAYESESİ	201
5.2.1. Paranın İşlevleri ve Kripto Sanal Paraların Durumu.....	201
5.2.2. Paranın Özellikleri ve Kripto Sanal Paraların Durumu.....	203
5.2.2.1. Paranın Genel Kabul Görmesi.....	204
5.2.2.2. Paranın Bölünebilir Olması	206
5.2.2.3. Paranın Dayanıkl Olması.....	206
5.2.2.4. Paranın Kolay Taklit Edilememesi.....	207
5.2.2.5. Paranın Kolay Taşınabilir Olması	207
5.2.2.6. Paranın Nadir Olması	208
5.2.2.7. Paranın Mislî Olması.....	208
5.2.2.8. Paranın Tayinle Taayyün Etmemesi.....	209
5.2.2.9. Paranın Mal Olması ve Mütakavim Olması	210
5.2.2.10. Paranın Semen Olması	212
5.2.2.11. Paranın İstikrarlı Olması.....	213
5.2.2.12. Paranın Devlet Tarafından Piyasaya Sürülmesi	215
5.2.3. Parada Olmaması Gereken Vasıflar	217
5.3.4. Kripto Sanal Para Madenciliğinin Değerlendirilmesi	218
5.3.5. Kripto Sanal Para Borsalarının Değerlendirilmesi.....	219

SONUÇ	221
KAYNAKÇA	226
ÖZGEÇMİŞ	254

ÖZET**DOKTORA TEZİ****SANAL PARALARIN FIKHÎ AÇIDAN PARA OLMA VASFI****Seyyit Ali ALBAYRAK****Tez Danışmanı: Doç. Dr. H. Murat KUMBASAR****2022, 254 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Davut YAYLALI
Prof. Dr. Eyup ŞİMŞEK
Prof. Dr. Hadi SAĞLAM
Doç. Dr. H. Murat KUMBASAR
Doç. Dr. Emrullah DURLU**

İnsanlık tarihi boyunca paranın farklı formlarını görmek mümkündür. Mal paradan temsili paraya, temsili paradan itibari paraya, itibari paradan dijital paraya ve nihayetinde kripto sanal paraya geçişe şahit olmaktayız. Bilişim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler paranın her geçen gün farklı formlarda kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Son yıllarda özellikle yazılım mühendisliğinin gelişmesi ve buna paralel olarak blockchain teknolojisiyle birlikte kripto sanal paralar ilgi odağı haline gelmiştir. Bu anlamda kripto sanal paralar; iktisat, işletme, hukuk, güvenlik ve ilahiyat gibi pek çok farklı alanda yapılan akademik çalışmaların da yoğunlaştığı bir alan olmuştur.

Geleneksel ödeme sistemlerine alternatif olarak ortaya çıkan kripto sanal paraların hukukî meşruiyetinin yanı sıra dinî bakımdan meşruiyeti de merak ve tartışma konusudur. Bu anlamda çalışmamızda para olgusu tarihi seyriyle birlikte ele alınmış, kripto sanal paraların teknolojik altyapıları ve çeşitlerine yer verilmiştir. Ayrıca çağdaş İslâm hukukçularının kripto sanal paraların meşruiyetine yönelik görüşleri değerlendirilmiş, fıkıhta para olgusu üzerinde durulmuş ve kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma vasfı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İslâm Hukuku, Para, Sanal Para, Kripto Para.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****VIRTUAL CURRENCIES' STATUS OF BEING MONEY ISLAMIC
JURISPRUDENTIAL PERSPECTIVE****Seyyit Ali ALBAYRAK****Advisor: Assoc. Prof. Dr. H. Murat KUMBASAR****2022, 254 Pages****Jury: Prof. Dr. Davut YAYLALI****Prof. Dr. Eyup ŞİMŞEK****Prof. Dr. Hadi SAĞLAM****Assoc. Prof. Dr. H. Murat KUMBASAR****Assoc. Prof. Dr. Emrullah DURLU**

It is possible to see different forms of money throughout human history. We are witnessing the transition from commodity money to fiat money, from fiat money to fiat money, from fiat money to digital money, and finally to crypto virtual money. Developments in information technology allow money to be used in different forms every day. In recent years, especially with the development of software engineering and in parallel with blockchain technology, crypto virtual currencies have become the focus of attention. In this sense, crypto virtual currencies have also been an area where academic studies in many different fields such as economics, business, law, security and theology are concentrated.

In addition to the legal legitimacy of crypto virtual currencies, which emerged as an alternative to traditional payment systems, their religious legitimacy is also a matter of curiosity and discussion. In this sense, in our study, the phenomenon of money was discussed together with its historical course, and the technological infrastructures and types of crypto virtual currencies were included. In addition, the views of contemporary Islamic lawyers on the legitimacy of crypto virtual currencies were evaluated, the phenomenon of money in fiqh was emphasized and the fiqh nature of crypto virtual currencies as money was discussed.

Keywords: Fiqh, Islamic Law, Money, Virtual Money, Crypto Money.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ATM	Automatic Teller Machine
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Bk.	Bakınız
BTC	Bitcoin
BUSD	Binance USD
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
EFT	Elektronik Fon Transferi
ETH	Ethereum
g.	Gram
IBAN	International Bank Account Number
LTC	Litecoin
m.	Madde
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
md.	Madde
nşr.	Neşreden
SHA	Secure Hashing Algorithm
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
ss.	Sayfalar arası
SWIFT	Society For Worldwide Interbank Financial Telecommunications
t.y.	Basım tarihi yok
TCK	Türk Ceza Kanunu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TL	Türk Lirası
USD	Amerika Doları
vr.	Varak
XRP	Ripple
yy.	Basım yeri yok
h.	Hicrî

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Mevduat Genişleme Çarpanı.....	35
Tablo 2. Blok Zinciri Teknolojisi ve Kripto Sanal Paraların Arka Planının Kronolojisi.....	79
Tablo 3. Kripto Sanal Paralar ve Elektronik Paraların Mukayesesi.....	80

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Taş Para Örneği. Yap, Mikronezya.	19
Resim 2. M.Ö. 6. Yüzyılda Lidya'nın Başşehri Sardes'te Darp Edilen Altın ve Gümüş Sikke Örnekleri.	21
Resim 3. Büyük Ming Sirkülasyon Hazinesi Olarak Bilinen Bir Banknot Örneği Çin, 1375.	21
Resim 4. Avrupa Stockholms Banco Tarafından 1666'da Basılan Kâğıt Para.	22
Resim 5. 1856'da Çıkarılan 10 Kuruş Kâime.....	23
Resim 6. 1917'de Çıkan 5 Kuruş Kâime.	23
Resim 7. İşçilere Birayla Yapılan Ödemeyi Gösteren Kil Tablet. M.Ö. 3100-3000.....	30
Resim 8. Cumhuriyet dönemi basılan kâğıt para örneği.....	33
Resim 9. Bizans altın sikke örnekleri.	48
Resim 10. Halife Abdülmelik b. Mervân'a Ait Bir Sikke Örneği.	53
Resim 11. Selçuklu Dönemine Ait Bazı Sikke Örnekleri	54
Resim 12. Osmanlı ve Değişik Dönemlere Ait Sikke Örnekleri.....	54
Resim 13. Kûfi Yazılı Sâsânî Dirhemi Örneği.	56
Resim 14. Halife Abdülmelik b. Mervân Devrinde Basılmış Dirhem Örnekleri	59
Resim 15. Halife Abdülmelik Zamanında (685-705) Basılan Emevî Dirhemi Örneği ..	59
Resim 16. Ermîniye'de 99'da (717-18) Basılan Emevî Dirhemi Örneği.	60
Resim 17. Ön Yüzünde Halife Abdülmelik'in Tasviri ve Bazı Dinî İbareler Bulunan Bir Dinar Örneği.....	63
Resim 18. 94 (713) Tarihli Bir Dinar Örneği	63
Resim 19. Halife Abdülmelik b. Mervân Tarafından Dımaşk'ta Bastırılmış Olan Dinar Örneği.....	63
Resim 20. İmparator II. Konstans Tipinde Dımaşk'ta Basılmış Bakır Fels Örneği	65
Resim 21. İmparator II. Konstans Tipinde Humus' ta Basılmış Bakır Fels Örneği	65
Resim 22. Ba'lebek'de ve Taberiye'de Darbedilen Taklit Felslerle Miladi 670 Yılında Basılan Halife Tasvirli Fels Örnekleri.	66
Resim 23. I. Murad Devrine Ait Bakır Para Örneği.	67
Resim 24. Bir Liralık Kâime Örneği.	68
Resim 25. Sanal Paraların Sınıflandırılması.....	76
Resim 26. Blok Zinciri Veri Yapısı.....	85

Resim 27. Ağ Yapıları.....	86
Resim 28. Blok Zinciri Teknolojisinin Çalışma Prensibi.....	87
Resim 29. Blok Zincirinin Para Transferindeki Çalışma Prensibi.	87
Resim 30. Bitcoin Ağında Kullanılan SHA-256 HASH Algoritması.	91
Resim 31. İş İspatı Algoritması.	92
Resim 32. İmzalama ve İmza Doğrulama.....	94
Resim 33. Ledger Nano X.	96
Resim 34. Trezor One ve Trezor Model T.	96
Resim 35. CoolWallet S.	97
Resim 36. KeepKey.....	97
Resim 37. Kâğıt Cüzdan Örneği.....	97
Resim 38. İlk On Sırada Yer Alan Çeşitli Kripto Sanal Para Birimleri.	101
Resim 39. Bitcoin'in Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.	104
Resim 40. Ethereum'un Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.	106
Resim 41. Ripple'ın Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.	108
Resim 42. Litecoin'in Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.....	109
Resim 43. Tether'in dolaşımdaki arzı ve piyasa değeri.....	110
Resim 44. Binance USD Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.	111
Resim 45. Türk Kripto Sanal Para Borsaları.	114
Resim 46. Küresel Kripto Sanal Para Borsalarına İlişkin Çeşitli Bilgiler.....	115
Resim 47. Kripto Sanal Para ATM Örneği.....	116
Resim 48. BDDK 25 Kasım 2013 Tarihli Basın Açıklaması.....	124
Resim 49. SPK 2018 Tarihli Bülten.	125
Resim 50. Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik.	127

ÖNSÖZ

Tarihi süreç içerisinde farklı tür ve şekillerde karşımıza çıkan para olgusunun günümüzde sanal formuna tanıklık etmekteyiz. Gelişen teknolojiyle birlikte internetin kullanım alanları giderek artmış, finans sektöründe teknolojik imkânların ve internetin etkin kullanımı sanal para kavramını ortaya çıkarmış ve kullanım hacmi artan kripto sanal paraların hukukî ve dinî meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. Kripto sanal paralara yatırım yapmak veya bu paraları çeşitli ticari işlemlerde kullanmak isteyen fakat dinî hassasiyetleri sebebiyle uzak duranlar, bu tür paraların fikhî açıdan nasıl değerlendirildiğini merak etmektedirler. İslâm hukuku alanında yapılan kripto sanal paraların konu edildiği çalışmaların ve bu konuda verilen çeşitli fetvaların varlığı bilinmektedir. Gerek konuyla ilgili çalışmalar gerekse fetvalar, konuyu tek bir kripto sanal para üzerinden ele aldığı için kanaatimizce ortaya çıkan probleme çözüm sunmakta yetersiz kalmaktadır. Yeni bir olgu olan kripto sanal paraları, paranın tarihi seyirinden, işlev ve özelliklerinden ayrı değerlendirmek yanıltıcı olmaktadır. Bu anlamda çalışmamızda yukarıdaki hususlara, bilhassa paranın işlev ve özelliklerine dikkat çekilerek kripto sanal paraların bu işlevleri yerine getirip getirmediği ve söz konusu özellikleri taşıyıp taşımadığı fikhî açıdan tartışılmıştır.

Güncel ve bir o kadar da ilgi odağı haline gelen bu konuyu çalışmamız için teşvikte bulunan ve çalışma süresi boyunca desteklerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. H. Murat KUMBASAR'a, tez izleme komitesinde yer alarak teklif ve önerileriyle çalışmamıza katkı sunan Sayın Prof. Dr. Davut YAYLALI'ya ve Sayın Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmanın Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) (SDK-2022-9971) kapsamında desteklendiğini belirtmeliyiz. Bu anlamda çalışmamızın proje haline gelmesinde önemli katkıları olan ve bu anlamda bizi teşvik eden Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT'e, BAP koordinasyon merkezi ekibine ve çalışmamızla ilgili teknik konularda en başından beri desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Korkut DİNDİ'ye teşekkür ederim.

GİRİŞ

Çalışmamızda yeni bir olgu olan kripto sanal paralar, paranın tarihi seyri, işlev ve özellikleriyle birlikte fikhî açıdan ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde iktisadî açıdan paranın tanımı yapılarak paranın tarihi seyri incelenmiş, paranın tarih boyunca geçirdiği değişik formlara temas edilmiştir. Sonrasında paranın iktisadî açıdan işlevleri ve özelliklerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, para olgusunun İslâmiyet öncesi ve sonrası durumuna yer verilmiş ve söz konusu dönemlerde kullanılan para türlerine temas edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde sanal para kavramı tartışılmış, kripto sanal paraların tanımlanmasında meydana gelen karışıklıklara değinilmiş, elektronik ve geleneksel para türleriyle olan farklarına yer verilmiştir. Daha sonra kripto sanal paraların teknolojik altyapıları ve çeşitleri ortaya konularak farklı türde kripto sanal paraların varlığına dikkat çekilmiştir. Kripto sanal paraların barındırdığı çeşitli riskler ve sağladığı faydalar ele alınmış ve kripto sanal paralar konusunda yasal düzenleme yapan devletlerden söz edilmiştir. Kripto sanal paraların meşruiyetine yönelik fikhî tartışmalar ise çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınmıştır. Bu anlamda ileri sürülen görüşler genel olarak olumlu ve olumsuz görüşler olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmış, söz konusu görüşlere ve gerekçelerine yer verilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise fıkıhta para kavramı üzerinde durulmuş ve para kavramının kapsamı tartışılmıştır. Kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma vasfı; fıkha göre paranın işlevleri ve özellikleri kapsamında ele alınarak değerlendirilmiştir.

I. ÇALIŞMANIN PROBLEMİ VE ÖNEMİ

Günümüzde teknoloji, takip edilmesi zor bir hızla gelişmekte ve beraberinde birçok yenilik getirmektedir. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak her sektörde olduğu gibi finans sektörü de bu gelişmeden nasibini çeşitli alanlarda almaktadır. Son yıllara değin bunun en önemli göstergesi olarak mobil bankacılık gösterilebilirdi. Fakat günümüzde teknoloji yeni bir para olgusuyla karşımızdadır. Özellikle 2009 yılında ilk olarak tanıştığımız kripto para kavramı aslında bize ileride karşı karşıya kalacağımız paranın yeni formunu göstermekteydi.

Tarih boyunca farklı şekillerine rastladığımız para artık yeni bir formdaydı. Gerek teknolojik altyapısıyla gerek üretim aşamalarıyla bir anda dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştı. Kripto sanal paraların ilk örneği olan Bitcoin, merkeziyetsiz oluşu ve üçüncü bir kişi veya kurumu aradan çıkararak direkt kişiler arası işlemlere imkân tanınmasıyla devletlerin ve insanların ilgi odağı haline geldi. Hızlı bir şekilde büyümeye başlayan kripto para sektörü beraberinde yeni kripto para türlerini getirdi. Giderek insanların yatırım yaptığı bir finansal varlığa dönüşen kripto sanal paraların mahiyetini anlamak adına çeşitli çalışmalar yapılmaya başlandı. Akademik çalışmaların da ilgisini cezbeden kripto sanal paralar iktisatçılar, hukukçular ve ilahiyatçılar tarafından yoğun bir ilgi görmeye başladı.

Kripto sanal paraların çeşitli faydaları yanı sıra barındırdığı riskler insanlar arasında çeşitli endişelere sebep olurken Müslüman bireyler de bu tür paraların İslâmî açıdan nasıl değerlendirildiğini merak etmeye ve bu konuda yetkili kurumlara ve uzmanlara sorular yönelmeye başlamışlardır. Çalışmanın problemi de bu endişelere paralel olarak kripto sanal paraların henüz yeni bir olgu olması ve bu olgunun fikhî açıdan nasıl değerlendirileceği noktasında ortaya çıkmaktadır. Her geçen gün artan piyasa hacmiyle kripto sanal paraların fıkha göre hangi kriterler merkeze alınarak değerlendirileceğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu anlamda çalışmamızda para olgusunun tarihi seyrine, geçirdiği değişimlere ve toplumlarda hangi özellik ve işlevlerle güven sağladığına yer verilmiş, kripto sanal paraları teknolojik altyapılarıyla ele alarak kripto sanal paraların çeşitlerine ve kendi aralarındaki farklara değinilmiştir. Çalışmamızda kripto sanal paraların meşruiyetine yönelik tartışmaları değerlendirerek, fıkıh literatüründe para olgusu ve bu bağlamdaki tartışmalara da yer verilmiştir. Bu yöntemle kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma vasfının değerlendirilmesine zemin hazırlanmıştır. Çalışmamızın önemi ise kripto sanal paraların para olma vasfına sahip olup olmadıklarını, fıkıhta kripto sanal para olgusunu yukarıda zikrettiğimiz hususlarla birlikte paranın tarihi seyriyle ilişkilendirerek ele almasında ve bu konuda okuyucuya ve ilgili alanda yapılacak çalışmalara bir ilke belirlemesinde ve bakış açısı sunmasında ortaya çıkmaktadır.

II. ÇALIŞMANIN GEREKÇESİ VE AMACI

Fıkhın tüm pratik hayatı düzenlerken iktisatla ilgili ortaya çıkan yeni durumlara ve problemlere sessiz kalması ne kadar mümkündür? Bu sorudan hareketle fıkhın çağımızın güncel iktisadî konularından biri olan sanal paralar konusunda nasıl bir tutum sergilediği ve kendisini nasıl konumlandığı ortaya konmalıdır düşüncesi bu çalışmanın gerekçesi durumundadır.

Müslüman bireyler inançları gereği yaşamlarının her alanını ilahi emirlere uygun olarak devam ettirme eğilimindedirler. Bu yüzden yapıp ettiklerinin inançlarına uygun olup olmadığı merak konusudur. Özellikle muamelatla ilgili olarak daha önce karşılaşılmayan olayların fikhî boyutu daha çok merak edilmekte ve bu konuda tatmin edici bir cevap beklenmektedir. Bu anlamda fikha dolayısıyla fıkıh ilmiyle uğraşanlara büyük bir sorumluluk düşmektedir. Bu sorumluluk, araştırmacıları yeni olayları açıklamaya ve ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm üretmeye sevk etmektedir. Çalışmamız, bu sorumluluk bağlamında düşünülmüş, yeni bir form kazanan para olgusunun fikhî açıdan nasıl değerlendirilebileceği sorusuna cevap aramayı amaçlamıştır. Bu çalışma gelişen teknolojiye bağlı olarak dijital ve sanal bir boyut kazanan para olgusunu günümüze değin geçirdiği evrelerden başlayarak açıklamayı ve fikhî açıdan ele alarak değerlendirmeyi hedeflemektedir.

III. ÇALIŞMANIN KAPSAMI, ÖZGÜN DEĞERİ VE YAYGIN ETKİSİ

Çalışmamız sanal paraların fikhî açıdan para olma vasıflarını ele almaktadır. Buna göre paranın tanımını, tarihi seyri ve gelişimini, tarih boyunca geçirdiği evreleri ve formları, paranın işlev ve özelliklerini, İslâm tarihinde ve daha öncesinde kullanılan para ve çeşitlerini, fıkıhta parayı, sanal paranın arka planı ve tanımını ve son olarak da fikha göre sanal paranın para olma vasfını kapsamaktadır.

Güncel bir konu olması sebebiyle çok yakın zamana kadar para ve İslâm konusunda yapılan çalışmalarda sanal paralar ele alınmamıştır. Bu durum daha önce yapılan çalışmalar için bir eksiklik olarak görülmemelidir. Güncel olan bu konuya çağdaş araştırmacıların daha fazla önem vermesi gerektiğini düşünmekteyiz. Son zamanlarda sanal paralarla ilgili olarak iktisat alanında birçok çalışma yapılmıştır. Fakat sanal paraların fikhî açıdan ele alındığı kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Sanal para,

kripto para ya da dijital para kavramlarının fikhî açıdan ele alınmasının önemine inanıyoruz.

Çalışmamızın konusu günümüz fikhî problemlerinden biri olarak kabul edilen sanal paraların fikhî durumudur. Çağımızın bizleri karşı karşıya bıraktığı sanal paraların fikhî durumu gibi yeni durumlar karşısında kendimizi nasıl konumlandırmalıyız düşüncesi çalışmanın çıkış noktası olarak görülebilir. Yeni problemlere çözüm önerileri sunmak fikhin hayatın önünü açan önemli bir özelliğidir. Bu ilkeden hareketle yapacağımız çalışma, konuyu literatür değerlendirmesinde değineceğimiz çalışmalardan daha kapsamlı bir şekilde ele alacak olması yönüyle ayrılmaktadır. Kripto sanal paralar konusunda daha önce yapılmış olan çalışmalar konuyu Bitcoin isimli kripto sanal para özelinde işlemiştir. Yüzlerce farklı çeşidi bulunan kripto sanal paraların tek bir kripto sanal para üzerinden değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olarak görmüyoruz. Bu anlamda çalışmamızın kapsamı diğer çalışmalara göre daha geniş olacaktır.

Çalışmamızın güncel fikhî problemler ve çözüm önerileri bağlamında literatüre katkı sunacağı kanaatindeyiz. Elde edeceğimiz sonuçların akademik dünyaya, İslâm iktisadî alanına ve konuyla yakından ilgilenen araştırmacılara önemli katkılar sunacağına inanmaktayız. Çalışmamız sanal paralar ve fikhin bu konuya bakışı konusunda ilerleyen zamanlarda yapılacak çalışmalara zemin oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Akademisyen ve araştırmacıların kaynak olarak kullanabileceği ve bu konuya ilgi duyan herkesin ulaşabileceği bir çalışma olmasını hedeflemekteyiz.

IV. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda çoklu yöntem kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu anlamda tasvirli, tarihsel ve analitik araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Konu ile ilgili kitap, dergi, makale ve akademik tezler gibi yazılı ve elektronik kaynakların taraması yapılarak, araştırmaya kaynaklık edecek bilgilerin altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda sanal paralar fikhî açıdan bir değerlendirmeye tabi tutulmadan önce iktisadî açıdan para olgusunu, paranın tanımını, tarih boyunca geçirdiği evreleri ve formları ele alarak kripto sanal para kavramını anlamak adına bir altyapı oluşturmayı öngörüyoruz. Sonrasında ise İslâm'ın indiği coğrafya ve toplumda para olgusunun kapsamını ve türlerini ele alacağız. İslâm'ın indiği toplumun o dönemde halihazırda

kullanmış olduğu para çeşitleri ve İslâm'dan sonra kullanmış oldukları para çeşitlerinin değişip değişmediğine değinerek İslâm'ın para olgusuna bakışını yansıtmaya çalışacağız. Kripto sanal paraların paralık vasıflarını haiz olup olmadıklarının değerlendirilmesi için giriş mahiyetinde olan ilk iki bölümle okuyucuda para olgusunun mahiyeti hakkında bir fikir oluşturmayı amaçladık.

Kripto sanal paralar konusunda yapılan fikhî tartışmalara geçmeden önce de sanal para kavramına, ortaya çıkışına, teknolojik altyapısına ve sanal paraların elektronik para ve fiyat paralarla karşılaştırmasına yer vererek kripto sanal paraların farkına dikkat çekmeye çalışacağız. Sonrasında kripto sanal paraların çeşitlerine yer verip kripto sanal paraları sınıflandıracaktır. Bu yöntemle kripto sanal paraların kendi aralarındaki farkları ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Kripto sanal paraların çeşitli ülkelerdeki yasal durumlarına yer vererek kripto sanal para olgusunun devletler tarafından dikkate alındığını ve bu konuda çeşitli girişimlerin olduğunu belirtmeye çalışacağız.

Kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma durumunu değerlendirmeden önce bu tür paraların meşruiyetine yönelik çeşitli tartışmaları ele alarak okuyucuya bu konuda ileri sürülen çeşitli görüşleri ve bu görüşlerin gerekçelerini aktarmaya çalışacağız. Böylelikle, bu konuda farklı görüşlerin varlığına dikkat çekmeyi düşünmekteyiz.

Kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma durumunun tartışıldığı bölüme ise kripto sanal paraların fikhî açıdan değerlendirilmesine zemin hazırlaması için para kavramının Kur'an, Sünnet ve fıkhıta nasıl geçtiğine yer vererek başlayacağız. Fakihlerin para kavramından ne anladıklarını ve hangi şeye para dediklerini ortaya koymak adına fakihlerin para olarak kabul ettikleri şeylerin özelliklerine ve işlevlerine yer vereceğiz. Söz konusu işlev ve özelliklere yer verirken kripto sanal paralar da bu işlev ve özellikler dikkate alınarak bir mukayese yoluna gidilecektir. Böylelikle fikhî açıdan bir paradan beklenen işlevler ve o paranın sahip olduğu özelliklerle kripto sanal paraların işlev ve özelliklerini bir arada bulma ve karşılaştırma imkânını ortaya koyacağız.

Sonuç olarak bu yöntemle okuyucu, paranın tarihi seyrini, para olgusunun mahiyetini, İslâm tarihinde para olgusunu ve kullanılan paraları, sanal para kavramını ve çeşitlerini, kripto sanal paralar üzerinde cereyan eden fikhî tartışmaları, fıkhıta para

kavramını ve kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma vasfı konusundaki değerlendirmeleri bir arada görme imkânı elde etmiş olacaktır.

V. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Klasik fıkıh eserlerinde zekât ya da bey' konuları işlenirken paranın tanımına yer verilmekle birlikte ilk dönemlerde İslam dünyasında teoride iktisatla ve parayla ilgili kapsamlı çalışmaların yapıldığını söylemek mümkün değildir. Batıda yapılan hem teoride hem de pratikte kendini gösteren para kavramıyla ilgili kapsamlı çalışmalar İslam dünyasına yansımamıştır. Klasik İslami ilimler arasında iktisadî konulara tahsis edilmiş özel bir ilim dalının bulunmadığını söylemekle birlikte fıkıh başta olmak üzere İslami ilimlerin bünyesinde iktisadî konuların yer yer ele alındığını belirtmeliyiz.

Genel olarak klasik fıkıh eserlerinin sistematüğını oluşturan ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklindeki taksimde, muâmelât bölümünün büyük bir kısmı, ibâdât bölümünün ise zekât ve sadaka-i fitır gibi malî konuları ele alan başlıkları bu anlamda öne çıkmaktadır. Muâmelât bölümlerinde iktisadî konuların ağırlıklı olarak işlendiği başlıklar, Buyû', Sarf, Selem, İcâre, 'Âriye, Cu'l, Kırâd, Musâkât, Şuf'a, Kısme, Rehn, Hacr, Teflîs, Sulh, Kefâle, Vekâle, Havâle, Vedî'a, Gasb, İstihkâk, Hîbe, Vesâya, 'Itk, Ferâiz ve Şerike şeklinde sıralanabilir.

A. İslâm'da Para Konusunda Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde ve İslâm dünyasında, İslâm ve Para konusunda yeteri kadar çalışma yapılmamış olması üzerinde durulması gereken bir konudur.

Ülkemizde İslâm ve para konusunda bildiğimiz ilk çalışma Beşir Gözübenli tarafından 1986 yılında Erzurum'da yapılmıştır. Çalışma üç ana bölümden meydana gelmektedir. İslâm'da Para ve Fonksiyonları başlığını taşıyan Gözübenli'nin çalışması genel olarak günümüzde para, İslâm borçlar hukuku açısından para (semen) ve İslâm İktisadında para konularını işlemiştir. Birinci bölümde günümüzde para ve tanımına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise İslâm borçlar hukuku açısından semen konusu ele

alınarak bey' akdiyle ilgili detaylara da yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde İslâm iktisadında para ve fonksiyonları konusu işlenmiştir.¹

İslâm ve para ile ilgili yapılan bir diğer çalışma ise, Ahmed Hasan el-Hasenî tarafından 1988 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde “Tatavvuru'n-Nukûd fi Dav'i'ş-Şeriâti'l-İslâmiyye maa'l-Înâyeti bi'n-Nukûdi'l-Kitâbiyye” adıyla yapılmıştır. Söz konusu çalışma 1996 yılında Fıkhî ve İktisadî Açından İslam'da Para adı altında Türkçe'ye de çevrilmiştir. Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde paranın tarihi gelişimi ele alındıktan sonra ikinci bölümde zekât ve riba konuları işlenmiştir. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise banka parası konusu üzerinde durulmuştur. Bu çalışma incelendiğinde İslâm dünyasında paranın tarihi gelişiminin yeteri kadar ele alınmadığı göze çarpmaktadır.²

Ali Keleş tarafından İslâm'da Para Kavramı başlığı altında hazırlanan çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde günümüz iktisadında paranın tarihi gelişimi ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde İslam'a göre para kavramını detaylı şekilde inceleyen Keleş, çalışmanın dördüncü ve son bölümünde İslam'a göre paranın fonksiyonlarını işlemiştir.³

B. Kripto Sanal Paraların İslâm Hukuku Açısından Ele Alındığı Çalışmalar

Süleyman Kaya'nın 2018 yılında kaleme aldığı “Kripto Para Birimleri ve Fıkhî Açından Değerlendirilmesi” başlıklı makalesi bu anlamda ilk çalışmalardan kabul edilmektedir. Makalede para ve Blockchain teknolojisini aktardıktan sonra kripto paralar başlığı altında Bitcoin ve Ripple gibi iki önemli kripto sanal para tanıtılmaktadır. Makalenin son kısımlarında ise kripto sanal paralarla ilgili yapılmış olan olumlu ve

¹ Beşir Gözübenli, *İslam'da Para ve Fonksiyonları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1986.

² Ahmed Hasen Ahmed el-Hasenî, *Fıkhî ve İktisadî Açından İslam'da Para* (Tatavvuru'n-Nukûd fi Dav'i'ş-Şeriâti'l-İslâmiyye Maa'l-Înâyeti bi'n-Nukûdi'l-Kitâbiyye), (1989), (Çev.: Adem Esen), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

³ Ali Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998.

olumsuz değerlendirmeler aktarılarak kripto sanal paraların fikhî meşruiyeti tartışılmaktadır.⁴

Kripto sanal paraları konu alan bir diğer makale de Alpaslan Alkış tarafından 2018 yılında yayımlanmıştır. Makale “İslam Hukuku Açısından Bitcoin ve Kripto Para” başlığını taşımaktadır. Çalışmada para, para kavramı ve paranın tarihçesi aktarıldıktan sonra İslâm hukukunda para konusu işlenmektedir. Kripto para ve Bitcoin başlığı altında kripto para kavramı üzerinde durularak kriptoloji teknolojisi ve Blockchain teknolojisi aktarılmıştır. Çalışmanın devamında kripto sanal para çeşitleri ve kripto sanal paraların temel özellikleri üzerinde durulmaktadır. Makalenin son kısmında İslâm hukuku açısından Bitcoin ve kripto sanal paralar değerlendirilmektedir. Makale yedi maddelik bir sonuç ve değerlendirmeye sonlandırılmaktadır.⁵

Yâsir Abdülhamid Câdullah tarafından 2018 yılında kaleme alınan en-Nukûdu'l-İlikrûniyyetü ve Ahkâmuhâ'l-Fikhiyyetü (el-Bitkûyin) Nemûzecen, isimli çalışmada ise kripto sanal paraları bitcoin özelinde inceleyerek fikhî açıdan değerlendirmeler yapılmıştır. Söz konusu çalışmada paranın ve elektronik paranın tanımı yapılarak para çeşitlerine özelliklerine yer verilmiş, elektronik paralar ön plana çıkarılarak bu tür paraların arka planı, çeşitleri ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca elektronik paraların fikhî keyfiyeti ele alınmış ve elektronik paraların fikhî açısından ne anlam ifade ettiği tartışılarak Bitcoin'in ortaya çıkışı, mahiyeti, özellikleri ve hükmü ele alınmıştır.⁶

Furkan Shaban tarafından 2019 yılında İslam Hukukuna Göre Kripto Paraların Para Olma Keyfiyeti isimli yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bu çalışma kripto sanal paraların İslam hukuku açısından değerlendirilmesini gündeme alan ilk akademik çalışmalardan olması yönüyle kıymetlidir. Çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde iktisada göre para kavramının analizi yapılmakta fakat para kavramının ortaya çıkışı ve tarihiyle ilgili yeteri bilgilere yer verilmemektedir. İkinci bölümde kripto para biriminin tanımı yapılarak çeşitlerine değinilmektedir.

⁴ Süleyman Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fikhî Açıdan Değerlendirilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İslâm Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM)*, 2018.

⁵ Alpaslan Alkış, “İslâm Hukuku Açısından Bitcoin ve Kripto Para”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 2018, 69-90.

⁶ Yâsir Abdülhamid Câdullah, *en-Nukûdu'l-İlikrûniyyetü ve Ahkâmuhâ'l-Fikhiyyetü (el-Bitkûyin) Nemûzecen*, Câmî'âtü'l-Ezher, Mısır 2018, 62. Bu çalışma aynı isimle Mısır Ezher Üniversitesi Şeriat ve Kanun Fakültesi'nde makale olarak da yayımlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde İslâm hukukunda para konusu işlenmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise İslâm hukukuna göre Bitcoin'in para olma keyfiyeti değerlendirilmektedir. Çalışmada değerlendirmeler genel olarak kripto sanal para birimlerinin ilki olan Bitcoin üzerinden yapılmaktadır. Kripto sanal paraları kapsayıcı genel değerlendirmelerden oldukça uzak durulmuştur. Bu çalışmanın asıl konusu ve son bölümü olan dördüncü bölümde ise İslâm hukukuna göre Bitcoin'in değerlendirilmesi İslâm hukuk bilginlerinin görüşleri üzerinden yapılmaktadır.⁷

Editörlüğünü Süleyman Kaya, Mervan Selçuk ve İsmail Bektaş'ın yaptığı Kripto Para Birimleri adlı çalışma 2019 yılında yayımlanmıştır. Çalışmada yedi makale yer almaktadır. Bu makaleler, "Blockchain teknolojisinin Finans Alanına Getirdiği Yenilikler", "Kripto para Birimleri ve Özellikleri; Bitcoin Örneği", "Fıkî Açından Kripto Paralar", "Kripto Paralar ve BDDK", "Kripto Paralar ve Merkez Bankası", "Kripto Para Birimleri Üzerine Genel Değerlendirmeler ve Blokzincir Teknolojisinin Paranın Evrim Süreci İçerisindeki Yeri" başlıklarını taşımaktadır.⁸

Kripto sanal paraları konu alan "İslam İktisadında Kripto Paraların Yeri" isimli yüksek lisans çalışması 2019 yılında Muhammet Mustafa Şenel tarafından hazırlanmıştır. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Kapsamı oldukça dar tutulmuş olan bu bölümlerin ilkinde para kavramı ve çeşitlerine değinilmektedir. İkinci bölümde İslâm'da para konusu kısaca işlenmekte ve üçüncü bölümde kripto sanal paraların altyapısı olan blok zinciri teknolojisi ele alınmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde kripto para kavramı, tarihçesi ve çeşitleri üzerinde durulmaktadır. Beşinci bölümde kripto paraların hukukî statüleri aktarılmaktadır. Son bölüm olan altıncı bölüm kripto paraların İslâm Hukuku Görüşündeki Değerlendirmeleri başlığı altında işlenmektedir. Bu bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı ve birkaç İslâm hukukçusunun görüşleri aktararak sonuca geçilmektedir. Çalışmada kripto sanal paraların tezin yazıldığı tarihe kadar olan durumu göz önüne koyulmaktadır. Bu çalışma genel olarak

⁷ Furkan Shaban, *İslâm Hukukuna Göre Kripto Para Biriminin Para Olma Keyfiyeti: Bitcoin Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.

⁸ Süleyman Kaya, Mervan Selçuk, İsmail Bektaş (Ed.), *Kripto Para Birimleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.

değerlendirildiğinde çok kısa bölümlerden oluşan, konulara kısaca değinen ve kripto sanal para kavramını göz ardı eden bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹

Kripto sanal paraların fikhî açıdan ele alındığı bir diğer çalışma Fatih Özden tarafından 2019 yılında yapılmış olan “Fikhî Açısından Kripto Para Sistemi-Bitcoin Örneği” isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışma üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde “Blockchain, Kripto Para Kavramı ve Bitcoin” başlığı altında kripto sanal paraların altyapısı olan blok zinciri teknolojisine yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Bitcoin hakkındaki güncel değerlendirmeler ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Bitcoin’in semen veya mebi’ olması bakımından tahlili yapılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışma da diğer çalışmalar gibi para kavramı ve ortaya çıkışıyla ilgili değerlendirmelere girmeyerek kripto sanal paraları Bitcoin özelinde değerlendirmektedir.¹⁰

Kripto sanal paraların İslâm hukuku açısından değerlendirildiği bir diğer çalışmanın Aslı Civelek tarafından 2020 yılında “İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar” isimli yüksek lisans tezi olduğunu görüyoruz. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde paranın doğuşu ve gelişimi ele alınarak para kavramı ve çeşitleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde kripto sanal para birimleri detaylandırılarak aktarılmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise İslâm Hukuku açısından kripto sanal para birimleri İslam hukuku bilginlerinin görüşleri ve bu görüşleri dayandırdıkları delilleri üzerinden değerlendirilmektedir.¹¹

Mücahit Özdemir, Zeyneb Hafsa Orhan ve Hüseyin Bugazoğlu tarafından 2020 yılında kaleme alınan “İslam İktisadı Perspektifinden Kripto Paralar: Tartışmalar ve Sunduğu Fırsatlar” isimli makale, Blokzinciri Teknolojisi ve Kripto Paralar başlığı altında kripto paraların teknolojik alt yapısını aktarmaktadır. Çalışmada Bitcoin ve kripto paralar tablo halinde karşılaştırılıp bir değerlendirme ortaya konmaktadır. Çalışma İslâm dünyasındaki kripto sanal paralara yönelik değerlendirmeleri bireysel ve kurumsal değerlendirmeler başlıkları altında ortaya koyarak İslâm ülkelerindeki kripto

⁹ Muhammet Mustafa Şenel, *İslam İktisadında Kripto Paraların Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

¹⁰ Fatih Özden, *Fikhî Açısından Kripto Para Sistemi-Bitcoin Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

¹¹ Aslı Civelek, *İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2020.

sanal para girişimlerini incelemektedir. İslâm İktisadı Açısından Kripto Paralar başlığı altında ise kripto sanal paralarla ilgili fikhî meselelerin on iki madde halinde sıralandığını görmekteyiz. Makale, kripto sanal paralar ve reel ekonomi, kripto sanal para denge ve adalet konularına temas edilerek sonuçlandırılmıştır.¹²

Cem Korkut'un editörlüğünde yapılan "İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale" isimli çalışma 2020 yılında yayımlanmıştır. Çalışmada on bir makale yer almaktadır. Çalışmanın kripto sanal paralarla ilgili olan makalelerini şu şekilde sıralayabiliriz: Necmeddin Güney, "İslam Hukukunda Para Kavramı ve Paranın Yeri", Hasan Doğan, "İslam Hukuku Bakımından Kripto Para Uygulamaları", Melih Turan, "İslami Finansta Kripto Para ve Blok Zinciri Teknolojisinin Kullanım Potansiyeli".¹³

Murat Şimşek ve Mahmut Samar editörlüğünde 2020 yılında yapılan "İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blokzincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar" isimli çalışma ise üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde paraya dair perspektifler dört adet makale ile ortaya konmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde blok zincir teknolojisi ve akıllı sözleşmeler ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde fikhî açıdan kripto sanal paralar konusu şu makalelerde işlenmektedir: Muhammet Yurtseven, "Bilgi Teknolojisine Dayalı Finansal Ürünlerin İslami Finans İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi: Kripto Para ve Blokzincir Örneği", Alpaslan Alkış, "Para Olabilme Yönüyle İslam Hukuku Açısından Kripto Para", Furkan Shaban, "İslam Hukukuna Göre Kripto Paralar: Bitcoin Örneği", Seracettin Yıldız, "İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fikhî Hükmü İle İlgili Tartışmalar", Abdurrahman Yazıcı'nın "Kripto Paralarla İlgili Fetvalar ve Fikhî Hükmü".¹⁴

Son olarak kripto sanal paraların ele alındığı ve Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Emrullah Dumlu öncülüğünde düzenlenen "Fikhî Açıdan Kripto Paralar" isimli çevrimiçi çalışmayı zikretmeliyiz. Söz konusu çalıştayda alanında uzman kişiler tarafından tebliğler sunulmuştur. Çalıştay metin

¹² Mücahit Özdemir, Zeyneb Hafsa Orhan, Hüseyin Bugazoğlu, "İslam İktisadı Perspektifinden Kripto Paralar: Tartışmalar ve Sunduğu Fırsatlar", Taha Eğri, Zeyneb Hafsa Orhan (Ed.), *İslam İktisadında Para* (ss. 301-338), İktisat Yayınları, Ankara 2020.

¹³ Cem Korkut (Ed.), *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.

¹⁴ Murat Şimşek, Mahmut Samar (Ed.) *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blokzincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2020.

halinde yayımlanmadığından detaylı bilgilere Atatürk Üniversitesi YouTube kanalından ulaşılmaktadır.¹⁵

Yukarıda sıraladığımız çalışmaların tamamına yakını kripto sanal paraları değerlendirirken konuyu yalnızca Bitcoin özelinde ele almışlardır. Bizim çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran en önemli hususun kripto sanal paraların farklı tür ve şekillerini de ele alıyor olmasıdır. Bu anlamda tek bir kripto sanal para dikkate alınarak değerlendirmenin doğru bir yaklaşım olmadığına dikkat çeken çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde paranın ortaya çıkışı, tarihi seyri ve zamanla uğradığı değişimlere yer verilerek para kavramı üzerinde durulacaktır. Ayrıca paranın çeşitleri, özellikleri ve fonksiyonlarına yer verilecektir. Çalışmamızın ikinci bölümünde İslâm öncesi Arap toplumunda kullanılan para ve çeşitleri ile İslâm'dan sonra kullanılan para ve çeşitleri aktarılmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde ise çalışmamızın konusu olan sanal para kavramı üzerinde durulacak ve sanal para biriminin tanımı, çeşitleri, teknolojik altyapısı, tedavülü ve içinde barındırdığı fayda ve risklere değinilecektir. Dördüncü bölümde, kripto sanal paraların dinî meşruiyeti konusunda çağdaş İslâm hukukçularının görüşlerine yer vererek değerlendirme yapılacaktır. Beşinci bölümde fıkha göre para kavramı üzerinde durularak paranın işlevleri ve özellikleri işlenecek ve fıkha göre kripto sanal paraların para olma vasıfları tartışılacaktır.

¹⁵ Üç oturum halinde yayımlanan çalıştayla ilgili detaylı bilgi için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=wXKSh8bbo7M>, (Erişim, 20.10.2022).

BİRİNCİ BÖLÜM

PARANIN TARİHİ SEYRİ VE GELİŞİMİ

1.1. PARANIN TANIMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

1.1.1. Para Nedir?

Parayı tanımlayabilmek ve ne olduğunu kavrayabilmek için şüphesiz paranın anlamı üzerinde durmak gerekir. Bu bağlamda mal ve hizmetler mukabilinde satıcılar tarafından genel kabul gören¹⁶ ve herkesin para olduğuna kanaat getirdiği, inandığı herhangi bir şeye, nesneye para denilmektedir.¹⁷ Halkın bir şeyi para olarak kabul edip etmemesini belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunların başında paranın yerine getirdiği işlevlerin halka verdiği güveni¹⁸ ve halkın o paraya olan alışkanlığını¹⁹ sayabiliriz. Herkes tarafından kabul edilebilir olması paranın önemli özelliklerinden biridir. Bu kabullenme ister kendiliğinden olsun ister devlet zoruyla olsun o nesnenin para olması için²⁰ yeterlidir.²¹

Paranın net bir tanımı bulunmama ile birlikte hakkında birçok tanımlama yapılmıştır.²² Sözlükte şu şekilde tanımlanmıştır: “*Para, Farsça pâre. Devletçe bastırılan üzerinde değeri yazılı kâğıt veya metalden ödeme aracı, nakit.*”²³ Parayı, yerine getirdiği fonksiyonlara göre tanımlayanlar da olmuştur. Bu tanıma göre; “*para; mübadele, değer saklama ve hesap birimi fonksiyonlarını gören, soyut veya somut bir belge olarak tanımlanabilir.*”²⁴

¹⁶ Ahmet Ay, “Para ve Bankacılık”, (Çeviri Ed.: Erdiç Telatar), William Boyes, Michael Melvin, *Ekonominin Temelleri – Fundamentals of Economics* (ss.293-313), Nobel Yayınları, Ankara 2013, 294.

¹⁷ Sabri Orman, *İktisat Tarih ve Toplum* (4. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul 2014, 177.

¹⁸ İlker Parasız, *Para Teorisi ve Politikası* (4. Baskı), Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2016, 5.

¹⁹ Feridun Ergin, *Para Politikası*, Fakülteler Yayınları, İstanbul 1975, 30.

²⁰ Paranın işlevlerini müstakil bir başlıkta ele alacağımızdan burada para olarak kabul edilen/ ettirilen nesnenin değer ölçüsü ve mübadele vasıtası görevini yerine getirmesi şartını belirtmekle yetinmek istiyoruz.

²¹ Orman, 177, 178.

²² Paranın fikhî açıdan nasıl tanımlandığı müstakil bir bölümde işleneceğinden bu bölümde yalnızca iktisadî tanımlamalara yer verilmiştir.

²³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (2. Baskı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 1883.

²⁴ Merih Paya, *Para Teorisi ve Para Politikası* (6. Baskı), Türkmen Kitabevi, İstanbul 2013, 17. Bu tanımlamada geçen ‘soyut belge’ nitelemesini çalışmamızın konusu açısından önemli buluyoruz.

Para kavramı üzerinde yapılan tartışmalar genel olarak paranın mal mı, servet mi, yoksa bir hizmet mi? Olduğu üzerinde şekillenmektedir. İnsan ihtiyaçlarını doğrudan karşılamadığı ancak bu ihtiyaçları karşılamada bir araç olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulursa paranın iktisadî anlamda mal olmadığını söyleyebiliriz.²⁵

Paranın bir ölçüt olarak değişmez ve sabit bir tanımından söz edilemez. Değişen ve gelişen ekonomik koşullar, faktörler paranın net tanımı olmayışının başlıca sebebidir. Ekonomistlerin de paranın nasıl tanımlanacağı konusunda görüş birliğinde olmadığı bilinmekle birlikte, ekonomik işlemlerde yaygın olarak kabul edilen²⁶ mübadele²⁷ ve ödeme aracına para denmektedir.²⁸ Paranın net bir tanımlaması olmasa da 19. yüzyılda ilk olarak altın ve gümüş daha sonraları ise çeke bağlı vadesiz mevduatlar ve banknot para kavramı içerisinde yer almıştır. Bugün ise ticari bankaların vadeli mevduatlarını ve tasarruf sandıklarının mevduatlarını diğer aktifler olarak para tanımı içerisinde saymak mümkündür.²⁹

1.1.2. Paradan Önce

Paranın insan hayatına girişinin bankaların kurulmasından sonra olduğu belirtilmektedir. Ergin'in Will Durant'dan aktardığına göre paranın bilinmediği çağlarda kredi işlemlerinin önemli bir iktisadî faaliyet olduğu anlaşılıyor.³⁰ Peki, para olmadan banka kurulması ve kredi verilmesi nasıl mümkün oluyordu?

Eski çağlardan beri insanlar sahip oldukları varlıklarını güvende tutmaya ihtiyaç duymuşlardır. İlk çağlarda, insanlar üzerinde ilah korkusunun önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki insanlar ilahların gazabından korkar ve mabetlere dokunamazlardı. Mabetlerin dokunulmazlığına inananların, mallarını çeşitli tehlikelerden ve zorbalardan hatta hükümdarlardan korumak için mabetlere emanet olarak bıraktığı belirtilmektedir. Fakat mabetlere yalnızca emanetler bırakılmıyordu.

²⁵ Orman, 178.

²⁶ İlker Parasız, *Modern Para Teorisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, 4.

²⁷ Paya, 17.

²⁸ Sadun Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası* (2. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, 13; Ali Akyıldız, "Para", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2007, XXXIV, 163.

²⁹ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 9, 10.

³⁰ Feridun Ergin, *Para Siyaseti* (2.Baskı), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları Petek Matbaası, İstanbul 1969, 17.

Tanrılara sunulan hediyeler, hükümdarların savaş sonrası ganimetten mabet için ayırdığı pay gibi birçok bağış vesilesiyle mabetlerde yüklü miktarda servet birikiyordu.³¹

Mabetlere emanet olarak bırakılan veya bağışlanan tarla, hayvan, tarım aletleri ve değerli madenler gibi mallar güvenilir din adamlarının tasarrufunda kullanılmaktaydı. Din adamları, ilk başta bu malları ihtiyaç sahiplerine herhangi bir karşılık almadan kullandırıyordu. Daha sonraları emanetçilerin emanetlerini aynı anda talep etmediğini fark eden din adamları bu malları ihtiyaç sahiplerine karşılık/faiz şartıyla borç vermeye başlamışlardır. Örneğin, ödünç alınan çift hayvanı veya damızlıklar mabede iade edilirken yavrusu ile iade edilirdi ki buna bağlı olarak eskiden yavrulama deyimi faiz anlamında kullanılmıştır. Anlaşılacağı üzere ilkçağlardaki kredi işlemleri, aynı tevdiatların aynı kredi olarak kullandırılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kredi işlemlerinin ilk olarak gerçekleştiği coğrafyanın Mezopotamya olduğu belirtilmektedir. Bu coğrafyada M.Ö. 3400-3200 yıllarında Uruk sitesi dolaylarında kurulan Kızıl Tapınak'ın bilinen en eski banka olduğu söylenebilir.³²

İlerleyen zamanlarda kredi faaliyetlerinin mabetler tekelden çıkarak nüfuzlu ailelerin de bu tür faaliyetlere dahil olduğu ve banka kurdukları bilinmektedir. Romalılar ve Yunanlıların İlk ve Orta Çağlarda bankacılığın en önemli temsilcileri olduğu belirtilmektedir. İlk devlet bankasının Eski Yunan'da faaliyete başladığı söylenmektedir. Kredi faaliyetlerinin dinî kurumlar tekelden çıkması birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Mabetlere borcu olanlar bu dinî yapıları aldatmayı akıllarından geçirmeyip mabetlere karşı olan sorumluluk ve yükümlülüklerini yerine getirirken özel bankalar borç verdikleri zaman alacaklarını garanti altına alma yoluna gitmişlerdir. Tohumluk kredisi alanların mahsulü karşılık olarak göstermesi, farklı borçlanmalarda kimi zaman hayvanların, esirlerin, eşlerin ve çocukların teminat olarak istenmesi bu durumu ortaya koymaktadır. Güven probleminin yanı sıra ortaya çıkan bir diğer problem ise, aşırı faizdir. Mabetlerden alınan borçların aşırı faiz yükü bulunmazken tefecilerden alınan borçlara bileşik faiz³³ uygulanmaktaydı. Borcunu aşırı

³¹ Ergin, *Para Siyaseti*, 17; Selim Tarlan, *Tarihte Bankacılık*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, 7.

³² Ergin, *Para Siyaseti*, 18.

³³ Bileşik Faiz: "Bir yatırımın yatırım dönemi boyunca kazandığı faizin de yeni yatırım döneminde yatırıma tabi tutulması sonucu elde edilen getiriye gösteren faiz" şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle faizin faiz kazanmasıdır. Bk. TCMB, *Terimler Sözlüğü*, 5. (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4/TCMB->

faiz yükü sebebiyle ödeyemeyen çoğu insanın faiz esareti olarak adlandırılan esaretle özgürlüklerinden yoksun bırakıldığı bilinmektedir. İlerleyen dönemlerde devlet tarafından faiz hadlerini konu alan ve belirli sınırlamalar getiren ilk kanunların Hammurabi Kanunları olduğunu söyleyebiliriz.³⁴

1.1.3. Trampa Dönemi

İnsanların paradan önce aynî kredi usulüyle kredi işlemlerine muhatap olmasının ardından yine para kullanmadan mübadele usulüyle ticaret yaptıkları belirtilmektedir. Paradan öncesi ve Trampa³⁵ dönemini kesin olarak birbirinden ayrı dönemler olarak ele almak yanıltıcı olabilir. Biz yalnızca konunun anlaşılması açısından iki farklı başlık altında ele aldık. İktisatçıların, düşünürlerin ve para konusunda çalışma yapan araştırmacıların genel kanaati insanlığın paradan önceki iktisadî faaliyetlerini trampa yöntemiyle gerçekleştirdiği doğrultusundadır.³⁶ Örneğin, Aristoteles'e göre ticaretin en eski türü bir malın diğer bir malla değiş tokuş edilmesidir.³⁷ Fakat günümüzde bu konuda farklı düşünen ve bunu takas efsanesi şeklinde değerlendirenler de olmuştur.³⁸

Ticari anlamda üretim ve toplumlar arası etkileşimin henüz gerçekleşmediği ilkçağlarda insanların yalnızca kendi günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadarını ürettikleri belirtilmektedir. Kendi ihtiyaçlarını karşılayan ilk topluluklar arasında herhangi bir ticaretten söz edilmemektedir. Zamanla artan nüfusa bağlı olarak ihtiyaçlar çoğalmış, üretim gücü aynı doğrultuda artmış ve böylece toplumlar arasında ticari münasebete zemin oluşmuştur.³⁹ Üretim gücünün artmasıyla ortaya çıkan ihtiyaç fazlası mallar, insanlar ve toplumlar arasında ticareti başlatmış ve bu ticaret değiş tokuş

[TerimlerSozlugu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4](#), (Erişim 21.03.2022).

³⁴ Ergin, *Para Siyaseti*, 18, 19; Tezer Öcal, Ö. Faruk Çolak, *Finansal Sistem ve Bankalar*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, 14.

³⁵ Trampa: Alışverişte bir malın başka bir malla değiş tokuşudur.

³⁶ Adam Ferguson, *Institutes of Moral Philosophy*, A. Kincaid & W. Creech and J. Bell, Edinburgh 1773, 32; Mustafa Kamalak, "Para ve Para Sistemleri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (3-4), 1980, 71.

³⁷ Aristoteles, *Politika*, (Çev.: Ersin Uysal), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, 26.

³⁸ Detaylı bilgi ve ileri okuma için bk. David Greaber, *Borç İlk 5000 Yıl*, (2011), (Çev.: Muammer Pehlivan), Everest Yayınları, İstanbul 2015, 27-47.

³⁹ Hasenî, 17; Muhammed Devîdâr, *Dürus fi'l-İktisâdi'n-Nakdî ve't-Tatavvuru'l-İktisâdî*, Dâru'l-Camiati'l-Mısriyye, Kahire t.y., I, 14; Hüseyin Ömer, *Mevsûatü'l-Mustalahâti'l-İktisâdiyye* (3. Baskı), Dâru's-Şuruk, Cidde 1979, 40.

usulüyle gerçekleşmiştir. İnsanlar ihtiyaçlarını takas yöntemiyle karşılıklı olarak gidermeye çalışmışlardır.⁴⁰

İlkçağlarda yapılan trampa uygulamalarında mübadeleye konu olan malların herhangi bir kıymet ölçüsüne tabi olmadığı belirtilmektedir. Trampa uygulamasının yapıldığı ilk dönemlerde satıcı ve müşterinin yüz yüze gelmeden mübadele işlemini gerçekleştirdiği söylenmektedir. Bu uygulama, dilsiz trampa olarak isimlendirilmiştir. Örneğin, Avrupalı tüccarların Batı Afrika kıyılarına getirdikleri mallarını satmak için gemiden inmek istemedikleri, yüz yüze gelmeden mübadele yaptıkları aktarılır. Bunun sebepleri arasında tüccarlar için bulaşıcı bir hastalığa yakalanma, yerli halk içinse köle olarak alıkonma riski sayılmaktadır. Dilsiz trampanın şu şekilde gerçekleştiği aktarılır; mallarını sahile indiren tüccarlar bir ateş yakarak yerli halka mesaj gönderiyor, mesajı alan müşteri tarafı tüccarların bıraktığı malların yanına giderek almak istediği malın yanına sahip olduğu başka bir mal bırakarak geri çekiliyor. Bu defa tüccar malların yanı giderek müşterinin mübadele etmek istediği mala bakarak değerlendirme yapıyordu. Müşterinin teklifini kabul ederse müşterinin bıraktığı malı alıp gemiye dönüyor, kabul etmediği takdirde malı almadan gemiye dönerek müşteriye teklifi kabul etmediği mesajını veriyordu. Yüz yüze yapılan trampada ise mübadele işleminin bir tören havasında gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu tören havası şeklinde yapılan trampada ve yüz yüze gelmeden yapılan dilsiz trampada asıl maksadın müşteriye mal hakkında soru sormaktan alıkoymak ve onu malları değerlendirmesinden yoksun bırakarak tacirin aşırı kâr/fayda elde etmesini sağlamak olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴¹

İnsanlar ilerleyen zamanlarda ticari faaliyetlerden kazandıkları tecrübelerle dayanarak takas yönteminin birçok sorunu barındırdığını fark etmiş ve bu yöntemin ticaret faaliyetlerinin gelişmesini olumsuz yönde etkilediğini anlamıştır. Trampanın doğasında olan birtakım problemleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Ortak hesap ölçüsünün olmayışı; bu durum, malların değerinin neye göre belirleneceği problemini doğurmuştur. Takas yapmak isteyen kişilerin, ellerinde

⁴⁰ Muhammed Zekî Şafî, *Mukaddime fi'n-Nukûd ve'l-Bunûk* (9.Baskı), Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, yy. 1981, 8; Vehbe Zuhaylî, *el-Muamelatü'l-Maliyyetü'l-Muasiratü*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2002, 150.

⁴¹ Dursun Ali Yaz, *Antik Çağdan Geleceğe Para*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, 49, 50; Ergin, *Para Siyaseti*, 19, 20.

bulunan malları değerlendirecekleri ortak bir ölçü olmadığından takas işleminde bir tarafın aşırı kâr etmesi, diğer tarafın da zararı kaçınılmazdır.⁴²

Takas edilmek istenen mallara olan ihtiyaç uyumsuzluğu (çifte rastlantı problemi); bu durum takas ekonomisinin en önemli problemi olarak sayılmaktadır. Buna göre bir kişi elinde bulunan yumurtayı ihtiyaç duyduğu pirinçle takas etmek istediğinde, yumurtaya ihtiyaç duyan ve pirinçle takas etmek isteyen başka birini bulmak zorunda kalır. Bu duruma, karşılıklı olarak ihtiyaçları denk getirme problemi de denilmektedir.⁴³

Bölünemeyen malların takasında meydana gelen problem; bir kişi tek varlığı olan öküzünü yumurta veya ekmekle takas etmekte güçlük yaşar. Ekmek ya da yumurtaya karşın öküzün bir kısmını vermek mümkün değilken, öküzü değerinden daha küçük mallarla takas etmek de aşırı zarara sebep olacaktır.⁴⁴

Malların saklanması problemi; aynî malların mübadelesinde karşılaşılabilecek problemlerden biri de üretim fazlası malların takas edilene kadar saklanması problemidir. Bu mallar ancak takas yöntemiyle değerlendirileceğinden bozulmadan muhafaza edilmesi gerekmektedir.⁴⁵

Servet biriktirme problemi; insanlar takas ekonomisinde üretilen mallardan ancak takas şeklinde fayda sağlandığından servet biriktirme imkânı da bulamazlar. Takas ekonomisinin doğasında olan bu problemler ticaretin gelişmesine engel teşkil ettiğinden zamanla toplumları bu tür problemleri ortadan kaldıracak çözümler üretmeye sevk etmiştir.⁴⁶

1.1.4. Trampadan Sonrası ve Hesap Parası Dönemi

Trampa ekonomisinde yaşanan zorluklar ticari hayatın gelişmesine engel teşkil ettiği için toplumlar bu problemi ortadan kaldıracak yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. İnsanları böyle bir arayışa sürükleyen en büyük etkenin, mallara değer biçmeye yarayan ve malları kendi aralarında kıyas etmede kolaylık sağlayan bir ölçek arayışı olduğunu

⁴² Muhammed Zeki Şafî, 9.

⁴³ Orman, 180; Hasenî, 18; Muhammed Lebib Şukayr, *en-Nukûd*, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1955, 4.

⁴⁴ Şukayr, 5.

⁴⁵ Orman, 180.

⁴⁶ Hakan Şahin, *Bankacılıkta Para Üretiminin İktisadi ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 13.

söyleyebiliriz. Bu arayış sonucunda hesap parası kavramı ortaya çıkmış ve ortak değer ölçüsü/hesap parası oluşturulmuştur.

Hesap parasını, elden ele dolaşmayan, diğer malların kendisine göre kıyas edildiği ortak değer belirleme ve ölçmede kullanılan herhangi bir mal şeklinde tanımlayabiliriz. Hesap parasının temelinde, “bir şeye eşit olan iki şey birbirlerine de eşittir” mantığı yatmaktadır.⁴⁷ Ortak değer ölçüsü toplumlara ve bölgelere göre değişiklik göstermiştir. Örneğin Çin’de bıçağın, Roma’da öküzün, Amerika’da hayvan derisi ve tütünün değer ölçüsü olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁸ Yap Adası’nda ise taşınamayacak kadar büyük olan taşların bir değer biçme ve hesap birimi olarak kullanıldığı aktarılmaktadır.⁴⁹

Resim 1. Taş Para Örneği. Yap, Mikronezya.⁵⁰

Hesap parasının kullanımının artmasıyla insanlar mallara değer biçmede yaşanan zorluklardan bir kısmını aşmış ve para kavramının ortaya çıkacağı zemin oluşmuştur diyebiliriz.

⁴⁷ Orman, 181.

⁴⁸ Ergin, *Para Siyaseti*, 22.

⁴⁹ Ay, 295.

⁵⁰ Erman Ertuğrul, “Geçmişten Günümüze Para”, <https://arkeofili.com/gecmisten-gunumuze-para/>, 2018, (Erişim, 04.02.2022).

1.1.5. Paranın Ortaya Çıkışı

Hesap parası olarak kullanılan malların kendilerinden kaynaklanan birtakım problemler ortaya çıkmıştır.⁵¹ Toplumların bu problemleri ortadan kaldıracak maddelere yönlendiği bilinmektedir. Hesap parasının uzun müddet bozulmadan ve yıpranmadan kullanılmasına olanak sağlayan, rağbet gören ve nadir bulunan bir maddeden seçildiğini görüyoruz. Bu maddeler; bakır, bronz, gümüş ve altın gibi değerli metallere oluşmaktadır.⁵²

Dünyada paranın ilk olarak nerede ve kim tarafından basıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak değerli metallere bir ödeme aracı olarak kullanılmasıyla birlikte para kullanımını dönemi başlamıştır diyebiliriz. İlk başlarda değerli metaller külçe, çubuk veya kırıntı şeklinde tedavül etmiştir. Daha sonraları bu metallere eritilip ince bir levha haline getirildiği ve ufak parçalar halinde kesilerek kullanıldığı görülmektedir. Sikke benzeri en eski objelerin Yeni Asur Krallığı'nın hükmettiği alanda kalan Gaziantep'in Islahiye İlçesine bağlı Zincirli yöresinde bulunduğu belirtilmektedir. M.Ö. 8. yüzyılda basılmış bu paraların üzerinde birtakım isimler yer almaktadır. Bu paraların, sikke düşüncesinin temelini oluşturduğu söylenmektedir. Lidyalılar tarafından külçe veya çubuk halinde bulunan değerli metaller sikke haline dönüştürülüp bir standart belirlenmiştir. Lidyalılar tarafından bu ufak değerli metallere ayarları ve ağırlığı standart hale getirilmiş, üzerlerine devlet onayı anlamına gelen devlet mührü vurulmuştur. Para denildiği zaman akla ilk olarak Lidyalıların gelmesi, standart resmî parayı onların icat etmesiyle açıklanmaktadır.⁵³ Bu anlamda Lidyalıların madenî paralarda hile yapılmasının önüne geçmek için bir standart belirleyerek paraların üzerlerine çeşitli semboller yerleştirildiğini söyleyebiliriz.

⁵¹ Ferguson, 33.

⁵² Ergin, *Para Siyaseti*, 23.

⁵³ Yaz, 94, 95.

Resim 2. M.Ö. 6. Yüzyılda Lidya'nın Başşehri Sardes'te Darp Edilen Altın ve Gümüş Sikke Örnekleri.⁵⁴

Değerli madenlerin ticarete para olarak uzun yıllar kullanıldığı bilinmektedir. Gelişen ticaret ve değişen şartlara bağlı olarak uzun süre kullanılan değerli metaller artık sorun teşkil etmeye başlamıştır. İnsanlar bu problemleri ortadan kaldırmak için yeni arayışlara koyulmuş ve kâğıt para kavramı ortaya çıkmıştır. Tarihte kâğıdı ilk bulanların Çinliler olduğu bilinmektedir. Kâğıt paranın Çin'de 10. yüzyılda Song Hanedanlığı döneminde basıldığı belirtilmektedir.⁵⁵ Bir başka kayda göre kâğıdın paraya dönüşmesi 618-907 yılları arasında hüküm süren Tang Hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir.⁵⁶

Resim 3. Büyük Ming Sirkülasyon Hazinesi Olarak Bilinen Bir Banknot Örneği Çin, 1375.⁵⁷

⁵⁴ Oğuz Tekin, "Meskukat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004, XXIX, 317.

⁵⁵ Abdurrahman Çarkacıoğlu, *Kripto-Para Bitcoin*, Sermaye Piyasası Araştırma Kurulu Araştırma Dairesi, Ankara 2016, 3.

⁵⁶ Yaz, 157.

⁵⁷Ertuğrul, <https://arkeofili.com/gecmisten-gunumuze-para/>, (Erişim, 04.02.2022).

Kâğıt paranın, Çin'i ziyaret eden seyyahlar tarafından Avrupa'ya taşındığı ve Avrupa'da ilk kâğıt paranın 1660'lı yıllarda Stokholm Bankası tarafından basıldığı bilinmektedir.⁵⁸ 1789 yılında Fransa'da Assignat adında kâğıt para basılmıştır.

Resim 4. Avrupa Stockholms Banco Tarafından 1666'da Basılan Kâğıt Para.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nde ise 1840 yılına kadar herhangi bir kâğıt paranın tedavülüne rastlanmıyor. 1840 yılında Osmanlı Devleti'nde Kaime-i Nakdiye-i Mutebere adında ilk kâğıt para tedavüle girmiştir. Fakat bunların banknot olmaktan ziyade faizli borç senedi ya da hazine bonosu olduğunu belirtmeliyiz. Osmanlı Devleti 1863 yılında kâğıt para ihracını Osmanlı Bankasına 30 yıl süre ile vermiştir. İngiliz ve Fransız ortak sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası Birinci Dünya savaşı esnasında hükûmetin banknot basma ve avans isteğini yerine getirmemiştir. 1915 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti hazinesinde bulunan altın ve Alman Hazine bonolarını karşılığında Evrak-ı Nakdiye adında banknot çıkarılmıştır. Bu banknotlar 1927 yılına kadar tedavül etmiştir.⁶⁰

⁵⁸ Çarkacıoğlu, 4.

⁵⁹ <https://www.halkbank.com.tr/tr/blog/finans/paranin-tarihi.html>, (Erişim, 15.04.2022).

⁶⁰ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 30; <https://sanalmuze.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/sanalmuze/tr/main+menu/emisyon+gruplari/kaime>, (Erişim, 12.07.2021).

Resim 5. 1856'da Çıkarılan 10 Kuruş Kâime.⁶¹

Resim 6. 1917'de Çıkan 5 Kuruş Kâime.⁶²

Avrupa'da 17. ve 19. yüzyıllarda kâğıt paralar yasal otoriteler tarafından basılmıştır. Bunu yapan siyasi otoriteler kâğıt paraların altına çevrilmesini zorlaştırıcı politikalar izlemiştir. 1944 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nde 44 ülke bir araya gelerek Birleşmiş Milletler Mali ve Finans Konferansı tertip etmişlerdir. Bu konferans sonunda birçok ülke para biriminin Amerikan dolarına endekslenmesi, Amerikan dolarının ise altına dayalı olarak basılmasına karar verilmiştir. Böylece altına dönüştürülebilen tek para Amerikan doları olmuş, diğer paraların değerinin ise Amerikan dolarına göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre 1 dolar 0,88867 gram altına eşit olarak belirlenmiştir.⁶³ 1971 yılına gelindiğinde ABD Başkanı Richard Nixon Amerikan dolarının karşılığında altın bulundurulması zorunluluğunu kaldırmıştır.⁶⁴ 1971 yılından itibaren Amerikan dolarının karşılıksız basıldığını söyleyebiliriz.

Toplumların tarih boyunca edindiği tecrübeler, zamanın ve şartların değişmesi insanoğlunu hep yeni arayışlara sürüklemiştir. Para tarih boyunca birçok forma bürünmüştür. Deniz kabuğundan değerli madenlere, değerli madenlerden kâğıda evirilen para günümüzde bambaşka bir formda karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere paranın serüveni sanal paralarla devam etmeye doğru gitmektedir. Ergin, bu değişime şu şekilde dikkat çekmektedir; *“para sistemleri, geleneklere ve hukuk kurallarına göre*

⁶¹Farklı kâime çeşitleri için bk. <https://sanalmuze.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/sanalmuze/tr/main+menu/emisyon+gruylari/kaiime>, (Erişim, 14.04.2022).

⁶² <https://sanalmuze.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/sanalmuze/tr/main+menu/emisyon+gruylari/kaiime>, (Erişim, 14.04.2020).

⁶³ Çarkacıoğlu, 4.

⁶⁴ Çarkacıoğlu, 4, 5.

şekillenebilir. Ve zamanla, para tiplerinde ve çeşitlerinde değişiklikler meydana gelebilir.”⁶⁵

Sanal paralar hakkında detaylı incelemeyi müstakil bir bölümde ele alacağımızdan bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

1.1.6. Paranın İşlevleri

Paranın genel kabul gören üç temel işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar; paranın hesap birimi (ortak değer ölçüsü)⁶⁶, mübadele aracı⁶⁷, tasarruf aracı⁶⁸ veya geleceği tahmin etmede bir vasıta⁶⁹ olarak kullanılmasıdır. Para ekonomisinin boyutlarının genişletilmesine bağlı olarak paranın, ekonomik faaliyetleri teşvik etmesi veya bu faaliyetleri engellemesi, geliri yeniden dağıtma ve egemenlik işlevi⁷⁰ olmak üzere üç yeni işlevinden söz edilmektedir. Saydığımız son üç özelliğe paranın iktisat politikası aracı⁷¹ olması özelliği dememiz mümkündür. Paranın iktisat politikası aracı olma işleviyle birlikte paranın dört temel işlevi ortaya çıkmış olmaktadır; mübadele aracı, hesap birimi aracı, tasarruf aracı ve iktisat politikası aracı. Ayrıca borç yükümlülüklerinin para değerleri cinsinden yazılması paranın gecikmeli ödeme aracı olma özelliği olarak belirtilmektedir.⁷²

Para vasıtasıyla mal ve hizmetlerin fiyatlandırılması⁷³ onun değer ölçüsü⁷⁴ veya hesap birimi olma özelliğini göstermektedir. Paranın mübadele aracı olması onun mal ve hizmetlerin mübadelesinde bir vasıta olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Paranın ortak değer ölçüsü olma özelliği ve mübadele vasıtası olma özelliğinin birbirlerinden farklı olduğunu belirtmek gerekir.⁷⁵ Para mal ve hizmetlerde mübadele

⁶⁵ Ergin, *Para Siyaseti*, 28.

⁶⁶ Besim Üstünel, *Makro Ekonomi*, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1975, 22.

⁶⁷ Gülsün Gürkan Yay, *Para ve Finans Teori-Politika* (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, 7.

⁶⁸ Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 14.

⁶⁹ Orman, 183.

⁷⁰ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 5.

⁷¹ Orman, 183.

⁷² Ay, 296.

⁷³ Ay, 294.

⁷⁴ Kamalak, 74.

⁷⁵ Ernur Demir Abaan, *Para: Teorik Bir Tarama ve Tartışma*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Ankara 1997, 44.

aracı olarak kullanılmaksızın o mal ve hizmetlerin değerini tespitinde değer ölçüsü olarak kullanılabilir.⁷⁶

Paranın tasarruf aracı (değer saklama aracı) olması onun ileriki zamanlarda harcanabilir olması demektir. Bu durum ise paranın dayanıklı olması özelliğine bağlanmaktadır.⁷⁷

Paranın iktisat politikası aracı olarak kullanılması ise para arzının kontrolüyle ekonomik hayatı düzenlemeyi,⁷⁸ bir kısım ekonomik faaliyetleri teşvik veya engelleme aracı⁷⁹ olarak kullanılmasını ifade etmektedir.

1.1.7. Paranın Özellikleri

Bir varlığın para olarak kullanılabilmesi için birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Paranın ortak değer ölçüsü ve mübadele aracı olması onun öne çıkan iki temel özelliğidir. Aslında bu özellikler belirli vasıflara sahip olan bir varlığın yerine getirdiği fonksiyonları ifade etmektedir. Bir varlığın para vasfını kazanması onun genel geçerlik, dayanıklılık, bölünebilirlik, mislîlik ve nadirlik gibi özellikleri haiz olmasına bağlanmıştır.

Paranın özelliklerini açıklamadan önce, bir varlığın para olarak kolay bir şekilde kullanılabilmesi için mal ve hizmetlerle hızlıca değiştirilebilir olması gerektiğini belirtmeliyiz ki buna, paranın likit⁸⁰ olma özelliği denmektedir.⁸¹

1.1.7.1. Genel Kabul Görmesi

Toplum tarafından kabul edilebilir olması paranın en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸² Paranın herkes tarafından kabullenme özelliğine nasıl sahip olduğu iktisatçılar tarafından tartışılmış, paraya bu özelliği veren gücün toplumun kendisi mi yoksa devlet otoritesi mi sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu anlamda iktisatçılar, paranın genel kabul görmesinin dayanağı nedir sorusuna, “*para,*

⁷⁶ Orman, 182.

⁷⁷ Ay, 295.

⁷⁸ Orman, 183, 184.

⁷⁹ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 5.

⁸⁰ Likit varlık: Mal ve hizmetlerle kolaylıkla değiştirilebilen varlıktır. Bk. Ay, 294.

⁸¹ Ay, 294.

⁸² Üstünel, 17.

para olma vasfını yapıldığı maddeden değil, halk arasındaki açık ya da kapalı bir anlaşmadan almaktadır” şeklinde cevap vermişlerdir.⁸³

Bu kabullenme o malın ticari işlemlerde para olarak kullanılmasının ilk şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Para olarak kullanılacak malın herkes tarafından bilinebilir olması da gerekmektedir. Bu iki unsur paranın toplumda genel geçer olmasını sağlamaktadır. Bir malın yahut varlığın toplumun genelinde para olarak kabul edilmesi, o malın yahut varlığın o topluma mal olması ve o toplumda ekonomik sonuçlar doğurması, işin doğası gereğidir. Bir malın ya da varlığın taşıdığı diğer unsurlar o malı veya varlığı her zaman para yapmaya elverişli olmazken, genel geçer oluşu daima bu özelliğini korumuştur.⁸⁴ Para olarak kullanılacak mal ve varlığa olan güvenin arkasında söz konusu mal ve varlığın genel geçer olması özelliği durmaktadır denebilir.

1.1.7.2. Dayanıklılık

Bir nesnenin para vasfına sahip olması için taşınması gereken özelliklerden biri onun dayanıklı olmasıdır.⁸⁵ Dayanıklılığın o nesnenin maddesi ve değeri itibariyle olması gerektiğini söyleyebiliriz. Para olarak kullanılan nesne madde ve değer yönünden uzun süre işlem görebilir olmalıdır.⁸⁶ Bu özellik o maddenin para olmasındaki temel özelliklerin başında gelmektedir. Mal para olarak tanımladığımız birtakım nesnelerin para formunda kullanıldığı dönemlerde, maddesi itibariyle dayanıklı olan deniz kabuğu gibi nesnelerin yaklaşık dört bin yıl⁸⁷ boyunca kullanılması bu gerçeği göstermektedir.

Paranın değerindeki dayanıklılık ise özellikle günümüzde kullanılan kâğıt ve kaydî paralarda görülen istikrarlı⁸⁸ satın alma gücü olarak belirtilmektedir.⁸⁹ Paradaki dayanıklılık özelliğine onun taklide karşı mukavim olmasını da dâhil edebiliriz. Paranın kolay taklit edilebilir olması ona olan güveni sarsacağı için paranın taklide karşı mukavim olması gerekmektedir.⁹⁰

⁸³ Üstünel, 19.

⁸⁴ Şahin, 19.

⁸⁵ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 7; Orman, 184.

⁸⁶ Şahin, 17.

⁸⁷ Yaz, 67.

⁸⁸ Bu ifadeden kâğıt paraların ve kaydî paraların istikrarlı alım gücüne sahip olduğu anlaşılmalıdır.

⁸⁹ Şahin, 15.

⁹⁰ Orman, 184.

1.1.7.3. Bölünebilirlik

Paranın mal ve hizmetlerin değerini belirlemede bir değer ölçüsü olarak kullanıldığını belirtmiştik. Paranın değer ölçüsü olabilmesi için bölünebilir⁹¹ olması gerekmektedir. Paranın bölünebilir olması onun matematiksel olarak bölünmesini⁹² ifade etmektedir. Bu da o nesnenin çeşitli ve küçük miktarlarda mal ve hizmet almasını mümkün kılmaktadır.⁹³ Nominal bölünebilirlik özelliği bir nesnenin para olarak kullanılmasında büyük kolaylık sağladığından toplumlar daha çok bu özelliği taşıyan varlıkları para olarak kullanmışlardır.

1.1.7.4. Mislilik

Bir malın para olarak kullanılmasında, o mala olan güvenin asıl unsurlardan olduğunu belirtmiştik. Bu güveni sağlayan etkenlerden biri de para olarak kullanılan malın bir diğeriyle mütecanis olmasıdır. Paralar birbirlerine benzemiyorlarsa yani mislilik yoksa parayı tanımak ve paraya güvenmek pek mümkün olmazdı.⁹⁴ Paradaki mislilik bir malın, değer, ağırlık, hacim ve şekil bakımından aynı olan bir diğer malla aynı değeri taşıması anlamına gelmektedir. Bu da birini diğeri yerine kullanmaya olanak sağlar ki bu mallara misli veya standart mallar denilmektedir. Paranın temel işlevlerinden olan hesap birimi olarak kullanılması veya hesaba borç olarak kaydedilebilmesi için mislilik özelliğine sahip olması gerekmektedir.⁹⁵ Kâğıt paraların mislilik bakımından madenî paralara göre daha elverişli olduğunu söyleyebiliriz. Şekil bakımından aynı olduğu halde madenî paralara farklı madenler karıştırılma durumu meydana gelebilir. Bu da madenî paranın şeklen aynı fakat değer bakımında farklı olmasına yani misli olmamasına sebep olmaktadır. Bu durumun çeşitli ekonomik etkilerinin olduğunu da belirtmeliyiz.

⁹¹ Yay, 11.

⁹² Şahin, 16.

⁹³ Orman, 184.

⁹⁴ Orman, 184.

⁹⁵ Şahin, 18.

1.1.7.5. Nadirlik

Paranın taşınması gereken özelliklerden biri de onun nadir olmasıdır. Piyasaya fazlaca sürülen paranın piyasa dengelerine olumsuz etkileri bilinmektedir. Bu durum paranın değerinin düşmesine de sebep olmaktadır. Bu bakımdan para olarak kullanılacak malların veya varlıkların belli bir ölçüde kıt olması gerektiği belirtilmektedir.⁹⁶

1.2. PARA ÇEŞİTLERİ

Para çeşitlerini ortaya çıkışı (kaynağı) bakımından doğal para ve resmî para olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Parayı, fiziki özellikleri bakımından ise mal para, temsili para, itibari para, kaydî para, elektronik para, sanal para ve kripto sanal para olmak üzere yedi başlıkta ele alabiliriz.

1.2.1. Ortaya Çıkışı Bakımından Para Çeşitleri

1.2.1.1. Doğal Para

Bir kısım malların kendiliğinden herhangi bir toplumda para olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Para olarak kabul gören bu şeye kendiliğinden ortaya çıktığı için doğal para denmektedir. Doğal paraların genel olarak mal para cinsinden olduğunu belirtmek gerekmektedir. Toplumların tarih boyunca sahip oldukları çeşitli maddeleri para olarak kullandığı bilinmektedir. Değişen şartlar ve zamana bağlı olarak ortaya çıkan doğal para çeşitleri de değişiklik göstermiştir. Bu durum doğal paranın sosyal bir olgu olduğuna da işaret etmektedir.⁹⁷

1.2.1.2. Resmî Para

Devletlerin, kamu otoritelerinin tek taraflı olarak toplumlara dayattığı siyasi kararlara dayanan para çeşidine resmî para denmektedir. Resmî paranın kaynağı doğal paranın aksine toplum değil devlettir. Bu bağlamda devlet, uygun gördüğü herhangi bir malı para olarak belirler ve kamu otoritesi gücünü kullanarak bu malın piyasada

⁹⁶ Orman, 185.

⁹⁷ Yaz, 56-68.

kullanılmasını zorunlu kılar. Bunun sonucunda para olarak kullanılan o şey artık resmî para olmuştur. Devlet resmî para belirlemekle birçok ekonomik faaliyeti kontrol altına almayı ve planlamayı da sağlayabilir.⁹⁸

1.2.2. Fiziksel Özellikleri Bakımından Para Çeşitleri

1.2.2.1. Mal (Emtia) Para

Mal para tanımı yapılırken genelde altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış paralar (sikkeler) mal para olarak değerlendirilmektedir.⁹⁹ Ancak yapılan çalışmalar ve tarihi araştırmalar bize altın ve gümüş gibi değerli madenlerden önce doğada bulunan çeşitli maddelerin ve temel besin maddelerinin mal para olarak kullanıldığını göstermektedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla para olarak kullanılan bu mallara mal para tanımı içerisinde yer vereceğiz. Belirtmek gerekir ki bahsedeceğimiz bu mallar altın ve gümüş gibi evrensel bir değere sahip olmayıp farklı zaman ve bölgelerle sınırlı kalmıştır.

İnsanlar yaklaşık 5.000 yıl önce ürettiği malları para olarak kullanmaya başlamışlardır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi doğal paralar genelde mal cinsi paralardan oluşmaktadır. Yiyecek olarak kullanılan malların çok değerli olması sebebiyle üretim zincirine dâhil olmayanların nüfus sayımına tabi tutulmadığı da bilinmektedir. İnsanların geçmişte hangi malı hangi gerekçeyle para olarak kullandığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak o zaman sahip oldukları en değerli mallar olan besin maddelerini para olarak kullandıkları belirtilmektedir.¹⁰¹

Paranın henüz standart bir değer ifade etmediği zamanlarda, insanlar alım satım işlemlerinde buldukları coğrafyalarda yetişen temel besin maddelerini kullanmışlardır. Buna bağlı olarak her mal onu tanıyan ve bilen bölgelerde para işlevini yerine getirmiştir. Örneğin, Mısır'da biranın, Babil'de hurmanın, Mezopotamya'da arpanın, Çin'de çayın, İzlanda'da kurutulmuş balığın, Kore'de pirincin, Etiyopya'da tuzun, Virginia'da tütünün, Midilli'de de zeytinyağının diğer malların alım satım

⁹⁸ Şahin, 22, 23.

⁹⁹ Halil Çivi, *Para ve Banka* (Ders Notları), İşletme Fakültesi Enstitüsü Yayını, Erzurum 1979, 16; Üstünel, 27.

¹⁰⁰ Yaz, 51.

¹⁰¹ Yaz, 55.

işlemlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Buradan yola çıkarak insanların günlük yaşamlarını devam ettirmek için kullandığı ortak mübadele ve değer aracı olan bu besin maddelerine mal para denmektedir.¹⁰² Kanaatimizce bu besinler ve mallar mübadele işlevi gördükleri için para olarak değerlendirilmiştir. Bugünkü anlamda bir para olmadığını belirtmek gerekir.

Resim 7. İşçilere Birayla Yapılan Ödemeyi Gösteren Kil Tablet. M.Ö. 3100-3000.¹⁰³

Mal paraya en çok benzeyen paranın madenî para olduğunu belirtmek gerekir. Madenî paralar hem doğal hem de mal para türü paralardır. Çünkü altın ve gümüş gibi madenî paralar asıl değerlerini kendi özleri itibariyle sahip oldukları değerden alırlar. Bu paraların nominal değerleriyle reel değerlerinin birbirlerine eşit olduğu bilinmektedir.¹⁰⁴ Günümüzde resmî madenî paranın kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, 1914 yılına kadar tedavül eden doğal madenî para olan altın¹⁰⁵ ve gümüş paraların kullanımdan kalktığını söylemek mümkündür.

1.2.2.2. Temsili (Emtiaya Dayalı) Para

Gerektiğinde altın ve gümüşe çevrilebilen ödeme araçlarına genel olarak temsili para denmektedir.¹⁰⁶ Temsili paralar karşılığında bir maden bulundurulmasının zorunlu

¹⁰² Ferguson, 32; Yaz, 56.

¹⁰³ Ertuğrul, <https://arkeofili.com/gecmisten-gunumuze-para/>, (Erişim, 04.02.2022).

¹⁰⁴ Ergin, *Para Siyaseti*, 28; Üstünel, 27.

¹⁰⁵ Altının para olarak kullanımdan kalkmasına rağmen günümüzde uluslararası değer ölçüsü ve tasarruf aracı olması gibi birtakım özelliklerinin devam ettiğini belirtmek gerekir.

¹⁰⁶ Ergin, *Para Siyaseti*, 28.

olduğu bilinmektedir.¹⁰⁷ Temsili paraların ilk örneğinin altın ve gümüş karşılıklı banknotlar olduğunu söyleyebiliriz. Buna örnek olarak İngiltere’de 19. yüzyılda çıkarılan Goldsmith Notes gösterilmektedir.¹⁰⁸ Altın ve gümüş karşılığında çıkarılan ve üzerinde yazan miktar karşılığının kıymetli metalle ödeneceği o banknotu çıkaran resmî veya özel teşebbüs tarafından taahhüt edilen evraklara altın ve gümüş karşılıklı banknot denmektedir. Altın karşılığında para basılan devletlerde merkez bankaları tarafından çıkarılan banknotlar temsili para niteliğindedir. Bu banknotlar altın standardına bağlı devletlerde çıkarılmaktaydı. 1863-1914 yılları arasında tedavül eden Osmanlı Bankası banknotları temsili paranın ülkemizdeki ilk örneğidir.¹⁰⁹

Temsili paraların diğer bir çeşidi ise altın sertifikalarıdır. Bu sertifikalar tam karşılıklı olarak basılmış, dolaşım kabiliyetine sahip ve istenildiğinde ise karşılıkları olan altın ve gümüşe çevrilebilen sertifikalardır.¹¹⁰ Ancak altın standardının bırakılmasıyla temsili para devrinin sona erdiğini söylemek mümkündür.¹¹¹

1.2.2.3. İtibari Para

Satın alma gücünü (değerini) yapıldığı maddeden değil de nominal değerinden alan mübadele aracına itibari para denmektedir. Bu tür paralara itibari denmesinin nedeni, gerçekte bir karşılığı bulunmadığı halde parayı kullananların parayı basan devlete olan güveninden ötürü bu paraya bir değer vermesi olarak açıklanmaktadır.¹¹² Günümüzde kullanılan kâğıt paralar ve bozuk paralar itibari para olarak değerlendirilmektedir.¹¹³ Bu tür paralara fiyat para da denmektedir.¹¹⁴ Bu paraların altın ve gümüş gibi mal paralarda olduğu gibi değerleri öz varlıklarından kaynaklanmaz. İtibari paranın yapıldığı maddenin değeri (reel değeri), taşıdığı satın alma gücü karşısında kıyas kabul etmeyecek kadar düşüktür. Oysa altın ve gümüş gibi mal

¹⁰⁷ Şule Şenel Tabak, *Elektronik Para ve Merkez Bankacılığı*, (TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi), TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, 1.

¹⁰⁸ İlker Parasız, *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2009, 7; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 27; Seyyit Ali Albayrak, *Dünden Bugüne Türkiye’de İslam Bankacılığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, 6.

¹⁰⁹ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 27.

¹¹⁰ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 27.

¹¹¹ Ergin, *Para Politikası*, 34; Üstünel, 46; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 27.

¹¹² Şahin, 26.

¹¹³ Üstünel, 27.

¹¹⁴ Ergin, *Para Politikası*, 34; Çivi, 19.

paraların kendi öz değerinin satın alma gücüne eşit olduğunu belirtmiştik. Günümüzde herhangi bir ülkede herhangi bir paranın yapıldığı maddenin değeri ile nominal değeri arasında yakın bir ilişki kalmadığı belirtilmektedir.¹¹⁵ İtibari paraları kâğıt para ve madenî ufaklık para (metal para) olmak üzere iki başlıkta ele alacağız.

1.2.2.3.1. Madenî Ufaklık Para (Metal Para)

Ufaklık paralar, küçük ölçekli ödemelerde asıl paraya yardımcı olmak ve günlük ödemelerde kolaylık sağlamak maksadıyla ucuz metallere basılan paralardır.¹¹⁶ Ülkemizde madenî ufaklık para, “1264 Sayılı Madenî Ufaklık ve Hatıra Para Bastırılması Hakkında Kanun” uyarınca Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü tarafından basılmaktadır.¹¹⁷ Bu paraların nominal değerleriyle reel değerleri arasındaki fark devlet hazinesine gelir olarak kaydedilir.¹¹⁸

1.2.2.3.2. Kâğıt Para

Kâğıt para temsili banknotların gelişmiş bir çeşidi olarak sayılmaktadır.¹¹⁹ Çünkü temsili paralar temsil ettikleri altın ve gümüşe çevrilebilirken itibari kâğıt paralar altın ve gümüşe çevrilemezler. Devletlerin çıkardığı ve kanunî emirle ödeme aracı olan bu paralara kâğıt para denmektedir. İtibari kâğıt paralar fiziki olarak bir değeri olmadığı halde devlet garantisinden kaynaklı üzerinde yazılı olan nominal değerine bağlı olarak işlem görmektedir. İtibari kâğıt paraların, değerlerini kendisini çıkaran devlete olan güvenden¹²⁰ ve içinde bulunduğu ekonomik şartlardan¹²¹ aldığını söyleyebiliriz.

Kâğıt paranın mal para olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğiyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz; paranın meydana geldiği kâğıdın değeri o kâğıdın para olarak temsil ettiği değerden çok düşüktür. Kâğıt paralar sahip oldukları değerleri öz

¹¹⁵ Üstünel, 27.

¹¹⁶ Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Bilgi Yayınları, Ankara 1968, 111; Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 64.

¹¹⁷ Hazine ve Maliye Bakanlığı madenî ufaklık para üretimi için bk. Hazine ve Maliye Bakanlığı (<https://www.darphane.gov.tr/madeni-ufaklik-para-uretimi>), (Erişim, 02.08.2022).

¹¹⁸ Feridun Ergin, *Para ve Faiz Teorileri* (2. Baskı), Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1983, 74.

¹¹⁹ Şahin, 26.

¹²⁰ Çivi, 19; Ergin, *Para Politikası*, 34.

¹²¹ Çivi, 31.

maddelerinden değil itibari değerden alırlar. Dolayısıyla kâğıt paraların mal para olarak değerlendirilemeyeceğini söylemek mümkündür.¹²²

Kâğıt para, altın ve gümüşe çevrilemediği için sınırsız para arzının önü açılmış olmaktadır. Fakat bu durumun olumsuz iktisadî sonuçları olacağından devletler para basma yetkisini devlet tekelinde bulundurmaya başvurmuşlardır. Kâğıt para üretiminde rekabet olamayacağından üretimin tekel olması zorunlu görülmektedir.¹²³ Ülkemizde kâğıt para basma yetkisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tekelindedir.¹²⁴ “11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı TCMB Kanunu’nun 1. maddesi 30 yıl süre ile Bankaya devredilen banknot basma yetkisi 27 Nisan 1955 tarih ve 6544 sayılı Kanun’un 1. maddesi ile 1999 yılına kadar uzatılmıştır. 21 Nisan 1994 tarih ve 3985 sayılı Kanun ile TCMB’nin banknot ihracı yetkisine ilişkin süre kısıtlaması tamamen kaldırılmıştır.”¹²⁵ Merkez Bankası para emisyonunu¹²⁶ TCMB Kanunu’nda belirtilen durumlarda yapmaktadır. Merkez Bankası esas olarak, altın ve döviz karşılığı, piyasa senetleri karşılığı ve hazine gereksinimleri şeklinde üç durumda emisyon yapabilmektedir.¹²⁷

Resim 8. Cumhuriyet dönemi basılan kâğıt para örneği.¹²⁸

¹²² Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 20.

¹²³ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 27, 28.

¹²⁴ Merkez Bankası Parası, para tabanı, parasal taban ve para arzının belirlenmesiyle ilgili ileri okuma yapmak için bk. Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 53-91.

¹²⁵ TCMB, *Türkiye’de Banknot Basımının Tarihçesi*, TCMB, Ankara 2012, 12.

¹²⁶ Emisyon, devlet tarafından para, senet ve tahvil çıkartmaya, piyasaya sürme işine denir.

¹²⁷ Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 51; TCMB Kanunu için bk. TCMB, (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Mevzuat>)

¹²⁸ <https://sanalmuze.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/sanalmuze/tr/main+menu/emisyon+gruplari/emisyon+gruplari>, (Erişim, 15.04.2022).

1.2.2.4. Kaydî Para (Banka Parası)

Ekonomi sisteminde aslî para ve kaydî para olmak üzere üretilen iki tür para olduğu bilinmektedir. Aslî parayı Merkez Bankası üretirken kaydî parayı Merkez Bankası ve ticari bankalar üretmektedir.¹²⁹

Bankalarda bulunan çeke tabi vadesiz mevduata banka parası denmektedir.¹³⁰ Banka parası önceleri çek ve havâle gibi ödeme emri vasıtalarıyla kullanılabilirken günümüzde teknolojinin gelişmesine bağlı olarak sanal ortamda kullanılabilir duruma gelmiştir. Kaydî para, fiziksel bir varlığı olmamakla birlikte bankalardaki borç-alacak kayıtlarının mübadelesi yoluyla meydana gelen para türünü ifade etmektedir.¹³¹

Bankalarda mevduatın iki şekilde meydana geldiği bilinmektedir. Bunlardan ilki, banka müşterilerinin hesaplarına para yatırımlarıyla olur. Buna bağlı olarak bankalar müşterilerine yatırılan miktar kadar borçlanmış olurlar. Bu tip mevduatın meydana gelmesinde bankanın herhangi bir etkisi yoktur. İkincisi ise, bankalar tarafından müşterilerine açılan krediler ve müşterilerin de bu kredileri anında çekmeyip vadesiz mevduat şeklinde bankada tutmalarıyla olur. Bu durumda banka, hemen çekilmeyip vadesiz mevduatta bekletilen para miktarınca müşteriye alacaklı olarak kaydeder. Bu tip mevduatlar tamamen bankalar tarafından yaratılır. Tamamen bankalar tarafından yaratıldığı için bu tür vadesiz mevduatlara banka parası denilmektedir.¹³²

Bankaların sınırsız olarak para yaratma imkânları belirli ölçülere göre sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma mekanizmasının en önemlisi kısmi rezerv¹³³ de denilen, bankaların merkez bankalarında mevduatlar karşılığında belirli oranlarda banknot ya da ancak banknotla elde edilebilen değerlerden oluşan karşılık bulundurmalarıdır. Denetlemenin sağlanabilmesi için karşılıklar Merkez Bankalarında tutulmaktadır. Bu durum bankaların sınırsız bir şekilde mevduat yaratmasını büyük

¹²⁹ Paya, 23.

¹³⁰ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, 87; Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 108.

¹³¹ Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 58; Şahin, 27.

¹³² Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 59.

¹³³ Kısmi Rezerv Bankacılığı ve kaydî para üretimiyle ilgili ileri okuma yapmak için bk. Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 35-51; Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 58-63; İlhan Ege, *Türk Bankalarının Kaydî Para Yaratma Potansiyelinin Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerle Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 1999; Ay, 306-309.

oranda sınırlandırmıştır. Karşılık oranlarının %20 olduğu bir ülkede bankalar ancak kasalarındaki paranın beş katı kadar mevduat yaratabileceklerdir.¹³⁴

Kaydî paranın nasıl yaratıldığını munzam karşılık oranlarının %20 olduğu bir durumu esas alarak aktarmaya çalışacağız.

Tablo 1. Mevduat Genişleme Çarpanı¹³⁵

Mevduat Hesabı	Karşılık Hesabı (Zorunlu Rezervler %20)	Ödünç Verme Hesabı (Yeni Krediler)
100.000	20.000	80.000
80.000	16.000	64.000
64.000	12.800	51.200
51.200	10.240	40.960
40.960	8.190	32.770
32.770	6.550	26.210
26.210	5.240	20.970
20.970	4.194	16.776
16.776	3.355	13.421
13.421	2.684	10.737
.....
.....
500.000	100.000	400.000

Bu tabloda bankaya yatırılan ilk 100 bin liranın yeniden borç verilerek hangi yolla 500 bin liralık mevduat yaratıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bankaya yatırılan ilk 100 bin liranın %20'si olan 20 bin lira munzam karşılık olarak Merkez Bankasına yatırıldıktan sonra kalan 80 bin liralık kısım banka tarafından kredi talebinde bulunan diğer bir müşteriye kredi olarak kullanılıyor. Banka müşterisi kredi olarak aldığı 80 bin lirayı nakit olarak çekmeyip mevduat hesabı açtıyor. Bu durumda banka 80 bin

¹³⁴ Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 59, 60.

¹³⁵ Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 60, 61; Ay, 308.

liranın %20'lik kısmına tekabül eden 16 bin lirayı Merkez Bankasına munzam karşılık olarak yatıracak ve kalan 64 bin lirayı başka bir müşteriye kredi olarak verecektir. Bu müşteri de parayı nakit olarak almayı mevduat hesabı açtırdığında bankadaki mevduata 64 bin lira daha eklenmiş olacaktır. Banka 64 bin liranın %20'si olan 12.800 lirayı Merkez Bankasına munzam karşılık olarak yatıracak ve kalan 51.200 lirayı başka bir müşteriye kredi olarak kullanılabilecektir. Bu durum aynı yöntemle devam ederek sonuçta bankadaki mevduat toplamı 500.000, zorunlu rezerv toplamı 100.000, kullanılan yeni krediler ise 400.000 lira olacaktır.

Kaydî paraların meydana geldiği mekanizmayı özetleyecek olursak; bankalarda bulunan mevduatlara dayalı olarak üretilen ve mevcut mevduat miktarından kredi şeklinde finans sistemine dahil edilen bölümün birçok defa finansal sistemde döndürülmesi ve paranın çarpan etkisiyle birlikte mevcut olan fiziki paranın çok daha üzerinde bir miktarda para meydana gelmesini mümkün kılan bir sistem olduğunu söylemek mümkündür.¹³⁶

1.2.2.5. Dijital Para Çeşitleri

Dijital para kısaca, dijital ortamda geliştirilen, depolanan ve transfer edilebilen bir değer olarak tanımlanmaktadır.¹³⁷ Kimi çalışmalarda elektronik para ile dijital paranın aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz.¹³⁸ Dijital paranın elektronik para, sanal para ve kripto paraları da kapsadığını söyleyebiliriz. Eğer bir sınıflandırma yapacak olursak; dijital para kavramının elektronik para kavramını, elektronik para kavramının sanal para kavramını, sanal para kavramının da kripto para kavramını kapsadığını söyleyebiliriz. Bu anlamda elektronik para, sanal para ve kripto paraları dijital paranın çeşitleri olarak ele almayı uygun gördük.

Dijital paraların tarihinin 1980'li yıllara dayandığı aktarılmaktadır.¹³⁹ Hediye kartları, çeşitli ürünlerin indirim kartları, uçuş milleri ve kredi kartı nakit ödülleri de

¹³⁶ Muhammet Akdiş, *Para Teorisi ve Politikası*, Gazi Kitabevi, Ankara 2011, 152, 153.

¹³⁷ Zeynep Oruk, *Kripto Para, Terörün Finansmanı ve Milli Güvenlik İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2021, 15; Esengül Salıhoğlu, *Merkez Bankası Para Politikaları ve Elektronik Para İlişkisi: Türkiye Uygulaması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul 2018, 22.

¹³⁸ Yağmur Ergül, *Dijital Paralar ve Dijital Para İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi Üzerine Öneriler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, 13.

¹³⁹ Çarkacıoğlu, 6.

dijital paralar arasında sayılmaktadır. Zikredilen bu dijital para türlerinin gerçekte bir değer ve karşılığının olduğunu ve mal veya hizmet alımında kullanıldığını belirtmek gerekir. Buna karşın dijital paralar dijital dünyada var olmakla birlikte gerçek dünyada fiziki anlamda mevcut değildir. Gerçek dünyada fiziki bir varlığı olmayan dijital paraların geleneksel para türleriyle aynı karakteristik özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Örneğin, dijital paraları internet ya da mobil cihazlar aracılığıyla kullanmak suretiyle ürün veya hizmet satın alınabilmektedir. Dijital paralar dünyanın herhangi bir noktasından işlem yapılabilmesine de imkân tanımaktadır.¹⁴⁰

1.2.2.5.1. Elektronik Para

Elektronik paranın birçok tanımı bulunmakla birlikte, nakit paranın elektronik cihazlarda yahut sunucularda saklanabilen dijital temsili şeklinde tanımlanmaktadır. Kısaca, elektronik olarak saklanan ve transfer edilebilen paralara elektronik para denmektedir. Elektronik para sistemlerinin kullanım amaçlarına göre farklı çeşitleri bulunmaktadır; bakiye ve banknot tabanlı sistemler, kart tabanlı ve ağ tabanlı sistemler, kapalı ve açık dolaşımli sistemler, tek ve çok çıkarıcıli sistemler olmak üzere sınıflandırılmaktadır.¹⁴¹ Söz konusu sistemlerden olan banknot tabanlı sistemlerin

¹⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Oruk, 15, 16; Fatih Kaplanhan, “Para Sistemlerindeki Dönüşümün Dünyü Bugünü ve Geleceği”, Cem Korkut (Ed.), *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale* (101-137), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, 110, 111.

¹⁴¹ Elektronik para ve çeşitli tanımları, elektronik para kuruluşları, elektronik para sistemleri, elektronik para uygulamaları, elektronik paraların avantaj ve dezavantajları ve hukukî durumları ile ilgili detaylı bilgi için bk. Nurettin Öztürk, Asuman Koç, “Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırılması ve Olası Etkileri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6 (11), 2006, 207-243; Besâm Ahmed ez-Zelemî, “Devru’n-Nukûdi’l-İlîkturûniyyeti fi ‘Ameliyyâti Ğasli’l-Emvâl”, *Mecelletü Câmî’âtü Dımeşk li’l-Ulûmi’l-İktisâdiyyeti ve’l-Kânûniyyeti*, 26 (1), 2010, 543-562; Mehmet Sıddık Yurtççek, *Hukuki Açıdan Elektronik Para*, Seçkin Yayınları, Ankara 2013; Turgay Geçer, “Elektronik Para ve Elektronik Para Kuruluşları”, *Journal of Social Sciences, Istanbul Sabahattin Zaim University*, 3 (5), 2014, 197-207; Nuhâ Hâlid İsâ el-Müsevî, İsrâ Hazîr Mazlûm eş-Şimmerî, “en-Nizâmu’l-Kânûnî li’n-Nukûdi’l-İlîkturûniyyeti”, *Mecelletü Câmîatü Bâbil el-Ulûmu’l-İnsâniyyeti*, 22 (2), 2014, 264-285; Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, “Elektronik Para, Sanal Para, Bitcom ve Linden dolarına Hukuki Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73 (2), 2015, 183-197; Salıhoğlu, 14-21; Batlı Ğaniyye, “Hasâisu ve Eşkâlû’n-Nukûdi’l-İlîkturûniyyeti: Dirâsetün Tahlîliyyetün Nazariyyetün”, *Mecelletü’l-Ulûmi’s-Siyâsiyyeti ve’l-Kânûn*, 7 (2), 2018, 348-367; Gül Cennet Laçın, *Elektronik Para ve Dijital Para Sistemleri: Bitcoin ve Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2019, 7-13; Oruk, 9-12; Ahmet Tolga Bilseloğlu, *Kripto Paranın Doğuşu, Gelişimi ve Türkiye’deki Seyri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022, 17, 18; Bâsem ‘Alvân el- ‘Akâbî, ‘Alâ Azîz el-Cubûrî, Naim Kâzım Cebur, “en-Nukûdu’l-İlîkturûniyyeti ve Devruhâ fi’l-Vefâi bi’l-İltizâmâtî’t-Te’âkudîyyeti”, *Mecelletü Ehlü’l-Beyt*, (6), t.y. 79-110.

geleneksel banknotların/itibari paranın elektronik/dijital temsili olduğunu belirtmek gerekir.¹⁴² Elektronik paranın ülkemizdeki tanımını vererek bu başlığı sonlandıracağız.

Elektronik para, 27 Haziran 2013 tarihli 28690 sayılı Resmî Gazete’ de yayımlanan 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun’un 3. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır: “*Elektronik para ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, bu kanunda tanımlanan ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değerdir.*”¹⁴³ Elektronik paranın sanal ve kripto para türlerinden en önemli farkı, yasal paraların karşılığı şeklinde üretilmesi ve kanunda kim veya kimler tarafından ihraç edileceğinin öngörülmesidir. Bir diğer önemli fark ise, elektronik paranın itibari değerinin garanti edilmiş olmasıdır.¹⁴⁴

1.2.2.5.2. Sanal Para

Sanal paraların elektronik paraların kapsamına girdiğini ve bir çeşit elektronik para çeşidi olduğunu söylemekle birlikte sanal paraların elektronik paradan farklı yönleri bulunduğunu belirtmeliyiz. Kısaca değinecek olursak elektronik parada, tedavülü yasal olan Dolar, Euro ve Türk lirası gibi geleneksel paralar hesap birimidir. Sanal para birimleri ise yasal tedavülü bulunmayan Bitcoin ve Linden doları gibi sanal paralardır.¹⁴⁵ Sanal para müstakil bir bölümde ele alınacağından sanal para hakkında bu kadar bilgi vermekle yetineceğiz.

1.2.2.5.3. Kripto Para

Merkezi olmayan, dijital ortamda üretilen ve internet ağı marifetiyle bireyler arasında banka gibi herhangi bir aracı olmadan direkt olarak kişiden kişiye transfer

¹⁴² Yüksel, 188; Betül Üzer, *Sanal Para Birimleri*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 12.

¹⁴³ TCMB, 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun, (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221/Ödeme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221-nbMmg7->), (Erişim, 08.06.2021)

¹⁴⁴ Yüksel, 197; Cem Aşıcı, *Bitcoin*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2019, 27.

¹⁴⁵ Yüksel, 197.

edilebilen şifreli sanal para türüne kripto para denilmektedir.¹⁴⁶ Kripto parayı Sanal Para başlıklı üçüncü bölümde detaylandıracağız.

1.3. PARA STANDARTLARI VE PARA SİSTEMİ

Para sistemi, paranın niteliğini ve miktarını etkileyen yasa, uygulama ve adetleri içeren sistemdir. Paranın hangi maddeden hangi ölçüye göre belirleneceğini para standardı marifetiyle tespit ederiz. Para standardı ise belirlenen bu sistem içerisinde para şekillerini ve paranın miktarını belirleyen düzenlemeleri içermektedir. Buradan anlaşılacağı üzere para standardı marifetiyle tespit edilen paranın fonksiyonlarını yerine getirebilmesine imkân sağlayan düzenlemeleri içeren sisteme de para sistemi denmektedir.¹⁴⁷

1.3.1. Mal Para Standardı

Bir ekonomik sistemde para olarak kullanılan bir varlık (tütün, tuğla, altın, gümüş vb.) mal olarak farklı şekillerde kullanılabiliriyorsa o ekonomik sistemde mal para sistemi geçerlidir. Mal para sisteminin herhangi bir otoritenin müdahalesi olmadan kendiliğinden geliştiği bilinmektedir. Toplumların bir dayatma olmaksızın herhangi bir nesneyi (fildişi, deniz kabuğu vb.) mübadele vasıtası olarak kabullenip kullanması doğal karşılanmaktadır.¹⁴⁸

1.3.1.1. Mal Para (madenî para) Sistemleri

Madenî para sistemleri tek maden ve çift maden sistemi olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir.

¹⁴⁶ Çarkacıoğlu, 8; Bilseloğlu, 19; Eymen Koç, *Paranın Tarihi, Evrimi ve Kripto Paralar: Dünya ve Türkiye Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 20; Şahin, 28; Hasan Alpago, "Bitcoin' den Selfcoin'e Kripto Para", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3 (2), 2018, 411-428; Savaş Durmuş, M. Şebab Polat, "Sanal Para Bitcoin", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (18), 2018, 661; Meltem Çakmak, *Kripto Paraların Gelişim Süreci, Blok Zincir Teknolojisi ve Kripto Paraların Türkiye'de Vergilendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 11.

¹⁴⁷ Orman, 192; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 19.

¹⁴⁸ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 20.

1.3.1.1.1. Tek Maden Sistemi

Tek maden sisteminde ölçek para olarak yalnızca belli bir madenden üretilen paralar kullanılır. Bu sistemde yalnızca belli bir madenden üretilen para yasal sınırsız darp ve sınırsız ödeme serbestisine sahiptir. Bu madenin yanında piyasada diğer madenlerden üretilen paralar da ufaklık para olarak tedavül eder. Tek maden sistemini altın standardı ve gümüş standardı olmak üzere iki başlıkta ele alabiliriz.¹⁴⁹

1.3.1.1.1.1. Altın Standardı

Altın para standardında para birimi altın cinsinden tespit edilmiş ölçüt metal yalnızca altın olarak belirlenmiştir. Altın para standardında gümüş gibi diğer madenler de ufaklık para olarak kullanılmaktadır. Altın standardının Batı'da ilk olarak 1816 yılında İngiltere'de resmen kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk altın sikkenin Fatih zamanında bastırıldığını biliyoruz. Ancak altın standardına geçilmesi 8 Nisan 1916 tarihli Tevhid-i Meskûkât Yasası'yla olmuştur. Bu yasayla para birimi kuruş altın yerine nikelden basılarak kırk para değer biçilmiştir. Birinci Dünya savaşı koşulları nedeniyle altın ve gümüş sikkeler tedavülden çekilerek mal olarak alınıp satılmaya başlanmıştır. Bu sebeple altın standardı henüz başlamadan bitmiştir.¹⁵⁰ Günümüzde ise altın standardı, yerini kâğıt paraya bırakmıştır.¹⁵¹

Altın standardında altının paraya dönüştürülmesi serbesttir. Yani tam konvertibilite vardır. Banknot ve sikkenin altına, altının da banknot ve sikkeye çevrilmesi serbesttir. Bu sistemde altının fiyatı veya para olarak değeri yasa marifetiyle belirlenmiştir. Altın para bu sistemde sınırsız ödeme gücüne sahiptir. Altın ithal ve ihracının serbest olduğunu da belirtmeliyiz.¹⁵² Altın standardı konvertibilite açısından altın sikke, altın külçe ve altın döviz sistemi şeklinde üç kısımda ele alınabilir.¹⁵³

Altın sikke sisteminde altın, sikke şeklinde tedavül etmektedir. Bu sikkelerin yanı sıra belli bir altını temsil eden banknotlar da tedavülde olabilir. Bu sistemdeki sikke ve banknotların istenildiği zaman birbirlerine ve külçe altına çevrilmesi mümkündür.

¹⁴⁹ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 23; Orman, 193.

¹⁵⁰ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 24.

¹⁵¹ Orman, 195.

¹⁵² Orman, 193; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 20.

¹⁵³ Orman, 193, 194.

Altın külçe sisteminde altın, külçeler halinde Merkez Bankasında bulunmaktadır. Yani piyasada bizzat tedavül etmemektedir. Bunun yerine altını temsil eden banknotlar tedavüldedir. Bu banknotlar istenildiği zaman belirlenmiş çeşitli şartlara göre külçe altına çevrilebilmektedir. Görüleceği üzere bu sistem altın sikke sistemiyle altının piyasada bizzat tedavül edip etmemesi yönüyle farklıdır.

Altın kambiyo-altın döviz sisteminde ise, banknotun altına çevrilmesi mümkün değildir. Çünkü altın kambiyo sisteminde altın banknotla direkt olarak irtibatlı değildir. Bu sistemdeki ülkelerin para birimleri altına dayalı yabancı bir para cinsinden ifade edilir. Yani banknot altına dayalı herhangi bir yabancı paraya bağlıdır.

1.3.1.1.2. Gümüş Standardı

Gümüş standardında, ölçek para olarak gümüş kullanılmaktadır. Bu sistemde asıl para gümüş paradır. Buna göre belirli ağırlık ve ayardaki gümüş, paranın ölçüsünü oluşturmaktadır. Altın ise mal para olarak bu sistemde yerini alabilmektedir. Aynı şekilde bu sistemde temsili paraların da tedavül edebildiğini söyleyebiliriz.¹⁵⁴ Gümüş standardı sistem olarak altın standardıyla benzer özelliklere sahip olduğundan bu kadarıyla yetiniyoruz.

1.3.1.1.2. Çift Maden Sistemi

Çift maden sisteminde altın ve gümüş aynı anda tedavül etmekte ve her iki maden de yasal sınırsız ödemeleri yerine getirmekte, sınırsız darp edilmektedir. Bu sistemde altın ve gümüşten yapılan paralar arasında yasal sabit bir oran tesis edilmiştir. Çift maden sisteminin altın standardından önce uygulandığı bilinmektedir.¹⁵⁵

Çift maden sisteminde gümüş ve altın aynı anda para standardıdır. Altın ve gümüşe göre belirlenmiş iki ayrı para tedavüldedir. Bu iki ayrı paranın aralarında herhangi bir irtibat ve oran belirlenmeksizin piyasada tedavül ettiği sisteme paralel çift maden sistemi denmektedir. Buna göre piyasada hem gümüşe hem de altına göre belirlenmiş iki ayrı fiyat sistemi ortaya çıkmaktadır. Altın ve gümüşün aynı anda para

¹⁵⁴ Orman, 197; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 23. Çift metal sisteminde yer alan Gresham Yasası ve Paraşüt Teorisi özellikleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 25, 26.

¹⁵⁵ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 24.

standardı olmakla birlikte bu iki maden arasında bir oranın belirlendiği sisteme ise bağlı çift maden sistemi denmektedir. Bağlı çift maden sisteminde iki ayrı fiyat belirlenmesine gerek kalmadan altın ve gümüşün birbirlerine oranla bir standardın belirlenmesi söz konusudur.¹⁵⁶

1.3.1.1.3. Simmetal Sistemi

Simmetal sisteminde temel amacın, para biriminin değerini altın ve gümüşe bağlayarak istikrarlı kılmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu sistem ekonomist A. Marshall tarafından para sistemlerini altın üretimine bağlı kılmaktan ve çift maden sisteminin güçlüklerinden kurtarmak amacıyla ortaya atılmıştır. Bu sisteme benzer bir uygulamanın ABD’de belli bir dönem uygulandığı da söylenmektedir.¹⁵⁷

1.3.2. Temsili Para Sistemi

Temsili para sisteminde altın ve gümüşe çevrilebilen ödeme araçları kullanılmaktadır. Bu ödeme araçlarına altın ve gümüş karşılıklı olduğu için banknot denilmektedir. Banknotlar üzerlerinde yazılı olan miktarın değerli madenlerle ödeneceği taahhüt edilmiş özel veya resmî makamlar tarafından çıkarılan paradır. Banknotlara, üzerinde yazılı miktar kadar değerli madeni temsil ettiğinden dolayı temsili para denmektedir.¹⁵⁸ Temsili paraların bir örneği de altın sertifikalarıdır. Temsili para sisteminin ülkelerin altın standardını terk etmeleriyle birlikte tarihi bir vakıa olarak kaldığını temsili para başlığı altında belirtmiştik.

1.3.3. Kâğıt Para Sistemi

Kâğıt para ekonomisinde Merkez Bankaları tarafından ihraç edilen paralar altına çevrilememektedir. Banknotun kâğıt paraya evrilmesiyle birlikte kâğıt para sistemi ortaya çıkmıştır. Kâğıt paralar banknot ve altın sertifikalarından farklıdır. Altın sertifikaları altına dönüştürülebilir ve altın karşılık oranı yüzde yüzdür. Banknotlar altına dönüştürülebilir ve altın karşılık oranı yüzde yüzden azdır. Kâğıt paralar ise altına

¹⁵⁶ Orman, 197, 198.

¹⁵⁷ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 26.

¹⁵⁸ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 27.

dönüştürülemez ve altın karşılık oranı yoktur. Yani kâğıt paralar altına çevrilemeyen bir para türüdür.¹⁵⁹

1.3.4. Banka Parası Sistemi

Bankalar tarafından üretilen kaydî paranın tedavülde olduğu sistemdir. Halkın elinde bankalar tarafından üretilen kaydî para hükûmetler tarafından üretilen parayla her zaman değiştirilebildiği için halk bu paraya güven duymakta ve işlemlerinde bu parayı kullanmaktadır. Bankalar halka kaydî para kullandıkları takdirde herhangi bir kayba uğramayacaklarını da bu şekilde göstermektedir. Banka parası sisteminin daha düşük fiyat, daha mükemmel ürün ve daha iyi ticaret tekniklerine olanak sağladığı belirtilmektedir.¹⁶⁰

1.3.5. Kripto Para Sistemi

Günümüzde resmî olarak kabul edilmemekle birlikte gelecekte devletler tarafından yasal bir zemine oturtulacağını ve ekonomik sistemdeki yerini sağlamlaştıracağını öngördüğümüz kripto paraların yasal olarak tedavülde olacağı sistemi şimdiden kripto para sistemi şeklinde tanımlayabiliriz.

1.4. PARA OLAYLARI

Paranın fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için değerini¹⁶¹ muhafaza etmesi veya nispeten istikrarlı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Paranın değerinde meydana gelebilecek istikrarsızlığın ekonomik hayatta birçok olumsuz yansıması olacağı açıktır. Paranın değerinde meydana gelebilecek sürekli istikrarsızlık durumuna bağlı olarak para, temel işlevleri olan mübadele aracı olması ve değer saklama işlevlerini yerine getiremez. Paranın değerindeki sürekli değişim sonucunda gelir ve servet dağılımında büyük eşitsizliklerin ortaya çıkacağı da belirtilmektedir.¹⁶² Paranın değerindeki değişmelerin önemli sonuçlar doğurmasına bağlı olarak bu değişime etki eden para

¹⁵⁹ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 27, 28. Kâğıt para üretim teorisiyle ilgili detaylı bilgi için bk. Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 28-29; Paya, 25-52, 73-104, 107-128.

¹⁶⁰ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 31, 32.

¹⁶¹ Kâğıt paralar için değer, o paranın satın alma gücünü, satın alabileceği mal ve hizmet miktarını ifade etmektedir.

¹⁶² Orman, 209, 210.

olaylarının bilinmesi gereklidir. Bu bağlamda enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarını kısaca açıklayacağız.

1.4.1. Enflasyon

Enflasyon etimolojik olarak Latince “inflation” kelimesine dayanmakta olup şişirme, genişleme anlamlarına gelmektedir.¹⁶³ Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli artış olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁴ Buna göre enflasyon, fiyatlarda meydana gelen kısa vadeli artışları değil, uzun bir dönemi kapsayacak şekilde meydana gelen fiyat artışlarını ifade etmektedir.¹⁶⁵ Enflasyonun sebeplerine göre yapılan tanımları ise şöyledir; “enflasyon, cari fiyat düzeyinde toplam istemin toplam sunudan fazla olmasıdır.”¹⁶⁶ Buradan anlaşılacağı gibi enflasyonun sebebi bir ülkedeki toplam arz ile toplam talebin uyumsuzluğudur. Bu uyumsuzluk talebe bağlı oluşuyorsa bu enflasyona talep enflasyonu, arza bağlı oluşuyorsa maliyet enflasyonu denilmektedir.¹⁶⁷

1.4.2. Deflasyon

Deflasyon, Latince üfleme¹⁶⁸, sönükleşme anlamlarına gelen “flatus” kelimesinden türetilmiştir.¹⁶⁹ Bir ekonomide mal ve hizmetlerin fiyatlarında zamanla meydana gelen düşüş sebebiyle ekonomideki fiyat düzeyi aşağıya doğru inmeye devam edecektir. Bunun sebebi olarak toplam arz karşısında yetersiz kalan talebi gösterebiliriz.¹⁷⁰ Bütün mal ve hizmetlerin fiyatının sürekli olarak düştüğü ortama deflasyon denilmektedir.¹⁷¹ Deflasyon iktisadî hayatın istikrarsızlaşması olarak da görülebilir.¹⁷²

¹⁶³ Orman, 222.

¹⁶⁴ TCMB, *Terimler Sözlüğü*, 12; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 297.

¹⁶⁵ Seher Nur Sülkü, “Para ve Bankacılık”, (Çeviri Ed.: Erdiñ Telatar), William Boyes, Michael Melvin, *Ekonominin Temelleri – Fundamentals of Economics* (ss. 221-241), Nobel Yayınları, Ankara 2013, 233.

¹⁶⁶ Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 169.

¹⁶⁷ Orman, 211. Enflasyon, enflasyon sebepleri ve enflasyon teorileriyle ilgili detaylı bilgi için bz. Paya, 438-457; Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 168-204; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 295-316; Orman, 210-221; Sülkü, 233-241.

¹⁶⁸ Hava kaçırma anlamında kullanılmıştır.

¹⁶⁹ Orman, 221.

¹⁷⁰ Orman, 222.

¹⁷¹ Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 317.

¹⁷² Deflasyonla ilgili detaylı bilgi için bk. TCMB, *Terimler Sözlüğü*, 8; Parasız, *Para Teorisi ve Politikası*, 317-324; Orman, 221-223.

1.4.3. Devalüasyon

Devalüasyon kelimesi bir şeyin değerini düşürmek anlamı taşımaktadır. İktisadi olarak devalüasyon, bir ülke parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁷³

1.4.4. Revalüasyon

Revalüasyon kelimesi ise bir şeyin değerini artırma anlamına gelmektedir. İktisadi anlamda revalüasyon, bir ülke parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin yükseltilmesi olarak tanımlanmaktadır. Devalüasyon ve revalüasyon amaç ve etki bakımından iki zıt para olayıdır.¹⁷⁴

¹⁷³ Devalüasyon ve etkileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. TCMB, *Terimler Sözlüğü*, 8; Orman, 224.

¹⁷⁴ Revalüasyon ve etkileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. TCMB, *Terimler Sözlüğü*, 35; Orman, 224, 225.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ VE İSLÂMÎ DÖNEMDE PARANIN TARİHİ SEYRİ

Paranın iktisadî açıdan tarihi seyrini ele aldığımız birinci bölümden sonraki bu bölümde paranın İslâm öncesi dönemdeki durumu ve İslâm tarihindeki durumu ele alınacaktır.

2.1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE HİCAZ BÖLGESİNDE PARA

Paranın cahiliye dönemindeki tarihi seyrini ve gelişimini anlamak adına bölgenin ticari hayatına değinmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Sınırları Hint Okyanusu'ndan Fırat kıyılarına, Basra Körfezi'nden Kızıl Deniz'e kadar olan büyük bir alanı kapsayan Arap yarımadasında çoğunlukla Arapların yaşadığı bilinmektedir.¹⁷⁵ Arap yarımadası eski çağlardan bu yana sahip olduğu coğrafi konumu sebebiyle önemli bir merkez olagelmıştır. Eskiçağlardan beri yaşamın devam ettiği bu topraklarda¹⁷⁶ ilk mabedin inşa edilmiş olması¹⁷⁷ ve önemli geçiş güzergâhında yer alması Arap yarımadasını dünyanın önemli ticaret merkezlerinden biri haline getirmiştir. Komşu devletlerin, ticaret konusunda oldukça yetenekli olan Mekkelilerden, Sakif kabilesinden ve Bekr kabilesinden muhafızlık veya ticaretle ilgili diğer hususlarda yardım aldıkları belirtilmektedir.¹⁷⁸

Arap yarımadasının ticari hayatla olan bağı kuşkusuz bulunduğu coğrafi konumla yakından ilişkilidir. Zira Hicaz bölgesi Asya, Afrika ve Avrupa arasında cereyan eden ticari faaliyetler güzergâhında yer almaktadır. Önemli bölge ve limanların geçiş yolunda bulunan Hicaz bölgesi, bu ticari faaliyetlerden nasibini almıştır. Söz konusu ticaret güzergâhında ipek, altın, inci gibi değerli mallar başta olmak üzere birçok farklı ve değerli ticari malların sevkiyatı yapılmaktaydı.¹⁷⁹ Hicaz bölgesinde, özellikle Mekke'de

¹⁷⁵ Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü Ahseni't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Leiden 1906, 68.

¹⁷⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, III, 252.

¹⁷⁷ Bakara: 2/125; Âl-i İmrân: 3/96; Mâide: 5/97.

¹⁷⁸ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957, 142, 143.

¹⁷⁹ Çağatay, 143; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (1966), (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993, II, 941.

ticari faaliyetlere verilen önemin arkasında bölgenin tarıma elverişsiz olduğu gerçeği yatmaktadır. Bu durum bölge halkını zorunlu olarak ticarete yönlendirmiş, Kâbe'nin sosyolojik konumu da değerlendirilerek belirlenen zamanlarda çeşitli panayırlar kurulmak suretiyle ticari faaliyetler geliştirilmiştir.¹⁸⁰ Ayrıca Hicaz halkı, ticari faaliyetlerini güven ortamında gerçekleştirmek ve ticarete bir takım standartlar belirlemek üzere Filistin, Yemen, Irak, Suriye, Habeşistan gibi bölgelerde bulunan otorite güçlerle birtakım antlaşmalar yapmıştır.¹⁸¹ Bu antlaşmalar sayesinde yapılan ticari faaliyetler farklı toplumlar arasında kabul gören ortak ilkeler üzerine bina edilmiştir. Bu ortak ilkelerin, ticarete kullanılacak ödeme araçlarını ve ölçü birimlerini de kapsadığını söylemek mümkündür.¹⁸²

Cahiliye dönemi Arap yarımadasında ticaretin geliştiğini, yılın belirli dönemlerinde çeşitli panayırların kurulduğunu ve komşu bölgelerin otoriteleriyle ticari antlaşmaların yapıldığını göz önünde bulundurduğumuzda, bölge halkının kendine özgü bir para birimi kullandığı akıllara gelmektedir. Zira ticari faaliyetlerin bu kadar gelişmiş olduğu bir toplumdaki kendi parasını kullanması beklenir. Fakat durum bunun aksini göstermektedir. Cahiliye dönemi Arapları kendilerinden siyasi, askeri ve ekonomik olarak güçlü iki komşu devlet olan Bizans ve Sâsânî paralarını,¹⁸³ az da olsa Himyeriye¹⁸⁴ diye adlandırılan Güney Arabistan paralarını kullanmaktaydılar. Bizans parasının “dinar”, Sâsânî parasının “dirhem” şeklinde adlandırıldığı bilinmektedir.¹⁸⁵ Bu adlandırmanın cahiliyede kullanılan bir ölçü biriminden geldiğini belirtmek gerekir.

¹⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî* (2. Baskı), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h. 1402, IV, 256; Ebü Abdillâh Zübeyr b. Ahmed Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü Nesebi Kureys*, Medeni Matbaası, Kahire 1381, I, 368; Ya'kûbî, Ahmed b. İshak, *Tarih*, Beyrut 1960, I, 325, 326; Çağatay, 100, 143, 144; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 944-946.

¹⁸¹ Vâkîdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Meğâzi*, Matbaatu's-Saâde, Kahire 1948, 154; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut 1968, I, 75-78.

¹⁸² İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, V, 450; Çağatay, 27.

¹⁸³ Seyyid Muhammed el-Malt, *Nukûdu'l-Âlem Metâ Zaharet ve Metâ İhtefat*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, yy. 1983, 35; İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev.: Zakir Kadiri Ugan), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1996, II, 12.

¹⁸⁴ Himyerîler, M.Ö. 115- M.S. 525 Yılları arasında Yemen'de hüküm sürmüş olan hanedanın genel adıdır. Himyerîler hakkında detaylı bilgi için bk. Hüseyin Algül, “Himyerîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, XVIII, 62, 63.

¹⁸⁵ Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Futuhu'l-Buldân*, nşr: Abdullah Enis et-Tabba', Ömer Enis et-Tabba', Beyrut 1987, 654; Muhammed Necmüddîn Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhi Hükümleri* (Çev.: İbrahim Tüfekçi), Buruc Yayınları, İstanbul 1996, 45; Mehmet Erkal, “İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 1985, 79.

Belâzurî'nin aktardığına göre Kureyşliler gümüşü dirhem adını verdikleri ölçü ile altını ise dinar adını verdikleri ölçü ile ölçerlerdi.¹⁸⁶

Resim 9. Bizans altın sikke örnekleri.¹⁸⁷

İslâm'dan önceki bu dönemde altının dinar, gümüşün ise dirhem olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Güney Arabistanlıların altın ve gümüş para darp ettikleri aktarılmaktadır.¹⁸⁸ Cahiliye döneminde dirhem ve dinar dışında kullanılan diğer paralar ise şunlardır: Bağlı, Vasat ve Taberi.¹⁸⁹ Bu dönemde dirhemlerin “es-Sevdâü'l-vâfiye” ve “et-Taberiyyetü'l-utuk” olmak üzere iki çeşit halinde tedavülde olduğu aktarılmaktadır. Büyük ebatlı olan dirheme “vâfiye” denmekle birlikte “beğaliye” şeklinde isimlendirildiği, daha küçük ebatlı olan dirheme ise “taberiye” dendiği aktarılmaktadır. Makrizî, piyasada tedavül eden farklı ağırlıklara sahip dört türlü dirhemden söz etmektedir. Bunlar; sekiz Dânik ağırlığında olan “beğalî dirhemi”, dört Dânik ağırlığında olan “taberi dirhemi”, üç Dânik ağırlığında olan “mağribi dirhemi” ve bir Dânik ağırlığında olan “yemenî dirhemi”dir.¹⁹⁰

2.2. İSLÂMÎ DÖNEMDE PARANIN TARİHİ SEYRİ

Paranın İslâm tarihi içerisindeki seyrini, İslâm tarihinde çeşitli dönemlerde kullanılan para çeşitlerini ve para olgusuyla ilgili uygulamaları anlamamız açısından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu kısımda Hz. Peygamber

¹⁸⁶ Belâzurî, 653, 654.

¹⁸⁷ Tekin, Meskûkat”, XXIX, 318.

¹⁸⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1968, VII, 487.

¹⁸⁹ Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, nşr.: Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Mektebetü Dâri'bni Kuteybe, Kuveyt 1989, 196.

¹⁹⁰ Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b. Abdulkadir, *Şuzuru'l-ukûd fî Zikri'n-Nukûd*, El yazma, Câmiatu'r-Riyâd, Nu: 332/4, vr. 2b-3a. İbn Haldun, Mağribî dirheminin sekiz Dânik, Yemenî dirheminin ise altı Dânik ölçüsünde olduğunu zikretmektedir. Bk. İbn Haldun, II, 14.

döneminden başlayarak günümüze değin İslâmî dönemde paranın tarihi seyrini genel olarak ele alacağız.

2.2.1. Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Para

İslâm dininin indirildiği toplum ticari muamelelerini genel olarak Bizans dinarı ve Fars dirhemiyle yapmaktaydı. Hz. Muhammed (s.a.v)'in de ticari muamelelerini dinar ve dirhemle yaptığı, peygamberlik görevinden sonra da bu paralarla muamele yapmaya devam ettiği bilinmektedir.¹⁹¹ Hz. Peygamber döneminde ve dört halife döneminde para konusundaki durumun cahiliye dönemindeki durumla benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.¹⁹² Hz. Peygamber'in cahiliye döneminde tedavül eden paraları kullanmaya devam ederek zekât nisap miktarlarını söz konusu paralar üzerinden hesaplamış olması bu paralara dinî meşruiyet kazandırdığı söylenebilir.¹⁹³ İslâmî dönemde para basma konusunda önemli birtakım girişimlerin olduğu bilinmekle birlikte yapılan en önemli girişimin Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde olduğu genel kabul görmüştür.¹⁹⁴ Hz. Peygamber döneminden Abdülmelik b. Mervân dönemine kadar geçen zamanda para konusunda herhangi bir değişiklik veya bu yönde bir girişimin olmadığını söylemek güçtür. Her ne kadar cahiliye dönemine ait paralar ve ölçü birimleri kullanılsa da Hz. Peygamber bunlara bir takım standart ve uygulama esasları getirmiştir. Bu yöntemle İslâm dininin mali konulardaki maksatlarından biri olan haksız mal transferinin engellenmesini sağlamıştır. Parada ilk düzenlemelerin cahiliye döneminde çok farklı ve bir o kadar da karmaşık olan ölçü ve tartı birimlerine bir standart getirilerek yapıldığını söyleyebiliriz.¹⁹⁵ Buna ek olarak kullanılan paralarda herhangi bir eksiltme yapmak yasaklanarak paraların değerini korumak ve buna bağlı

¹⁹¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dimaşki el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru İbni'l-Cevzî, ed-Dammâm 2002, III, 411; Gözübenli, *İslam'da Para ve Fonksiyonları*, 140; Erkal, 80.

¹⁹² Makrizî, vr. 3a.

¹⁹³ Muhammed Şehhât el-Cündî, *Fıkhü't-Teâmül'il-Mâli ve'l-Masrafi'l-Hadis*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1989, 208; Emrullah Dumlu, *Zekatta Tespit Edilen Nisab Ölçüleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001, 20; Emrullah Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, 139.

¹⁹⁴ Makrizî, vr. 3a; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 411.

¹⁹⁵ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Buyu': 8.

olarak doğacak her türlü zararın ve aldatmanın önüne geçilmek istenmiştir.¹⁹⁶ Hz. Peygamber'in para konusunda belirlediği standartlardan birisi de altı mal hadisinde dinar ve dirhemlerin değişiminde ortaya koyduğu standarttır. Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulaması İslâm'ın yasakladığı faizin cereyan etmesini engellemeyi hedeflemiştir.¹⁹⁷

Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğle ve mücadeleyle geçen dönemde para basmak için gerekli zamanı bulamadığını¹⁹⁸ belirtse de bu konuda farklı kanaatlerimiz. Hz. Peygamber'in kendi döneminde para basmak yerine tedavül eden paralarla ilgili düzenlemeler yaptığını görüyoruz. Bu düzenlemeler esasında para olarak kullanılan eşyanın bizatihi kendi varlığıyla ilgili olmayıp yapılan muamelelerle ilgilidir. Hz. Peygamber döneminde para olarak Bizans dinarı ve Fars dirhemiyle ticaret yapmak yasaklanmamış, dinî yükümlülük olan zekât bu birimlere göre hesaplanmıştır.¹⁹⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber paranın kendi öz varlığından çok insanlar arasında kullanımından doğacak olan haksızlıkları engellemeye yönelik birtakım düzenlemeler yapmıştır diyebiliriz. Bazı bilginler, Hz. Peygamber'in cahiliye döneminden gelen para sistemini devam ettirmesi konusunda birtakım nedenler ileri sürmüşlerdir.²⁰⁰

Hz. Ebu Bekir döneminde para konusunda herhangi bir değişiklik olmadığı ve Hz. Peygamber'in belirlediği ölçülere göre muameleler yapıldığı aktarılmaktadır.²⁰¹ Hz. Ömer devrinin ilk yıllarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Fetihler yoluyla genişleyen coğrafya ve buna bağlı olarak farklı ölçülerde paraların piyasada dolaşması birtakım problemler doğurmuştur. İbn Haldun İslâm'ın ilk dönemlerinde kullanılan Fars dirhemlerinin standart bir ölçüsünün olmadığını belirterek; dirhemlerin bir kısmının iki kırat, bir kısmının on iki kırat, bir kısmının ise on kırat ağırlığında olduğunu belirtir. Hz. Ömer bu problemin ortadan kaldırılması için bir heyetten konuyu ele almalarını talep

¹⁹⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Mısır 1303, III, 419; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Riyad 1983, Ticâret: 12, 52; Ebû Dâvûd, *Buyu'*: 17, 48.

¹⁹⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Buyu'*: 79; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Müsâkât*: 15; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Buyu'*: 50.

¹⁹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, İstanbul 1976, I, 355.

¹⁹⁹ Makrizî, vr. 3a.

²⁰⁰ Detaylı bilgi için bk. Hassân Ali Hallâk, *Ta'ribu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn fi'l-Asri'l-Emevî*, (Birinci Baskı), Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Beyrut 1987, 22.

²⁰¹ Makrizî, vr. 3a; Erkal, 80.

ederek farklı ölçülerde tedavül eden dirhemleri belirleyip bunlara bir standart getirmiştir.²⁰² Yine aktarıldığına göre söz konusu dönemde tedavülde olan üç çeşit dirhemden söz edilir;

- 10 dirhem 10 miskal ağırlığında,
- 10 dirhem 6 miskal ağırlığında,
- 10 dirhem 5 miskal ağırlığında.

Bu ağırlıklar toplanarak üçe bölünmüş ve ortalaması alınarak 7 rakamı elde edilmiştir. 10 dirhem gümüş ağırlığına karşılık 7 miskal altın ağırlığı bir standart olarak belirlenmiştir.²⁰³ Bu konuda aktarılan bir diğer rivayete göre Hz. Ömer zamanında farklı ölçülerden dolayı ortaya çıkan karışıklıkları engellemek için bir standart belirleme yoluna gidilmiştir; en çok kullanılan taberi dirhemi ile beğali dirhemleri toplanmış ve ortaya çıkan 12 Dânik'in yarısı olan 6 Dânik elde edilmiştir. Hz. Ömer'in bu ölçüde yeni dirhemler kestirdiği aktarılmaktadır.²⁰⁴ Hz. Ömer'in, İslâm'ın ilk parasını bastırma düşüncesinde olduğu belirtilmekle birlikte onun bu düşünceden çeşitli sebeplerden dolayı vazgeçtiği söylenmektedir.²⁰⁵

Hz. Ömer'in para basma konusunda girişimlerde bulunduğu hatta deriden para basma fikrini benimsediği aktarılsa da bu fikri hayata geçirmemiştir. Fakat Hz. Ömer'in dirhem bastırıldığı hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Hz. Ömer'in bastırıldığı iddia edilen bu dirhemlerin piyasada var olan paraların taklidi olduğu belirtilmektedir.²⁰⁶ Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in, üzerinde Kisrevî nakış bulunan ve "Elhamdülillah", "Muhammed Rasulullah", "La ilâhe İllallahu Vahdeh" yazıları bulunan dirhemler bastırıldığı aktarılmaktadır.²⁰⁷ Kimi araştırmacılar ise Hz. Ömer döneminde para basıldığı yönündeki rivayetleri dikkate alarak bu dönemde, belirlenen ağırlıkta dirhemler üretildiği yönünde görüş belirtmişlerdir.²⁰⁸

²⁰² İbn Haldun, II, 14.

²⁰³ Rifat Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 1 (25), 2014, 30, 31.

²⁰⁴ Makrizî, vr. 4b; İbn Haldun, II, 14; Mehmet Şimşir, "Cahiliye Dönemi Araplarında Para ve İlk İslâm Paralarının Tedavüle Giriş Süreci", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 2017, 278.

²⁰⁵ Faruk Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, Beka Yayıncılık, İstanbul 2015, 182.

²⁰⁶ Bal, 182, 183.

²⁰⁷ Makrizî, vr. 4b.

²⁰⁸ Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadet'te Yönetim Piyasa İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, 55; Şahin, 105.

Hiz. Osman d6neminde ise ¼zerinde “Allahu Ekber” yazılı para basıldığı aktarılmaktadır.²⁰⁹ Basılan bu paraların resmî para niteliği taşımadığı ve mali işlemleri kolaylaştırmak için piyasaya ¼ıkarılmış yerel düzeyde işlem g6ren para oldukları s6ylenmektedir. Hiz. Ali devrinde Hiz. Osman zamanında olduğu gibi ¼zerinde “Bismillahi Rabbî”, “Allahu Ekber” yazılarının olduğu mahalli paralar basıldığı aktarılmaktadır. Hiz. Ali’nin hicri 40 tarihinde Basra’da para bastırıldığı da rivayet edilmektedir.²¹⁰ Muaviye b. Ebû S¼fyân’ın da para bastırıldığından s6z edilmektedir.²¹¹ Bu paraların yeni bir para olmadığını, mevcut paralar ¼zerine birtakım yazılar yazılarak elde edildiğini belirtmek gerekir.²¹² Fakat kimi bilginlere g6re ne Hiz. Peygamber d6neminde ne de Ebu Bekir, Osman, Ali ve Muaviye d6nemlerinde sikke basılmamıştır.²¹³

2.2.2. Emevîler D6nemi ve Sonrasında Para

İslâmî d6nemde ilk resmî paranın kim tarafından bastırıldığı konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine g6re Ziyâd b. Ebîh, her on dirhem yedi miskal olacak şekilde dirhem bastırmıştır. Abdullah b. Z¼beyr’in de Mekke’de ilk defa yuvarlak dirhem bastırıldığı aktarılmaktadır. Abdullah b. Z¼beyr tarafından bastırılan dirhemlerin bir tarafında “Muhammed¼n Rasulullah” diğer tarafında ise “Emerallahu bi’l-Vefâ ve’l-Adl” c¼mlerinin yer aldığı belirtilmektedir. Abdullah b. Z¼beyr’in kardeşi Mus’ab b. Z¼beyr’in hicri 70’te Irak’ta dirhem bastırıldığı aktarılan rivayetlerde yer almaktadır.²¹⁴

Resmî olarak ilk İslâm parasının kim tarafından bastırıldığı konusunda farklı rivayetler aktarılmakla birlikte genel kabule g6re ilk resmî İslâm parası, Emevî halifelerinden Abd¼lmelik b. Mervân tarafından hicri 75 yılında bastırılmıştır.²¹⁵ Bu

²⁰⁹ Makrizî, vr. 4b.

²¹⁰ Nasiruddin en-Nakşibendî, *ed-Dirhem¼’l-İslâmî*, Bağdat 1969, 48; Keleş, 46.

²¹¹ Makrizî vr.4b; Ahmed Cevdet Paşa, I, 249-252; Muhammed Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, (Çev.: Kemal Kuşçu), İrfan Yayınevi, İstanbul 1969, 233.

²¹² Uslu, 31.

²¹³ Eb¼ Ya’lâ el-Ferrâ’, Muhammed b. el-H¼seyin b. Muhammed b. Halef, *el-Ahkâm¼’s-Sultâniyye*, Dâr¼’l-K¼t¼bi’l-İlmiyye, Beyrut 1983, 181.

²¹⁴ Makrizî, vr. 5a; Belâzurî, 655, 656; İbn Haldun, II, 13.

²¹⁵ Mâverdi, 196. Abd¼lmelik b. Mervân’ın ilk İslâm parasını basan kimse olmadığı, Abd¼lmelik b. Mervân’ın bu girişiminin İslâm parasının kalıcı hale gelmesindeki reformu başlattığı yön¼nde değerlendirmeler de yapılmaktadır. Bk. Şimşir, 286. Abd¼lmelik b. Mervân’ın parada gerçekleştirdiği reformlar ve Emevîler d6neminde para ile ilgili detaylı bilgi için bk. Fatih Erkoçoğlu, “Abd¼lmelik b.

dirhemlerin bir yüzüne “Kul hüvellahu ehad”, diğer yüzüne ise “La ilahe illallah” yazdığı, etrafına ise “Muhammedün Rasulullah erselehu bilhüdâ ve dini’l-hakkı li yüzhirahu ale’d-dini küllihî velev kerihel-müşrikûn” ifadelerinin yer aldığı aktarılmaktadır.²¹⁶ Abdülmelik tarafından bastırılan dirhemlere kendi ismini ve tarih yazdırıldığı da aktarılmaktadır.²¹⁷ Abdülmelik b. Mervân para basımının yalnızca devlete bağlı basımevlerinde gerçekleştirilmesini emrederek tedavüldeki Bizans ve Fars paralarını kaldırmış, hâkimiyeti altındaki topraklarda kendi bastırıldığı paranın tedavül etmesini sağlamıştır.²¹⁸ Bu dönemde basılan paraların on dirhem ağırlığına denk gelecek şekilde standart bir biçimde basıldığı aktarılmaktadır.²¹⁹ Dirhemın şer’i olarak altı Dânik veya 50 buğday tanesi ve 1 arpa tanesinin 2/5’i ağırlığında belirlendiği görülmektedir.²²⁰ Endülüs Emevî Devleti zamanında İspanya’da dinar basıldığı da bilinmektedir.²²¹

Resim 10. Halife Abdülmelik b. Mervân’a Ait Bir Sikke Örneği.²²²

Abbâsîler dönemine gelindiğinde Emevî döneminde kullanılan dinar ve dirhemlerin kullanıldığı fakat birtakım sıkıntılardan dolayı ayarlarında değişiklikler

Mervân’ın Para Reformu”, *İstem*, (8), 2006, 171-186; Celal Emanet, “Emeviler Döneminde Para”, *Hikmet Yurdu*, 7 (13), 2014, 251-269.

²¹⁶ Makrizî, vr. 6b.

²¹⁷ İbn Haldun, II, 18.

²¹⁸ Ali Paşa Mübârek, *el-Hututu’t-Tevfikiyyetü’l-Cedîde li Mısır el-Kahire ve Müdüniha ve Biladüha el-Kadime eş-Şehire*, el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır h.1306, 7, 20.

²¹⁹ Halife Abdülmelik’in bu paraları Hz. Ömer tarafından belirlenen ölçülerde bastırıldığı belirtilmektedir. bk. İbn Haldun, II, 14.

²²⁰ Belâzûrî, 451.

²²¹ Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994, IX, 352.

²²² Hakkı Dursun Yıldız, “Abdülmelik b. Mervân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1988, I, 267.

yapıldığını görüyoruz.²²³ Abbâsî Halifesi Mütevekkil'den sonra meydana gelen birtakım siyasi ve iktisadî problemler sebebiyle paraların eritilerek daha düşük değerdeki madenlerle karıştırılması suretiyle elde edilen (mağşuş) düşük değerli paralar basıldığı aktarılmıştır.²²⁴

Gazneliler ve Selçuklular döneminde altın ve gümüş paranın kullanıldığı bilinmektedir. Tahta çıkan hükümdarların hükümdarlık alameti olarak sikke bastırmaları eskiden beri gelenek halini almıştır. Gazneliler ve Selçuklular gibi iki büyük Türk devletinde hükümdarların kendi adalarına sikke bastırdıklarını biliyoruz. Hatta Selçuklularda bazı hanedan üyelerinin kendi hâkimiyet bölgelerinde bile para bastırdıkları bilinmektedir.²²⁵

Resim 11. Selçuklu Dönemine Ait Bazı Sikke Örnekleri²²⁶

Resim 12. Osmanlı ve Değişik Dönemlere Ait Sikke Örnekleri²²⁷

Osmanlılar kendi paralarını bastırana dek Bizans ve Selçuklu paralarını kullanmışlardır. Osmanlıların İlhanlılar hâkimiyeti altında oldukları dönemde ise İlhanlılara ait sikkeleri kullandığı aktarılmaktadır. Bununla birlikte kendi adlarına isimsiz olarak sınırlı miktarda sikke basıp kullanmışlardır. İlhanlıların Anadolu hâkimiyeti sona erdikten sonra 1326-27 tarihinde Osmanlılar kendi adlarına ilk sikkeyi bastırmışlardır. Osmanlıda ilk para bastıran hükümdarın Orhan Bey olduğu bilinmektedir. Osmanlı imparatorluğunda paranın önemli değişikliklere uğradığı aktarılmaktadır; Orhan Gazi döneminden Sultan Abdülmecid dönemindeki Tashih-i

²²³ Sahillioğlu, “Dinar”, IX, 353. Abbâsîler döneminde para basımıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mustafa Hizmetli, “Abbâsîler Döneminde Para Basımı”, *İstem*, (15), 2010, 79-110.

²²⁴ Makrizî, vr. 12b.

²²⁵ Muhammet Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002, 129-134; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, 89, 90.

²²⁶ Tekin, “Meskûkat”, XXIX, 318.

²²⁷ Tekin, “Meskûkat”, XXIX, 318.

Ayar-ı Sikke (1840-1880) dönemi, Meskukat Kararnamesi (1880-1916) dönemi, Tevhid-i Meskukat dönemi ve Cumhuriyet dönemine kadar olan dönemdeki değişiklikler. Osmanlılar 1840-1880 yılları arasında çift maden sistemini, 1880-1916 yılları arasında aksak sistemi ve 1916 yılından sonra altın metal para rejimi sistemini uygulamıştır.²²⁸

2.3. İSLÂMÎ DÖNEMDE KULLANILAN PARALAR

Çalışmamızın bu kısmında Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde İslâm dünyasında kullanılmış olan para çeşitlerine yer vereceğiz. İslâm dünyasında kullanılmış olan para çeşitlerinin mal paralar, madenî paralar, kâğıt paralar ve kaydî paralar şeklinde ele alındığını görmekteyiz. Madenî paralar ise; Aslî paralar (altın ve gümüş) ve Istilahî paralar (felsler ve mağşuş paralar) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.²²⁹ Bu ayrımı dikkate alarak dirhem, dinar, fels, mağşuş ve kâğıt paraları kullanıldıkları dönemlere göre ele alarak kısaca aktaracağız.

2.3.1. Dirhem (Gümüş Para)

Grekçeden Farsçaya, Farsçadan Arapçaya geçen kelimenin, çok eskilerden beri belli bir para birimini ve ağırlık birimini ifade için kullanıldığını belirtmiştik. Dirhem'in ölçü birimi olarak Bâbil'e kadar dayandırıldığını söylemek mümkündür. Bu kısımda dirhemi para birimi olarak ele alacağız. Dirhem, Yunanlılar tarafından "Dırachma" şeklinde ifade edilirken, Farslılar "Dırahm" şeklinde ifade etmişlerdir. Kelime Araplar tarafından "Dirhem" şeklinde kullanılmıştır. Dirhem kelimesinin İslâmî dönemde Fars gümüş paralarını ifade için kullanıldığı bilinmektedir.²³⁰ Dirhem kelimesi Yûsuf sûresinde çoğul hali olan "derâhim" şeklinde geçmektedir.²³¹ Dirhem'in "es-Sevdâu'l-vâfiye" ve "et-Taberiyetü'l-utuk" olmak üzere iki çeşit halinde tedavülde olduğu aktarılmaktadır. Büyük ebatlı olan dirheme "vâfiye" denmekle birlikte "beğaliye"

²²⁸ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisâdî Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınevi, İstanbul 1986, 64; Müneccimbaşı Ahmed Efendi, *Tercüme-i Sahâifu'l-Ahbâr*, (Çev.: Nedîm Efendi), Matbaa-i Amire, yy. 1285, III, 283; Burhan Zihni Sanus, *Para Ekonomisi*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1956, 244; Keleş, 62; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, 27.

²²⁹ Cündî, 208; Keleş, 37, 38.

²³⁰ Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994, IX, 368; Keleş, 38.

²³¹ Yûsuf: 12/20.

şeklinde isimlendirildiği, daha küçük ebatlı olan dirheme ise “taberiye” dendiği bilinmektedir. Makrizî, piyasada tedavül eden farklı ağırlıklara sahip dört türlü dirhemden söz etmektedir. Bunlar; sekiz Dânik ağırlığında olan “beğalî dirhemi”, dört Dânik ağırlığında olan “taberi dirhemi”, üç Dânik ağırlığında olan “mağribi dirhemi” ve bir Dânik ağırlığında olan “yemenî dirhemi”dir.²³²

Resim 13. Kûfî Yazılı Sâsânî Dirhemi Örneği.²³³

Hız. Peygamber döneminde dirhemın piyasada tedavül edip etmediğı hakkında tartışmalar olduğı aktarılmaktadır. Dirhemın Hız. Peygamber zamanında ağırlığının bilindiğı ve piyasada tedavül ettiğı görüşü ağır basarken, bu konudaki farklı görüşler zayıf kalmıştır.²³⁴ Hız. Peygamber’in dirhemden bahsettiğı, eşlerinin mehirlerini cahiliyeden kalan birimlerle ödediğı²³⁵ ve zekât gibi konularda bu birimleri kullanarak tespitite bulunduğundan söz edilir. Hız. Peygamber’in dirhemden söz ederken bundan kastının altı Dânik karşılığı olan ve miskalle arasında 7/10 oran olan dirhem olduğı belirtilmektedir.²³⁶ Hız. Peygamber’in uygulamaları ve rivayetler dikkate alındığında dirhemın ağırlığının kısmen belirlendiğini, bilindiğini ve piyasada dirhem adıyla bir paranın tedavül ettiğini söylemek mümkündür. Hız. Peygamber’in kendi döneminde para bastırmadığını yalnızca uygulamada birtakım düzenlemeler yaparak yetindiğini daha

²³² Makrizî, vr. 3a.

²³³ Sahillioğlu, “Dirhem”, IX, 369.

²³⁴ Keleş, 39, 40, 41.

²³⁵ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru’l-Fikr, 1981-1983, IX, 215.

²³⁶ Keleş, 39.

önce aktarmıştık. Buradan anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber döneminde Fars parası olan dirhem farklı çeşitleriyle (bağlı/beğalî vasat, taberi)²³⁷ piyasada tedavül etmiştir.²³⁸

Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde dirhem'in piyasada tedavül ettiğini biliyoruz. Hz. Ebu Bekir döneminde bildiğimiz kadarıyla paralarda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hz. Ömer döneminde ise farklı ağırlıklara sahip dirhemler mali ibadetlerin yerine getirilmesinde problemlere sebep olmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer bu dirhemlerin ağırlıklarının ortalamasını alarak bir anlamda dirhem'in şer'i ölçüsünü belirlemiştir. Böylece dirhem ve dinar arasındaki oran 7/10 olarak kabul edilmiştir.²³⁹ Bir diğer görüşe göre şer'i ölçülere uygun ağırlıktaki dirhemler Hz. Ömer döneminde basılmıştır.²⁴⁰ Hz. Ömer'in dirhemlerin ölçüsünü belirlemesi yalnızca mali ibadetlerin yerine getirilmesinde meydana gelen karışıklıkları önlemek amacıyla yapılmıştır şeklinde bir yargıda bulunmak güçtür. Aslında Hz. Ömer dinar ve dirhem arasında meydana gelen yüksek oranın bir düzenlemeyle belirli bir düzeyde tespit edilmesini sağlamıştır.²⁴¹

Hz. Osman döneminde para basıldığına dair rivayetler mevcuttur.²⁴² Hz. Osman döneminde basılan ve Hz. Ömer'in bastırıldığı dirhemlerle benzerlik gösteren dirhem örneklerinin Irak eski eserler müzesinde yer aldığı aktarılmaktadır. Bu paraların standart bir ağırlıkta olmadıkları ve farklı ağırlıklara sahip oldukları belirtilmektedir.²⁴³

Kimi araştırmacılar İslâmî dönemde ilk para basma emrini veren kişinin Hz. Ali olduğunu belirtmektedir.²⁴⁴ Irak eski eserler müzesinde h.38 yılında basılan 3 adet dirhem'in varlığından söz edilmektedir. Sicistan'da basıldığı söylenen iki dirhem'in üzerine "Bismillah Rabbî" yazıldığı, diğer dirhem'in ise Şircan'da basıldığı ve üzerine "Muhammed" yazıldığı aktarılmaktadır.²⁴⁵

²³⁷ Makrizî, vr. 3a.

²³⁸ Kürdî, 74, 75.

²³⁹ Keleş, 43; Mâverdi, 196; Belâzûrî, 652; İbn Haldun, II, 14; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir 1984, 64.

²⁴⁰ Şirbîni, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc İlä Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, thk.: Abdurrezzak Şehûd en-Necm, Dâru'l-Feyha, Dimeşk 2009, II, 66.

²⁴¹ Keleş, 43.

²⁴² Makrizî, vr. 4b.

²⁴³ Kürdî, 78; Keleş, 45, 46.

²⁴⁴ Malt, 37.

²⁴⁵ Kürdî, 79; Keleş, 46.

Tedavül eden farklı ağırlıklara sahip dirhemler olduğunu aktarmıştık. Bu dirhem çeşitleri Taberî dirhemi, Beğalî/Bağlî dirhemi, Cürakî dirhemi ve Cevaz dirhemi olarak sıralanmaktadır.

Taberî dirhemi: Filistin'in kuzeydoğusundaki tarihi şehir olan Taberiye'ye²⁴⁶ yahut Taberistan'a²⁴⁷ nispet edilmektedir. Taberî dirheminin Cumhura göre ağırlığı 2, 832 gram yani 4 Dânik'dir. Hz. Ömer zamanında basılan dirhemlerin Taberî dirhemi olduğu aktarılan bilgiler arasındadır.²⁴⁸

Beğalî/Bağlî dirhemi: Bu dirhem çeşidinin İran veya Irak'ta yer alan ve aynı ismi taşıyan bir yerleşim yerine yahut aynı isimli bir şahsa nispet edildiği aktarılmaktadır. Beğalî dirhemleri Kisrevî dirhemi, ed-Derahimu's-Sûd yahut ed-Derahimu'd-Deniyye isimleriyle de zikredilmektedir. Beğalî dirhemlerinin Cumhura göre ağırlığının 20 Kırat yahut 8 Dânik olduğu belirtilmektedir.²⁴⁹

Cürakî dirhemi: Araplar arasında pek az kullanıldığı söylenen ve 4,5 gram ağırlığa sahip bu dirhem çeşidinin, ismini Hemedân bölgesine bağlı Cürkan²⁵⁰ adında bir yerleşim yerinden aldığı aktarılmaktadır.²⁵¹

Cevaz dirhemi: Mekke'de basıldığı bilinen bu dirhemlerin Hz. Peygamber tarafından da kullanılan dirhemler olduğu aktarılmaktadır. Bu dirhemler Mekke civarında yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte ağırlıkları farklılık göstermektedir.²⁵²

Muâviye devrinde ise, cahiliye döneminden kalan ağırlık birimlerinin kullanıldığını görüyoruz.²⁵³ Emevîler döneminde de dirhemlerin tedavül ettiği bilinmektedir. Muâviye'nin kendi adına dirhem bastırıldığı aktarılan rivayetler

²⁴⁶ Filistin'in kuzeydoğusundaki Taberiye isimli gölün yakınlarında milattan önce 20 yılında kurulmuş olan tarihi şehir. Detay bilgi için bk. Cengiz Tomar, "Taberiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, XXXIX, 323, 324.

²⁴⁷ İran'ın kuzeyinde yer alan ve 13. yüzyıldan itibaren Mâzenderan adıyla bilinen eyalet. Detaylı bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, XXXIX, 322, 323.

²⁴⁸ Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 3, 4; Keleş, 46.

²⁴⁹ Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 3; Keleş, 46.

²⁵⁰ Cürkan bölgesi hakkında kısa bir araştırma yaptığımızda bu bölgenin Hazar denizinin güneydoğusunda yer alan tarihi bir şehir olduğu ve Cürcân (Farsça Gürgân) adıyla anıldığını gördük. Büyük ihtimalle kelime Araplar tarafından değişime uğrayarak Cürkan olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, VIII, 131, 132.

²⁵¹ Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 4; Kürdî, 44; Keleş, 47.

²⁵² Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitabu'l-Emvâl* (Çev.: Cemaleddin Saylık), Düşünce Yayınları, İstanbul 1981, 499, 500; Kürdî, 45; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 4; Keleş, 47.

²⁵³ Belâzurî, 652.

arasındadır.²⁵⁴ Hatta Muâviye'nin Hz. Ömer'in belirlediği standarda uyarak dirhem miskal oranını 7/10 olarak devam ettirdiği aktarılmaktadır. Bu dönemde İslâm'ın ilk yıllarının aksine daha küçük birimlerde dirhemlerin tedavül ettiği belirtilmektedir.²⁵⁵

Emevî Devleti'ne karşı muhalefet eden Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'ye hükmettiği sırada hicri 60 ve 62 yıllarında dirhem bastırıldığı aktarılmaktadır. Bu dirhemlerin İslâm tarihinde yuvarlak formda basılan ilk dirhemler olduğu belirtilmektedir. Abdullah b. Zübeyr' in bastırıldığı dirhemlerin üzerinde “Muhammedun Rasulullah” ve “Emerallahu bi'l-Vefâ ve'l-Adl” cümlelerinin yer aldığı belirtilmektedir.²⁵⁶ Abdullah b. Zübeyr'in, o dönemde Irak valiliği yapan kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'e dirhem bastırıldığı²⁵⁷ bilinmekle birlikte Haccâc'ın hâkimiyeti ele geçirmesiyle bu paraların tedavülden kaldırıldığını görmekteyiz.²⁵⁸

Abdûlmelik b. Mervân'ın hâkimiyeti ele geçirdikten sonra hicri 72 yılında bir miktar, 75 yılında ise fazla miktarda dirhem ve dinar bastırıldığı kaynaklarda yer almaktadır.²⁵⁹ Abdûlmelik b. Mervân tarafından bastırılan dirhemlerin Hz. Ömer'in koyduğu ölçülerde basıldığı, zekât ve mali işlemlerde bu dirhemlerin kullanıldığı görülmektedir.²⁶⁰

Resim 14. Halife Abdûlmelik b. Mervân Devrinde Basılmış Dirhem Örnekleri²⁶¹

Resim 15. Halife Abdûlmelik Zamanında (685-705) Basılan Emevî Dirhemi Örneği²⁶²

²⁵⁴ Makrizî, vr. 4b.

²⁵⁵ Keleş, 47.

²⁵⁶ Makrizî, vr. 4b, 5a; Kürdî, 81; Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 9.

²⁵⁷ Belâzûrî, 655-656; İbn Haldun, II, 13.

²⁵⁸ Makrizî vr. 4b, 5a.

²⁵⁹ Kaynaklarda 75, 76, 77 ve 79 tarihleri zikredilmektedir. Bk. Belâzûrî, 654; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 197; İbn Haldun, II, 12; Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 10.

²⁶⁰ Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Keşşâfü'l-knâ' 'an Metni'l-İknâ'*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1983, II, 229, 230.

²⁶¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdûlmelik b. Mervân”, I, 268.

²⁶² Sahillioğlu, “Dirhem”, IX, 370.

Resim 16. Ermîniye’de 99’da (717-18) Basılan Emevî Dirhemi Örneği.²⁶³

Yezîd b. Abdülmelik halife olduktan sonra hicri 102 yılında Irak valisi olarak atadığı Ömer b. Hubeyre’nin önceki dirhemlerden daha saf olan ve 4 Dânik değerinde dirhem kestirdiği aktarılmaktadır. Hişâm b. Abdülmelik’in halife olmasıyla birlikte Irak valisi olarak atadığı Halid b. Abdullah’a yedi Dânik ölçüsüne göre dirhem basmasını ve diğer ölçülerdeki paraların toplatılmasını emrettiği belirtilmektedir.²⁶⁴

Abbâsîler döneminin başlangıcında gümüş paranın para standardı olarak belirlendiği ve mali işlemlerin bu para üzerinden yapıldığı görülmektedir.²⁶⁵ Abbâsîler döneminde paraların birçok değişikliğe uğradığı aktarılmaktadır. Ebu’l-Abbas Seffâh ve Mansûr dönemlerinde dirhemlerin ayarlarında değişiklikler olduğu belirtilmektedir.²⁶⁶ Harun Reşid zamanında özellikle İran’da vergi ödemelerinin dirhemle yapıldığını görüyoruz. Bu dönemde dinar dirhem oranının 1/20’ye kadar yükseldiği aktarılmaktadır. Emîn’in göreve geldikten sonra dirhem bastırıldığı ve ağırlıklarında eksiltmeler yaptığı belirtilmektedir. Me’mûn’un ise halifeliğinin ilk dönemlerinde para bastırmadığı, daha sonra Rubaiyyat adında para bastırıldığı aktarılmaktadır. Abbâsîlerde para basma işlemlerinin Me’mûn, Mu’tasım, Vâsık ve Mütevekkil dönemlerinde benzer şekilde devam ettiği, Mütevekkil’in öldürülmesinden sonra ise dirhemlerin katkılı (mağşuş) olarak basıldığını görüyoruz.²⁶⁷

Gazneli Devleti’nde para basıldığı ve Gazneli Mahmud’un da Seyfûddeve adına 384-385 tarihlerinde para bastırıldığı bilinmektedir. Harzemşahlar Devleti’nde ise Atsız

²⁶³ Sahillioğlu, “Dirhem”, IX, 370.

²⁶⁴ Muhammed Ziyaüddin er-Rayyis, *el-Harâc ve’n-Nuzumu’l-Mâliyye li Devleti’l-İslâmiyye*, Dâru’l-Ensâr, Kahire 1977, 209, 210.

²⁶⁵ Selim A. Sıddîki, *İslâm Devletinde Mâli yapı* (1.Baskı), (Çev.: Râsim Özdenören), Fikir Yayınları, İstanbul 1972, 234, 235; Keleş, 55.

²⁶⁶ Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, Dâr Sâdır, Beyrut t.y., I, 459; Keleş, 55.

²⁶⁷ Makrizî, vr. 9a, 10 b; Keleş 56.

b. Muhammed'in para bastırıldığını görüyoruz. Atsız b. Muhammed'in yerine geçen İl Arslan'ın halife adına bakır para bastırıldığı ve bu paralara bakır olmalarına karşın dirhem yazıldığı aktarılmaktadır.²⁶⁸

Harzemşahlar devrine son veren Cengiz Han'ın kendi adının yazılı olduğu gümüş paralar bastırıldığını görüyoruz. Moğolların altın ve gümüş para hesaplamalarında miskal, dirhem, dinar gibi kavramları kullandığı belirtilmektedir.²⁶⁹

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Mısır'a geldikten sonra piyasada tedavül eden gümüş paraları toplatıp bu paraları eritmek suretiyle hicri 569 yılında Nureddin adına saf gümüş sikke bastırıldığı bilinmektedir.²⁷⁰

Memlükler zamanında farklı şekillerde ve farklı değerlerde para basıldığını görüyoruz. Memlük sultanı Kalavun döneminde Türklerin kendi adlarına para bastırdıkları bilinmektedir. Rükneddin Baybars'ın sultan olduktan sonra "Zahiriyye" adı verilen dirhemler bastırıldığı aktarılmaktadır.²⁷¹

Selçuklular zamanında yüksek ayarlı ve saf akçalar olduğu ve bunların Bizans ve Mısır'da rağbet gördüğü belirtilmektedir.²⁷² Osmanlı Devleti'nde 1327-28 yıllarına kadar Bizans ve Selçuklu paralarının kullanıldığını görüyoruz.²⁷³ Osmanlı Devleti'nde gümüş paranın imparatorluğun tesis edilip zenginleşmesine kadar geçen dönemde basılan tek para olduğunu söylemek mümkündür.²⁷⁴ Günümüzde dirhem adında para kullanan ülkeler şunlardır; Batı Sahra (Fas dirhemi), Fas (Fas dirhemi), Birleşik Arap Emirlikleri, (BAE dirhemi).

2.3.2. Dinar (Altın Para)

İslâm dünyasında altın parayı ifade etmek için kullanılan dinar kelimesinin Grekçe denairus kelimesinin Arapçaya geçmiş hali olduğu bilinmektedir. Esasen Bizans para birimi olan bu paranın Constantin tarafından solidos adıyla basıldığı ve 4,5479 g. ağırlığa tekabül ettiği ve daha sonraları bu altın sikkenin "*nomisma*", "*basenta*",

²⁶⁸ Keleş, 57.

²⁶⁹ Keleş, 57.

²⁷⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, 305.

²⁷¹ Makrizî, vr. 14b.

²⁷² Turan, 306.

²⁷³ Müneccimbaşı Ahmed Efendi, III, 283; Sayar, 64.

²⁷⁴ Keleş, 62.

“*denarion xriseon*” ve “*denarius aureus*” şeklinde anıldığı belirtilmektedir. Dinarın Romalılar tarafından para olarak kullanılmasının yanı sıra dirhem in ağırlık birimi şeklinde de kullanıldığı söylenmektedir.²⁷⁵

İranlıların, Bizans’ın bastığı bu paraları aynı şekilde bastığı aktarılmaktadır. Arapların dinarı İran’dan aldığı bilinmektedir. Dinarın Mekkeliler tarafından cahiliye döneminde Suriye ile yapılan ticari faaliyetlerde kullanıldığını görmekteyiz.²⁷⁶ Dinar şeklindeki isimlendirmenin ise, Araplar tarafından altın sikkeleri ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkündür.²⁷⁷ Araplar tarafından dinar şeklinde telaffuz edilen bu kelimenin Kur’ân-ı Kerîm’de yer aldığı bilinmektedir.²⁷⁸ Kimi araştırmacılara göre bu ayette geçen dinar kelimesi belli bir parayı değil, mutlak manada altın parayı ifade etmektedir.²⁷⁹ Bu görüş doğru kabul edildiğinde en azından İslâmî dönemde Arapların dinar kelimesiyle kastettikleri şeyin altın para olduğu söylenebilir.

İslâm’ın tebliğiyle başlayan dönemde cahiliyeden kalan bu paranın hiçbir değişikliğe uğramadan Müslümanlar arasında kullanılmaya devam ettiğini daha önce aktarmıştık. İslâmî dönemde İslâm dünyasında kullanılan ve çeşitli isimlerle anılan meşhur dinarlar şunlardır: Herakl dinarı, Kısra dinarı, Abdülmelik dinarı ve Barsbay dinarı. Bu dinarlardan en meşhurunun ise Herakl dinarı olduğu belirtilmektedir. İranlılar tarafından basılan ve 8,5 g. ağırlığındaki sikkelere Kısra dinarı denilmiştir. Kısra dinarlarının Bizans dinarlarından daha ağır olduğu aktarılmaktadır. Abdülmelik b. Mervân tarafından bastırılan dinarların yani Abdülmelik dinarının Bizans dinarlarıyla aynı tarzda basıldığı görülmektedir.²⁸⁰

²⁷⁵ Sahillioğlu, “Dinar”, IX, 352, 353.

²⁷⁶ Sahillioğlu, “Dinar”, IX, 352, 353; Keleş, 68.

²⁷⁷ Keleş, 69.

²⁷⁸ Âl-i İmrân: 3/75.

²⁷⁹ Uslu, 36.

²⁸⁰ Keleş, 69; Kürdî, 48.

Resim 17. Ön Yüzünde Halife Abdülmelik'in Tasviri ve Bazı Dinî İbareler Bulunan Bir Dinar Örneği²⁸¹

Abdülmelik b. Mervân'ın İslâmî tarzda dinar bastırıldığı sırada gereken durumlarda Bizans dinarlarını da bastırıldığı aktarılmaktadır. Bizans dinarları üzerinde yer alan Hristiyanlığa ait birtakım sembollerin aşama aşama kaldırılarak darp edilmeye başlandığı aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır. Abdülmelik b. Mervân zamanında basılan bu dinarların üzerinde yer alan yazıların nakışa benzetilmesi sebebiyle *menkuş* şeklinde isimlendirildiğini de görmekteyiz.²⁸² Abdülmelik b. Mervân döneminden sonra da bir süre aynı şekilde basılan dinarların daha sonraları çeşitli sebeplerden ötürü değişime uğradığı görülmektedir. Farklı ölçülerde basılan dinarların Abdülmelik b. Mervân zamanında 4.25 g. olarak basıldığı bilinmektedir. Bu ölçünün (4.25 g.) Bizans Solidosuyla aynı ölçüde olduğunu belirtmek gerekir.²⁸³

Resim 18. 94 (713) Tarihli Bir Dinar Örneği²⁸⁴

Resim 19. Halife Abdülmelik b. Mervân Tarafından Dımaşk'ta Bastırılmış Olan Dinar Örneği²⁸⁵

²⁸¹ Sahillioğlu, "Dinar", IX, 353.

²⁸² Sahillioğlu, "Dinar", IX, 352.

²⁸³ Keleş, 69, 70.

²⁸⁴ Sahillioğlu, "Dinar", IX, 352.

²⁸⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", I, 270. Bu dinar örneğinin Herakleios ve oğullarının tasvir edildiği Bizans sikkesinin taklidi dinar örneği olduğu belirtilmektedir. Bk. Sahillioğlu, "Dinar", IX, 353.

Abbâsîler döneminde tedavül eden dinarın Emevîler dönemindeki dinarlarla aynı olduğu bilinmektedir. Abbâsîlerin çeşitli dönemlerinde küçük birimlerde dinar basıldığı aktarılmaktadır. Dinarlar üzerine basım yerinin yazılması geleneğinin ilk olarak Me'mun döneminde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu sikkeler üzerinde belirtilen basım yerlerinin; Kâzîmiye, Irak, Mısır ve Mısru'l-Mağrib olduğu aktarılmaktadır. İlerleyen zamanlarda San'a, Basra, Merv, Isfahan, Erdebil gibi merkezlerde de dinar basıldığı belirtilmektedir.²⁸⁶

Bizans dinarının ve Abdülmelik döneminde basılan dinarın 4,25 g. olduğu aktarılmakla birlikte, İslâm bilginleri tarafından farklı değerlendirilmiştir. Bu farklı değerlendirme, İslâm bilginlerinin dinarı miskal üzerinden değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim miskalin ölçüsü net olarak ortaya konmamış; Cumhura göre 72 habbe yani 3,9 g. Hanefilere göre ise 100 habbe yani 5,3 g.'dır. Bu değerlendirmeler neticesinde Ömer Nasuhi Bilmen'e göre bir dinarın ölçüsü yaklaşık 4,09 g.'a tekabül etmektedir.²⁸⁷

Tarihin çeşitli dönemlerinde farklı devletler tarafından altın sikke olarak basılan ve genelde dinar şeklinde isimlendirilen bu altın paranın Osmanlı Devleti tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde dinar para birimi olarak Cezayir, Tunus, Libya, Bahreyn, Kuveyt, Irak ve Ürdün ve Sırbistan'da kullanılmaktadır. Günümüzde kullanılan dinarın altın para olmadığını yalnızca birim olarak dinar şeklinde isimlendirildiğini belirtmek gerekir.

2.3.3. Fels (Bakır Para)

Akçe, para ve mangır anlamlarına gelen fels kelimesinin Latince follis kelimesinden Arapçaya geçtiği bilinmektedir. Büyüklük ve ağırlıklarına bakılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkelere fels denildiğini görüyoruz. Bakır sikkeyi ifade etmek için kullanılan fels kelimesinin Bizans imparatoru I. Anastasios'un "meskûkât nizamnamesi" nde geçtiği aktarılmaktadır. Bizans follislerinin ilk başlarda 30 g. ağırlığında basıldığı ve arka yüzünde değerini ifade eden birtakım işaretlerin bulunduğu belirtilmektedir. Follisin değerinin zamanla azaldığı, Suriye'nin Müslümanlar tarafından

²⁸⁶ Sahillioğlu, "Dinar", IX, 353; Keleş, 72, 73.

²⁸⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu I-IV*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976, IV, 121; Keleş, 70, 71; Uslu, 37.

fethedildiği dönemde 6 g.'a kadar düşmüş olduğu görülmektedir. Müslüman Arapların fetihlerden sonra Bizans'ta yaygın olan para sistemini taklit etmelerine karşın follisi kullanmadıkları ifade edilmektedir.²⁸⁸

Bilinen en eski bakır sikkenin 638 yılında Dımaşk'ta basıldığını görmekteyiz. Dört halife döneminde felslerin kullanıldığına dair bir bilgi olmadığı²⁸⁹ belirtilse de bazı kaynaklarda Dımaşk'ta basılan bu felslere Hz. Ömer tarafından *câyiz*, Humus'ta basılan felslere ise *tayyib* ve *vâfi* kelimelerinin ilave ettirildiği belirtilmektedir.²⁹⁰

Resim 20. İmparator II. Konstans Tipinde Dımaşk'ta Basılmış Bakır Fels Örneği²⁹¹

Resim 21. İmparator II. Konstans Tipinde Humus'ta Basılmış Bakır Fels Örneği²⁹²

Emevîler ve Abbâsîler döneminde Bizans'ın bastığı bakır sikkelere uygun bakır sikke basıldığı aktarılmaktadır. Abdülmelik b. Mervân'ın para basma konusunda gerçekleştirdiği yeniliklerden önce basılan bakır sikkelerin Bizans ve Sâsânî sikkelerinin taklidi olduğu görülmektedir. Abdülmelik'in para basma konusunda gerçekleştirdiği belirli standartların ve uygulama esaslarının bakır sikkelere yani felslere

²⁸⁸ İbrahim Artuk, "Fels", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, XII, 309, 310.

²⁸⁹ Keleş, 76.

²⁹⁰ Artuk, "Fels", XXII, 310.

²⁹¹ Artuk, "Fels", XXII, 309.

²⁹² Artuk, "Fels", XXII, 310.

de uygulandığı aktarılmaktadır. Bu anlamda belirli bir ölçüde basılmış olan ilk felsin 706 tarihli olduğu bilinmektedir.²⁹³

Felslerin Araplar tarafından mutlak manada bir sikke gibi kullanılmadığı ancak mali muamelelerde ortaya çıkan kesirleri tamamlamak için kullanıldığını görüyoruz. Felslere bu anlamda ufaklık para dendiğini anlıyoruz. Bakır sikke basmanın Müslüman Araplar tarafından iktidar alameti olarak sayılmaması sonucunda birçok yerel yönetici tarafından fels bastırıldığı, bu duruma bağlı olarak da değişik değerlere ve boyutlara sahip felslerin tedavül ettiği görülmektedir.²⁹⁴

Resim 22. Ba'lebek'de ve Taberiye'de Darbedilen Taklit Felslerle Miladi 670 Yılında Basılan Halife Tasvirli Fels Örnekleri.²⁹⁵

Tarih boyunca çeşitli ebat ve değerlerde basılan bakır sikkelerin yani felslerin altın ve gümüş sikkelere göre daha ucuz bir metalden basılması ve basımının daha kolay olması değerini düşürmede önemli etken olmuştur. Bize ulaşan fels örneklerine bakıldığında 14. yüzyılda İran'da çok sayıda felsin piyasada dolaştığı görülmektedir. Felslerin 15. ve 16. yüzyıllarda Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde gümüş sikkelerden daha çok tedavülde olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk bakır sikkenin hangi hükümdar tarafından bastırıldığı konusu ise tartışmalıdır. Bu anlamda Orhan Gazi ve I. Murad'ın isimleri karşımıza çıkmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda İran'da yer alan mahalli hanedanların fels kullandıkları aktarılmaktadır. Bugüne geldiğimizde Mısır ve Fas'ta paranın genelde fülüs kelimesiyle ifade edildiğini Irak ve Ürdün'de küçük paraların fils şeklinde adlandırıldığını söyleyebiliriz.²⁹⁶

²⁹³ Artuk, "Fels", XXII, 310.

²⁹⁴ Artuk, "Fels", XXII, 310.

²⁹⁵ Artuk, "Fels", XXII, 310.

²⁹⁶ Artuk, "Fels", XXII, 310, 311.

Resim 23. I. Murad Devrine Ait Bakır Para Örneği.²⁹⁷

2.3.4. Mağşuş (Katkılı Para)

Mağşuş kelimesi katkılı ve saf olmayan paraları ifade için kullanılmaktadır.²⁹⁸ Bilindiği üzere altın ve gümüş paralarda da az miktarda katkı bulunmaktadır. Mağşuş paraların altın ve gümüş paralardan farkı ise katkı oranının nispeten daha yüksek olmasıdır. Paraların meydana geldiği madenlerdeki katkı maddelerinin çoğalmasıyla birlikte para saflık özelliğini kaybedip mağşuş para olmaktadır. Mağşuş paraların içerdiği madenlerin miktarı dikkate alınarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. İçerisindeki altın ve gümüş miktarının diğer madenlerden fazla olduğu paralara *el-Mağlûbu'l-Ğışş*, içerisindeki altın ve gümüş miktarının diğer diğer madenlerden az olduğu paralara ise *el-Gâlibu'l-Ğışş* dendiği aktarılmaktadır.²⁹⁹

2.3.5. Kâğıt Para

İslâm dünyasında kâğıt paranın ilk olarak Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kullanıldığı düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nde kâğıt paranın ilk defa 1840-1863 ve 1876-1879 yıllarında çıkarıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde kâğıt paranın II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde aşırı harcamaları karşılamak amacıyla basıldığı

²⁹⁷ Halil Sahillioğlu, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1989, II, 225.

²⁹⁸ Ğışş kavramı için bk. Nezih Hammâd, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, (Çev.: Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996, 104,105; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (5. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, 333.

²⁹⁹ Gözübenli, 93, 94.

aktarılmaktadır. Bu anlamda 1840'ta Kâime-i Mu'tebere-i Nakdiyye³⁰⁰ adıyla bilinen kâğıt paraların çıkarıldığını görüyoruz. Bu paraların 160 bin lira olduğu aktarılmaktadır. İlk çıkarılan kâimelerin 500 kuruş, 50 kuruş, 100 kuruş ve 250 kuruşluk değerlerde piyasaya sürüldüğü belirtilmektedir. Kâimelerin 1848 yılında daha düşük değerde basıldığı görülmektedir. Değerleri 10 kuruş ve 20 kuruş olan kâimelerin ise 1851 yılında basıldığı aktarılmaktadır.³⁰¹

Resim 24. Bir Liralık Kâime Örneği.³⁰²

Kâimelerin giderek düşen değeri sonucunda halkta bu paralara karşı güvensizlik meydana geldiğini görüyoruz. Nitekim kaimenin daha ilk yıllarda yüzde 30 değer kaybettiği bilinmektedir. İngiltere'den 1863 yılında borç alınmasıyla birlikte kâimelerin piyasadan kalktığını görüyoruz. Aynı yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nde yalnızca madenî paraların tedavül ettiği aktarılmaktadır. Osmanlı-Rus savaşı öncesinde gerekli olan paranın temini için ilk olarak 1876 yılında üç milyon tutarında kâğıt para basımına karar verildiği ve çeşitli siyasi sebeplerden dolayı ancak II. Abdülhamit döneminde Ereğli kömürleri, krom madenleri ve akarların gelirleri karşılığında Osmanlı Bankasına³⁰³ 16 milyon lira tutarında kâime bastırıldığı bilinmektedir.³⁰⁴ Kâimelerin değeri çeşitli sebeplerle yine düşmüş ve kâimelerin piyasadan kaldırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Toplanan kâimelerin İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nda yakıldığı aktarılmaktadır.³⁰⁵

³⁰⁰ Kâimelerle ilgili detaylı bilgi için bk. Ali Akyıldız, "Kâime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, XXIV, 212-215.

³⁰¹ Turgay Artam, *Para; Madeni Kâğıt Paralar, Madalyonlar, Hatıra Paraları*, Yeni Koleksiyon Yayınevi, Ankara 1981, 14; Keleş, 81.

³⁰² Ali Akyıldız, "Kâime", XXIV, 214.

³⁰³ Asıl adı Bank-ı Osmani olan İngiliz ve Fransız Sermayesiyle kurulmuş olan banka. Osmanlı Devleti'nde kurulan yabancı sermayeli bankalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Albayrak, 8-12.

³⁰⁴ Artam, 14.

³⁰⁵ Ergin, *Para Siyaseti*, 88.

Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıl başlarında savaş masraflarını karşılamak amacıyla yeniden para bastırıldığını görüyoruz. Birinci Dünya savaşına kadar geçen süre zarfında çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti tarafından 161 milyon lira değerinde kâime çıkarıldığı aktarılmaktadır.³⁰⁶ Buna bağlı olarak kâimelerin değerinde büyük düşüşler görüldüğü, altın ve gümüşün piyasadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Ekonomik sıkıntılar sonucunda 1915 yılına gelindiğinde altının değeri 101 kuruş iken 1918 yılında 472 kuruş ve 1923 yılında ise 777 kuruş olduğu aktarılmaktadır.³⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında diğer devletlerin yaptığı gibi altın para sisteminden ayrılarak kâğıt para kullanımını zorunlu kıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya savaşı sonrasına kadar hâkim olduğu coğrafyalarda kendi para sistemini uyguladığını ve 1. Dünya savaşı sonrasında hâkimiyetini kaybettiği bölgelerde o bölgeyi işgal eden devletlerin para sistemlerinin devreye girdiğini görmekteyiz. Mısır ve Sudan'da Cüneyhin tedavül edilmesi, Ürdün ve Filistin'de İngiliz Sterlini'ne bağlı Cüneyhin tedavül edilmesi bu duruma örnek verilebilir. Aynı şekilde Irak ve Körfez ülkelerinde Sterline bağlı Hindistan Rupisi tedavül edilmiştir. Lübnan, Suriye, Cezayir, Tunus ve Fas gibi ülkelerde Fransız Frank'ı, Libya'da ise İtalyan Lireti tedavül etmiştir.³⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkemizde Türk lirası tedavüle girmiştir. Diğer İslâm ülkelerinin 2. Dünya savaşı sonrasında bağımsız olmasıyla birlikte kendi kâğıt paralarını bastığını görmekteyiz.

Son olarak İslâm dünyasında paranın tarihi seyrini ortaya koymasına bakımından Ali Keleş'in şu ifadelerine yer vermek istiyoruz: *"İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimi batıyla paralellik arz etmektedir. Batı dünyasında madenî ve kâğıt paraların kullanıldığı dönemlerde, İslâm dünyasında da aynı paralar kullanılmıştır. Para tarihinde paralellik olması bize bu konuda İslâm dünyasında örfün etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu gelişme -her ne kadar fıkıh eserlerinde sadece altın ve gümüş paradan bahsedilse de- pratiğin gelişen olayları takip ettiğini göstermektedir. İslâm dünyasında teoriyle pratiğin farklı oluştuğu görülmektedir. Madenî para sistemi ile kâğıt para sistemi birbirinden farklıdır. Her iki sistemin farklı olması ve bu nedenle de kâğıt para sisteminde geçmişte olmayan bazı problemlerin ortaya çıkması tartışmalara*

³⁰⁶ Ergin, *Para Siyaseti*, 92.

³⁰⁷ Artam, 15.

³⁰⁸ Detaylı bilgi için bk. Hasenî, 73-76.

*neden olmuştur. Bu problemler arasında faizin yorumu, zekâta nisap miktarının belirlenmesi, sarf akdiyle ilgili bazı hususlar, enflasyon oranının tafisi ve vade farkı önemli yer tutmaktadır.*³⁰⁹

2.4. İSLÂMÎ DÖNEMDE KULLANILAN AĞIRLIK-ÖLÇÜ BİRİMLERİ

İslâmiyet geldikten sonra Müslümanlar cahiliye döneminde kullandıkları ölçü birimleri olan dinar ve dirhemi kullanmaya devam etmişlerdir.³¹⁰ Hatta Hz. Peygamber “*vezin Mekkelilerin veznidir, keyl ise Medinelilerin keylidir*”³¹¹ sözüyle eski ölçü birimlerinin kullanılmaya devam ettiğini beyan ederek bir standart belirlemiştir. Hz. Peygamber’in, zekât gibi mali uygulamaları İslâmiyet öncesi dönemdeki ölçüler üzerine devam ettirdiği de aktarılmaktadır.³¹² Cahiliye döneminde kullanılan ağırlık ve ölçü birimlerinin çoğunlukla bir değişime uğramadan İslâmî dönemde de kullanılmaya devam ettiğini görüyoruz. Cahiliye döneminde kullanılmakla birlikte İslâmî dönemde kullanılmaya devam edilen ağırlık ve ölçü birimleri şunlardır.

2.4.1. Habbe

Türkçede buğday tanesi anlamına gelmekle birlikte terim olarak dinar, dirhem ve diğer ölçü birimlerinin oluştuğu vezni ifade için kullanılır. Cahiliye Araplarının habbeyi hem tartı hem de hacim ölçüsü birimi olarak kullandıkları aktarılmaktadır. Habbe şu şekilde tanımlanmıştır; “*Bir ölçü birimi olarak habbe, altın ve gümüş para anlamındaki dinar ve dirhemle ağırlık ölçü birimi olan dirhem ve miskalin as katıdır.*”³¹³ Habbenin bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği, kimi zaman arpa tanesinin, kimi zaman buğday tanesinin kastedildiğini görmekteyiz. Hatta Iraklıların habbe kelimesiyle nohut tanesini kastettikleri aktarılmaktadır. Iraklılara göre habbe bir kırata eşittir. Günümüz ağırlık birimlerine göre ise şer’i habbenin, 0,0446 grama, örfi habbenin, 0,0521 grama tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Fakat Hanefiler ve Cumhuriyet, habbenin ölçüsü konusunda farklı

³⁰⁹ Keleş, 84.

³¹⁰ Mahmud Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-azbu'l-Mevrûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. h. 1394, IX, 124.

³¹¹ Ebû Dâvûd, *Buyu'*: 8.

³¹² Makrizî, vr. 3a.

³¹³ Şükrü Özen, “Habbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996, XIV, 343.

görüŖe sahiptirler. Cumhura göre habbe 0.0586 gram, Hanefilere göre ise, 0,0442 gram olarak değerlendirilir.³¹⁴

2.4.2. Kırat

Birçok medeniyet tarafından kullanılan ölçü birimini ifade eden bu kelimenin Arapçaya Grekçeden geçtiği aktarılmaktadır. Daha çok dinar mübadelesinde kullanılan bu ağırlık, Dânik'in yarısına tekabül etmektedir. Ŗer'i kıratın ağırlığının $3 \frac{3}{7}$ arpa tanesine denk geldiği belirtilmektedir.³¹⁵

2.4.3. Dânik

Bazı kaynaklarda "dânek" Ŗeklinde ifade edilen kelime Arapçaya Grekçeden geçmiŖtir. Dirhem altıda birine tekabül etmektedir. İslâmî ölçüde Dânik'in $2 \frac{2}{3}$ arpa tanesine denk geldiği belirtilmektedir.³¹⁶

2.4.4. Dirhem

Grekçeden Farsçaya, Farsçadan Arapçaya geçen kelimenin, çok eskilerden beri gerek para birimini gerekse ağırlık birimini ifade için kullanıldığını görmekteyiz. Ölçü birimi olarak Bâbil'e kadar dayandırılmaktadır. Cahiliye Araplarının gümüşü bu ölçüyle (dirhem) ölçtükleri aktarılmaktadır.³¹⁷ İslâmî dönemde Fars gümüş paralarını ifade için kullanılan dirhem, farklı zamanlarda farklı ölçülerde tedavül etmiŖtir. Fakat Ŗer'i dirhem 14 kırat olduğu aktarılmaktadır. Dirhem ölçüsü konusunda tam bir ittifak bulunmamaktadır.³¹⁸

³¹⁴ Muhammed Necmüddin el-Kürdi, *el-Makâdiru's-Ŗer'iyye ve'l-Akâmu'l-fikhiyyetu'l-Müteallika Bihâ: Keyl, Vezn, Mikyas*, Matbaatu's-Saâde, Kahire 1984, 39, 40; Özen, 343; Keleş, 34.

³¹⁵ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, NeŖrü Edebi'l-Havzati, Kum h. 1405, VII, 375; Kürdi, 41; Keleş, 34, 35. Kıratla ilgili detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kırat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm AraŖtırmaları Merkezi, Ankara 2002, XXV, 437-439.

³¹⁶ Kürdi, 42; Keleş, 35.

³¹⁷ Belâzûrî, 653, 654.

³¹⁸ Sahillioğlu, "Dirhem", IX, 368; Keleş, 35.

2.4.5. Miskal

Kelime anlamı ağırlık demek olan miskal terim olarak, altın, gümüş gibi değerli maddelerin tartılmasında kullanılan ağırlık ölçü birimini ifade için kullanılır. Kullanımı çok eski medeniyetlere dayanmaktadır. Cahiliye Arapları tarafından kullanılan bu ölçü birimi İslâmî dönemde de kullanılmaya devam etmiştir. Cahiliye Araplarına göre dinarın ölçüsü miskaldır. Örfte bir miskal ağırlığındaki altın sikkeye/dinara “miskal” denmektedir. Miskalin şer’i ölçüsü konusunda fakihler arasında farklı değerlendirmeler mevcuttur.³¹⁹

2.4.6. Nüvât/Nevât

Meyve çekirdeği anlamına gelen kelime beş dirhem karşılığındaki ağırlığı ifade etmek için kullanılmıştır.³²⁰

2.4.7. Neş

Kelime anlamı yarı (nısf) demek olan neş kelimesi, beş dirhem değerindeki altın karşılığında kullanılan ağırlık birimidir.³²¹

2.4.8. Ukıyye

Grekçeye dayandığı belirtilen bu kelime ağırlık anlamına gelmektedir. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler de mevcuttur. Bir ağırlık ölçü birimi olan Ukıyyenin yarısına Neş, sekizde birine ise Nevât denmiştir. Hadislerde ismi geçen kelime³²² zekâtın nisabıyla ilgili olarak kullanılmıştır. Çeşitli zaman ve yerlere göre değişiklik gösterse de genel olarak Rıtlın on ikide birine eşit gelecek şekilde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber zamanında Hicaz Ukıyyesinin 40 dirheme denk geldiği konusunda fakihler ittifak etmiş olsalar da Ukıyyenin Miskal cinsinden karşılığı tartışmalıdır.³²³

³¹⁹ Cengiz Kallek, “Miskal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, XXX, 182; Keleş, 36.

³²⁰ İbn Manzûr, XV, 349, 350.

³²¹ İbn Manzûr, XV, 350; Kürdî, 53; Keleş, 36.

³²² Müslim, Zekât: 1, 3, 5, 6; Buhârî, Zekât: 4, 32, 42, 56.

³²³ Cengiz Kallek, “Ukıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2012, XL, 67.

2.4.9. Rıtl

Grekçe “litra” kelimesinin Süryanice aracılığıyla Arapçaya geçtiği belirtilmektedir. Aslı Latince kökenli denkleştirmek, tartmak anlamındaki librodan türeyen ve tartı, terazi anlamına gelen libradır. Birçok bölge ve ülkede kullanılan ölçü birimi değişiklik göstermektedir. Fakihlerin Rıtl ölçü biriminden kasıtları Bağdat Rıtlıdır. Bağdat Rıtlının dört Ukıyyeye eşit olduğu da aktarılmaktadır.³²⁴ Toprak mahsullerinin zekâtı ve fitrenin miktarında ölçü birimi olarak Rıtl kullanılmıştır. İslâmî dönemin ilk yıllarında Mekke’de kullanılan Rıtl ölçü biriminin 480 dirheme eşit olduğu aktarılmaktadır. Yer ve zamana göre değişiklik göstermekle birlikte Rıtl on iki Ukıyyeye eşit olacak şekilde kabul edilmiştir.³²⁵

Söz konusu ağırlık ölçü birimlerinin kullanılan bölgeye ve zamana göre değişik miktarları ifade için kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Mu’cemu Lügati’l-Fukahâ isimli sözlükte bu ağırlık ölçü birimlerinin günümüz ölçü birimleri karşılığı belirlenerek şu şekilde sıralanmıştır: Habbe 0,062 gram, Kırat 0,248 gram, Dânik 0,496 gram, Dirhem 2,976 gram, Miskal 4,24 gram, Nüvât 14,88 gram, Ukıyye 119,04 gram ve Rıtl 1428,48 gram.³²⁶

³²⁴ Kürdî, 56; Keleş, 37.

³²⁵ Cengiz Kallek, “Rıtl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2008, XXXV, 52.

³²⁶ Muhammed Revvâs Kalacı, Hâmid Sâdık Kunevbî, *Mu’cemu Lügati’l-Fukahâ*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 1988, 448, 449; Keleş, 37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAL PARA BİRİMLERİ VE TEKNOLOJİK ALTYAPISI

Dijital para, elektronik para, sanal para ve kripto para kavramları genelde birbirleriyle karıştırılmaktadır. Bu durum kavram kargaşasına sebep olarak kripto paraların doğru tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Sağlıklı bir tanımlama yapmak adına çalışmamızın birinci bölümünde dijital para, elektronik para, sanal para ve kripto para kavramlarını kısaca açıklayarak aralarındaki farklara dikkat çekmiştik.³²⁷

3.1. SANAL PARA BİRİMİNİN TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZELLİKLERİ

Kripto paraların farklı özelliklere sahip olmakla birlikte fiziki yapıları bakımından hem dijital hem elektronik hem de sanal para olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce dijital paranın elektronik parayı, elektronik paranın sanal parayı, sanal paranın ise kripto parayı kapsadığını belirtmiştik. Kripto parayı tanımlamada kripto sanal para³²⁸ kavramını kullanmanın yanlış olmadığı kanaatindeyiz. Buna dayanarak kripto paraların daha net tanımlanması ve sanal yapısına dikkat çekmek adına kripto parayı, sanal para olarak ele alacağız.³²⁹ Öncelikle sanal para kavramının ve tarihi arka planının ele alınmasının kripto para kavramının anlaşılmasında önemli bir altyapı oluşturacağını düşünmekteyiz. Buna bağlı olarak çalışmamızın bu kısmında sanal para kavramını genel olarak ele aldıktan sonra sanal paranın şifrelenmiş bir çeşidi olan ve günümüzde en çok tanınan kripto paraları ve teknolojik altyapılarını inceleyeceğiz.

Tarihi süreç içerisinde farklı tür ve şekillerde karşımıza çıkan para olgusunun günümüzde sanal formuna tanıklık etmekteyiz. Gelişen teknolojiyle birlikte internetin

³²⁷ Bu bölümün ilgili başlıkları altında söz konusu farklara yeri geldikçe yer vermeye çalışacağız.

³²⁸ Sanal paraların kripto olmayan türleri de bulunduğu için bu şekilde bir tanımlama yapmak uygun görülebilir. Sanal paraların çift yönlü sanal para türüne dahil olan kripto paralar, çalışmamızda “Kripto Sanal Para” kavramıyla ifade edilecektir. Sanal para birimlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili detaylı bilgiyi ilerde vereceğiz.

³²⁹ Yüksel, 197; Çarkacıoğlu, 8. Avrupa Merkez Bankasının kripto paralar tanımında geçen “virtual” kelimesinin Türkçe karşılığı “sanal” olduğu için biz de kripto paraları da kapsayan bir terim olması ve kripto paraların fiziki durumuna dikkat çekmek için sanal para kavramını kullanmayı uygun gördük. Nitekim kripto paraların sanal para adı altında ele alındığı birçok çalışma mevcuttur. Bk. Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, “Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Dolarına Hukuki Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73 (2), 2015, 173-220; Betül Üzer, *Sanal Para Birimleri*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017; Savaş Durmuş, M. Şebab Polat, “Sanal Para Bitcoin”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (18), 2018, 659-673.

kullanım alanları giderek artmış, finans sektöründe teknolojik imkânların ve internetin etkin kullanımı sanal ekonomi ve sanal para kavramını ortaya çıkarmıştır. Sanal finans sistemi ve sanal para kavramının tarihini 1980'li yıllara götürmek mümkündür. Dijital para kullanımıyla ilgili ilk girişimlere³³⁰ rastladığımız bu tarihi, sanal paralar için de bir başlangıç tarihi olarak kabul edebiliriz.

Sanal para kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte sanal paraların mahiyeti konusunda yapılan gerek akademik gerek kurumsal çalışmalardan anlaşılacağı üzere sanal paralar giderek ilgi odağı haline gelmiştir. Söz konusu çalışmalarda sanal paranın, üzerinde ittifak edilen net bir tanımının olmadığı görülmektedir. Sanal paraların net bir tanımının olmaması sürekli gelişen teknoloji ve henüz yeni bir olgu olmasına bağlanabilir. Örneğin, Avrupa Merkez Bankası gibi kurumlar sanal para tanımlarını güncellemektedirler. Söz konusu banka 2012 yılında sanal parayı şu şekilde tanımlamıştır: “Genellikle geliştiricileri tarafından kontrol edilen, sınırlı sanal grup üyeleri tarafından benimsenip kullanılan, düzenlenmemiş/regüle edilmemiş, dijital paradır ”.³³¹ Avrupa Merkez Bankasının 2015 yılında güncellediği sanal para tanımı ise şöyledir: “Herhangi bir merkez bankası, kredi kuruluşu veya e-para kuruluşu tarafından ihraç edilmediği halde, bazı durumlarda paranın yerine kullanılabilen bir değer dijital temsilidir”.³³²

Avrupa Bankacılık otoritesi ise sanal parayı şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir merkez bankası veya kamu otoritesi tarafından ihraç edilmediği halde, doğal olarak veya yasal kişiler tarafından ödeme, transfer, saklama ve elektronik transfer şekli için

³³⁰ Çarkacıoğlu, 6; Salihoğlu, 40, 41; Fatih Bilgili, M. Fatih Cengil, *Blockchain ve Kripto Para Hukuku*, Dora Yayıncılık, Bursa 2019, 79.

³³¹ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, European Central Bank, Frankfurt am Main 2012, 13. (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>), (Erişim, 02.06.2021)

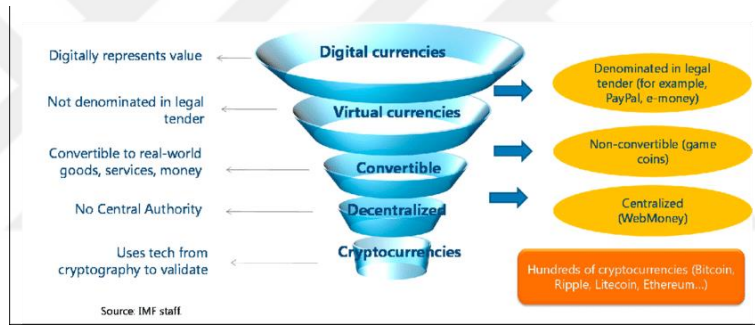
³³² European Central Bank, *Virtual Currency Schemes- a further analysis*, European Central Bank, Frankfurt am Main 2015, 23. (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>), (Erişim, 02.06.2021).

*kabul gören, karşılığının olması da şart olmayan değer dijital temsildir”.*³³³ Sanal paraların özellikleri kısaca şu şekilde sıralanmıştır;³³⁴

- Dijital yapıya sahiptir.
- Sanal paralar genelde blockchain (blok zinciri) teknolojisine dayanır.
- Genelde bir merkezi olmadan yaratılmış özel paradır.
- Sanal paralar küresel karakterlidir.

3.2. SANAL PARA BİRİMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Birçok farklı sanal paranın mevcudiyeti kripto paraların sanal paranın hangi türüne dahil olduğu konusunda karışıklığa sebep olmaktadır. Bu türden tanımlama karmaşasını ortadan kaldırmak adına sanal para birimlerinin sınıflandırılmasına yer vermenin uygun olacağını düşünmekteyiz.

Resim 25. Sanal Paraların Sınıflandırılması.³³⁵

3.2.1. Kapalı Sistem Sanal Para Birimleri

Kapalı sistemindeki sanal paraların gerçek hayatta ve reel ekonomide bir karşılığı olmadığını söylemek mümkündür. Söz konusu sistemdeki paralar sanal bir oyunda kullanılmaktadır. Çevrimiçi oyun içerisinde sergilenen performans karşılığında kazanılan sanal paradır. Bu sanal para yalnızca sanal topluluk içerisinde sanal mal ve

³³³ European Banking Authority, *EBA Opinion 'on virtual currencies'*, European Banking Authority, 2015, 11. (<https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/657547/81409b94-4222-45d7-ba3b-7deb5863ab57/EBA-Op-2014-08%20Opinion%20on%20Virtual%20Currencies.pdf?retry=1>), (Erişim,03.06.2021).

³³⁴ In-Depth Analysis Requested by the ECON committee, Monetary Dialogue, *Cryptocurrencies and Monetary Policy*, Brüksel 2018, 8. (http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/150000/BRUEGEL_FINAL%20publication.pdf), (Erişim, 03.06.2021).

³³⁵ Dijital paraların sınıflandırılmasıyla ilgili olarak bk. IMF, *Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations*, 2016, 8. (<https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf>), (Erişim, 08.04.2022).

hizmetler alımında kullanılmaya imkân sağlamaktadır. Bu tip sanal paralara örnek olarak World of Warcraft isimli oyunda oyuncuların kazandığı Wow Gold adındaki sanal para gösterilmektedir. Wow Gold isimli para, oyun içerisinde çeşitli sanal donanım alınmasında kullanılmaktadır.³³⁶

3.2.2. Tek Yönlü Akışa Sahip Sanal Para Birimleri

Tek yönlü akışa sahip sanal para birimleri geleneksel para türleriyle satın alınabilmektedir. Fakat bu sanal para birimlerinin tekrardan geleneksel para birimlerine dönüştürülemeyeceğini belirtmek gerekir. Tek yönlü akışa sahip sanal para birimleriyle sanal mal ve hizmet alımı mümkün olduğu gibi, bazı tek yönlü akışa sahip paraların gerçek mal ve hizmet alımında kullanılmaya elverişli olduğu belirtilmektedir. Facebook'un sanal para birimi olan Facebook Credits bu kısımdaki sanal paralara örnek olarak gösterilmektedir.³³⁷

3.2.3. İki Yönlü Akışa Sahip Sanal Para Birimleri

Bu kısımda yer alan sanal para birimleri geleneksel para birimleri karşılığında satın alınabildiği gibi kendileriyle de geleneksel para birimleri satın alınabilir. Yani bu sanal para birimleri gerçek para birimlerine dönüştürülmeye imkân tanımaktadır. İki yönlü akışa sahip sanal para birimlerinin reel ekonomide bir karşılığının olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu tip sanal paralar konvertibl³³⁸ özelliğe sahiptir ve kendileriyle gerçek mal ve hizmet alımı mümkündür. Bu tür sanal para birimlerinin en tipik örnekleri olarak Second Life oyununda kullanılan Linden Dollars ve Bitcoin gösterilmektedir. Her iki sanal para türü de geleneksel para türleriyle satın alınabilmekte ve tekrardan geleneksel para türlerine çevrilebilmektedir.³³⁹ Bu tür sanal para birimlerinin merkezi olmayan ve kriptoloji teknolojisini kullanan türleri ise kripto

³³⁶ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, 2012, 13; Yüksel, 198; Üzer, 15; Salihoğlu, 24; Oruk, 13.

³³⁷ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, 2012, 14; Yüksel, 198; Salihoğlu, 24.

³³⁸ Konvertibilite kelime anlamı olarak dönüştürülebilirlik ve çevrilgenlik anlamlarına gelmektedir. Bir değer başka bir değere çevrilmesi işlemi ifade etmek için kullanılmakla birlikte genel olarak bir paranın likit değerlere dönüştürülebilme yeteneğini gösterir.

³³⁹ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, 2012, 14; Yüksel, 198, 199; Salihoğlu, 24; Oruk, 13.

paralardır.³⁴⁰ Çalışmamızı iki yönlü akışa sahip olan sanal para birimlerinin merkezi yapıya sahip olmayan çeşidi kripto paralar üzerinde yoğunlaştıracaktır. Bu anlamda bu kısımdan sonra Bitcoin gibi iki yönlü akışa sahip sanal paraları ifade etmek için “Kripto Sanal Para” kavramını kullanacağız.³⁴¹

3.3. KRİPTO SANAL PARA OLGUSUNUN TARİHİ ARKA PLANI

Sanal para tarihinin 1980’li yıllara dayandığını aktarmıştık. Sanal paraların şifrelenmiş çeşidi olan kripto sanal paralar o kadar eski olmamakla birlikte meydana gelmesine zemin hazırlayan gelişmelerin tarihi hemen hemen aynıdır. Kripto sanal para kavramının ortaya çıkması 1998 yılına götürülmektedir. Kripto paraların teorik yapısının ilk olarak söz edilen tarihte B-Money ile oluştuğu aktarılmaktadır.³⁴²

Kripto sanal paraların ortaya çıkış nedenleri³⁴³ hakkında farklı değerlendirmeler olmakla birlikte en önemli etken olarak 2008 yılında meydana gelen ekonomik kriz ve bu krizle birlikte insanların bankalara ve geleneksel finans sistemlerine olan güvenlerinin azalması öne çıkmaktadır.³⁴⁴ Söz konusu küresel krizden sonra kripto sanal para birimi olan Bitcoin’in ilk defa Satoshi Nakamoto adını kullanan kişi veya kişiler³⁴⁵ tarafından kaleme alınan “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”³⁴⁶ adındaki makaleyle ortaya atıldığı bilinmektedir. Bitcoin ve diğer kripto sanal paralarla ilgili detaylara ilgili başlıklarda değineceğiz. Kripto sanal paraların arka planı olarak karşımıza çıkan teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak meydana gelen girişimler aşağıdaki tabloda aktarılmıştır.

³⁴⁰ Üzer, 15, 16.

³⁴¹ Nitekim bazı çalışmalarda Bitcoin’in kriptolu sanal elektronik para olduğuna işaret edilmiştir. Bk. Durmuş, Polat, 661.

³⁴² Salihoğlu, 41.

³⁴³ Kripto sanal paraların ortaya çıkışına zemin hazırlayan gelişmeler Teknolojik ve Ekonomik gelişmeler şeklinde ele alınmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Salihoğlu, 39-45.

³⁴⁴ Şerif Dilek, “Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin”, *Analiz*, SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), (231), 2018, 10; Salihoğlu, 44.

³⁴⁵ Satoshi Nakamoto’nun gerçek kimliği bilinmemekle birlikte ismin takma olduğu ve bir grup yazılımcı tarafından kullanıldığı iddia edilmektedir. Bk. Salihoğlu, 45; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, *Kripto Para Araştırma Raporu*, Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi, Ankara 2020, 5.

³⁴⁶ Satoshi Nakamoto, “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”, (<https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>), (Erişim, 10.04.2022).

Tablo 2. Blok Zinciri Teknolojisi ve Kripto Sanal Paraların Arka Planının Kronolojisi³⁴⁷

1981	David Chaum, Elektronik Posta Sistemi ve Anahtar Kriptografi Tekniğinin keşfi.
1984	David Chaum, Kör İmza Sistemi, Blind Signatures for Untraceable Payments icadı.
1991	Blok zinciri ile şifreleme (ilk defa belge tarihinin değiştirilmesi önlenmiştir).
1992	Cynthia Dwork ve Moni Naor tarafından Bitcoin sisteminin temel taşı olarak bilinen Proof of Work-Pow (iş kanıtı) ortaya atılması.
1993-95	Secure Hashing Algorithm (SHA) (Güvenli Özetleme Algoritması), ABD Ulusal Güvenlik Ajansı tarafından Federal Bilgi İşleme Standardı olarak yayımlanması.
1995	Digicash firması tarafından e-cash (kriptografiden yararlanılarak geliştirilen elektronik çevrimiçi para)'in piyasaya sürülmesi.
1997	Adam Back tarafından (Bitcoin madenciliğinde kullanılan ve İş Kanıtı temeline dayanan) Hashcash Algoritmasının keşfi.
1998	Wei Dai, B-Money ile kripto paraların teorik altyapısı oluşması.
1999	Shawn Fanning, "Napster" eş düğümler arası ilk dosya paylaşım programının oluşturulması.
2004	Reusable Proof of Work (RPOW) algoritmasının Hal Finney tarafından keşfi.
2005	Nick Szablo tarafından Bitgold'un üretilmesi.
2008	SHA-256 Hash algoritması (daha güvenli bir algoritma ve daha güçlü şifreler oluşturmaya imkân sağlar)
2008	Satoshi Nakamoto tarafından Blok zinciri ve Bitcoin'in keşfi.
2009	Genesis blokun kurulması. İlk Bitcoin para biriminin transfer işleminin Sathoshi ile Finney arasında gerçekleşmesi.

Tablodan anlaşılacağı üzere teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak 1981 yılında başlayan çeşitli girişimler sonunda 2009 yılında gündemimize giren kripto sanal paralar, sanıldığı gibi bir anda meydana gelmemiştir. Kripto sanal paralar, devam eden bir sürecin halihazırdaki son ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonraki teknolojik gelişmelere bağlı olarak paranın serüveni devam edecektir. Bu duruma zihinsel olarak hazır olmak gerektiği kanaatindeyiz.

3.4. KRİPTO SANAL PARA BİRİMLERİNİN ELEKTRONİK PARA VE GELENEKSEL PARA BİRİMLERİYLE MUKAYESESİ

Kripto sanal paraların elektronik paralar ve geleneksel paralardan farklı yönlerini ortaya koymak adına çalışmamızın birinci bölümünde kısaca yer verdiğimiz farklılıkları ve benzerlikleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

³⁴⁷ Salihoğlu, 43.

Tablo 3. Kripto Sanal Paralar ve Elektronik Paraların Mukayesesi.³⁴⁸

Kripto Sanal Para Birimleri	Elektronik Para Birimleri
Dijital biçimdedir.	Dijital biçimdedir
Hesap birimi, Linden Doları ve Bitcoin gibi tümden yasal tedavülü bulunmayan sanal para birimleridir.	Hesap birimi, Türk Lirası, Dolar, Euro gibi yasal tedavülü olan para birimleridir.
Bir kısmı sanal bir topluluk içerisinde kabul edilmekteyken bir kısmı gerçek ticarete kullanılmaktadır.	Üçüncü kişiler tarafından kabul edilebilmektedir.
Bazı devletler yasal düzenleme yapmıştır.	Yasal olarak düzenlenmektedir.
Özel kişi, kişiler veya şirketler tarafından çıkarılmaktadır.	Elektronik parayı yasalarla belirlenmiş elektronik para kuruluşları çıkarmaktadır.
Sanal paralardan Bitcoin ve Litecoin gibi bazı kripto sanal paraların arzı önceden belirlenmiştir, sabittir.	Elektronik paraların arzı sabittir.
Sanal paraların bir kısmında paranın itibari değeri garanti değildir.	Elektronik parada paranın itibari değeri garanti edilmiştir.
Bazı türlerinde herhangi bir denetim bulunmamaktadır.	Yasal olarak denetim altındadır.
Sanal paradaki riskler işletim ve hukukî açıdan meydana gelebilir.	Elektronik paradaki riskler işletim açısından meydana gelebilir.

Elektronik para ve kripto sanal paralar her ne kadar dijital formda olsalar da yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere birçok yönden farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıkları ve kripto sanal paralarla geleneksel para türlerini genel olarak şu şekilde değerlendirebiliriz:

-Elektronik paralar itibari paraların dijital temsili olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁹ Dijital formda temsil edilen itibari paralar ise merkez bankaları tarafından ihraç edilmekte, değeri merkez bankalarının çeşitli para politikalarıyla belirlenmektedir. Dolayısıyla elektronik paralar merkez tarafından ihraç edilme ve yasal müdahalelere konu olma gibi açılardan itibari para gibidir. Kripto sanal paraların bir kısmının arkasında herhangi bir merkezi otorite bulunmamaktadır. Elektronik para veya itibari paralarda olduğu gibi değerlerini korumada herhangi yasal bir merkez tarafından müdahaleye konu olmamaktadır. Ayrıca kripto sanal paraların arzı da herhangi yasal bir merkez tarafından belirlenmemektedir. Kripto sanal paralar değerlerini kullanıcıların bu

³⁴⁸ Yüksel, 197. Bu karşılaştırmayı son zamanlardaki gelişmelere ve değişimlere göre güncellemeye çalıştık.

³⁴⁹ Bk. TCMB, 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun, (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221/Ödeme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221-nbMmg7->), (Erişim, 08.06.2021).

paraları alışverişte kullanacaklarına veya bu paraları itibari paraya çevirebileceklerine olan güvenlerinden almaktadır diyebiliriz.³⁵⁰

-Geleneksel itibari paralar ülkenin mevcut ekonomik durumu, enflasyon gibi para olayları, finansal krizler ve para politikaları gibi birçok farklı duruma bağlıdır. Bu anlamda itibari paraların net hesabı mümkün olmaktadır. Kripto sanal paralar ise saydığımız ekonomik durumlardan çoğu zaman bağımsız olduğundan gerçekleşen fiyat dalgalanmalarını tespit etmekte güçlük yaşanabilmektedir. Değerlerine etki anlamında itibari paralar ve kripto sanal paralar kendilerine olan talepten etkilenmektedirler. Bu noktada benzerlik gösterdiklerini söylemek mümkün görünüyor.³⁵¹

-Kripto sanal paralar ve itibari paraların dijital temsili olan elektronik paralar, işlem yapan taraflar arasındaki transfer şekline göre de farklılık arz etmektedir. Buna göre, itibari paralar elden işlem yapılmaya imkân sağlarken itibari paranın dijital temsili olan elektronik paralar ise taraflar arasındaki değer transferine konu olurken merkezi bir altyapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Kripto sanal paralarda taraflar arasındaki değer transferinde eşler arası transfer edilmesine imkân sağlayan çeşitli teknolojik altyapılar kullanılmaktadır.³⁵²

Kripto sanal paraların yalnızca elektronik para ya da itibari paralarla mukayese edilmediğini, kimi çalışmalarda kripto sanal paralarla altının mukayeseye tabi tutulduğunu görmekteyiz. Bu mukayesede altın ve kripto sanal para birimleri arasındaki farklılıklar aktarılırken benzerliklere de dikkat çekilmektedir. Buna göre altın ve bazı sanal para birimleri sınırlı arzda olmaları yönüyle benzerlik taşımaktadır. Kripto sanal para birimleri ve altın, değerlerinde meydana gelen dalgalanmanın arz veya talebe göre şekillenmesi yönüyle de benzerlik göstermektedir. Altın ve sanal para birimleri arasındaki farklılık ise şu şekilde belirtilmiştir: Altın fiziksel bir varlığa sahip ve kendi öz değeri varken sanal para birimlerinin fiziki bir varlığı ve kendi öz değeri yoktur. Son olarak kripto sanal para birimlerinin, altına göre kolay taşıma ve saklama yönüyle daha avantajlı olduğu söylenebilir.³⁵³

³⁵⁰ Üzer, 12.

³⁵¹ Bilseloğlu, 24.

³⁵² Üzer, 13.

³⁵³ Üzer, 12.

3.5. KRİPTO SANAL PARALARIN TEKNOLOJİK ALT YAPISI VE ÇALIŞMA SİSTEMİ

Kripto sanal paraları ve prensiplerini anlamak için şüphesiz bu tür paraların meydana gelmesine ve kullanımına imkân sağlayan teknolojik altyapıyı ele almak gerektiği düşüncesindeyiz. Bu anlamda kriptoloji, blockchain ve mining gibi kavramlara ve çeşitli teknolojik alt yapılara değineceğiz.

3.5.1. Kriptoloji

Kriptoloji kavramının, Yunancada saklı/gizli anlamlarına gelen crypto's ve kelime anlamında kullanılan lo'gos sözcüklerinden meydana geldiği belirtilmektedir.³⁵⁴ Kriptografinin tarihte genel olarak askeri ve istihbari alanlarda kullanıldığı bilinmektedir.³⁵⁵ Kriptolojinin günümüzdeki kullanım alanlarının gelişen teknolojiye bağlı olarak çeşitlendiğini görmekteyiz. Gelişen teknolojiyle birlikte dijital dünyada saklanan veri miktarının artmasına paralel olarak bu verileri, bilgi ve belgeleri illegal yollarla elde etme yöntemleri de artmıştır. Bu anlamda dijital dünyada yer alan çeşitli bilgi, belge veya resimlerin illegal yöntemlerle elde edilmesinin önlenmesi ve güvenli bir ortam oluşturulmasının önemi ortadadır. Dijital verilerin korunmasında kriptoloji bilimi öne çıkmaktadır. Kriptoloji bilimi Kriptografi ve Kriptanaliz olmak üzere iki alt bilim dalından meydana gelmektedir.³⁵⁶

3.5.1.1. Kriptografi

Herhangi bir verinin istenmeyen kişi ya da kişiler tarafından anlaşılmaz hale getirilmesi için verinin üzerine uygulanan çeşitli teknikler kriptografi olarak tanımlanmaktadır. Kriptografi içeriklerinin gizlilik, kimlik denetimi, bütünlük ve inkâr edememe gibi kavramları elde etmede uygulanan hesaplama yöntemlerinden meydana

³⁵⁴ Engin Akkoca, *Blok Zinciri Tabanlı Kripto Paraların Çalışma Yöntemlerinin Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ 2021, 3.

³⁵⁵ Oruk, 21.

³⁵⁶ Akkoca, 3.

geldiği aktarılmaktadır. Kriptografi algoritmaları simetrik, asimetrik ve özet (hash) olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁷

3.5.1.2. Kriptanaliz

Şifrelenmiş herhangi bir veri yahut metinden açık metin elde etme yöntemleri genelde kriptanaliz olarak tanımlanmaktadır. Kriptanaliz, kriptografik algoritmalarla şifrelenmiş verilerin şifrelerini kırmada kullanılan şifre kırma bilimin adıdır.³⁵⁸

3.5.2. Blok Zincir (Blockchain)

Kripto sanal paraların teknik altyapısını oluşturan blok zinciri teknolojisiyle ilgili teknik bilgiler Satoshi Nakamoto tarafından yayımlanan makalede ele alınmaktadır. Söz konusu makalede güven yerine kriptografik kanıta dayalı olarak iki tarafın güvenilmesi gereken üçüncü bir tarafa ihtiyaç duymadan birbirleriyle doğrudan işlem yapabileceği bir sistem önerilmektedir.³⁵⁹ Blok zinciri teknolojisi 1991 yılında icat edilmesine rağmen 2008 yılında Bitcoin ile gündeme gelmiştir.³⁶⁰ Bitcoinin tanıtılmasıyla 2008 yılında gündemde yer alan blok zinciri teknolojisinin ne olduğunu, türlerini ve kullanım alanlarını bilmek aynı zamanda kripto sanal paraların arkasındaki teknolojik altyapının bilinmesi anlamı taşıdığından oldukça önemlidir.

Esas olarak Bitcoin'in temelindeki teknoloji olan blok zinciri³⁶¹, içerisinde kayıtların birbirlerine kriptografik olarak bağlı olduğu dağıtık veri tabanı olarak tanımlanmaktadır.³⁶² Bir başka tanımlamaya göre, *“herkese açık, şeffaf, dağıtık, sıralı ve zaman damgalı, Bitcoin transfer işlemlerini içeren dijital küresel hesap defteridir.”*³⁶³ Blok zinciri şimdiye kadar gerçekleşmiş Bitcoin işlemlerini kayıt altına alan ve bu işlemleri içeren blokların birbirlerine bağlanmasıyla giderek büyüyen defter-i

³⁵⁷ Kriptoloji ve kriptografi algoritmalarıyla ilgili detaylı teknik bilgiler için bk. Akkoca, 3-30.

³⁵⁸ Akkoca, 30.

³⁵⁹ Nakamoto, 1.

³⁶⁰ Arif Furkan Mendi, Alper Çubuk, “Bitcoin’in Arkasındaki Güç: Blockchain”, *GSI Journals Serie C: Advancements In Information Sciences And Technologies*, 1 (1), 2018, 14. Kimi araştırmalarda blok zinciri teknolojisinin 1985 yılında ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bk. Murat Yıldırım, “Blok Zincir Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (20), 2019, 267.

³⁶¹ Mendi, Çubuk, 14.

³⁶² Dilek, 10.

³⁶³ Çarkacıoğlu, 42.

kebir³⁶⁴ olarak da tanımlanmaktadır.³⁶⁵ Blok zinciri teknolojisi teknik açıdan dağıtık veri tabanı, merkezi olmayan mutabakat mekanizması ve kriptografik algoritmaların bir araya geldiği teknoloji olarak tanımlanmaktadır.³⁶⁶

Blok zinciri, işlem kayıtlarını tek bir sayfaya aktarmak yerine bu verileri bir bloğa yerleştiren veri tabanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Blok zincirinin çalışma prensibi kısaca şu şekilde anlatılabilir: Tanımda yer verilen söz konusu bloklardan her biri şifreli imzalar marifetiyle kendinden sonraki bloğa bağlanmakta ve blok zinciri oluşmaktadır. Sistemde kayıtlı olan tüm işlemler bloklarda şifreli halde yer almaktadır. Belirli bir kapasitesi olan blokların kapasitesi dolduğunda bloğun Hash³⁶⁷ adındaki bir çıktısı oluşturulmaktadır. Hash adeta blokların parmak izi gibidir.³⁶⁸ Dolan bir bloktan sonra yeni bir blok üretilip bir önceki bloğa bağlanmasıyla bloklar zinciri meydana gelmektedir.³⁶⁹ Zinciri meydana getiren bloklardan yeni olanı kendinden önceki bloğun Hash'ini de içermektedir.³⁷⁰ Bu durumda zincirde yer alan bu bloklardan herhangi birinde yapılan tüm değişiklikler o bloğun Hash'ini de değiştireceğinden bu bloktan sonra gelen bloktaki Hash de değişecektir. Burada zincirin orijinal olmadığı ortaya çıkacaktır.³⁷¹ Oluşturulan yeni bloklar var olan bloğun üzerine şifrelenmek suretiyle eklendiğinden değiştirilmesi ve manipüle edilmesi teknik olarak mümkün görünmüyor. Çünkü zincirde yer alan her blok yapılan son işlemin bir kaydını, kendinden önceki bloğun referansını ve matematik bulmacasının cevabını içermektedir. Bu blokların tümü şifrelenmiş olduğundan herhangi bir saldırı durumunda tüm şifrelerin tek tek kırılması gerekmektedir. Bu da teknik olarak sistemin karmaşık ve güvenli olduğunun bir göstergesi olarak belirtilmektedir.³⁷² Bir bloğun üretim süresinin 10 dakika olduğu³⁷³,

³⁶⁴ Defter-i Kebir, Dağıtık Defter-i Kebir kavramları ve türleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Üzer,21-26; Salihoğlu, 56, 57. Dağıtık kayıt teknolojisi olarak da anılan bu teknoloji ve blok zinciri teknolojisinden farklı yönleri için bk. Faruk Şen, "Dağıtık Kayıt Teknolojisi", *Gümrük Ticaret Dergisi*, 6 (17), 2019, 85-94.

³⁶⁵ Üzer, 31.

³⁶⁶ Mustafa Tanrıverdi, Mevlüt Uysal, Mutlu Tahsin Üstündağ, "Blok Zinciri Teknolojisi Nedir? Ne Değildir?: Alanyazın İncelemesi", *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 12 (3), 2019, 204.

³⁶⁷ Bloğa kaydedilmiş olan verilerin tümüne karşılık gelen sabit uzunluktaki çıktı.

³⁶⁸ Durmuş, Polat, 664.

³⁶⁹ Vedat Güven, Erkin Şahinöz, *Blokzincir- Kripto Paralar- Bitcoin Satoshi Dünyayı Değiştiriyor*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, 53.

³⁷⁰ Ersin Ünsal, Ömer Kocaoğlu, "Blok Zinciri Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları ve Gelecek Beklentileri", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (13), 2018, 55.

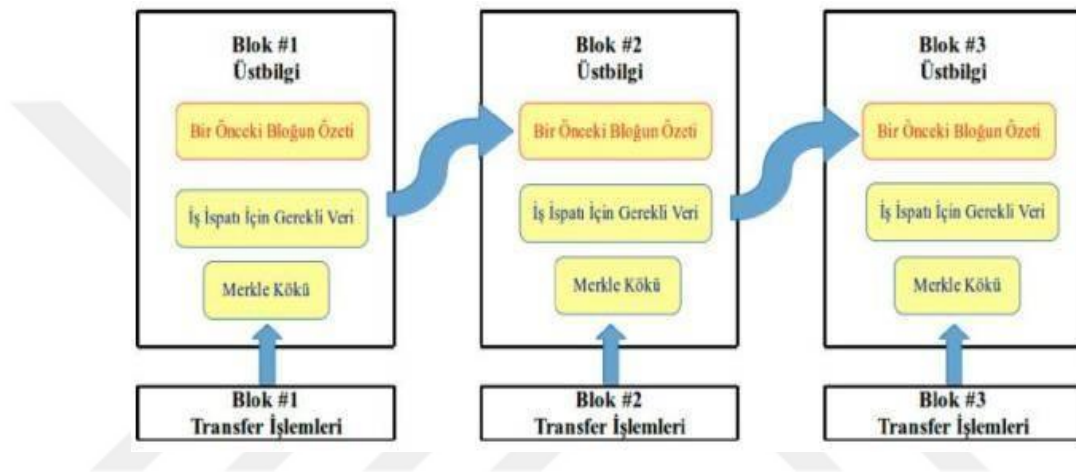
³⁷¹ Güven, Şahinöz, 53; Salihoğlu, 60; Bilgili, Cengil, 37, 38.

³⁷² Salihoğlu, 56.

³⁷³ Çarkacıoğlu, 46.

kötü niyetli tarafların sisteme saldırıp başarı elde edebilmesi için sistemin hesaplama gücünün en az %51'i kadar bir hesaplama gücüne sahip olması gerektiği belirtilmekte ve bunun da mümkün olmadığı vurgulanmaktadır.³⁷⁴

Bu teknoloji aynı zamanda Distribüted Ledger Technology (dağıtık defter teknolojisi) olarak da adlandırılmaktadır.³⁷⁵ Blok zincirler bir defter-i kebir gibi kullanılmaya imkân sağlamakta ve yetkilendirilmiş taraflarca doğrulanıp saklanabilmektedir. Meydana gelen defter-i kebirini doğrulamak için en çok kullanılan yöntemin ise madencilik³⁷⁶ olduğu belirtilmektedir.³⁷⁷

Resim 26. Blok Zinciri Veri Yapısı.³⁷⁸

Blok zincirini oluşturan bloklar zincire kronolojik ve doğrusal sırayla eklenmektedir. Merkezi bir yapısı olmayan sistemdeki verilerin kopyası sisteme entegre olan düğüm³⁷⁹ tarafından bilgisayara depolanmaktadır. Söz konusu düğümler işlemleri doğrulamak ve kendilerinde bulunan defter-i kebirin kopyasını güncellemek suretiyle özel yazılımlar marifetiyle ağa entegre olan düğümlere duyurmaktadır. Tüm işlemlerin yönetimi söz konusu düğümler tarafından yerine getirilip kayıt altına alındığından

³⁷⁴ Nakamoto, 4, 8; Hüseyin Avunduk, Hakan Aşan, "Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi ve İşletme Uygulamaları: Genele Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (1), 2018, 372; Bilgili, Cengil, 38.

³⁷⁵ Bilgili, Cengil, 38.

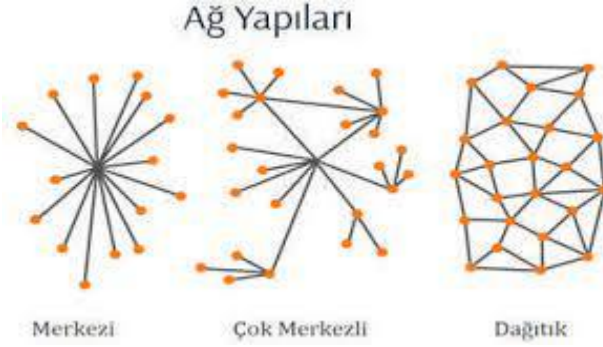
³⁷⁶ Madencilik hakkında detaylar ilgili başlık altında aktarılacaktır.

³⁷⁷ Üzer, 24.

³⁷⁸ Çarkacıoğlu, 43.

³⁷⁹ İnternete bağlı olan ve IP adresine sahip olan bilgisayar yahut telefon gibi cihazlar düğüm olarak kullanılmaktadır.

işlemlerin kaydı için üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulmamaktadır.³⁸⁰ Ağ yapıları ve blok zinciri teknolojisinde kullanılan dağıtık yapıyı aşağıdaki resimde görebiliriz.

Resim 27. Ağ Yapıları.³⁸¹

Blok zinciri teknolojisinde üçüncü bir tarafın ortadan kaldırılıp iki taraf arasında yani eşler arası (Peer to Peer) doğrudan işlem yapılmasına imkân sağlanması, matematiksel kesinliğe sahip bir teknolojinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu durum sistemin güven yerine daha sağlam matematiksel işlemleri önerdiğinin göstergesi ve güven mekanizmasının sağlam matematiksel işlemlerle işletilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşler arası gerçekleşen ve şifreli halde bulunan bu işlemler tüm kullanıcılar tarafından görülmektedir.³⁸² Blok zinciri teknolojisi herhangi bir aracı gerektirmeyen, şeffaf ve üzerinde herhangi bir müdahale yapılması mümkün olmayan yüksek güvenli bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Merkezi olmayan doğrulama sistemine sahip olması blok zinciri teknolojisini daha da güvenilir kılmaktadır diyebiliriz. Blok zinciri teknolojisinin, değer atfedilen varlıkların transferlerinin anonim şekilde, hızlı işlem, düşük maliyet ve yüksek güvenlik gibi özellikleriyle sağlanması noktasında büyük bir potansiyele sahip olduğu belirtilmektedir.³⁸³ Blok zinciri teknolojisinin özellikleri kısaca şu şekilde sıralanmaktadır: Merkeziyetsizlik, anonimlik, denetlenebilirlik ve kalıcılık.³⁸⁴ Blok zinciri çalışma prensibi ise aşağıdaki gibidir.

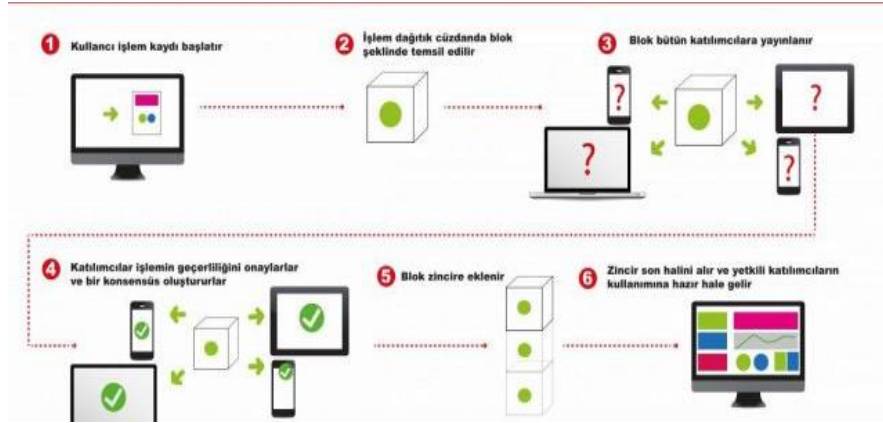
³⁸⁰ Üzer, 32,

³⁸¹ Şen, 88.

³⁸² Bilgili, Cengil, 38.

³⁸³ Dilek, 11; Salihoğlu, 56; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 10.

³⁸⁴ Detaylı bilgi için bk. Akkoca, 36, 37.

Resim 28. Blok Zinciri Teknolojisinin Çalışma Prensipleri.³⁸⁵

Resim 29. Blok Zincirinin Para Transferindeki Çalışma Prensipleri.³⁸⁶

3.5.2.1. Blok Zinciri Çeşitleri

Blok zinciri teknolojisi kripto sanal paraların tamamına yakınının işlendiği bir teknolojidir. Kripto sanal paralar aynı blok zinciri teknolojisi temelinde meydana gelmemektedir. Örneğin Ethereum'un blok zinciri teknolojisi akıllı sözleşmelerin kurulmasına imkân sağlaması bakımından Bitcoin'in blok zincirinden farklıdır. İşlemlerinin şifreli olmakla birlikte herkes tarafından erişilebilmesi ve görülmesi mümkün olan dağıtık yapıya sahip olması bu teknolojinin karakteristik özelliği olarak belirtilmektedir. Bu karakteristik özelliğin varlığıyla birlikte blok zinciri teknolojisi çeşitli ihtiyaçları karşılamak amacıyla farklı türlerde karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁷ Söz

³⁸⁵ <https://tunadergi.com/blok-zinciri-blockchain-nedir/>, (Erişim, 13.04.2022).

³⁸⁶ Avunduk, Aşan, 373; Betül Altay Topcu, Sevgi Sümerli Sarıgül, "Dünyada ve Türkiye'de Blok Zinciri Teknolojisi: Finans Sektörü, Dış Ticaret ve Vergisel Düzenlemeler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Özel Sayı, 2020, 29.

³⁸⁷ Ünsal, Kocaoğlu, 57; Bilgili, Cengil, 40.

konusu blok zinciri çeşitlerini detaylarına girmeden yalnızca isim olarak aktarıp blok zinciri teknolojisinin kullanım alanlarına yer vereceğiz. Blok zinciri çeşitleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.³⁸⁸

- Public Blockchain (Açık Blok Zincir).
- Private/Permissioned Blockchain (Özel/İzinli Blok Zincir).
- Partially Decentralized Blockchain (Kısmi Merkezi Blok Zincir).
- Consortium Blockchain (Konsorsiyum Blok Zincir).
- Semiprivate Blockchain (Yarı Özel Blok Zincir).
- Hybrid Blockchain (Karma Blok Zincir).

3.5.2.2. Blok Zinciri Teknolojisinin Kullanım Alanları

Blok zinciri teknolojisi denildiğinde akla her ne kadar kripto sanal paralar gelse de farklı alanlarda da kullanıldığını görmekteyiz. Blok zinciri teknolojisinin gelecekte birçok farklı ticari alanı etkisi altına alacağından söz edilmektedir. Bu alanların başında finans sektörü gelmekle birlikte sigortacılık, lojistik, enerji endüstrisi, iletişim, medya, eğlence, sağlık hizmetleri ve otomasyon gibi sektörlerin olduğuna işaret edilmektedir.³⁸⁹ Blok zinciri teknolojisinin söz konusu sektörlerin özellikle kamusal alana dahil olanlarında hukukî düzenlemelerin yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.³⁹⁰ Blok zinciri teknolojisinin kullanıldığı alanlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.³⁹¹

- *Kripto sanal paraların oluşturulması ve kripto sanal paraların işlevlerine imkân sağlanmasında,*
- *Mikro ödemelerin yapılmasında,*
- *Akıllı sözleşmelerin kurulmasında,*
- *Sözleşmelerin muhafaza edilmesinde,*

³⁸⁸ Blok zinciri türleri arasındaki farklar ve detaylı bilgi için bk. Bilgili, Cengil, 39, 40; Akkoca, 37, 38.

³⁸⁹ Salihoğlu, 61.

³⁹⁰ Bilgili, Cengil, 41.

³⁹¹ Blok zinciri teknolojisinin kullanım alanları ve muhtemel kullanım alanlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Salihoğlu, 63; Ünsal, Kocaoğlu, 58, 59; Bilgili, Cengil, 41-46; Topcu, Sarigül, 30-34; Orhan Enes Keskin, *Blok Zincir (Blockchain) Teknolojisi: Mimarisi ve Uygulama Alanları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019; Furkan Seyithanoğlu, *Para ve Banka Sistemlerinin Evrilme Serüvenleri: Bir Günümüz Gerçeği Olan Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, 47, 48. Blockchain teknolojisinin İslâmî finans alanındaki etkileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Ebru Şahide Doğan, *İslami Finans ve Blok Zincir Sistemleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum 2021.

- *Siber güvenlik alanında,*³⁹²
- *Aracı olmadan ihtiyaçların giderilmesinde,*
- *Yatırımcı bulmada,*
- *Finans kuruluşlarında,*
- *Tedarik zinciri sisteminde,*³⁹³
- *Çeşitli belgelerin oluşturulup korunmasında,*
- *Ticarette ve dış ticarette,*³⁹⁴
- *Oy kullanmada,*³⁹⁵
- *Noterlik işlemlerinde,*
- *Sağlık hizmetlerinde,*³⁹⁶
- *Kişisel verilen korunmasında,*³⁹⁷
- *Bağış toplamada.*

3.5.3. Tangle

Kripto sanal paraların teknolojik alt yapılarından en bilindik olanı blok zinciri teknolojisinin yanı sıra bir diğer teknolojik alt yapı da Tangle'dir. Tangle, nesnelerin interneti teknolojisine ilişkin kripto sanal para birimi olan IOTA'nın işlediği sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. IOTA kripto sanal para biriminin blok zinciri teknolojisinde işlemeyen ilk kripto sanal para olduğuna dikkat çekilmektedir.³⁹⁸ Tangle blok zinciri teknolojisinden farklılık arz etmektedir. Tangle sisteminin ağ şeklinde

³⁹² Detaylı bilgi için bk. Enis Konacaklı, *Ulusal Güvenlik İçin Blokzinciri Tabanlı Siber Güvenlik Modeli*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2019.

³⁹³ Detaylı bilgi için bk. Canan Özsomuncu, *Tedarik Zincirinde Blokzincir Teknolojisinin Kullanımı: Gümrük Sektörü Üzerine Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021.

³⁹⁴ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Ekinci, *Uluslararası Ticaret İşlemlerinde Blokzincir Teknolojisinin Kullanımı ve Türk Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul 2020.

³⁹⁵ Oylamalarda blok zinciri teknolojisinin kullanımıyla ilgili yapılmış olan doktora tezi ve detaylı bilgi için bk. Ruhi Taş, *Elektronik Oylamalar İçin Blok Zincirine Dayalı Güvenli Bir Oylama Modeli*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ankara 2022.

³⁹⁶ Blok zinciri teknolojisinin sağlık sektöründe kullanımıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Murat, *Blockchain ile Güvenli Elektronik Sağlık Sistemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, İstanbul 2018.

³⁹⁷ Detaylı bilgi için bk. Yusuf Mansur Özer, *Kişisel Verilerin Korunmasında Blok Zinciri Modeli: Vaatler ve Hukuki Engeller*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul 2019.

³⁹⁸ Güven, Şahinöz, 122; Bilgili, Cengil, 46.

kurulduğu belirtilmektedir.³⁹⁹ Söz konusu teknolojide blok zincirinde olduğu gibi blok ve zincirler yer almamakla birlikte madencilik de yapılamamaktadır. Bu teknolojide işlem onayı kullanıcılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Kullanıcıların işlemleri gerçekleştirebilmek için geçmiş iki adet işlemi doğrulamak durumunda oldukları belirtilmektedir. Tangle sisteminde madencilik faaliyeti yapılmaması ve işlemlerin kullanıcılar tarafından gerçekleştirilmesi dolayısıyla herhangi bir ücretin söz konusu olmadığına dikkat çekilmektedir. Tangle'nin blok zincirinden bir diğer farklı yönü ise Tangle sistemindeki hiçbir bilginin kapalı devre oluşturmadığı iddiası şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁰ Tangle teknolojisinin blok zinciri teknolojisiyle benzer yönü ise yapılan işlemlerin kayıt altına alındığı defterin merkeziyetsiz yapıda oluşu ve herkesin kullanımına açık oluşudur.⁴⁰¹

3.5.4. Madencilik (Mining)

Blok zinciri sisteminde dağınık ağ yapısının meydana gelebilmesi ve bu yapının kendisini koruması ve sürdürmesi için birtakım özellikleri haiz bilgisayarlara⁴⁰² sahip olan madenciler/katılımcılar gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu madenciler belirli kriptoloji ve kurallara uymak suretiyle zor problemler⁴⁰³ çözerek bir blok oluşturmayı amaçlarlar. Madencilerden uygun bloğu oluşturanlar ve iş ispatı yaparak bu bloğu küresel hesap defterine işleyenler kripto sanal para ile ödüllendirilmektedir. Madencilik en basit şekilde, kripto sanal paranın üretilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰⁴

Madencilerin, Bitcoin madenciliğinin yapılması ve Bitcoin işlemlerinin onaylanması şeklinde iki temel fonksiyonu yerine getirdikleri belirtilmektedir.⁴⁰⁵ Madencilikğin önemli bir fonksiyonu da kayıt hizmeti olmasıdır. Yeni yayımlanan işlemler madenciler tarafından toparlanıp blok haline getirilmektedir. Aynı zamanda

³⁹⁹ Serkan İnci, İsmail Alpen, *Bitcoin Devrimi*, Elma Yayınevi, Ankara 2018, 103; Bilgili, Cengil, 46.

⁴⁰⁰ Salihoğlu, 74.

⁴⁰¹ Güven, Şahinöz, 122, 124; İnci, Alpen, 103; Bilgili, Cengil, 46.

⁴⁰² Bitcoin'in ilk çıktığı zamanlarda basit bilgisayarlarla madencilik yapılabilmekteyken günümüzde daha donanımlı cihazlara gereksinim duyulmaktadır. Hatta günümüzde Bitcoin madenciliği yapan şirketler vardır.

⁴⁰³ Blok başlığının Hash' ini hesaplamak gibi.

⁴⁰⁴ Çarkacıoğlu, 46; Güven, Şahinöz, 64; Yıldırım, 268, 269. Her kripto sanal paranın madencilikle üretilmediğini belirtmek gerekir. Örneğin, Ripple, IOTA madencilikle üretilmez. Günümüzde kripto sanal paralara karşı olumsuz bakanların argümanlarından biri de madencilik faaliyetlerinin çok fazla elektrik tükettiği iddiasıdır. Madencilik faaliyetlerinin çevresel boyutuyla ilgili detaylı bilgi ve madencilikte kullanılan elektriğin ülkelere göre belirtildiği tablo için bk. Dilek, 18-20.

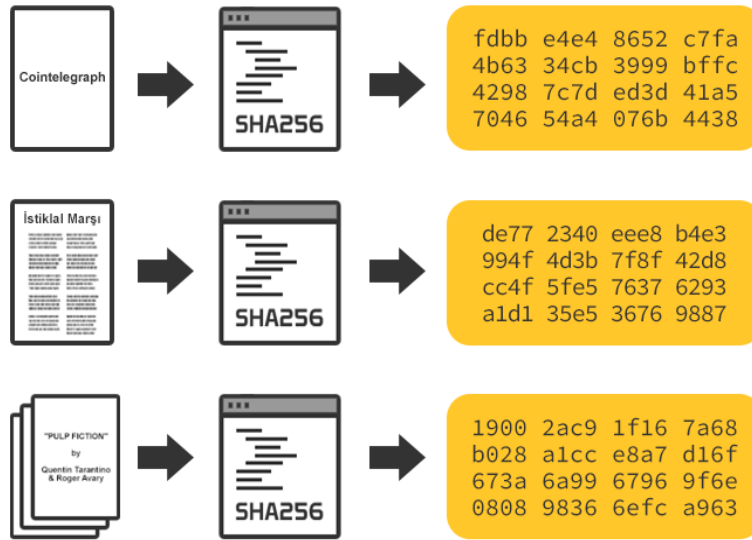
⁴⁰⁵ Salihoğlu, 83.

madenciler tarafından bu işlemler sürekli olarak doğrulanıp blok zincirin tamlığı, tutarlılığı ve değiştirilmez olması sağlanmaktadır. Madenciler bu işlemleri yaparken yukarıda bahsettiğimiz gibi şifreli bulmacaları çözerek bir çıkarım algoritması marifetiyle oluşturulan bloğun bir önceki bloğun Hash'ini içermesini sağlarlar.⁴⁰⁶

3.5.5. Hash Algoritması (Kriptolojik Özet Fonksiyon)

Blok zinciri çalışma prensibinde değindiğimiz Hash, yani şifreli özet fonksiyonu, uzunlukları farklı olan mesajlardan sabit uzunlukta bir mesaj özeti çıkarır. Bitcoin, SHA-256 adındaki Hash'i kullanmaktadır. Söz konusu şifreli özet fonksiyonu aşağıdaki resimde görüldüğü üzere girilen mesajın uzunluğu fark etmeksizin 256-bit mesaj özeti oluşturmaktadır. Bu sistem kriptografik açıdan en güvenilir özet fonksiyonlarından kabul edilmektedir. Aşağıdaki örnek resimde görüleceği üzere söz konusu fonksiyonda mesajın özetine bakılarak mesaj hakkında bilgi etmek imkânsız görülmektedir.⁴⁰⁷

SHA256 HASH ALGORİTMASI ÖRNEĞİ

Resim 30. Bitcoin Ağında Kullanılan SHA-256 HASH Algoritması.⁴⁰⁸

SHA-256 HASH fonksiyonunu gösteren resimde görüldüğü üzere girilen mesaj ne olursa olsun özet olarak 256 adet ardışık bir dize oluşmaktadır. Bunlar genellikle dörtlü

⁴⁰⁶ Üzer, 32. Madencilik sürecinde yeni bloğun zincire eklenme süreci için bk. Enis Karaarslan, Muhammet Fatih Akbaş, "Blokzinciri Tabanlı Siber Güvenlik Sistemleri", *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 3 (2), 2017, 18; Çakmak, 42. Madencilik çeşitleri için bk. Seyithanoğlu, 43.

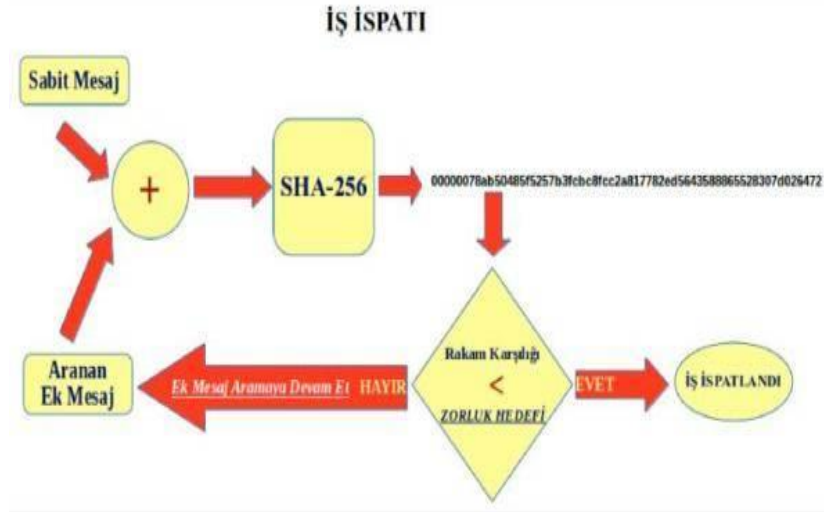
⁴⁰⁷ Üzer, 33.

⁴⁰⁸ <https://tr.cointelegraph.com/news/what-is-hash-whats-the-meaning-of-bitcoin-sha-256-algorithm>, (Erişim, 14.04.2022).

gruplar şeklinde onaltılık sistemle yazılmaktadır. Böylece mesajın özeti ardışık 64 adet rakam ve harfler kullanılarak oluşturulmaktadır.⁴⁰⁹

3.5.6. İş Kanıtı (Proof of Work-POW)

Yalnızca algoritma kullanmanın madencilik işlemlerinde yeterli olmadığı ve madencilerin söz konusu işlemleri doğruladıklarını bir şekilde ağa kanıtlamaları gerektiği belirtilmektedir. Bu süreç iş kanıtı olarak tanımlanmaktadır.⁴¹⁰ İş kanıtı metodu, bir bilgisayarın bir iş için çalıştığının kanıtlanmasında kullanılmaktadır. İş kanıtı için genel olarak SHA-256 Hash fonksiyonu kullanılmaktadır. İş kanıtı yapması beklenen bilgisayardan şekilde görüleceği gibi sabit mesaja bir mesaj ekleyip sonra SHA-256 özet fonksiyonu ile özetleyip ulaştığı özetin de rakam karşılığının daha önce belirlenmiş bir rakamdan küçük olması istenir. Söz konusu SHA-256 Hash fonksiyonunun güvenli algoritma olmasından ötürü sistemin birçok defa deneme yapmaksızın aranan mesajı bulması imkânsız görünmektedir. Burada önceden belirlenen rakam yani zorluk hedefi ne kadar küçük olursa iş kanıtı da o derece zor olacaktır.⁴¹¹

Resim 31. İş İspatı Algoritması.⁴¹²

⁴⁰⁹ Çarkacıoğlu, 21.

⁴¹⁰ Üzer, 32.

⁴¹¹ Çarkacıoğlu, 26, 27.

⁴¹² Çarkacıoğlu, 26.

İş kanıtını yapan bilgisayar, mesajı ve bulduğu ek mesajı kendisinden iş kanıtı isteyen sunucuya gönderir. Sunucu iş kanıtının doğruluğunu kontrol eder. Doğrulama işleminin sonunda yeni para birimleri meydana gelmektedir. Bu paralar işlemleri doğrulayan madencilere hediye olarak verilmektedir. Madenciler bu parayı kazanabilmek için birbirleriyle yarışmakta ve en hızlı işlemi yapan madenciler hediye almaktadır. Madenciler iş kanıtı sisteminde kullandıkları çıkarım fonksiyonuyla işlemleri onaylarken bilgisayar gücüyle hareket etmektedirler. Bu durumda oluşan elektrik masraflarını da madenciler üstlenmektedir.⁴¹³ Bu sistemde işlemlerin geçmişe doğru değiştirilmesinin pahalıya mal olacağı katılımcılar tarafından bilinmesi sisteme olan güveni artırmaktadır. Yanlış olan bir işlemi kaydetmek isteyen madenci bu sistemde diğer madencilerle yarışmak zorunda kalacaktır. Bu durumun da madenciler için daha masraflı olacağı belirtilmektedir.⁴¹⁴

3.5.7. Pay Kanıtı (Proof of Stake-POS)

En sık kullanılan mutabakat algoritmalarından biri olan pay kanıtı sisteminde her madenciye sistemde sahip olduğu pay miktarınca blok oluşturma ve doğrulama görevi verilmektedir. Pay kanıtı sisteminde kripto sanal paralar en başında sisteme yatırımlara göre dağıtılmaktadır. Pay miktarı bu paralardan hesaplanarak düğümler belirlenen miktara göre öncelik hakkına sahip olur. Sonraki bloğun üretim görevi ise rastlantı fonksiyonu ile verilmektedir. Bu sebeple payı yüksek olan madencinin blok oluşturma görevi alması sahip olduğu pay ile orantılıdır. Blok oluşturma görevi alma ihtimali daha yüksektir. Bu sistemde İş kanıtı sisteminde olduğu gibi madencileri ödül kazanmamakta, bunun yerine blok içerisindeki işlemlerin komisyonunu kazanmaktadırlar. Bu sistemde İş kanıtı sistemine göre daha az enerji harcandığı belirtilmektedir.⁴¹⁵

3.5.8. Dijital İmza

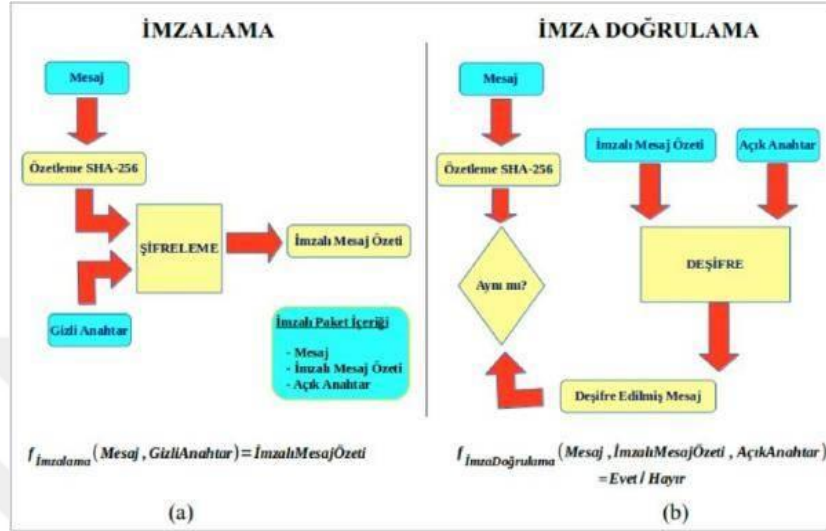
Dijital imzanın, gizli ve açık anahtarla çalışan ve güvenilirliği matematiksel olarak kanıtlanmış bir tür şifreleme yöntemi olduğunu söyleyebiliriz. Dijital imza atmak için kişilerin kendilerine ait olan gizli ve açık anahtarlara sahip olmaları gerekmektedir.

⁴¹³ Üzer, 36.

⁴¹⁴ Nakamoto, 3; Üzer, 38.

⁴¹⁵ Çakmak, 52, 53; Gökhan Ünal, Çelebi Uluyol, "Blok Zinciri Teknolojisi", *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13 (2), 2020, 169, 170.

Gizli anahtar kullanılarak şifrelenmiş bir mesajın yalnızca şifreleyen tarafa ait olan açık anahtar ile çözülebileceği belirtilmektedir. Gizli anahtar kullanılarak meydana getirilen şifrelemeye imzalama denmektedir.⁴¹⁶ Aşağıdaki şeklide imzalama ve imza doğrulaması şema olarak görülmektedir.

Resim 32. İmzalama ve İmza Doğrulama⁴¹⁷

Yukarıdaki şemadan anlaşılacağı üzere, mesaj gönderen taraf mesajını ve imzalanmış mesaj özetini karşı tarafa göndermektedir. Mesajı alan taraf sahip olduğu açık anahtar ile imzalanmış olan mesaj özetini çözmektedir. Çözülen imzalı mesaj özetinin, gelen mesajın özetiyle örtüştüğü durumda mesajın gönderen tarafından imzalanmış olduğu anlaşılmaktadır. Mesajda az da olsa bir değişiklik yapıldığı durumlarda çözülmüş olan mesaj özetini ile alınan mesaj özetini örtüşmeyecektir. İmzası teyit edilmiş olan mesajda, mesajı imzalayan tarafın kimliği doğrulanmış olmaktadır. Artık mesajı imzalayan taraf bunu reddedemez. Mesajın hiçbir şekilde değiştirilmediği de garanti edilmiştir. Özellikle Bitcoin sisteminin temeli olduğu vurgulanan gizli anahtarın herhangi bir kimseyle paylaşılması ve kaybedilmemesi uyarısı yapılmaktadır.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Çarkacıoğlu, 22.

⁴¹⁷ Çarkacıoğlu, 22.

⁴¹⁸ Çarkacıoğlu, 23.

Dijital imzalar, dijital ortamdaki herhangi bir dosya veya belgenin imzalanmasında kullanılmasının yanı sıra özellikle Bitcoin gibi kripto sanal paraların işleyişi içinde istenmeyen mükerrer para gönderimini engellemede kullanılmaktadır.⁴¹⁹

3.5.9. Kripto Sanal Para Cüzdanları

Kripto sanal para cüzdanlarının kripto sanal paraların saklanması ve kullanılmasına imkân sağlayan bir yazılım olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda değindiğimiz gizli ve açık anahtarların cüzdanlar tarafından üretilip saklandığını belirtmek gerekir. Cüzdanların kripto para adreslerini kullanmak suretiyle Blockchain sistemiyle entegre olup işlemleri gerçekleştirdiği belirtilmektedir.⁴²⁰

3.5.9.1. Kripto Sanal Para Cüzdan Çeşitleri

Kripto sanal para cüzdanlarının internete bağlı olan ve olmayan şeklinde genel olarak ikiye ayrıldığını, internete bağlı olan cüzdanlara sıcak cüzdan, internete bağlı olmayan cüzdanlara ise soğuk cüzdan denildiğini söyleyebiliriz.⁴²¹ Bir diğer ayrım ise, yazılım cüzdanları, donanım cüzdanları ve kâğıt cüzdanlar şeklindedir.

3.5.9.2. Yazılım Cüzdanları

Yazılım cüzdanları masaüstü cüzdan, çevrimiçi cüzdan ve mobil cüzdan olmak üzere üç türdür. Masaüstü cüzdan, masaüstü yahut dizüstü bilgisayarlara kurulan ve yalnızca kuruldukları bilgisayardan erişim sağlanan cüzdanlardır. Bu tür cüzdanlar, kullanılan bilgisayarın hacklenmediği veya virüse maruz kalmadığı takdirde güvenli olarak kabul edilmektedir.⁴²²

Çevrimiçi cüzdanların ise bulut üzerinden çalıştığı bilinmektedir. Bu tür cüzdanlara internet bağlı olan herhangi bir cihazdan erişilebilmektedir. Bu cüzdanlar

⁴¹⁹ Akkoca, 33. Dijital imzalar ve dijital imzaların güvenilirliği ile ilgili detaylı bilgi için bk. Çarkacıoğlu, 23; Akkoca, 31-33.

⁴²⁰ Bilgili, Cengil, 72.

⁴²¹ Güven, Şahinöz, 89; Bilgili, Cengil, 72; Bilseloğlu, 60.

⁴²² Güven, Şahinöz, 90; Bilgili, Cengil, 73; Bilseloğlu, 61.

çevrimiçi olarak saklanmaktadır. Bu sebeple yeteri kadar güvenli olmadığı söylenmektedir.⁴²³

Mobil cüzdanlar ise akıllı telefonlar marifetiyle kullanılan, kullanım kolaylığı sağlaması bakımından çokça tercih edilen ve telefonlara yüklenen bir program niteliğinde olan cüzdan türüdür. Bu tür cüzdanın da çeşitli güvenlik açıkları bulunduğu belirtilmektedir.⁴²⁴

3.5.9.3. Donanım Cüzdanlar

Donanım cüzdanları, kripto sanal paraların saklanması ve kullanılması için üretilmiş olan pilsiz, ara yüzünde gezinmeyi sağlayan ekranı ve düğmeleri bulunan USB benzeri cihazlardır. Bu tür cihazların kullanımı bir bilgisayara, tablete yahut mobil telefona bağlamak suretiyle gerçekleşmektedir. Bağlanılan cihazın virüslü olmasının bu cüzdan türünü güvenlik açısından etkilemediği belirtilmektedir. Donanım cüzdanların yüklü miktarda kripto sanal parayı saklamaya imkân sağladığı bilinmektedir. Donanım cüzdanlar az tercih edilmelerine karşın en güvenli cüzdan türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda donanım cüzdan türleri örnekleri gösterilmektedir.

Resim 33. Ledger Nano X.⁴²⁵

Resim 34. Trezor One ve Trezor Model T.⁴²⁶

⁴²³ Güven, Şahinöz, 90; Bilgili, Cengil, 73; Bilseloğlu, 60, 61.

⁴²⁴ Bilgili, Cengil, 73; Bilseloğlu, 61.

⁴²⁵ <https://www.bitcoincuzdanim.com/kripto-para-cuzdanlari.html>, (Erişim, 14.04.2022).

⁴²⁶ <https://www.cryptotrading-bg.com/tr/bitcoin-cuzdan-trezor/>, (Erişim, 14.04.2022).

Resim 35. CoolWallet S.⁴²⁷

Resim 36. KeepKey.⁴²⁸

3.5.9.4. Kâğıt Cüzdan

Soğuk cüzdan türü olan kâğıt cüzdanlarda açık adresler ve özel anahtarlar kâğıda yazdırılarak kripto paralar cüzdana aktarılmaktadır. Kâğıt cüzdanlarda anahtarlar çevrimdışı olarak saklandığından bu tür cüzdanlar kripto sanal paraların saklanması için oldukça güvenlidir. Kâğıt cüzdanlar çevrimiçi olmadığı için güvenli kabul edilse de kaybedilme riskini taşımaktadır. Bu tür cüzdanların kullanımı teknik bilgi gerektirdiğinden herkesin kullanımına uygun olmadığı belirtilmektedir.⁴²⁹

Resim 37. Kâğıt Cüzdan Örneği.⁴³⁰

3.6. KRİPTO SANAL PARA ÇEŞİTLERİ

Kripto sanal paraların ilki olarak ortaya çıkarılan Bitcoin'den sonra farklı işlev ve özelliklere sahip kripto sanal para yani Altcoin ve Token ortaya çıkmıştır. Piyasada halihazırda mevcut olan kripto sanal paraların her birinin arkalarındaki teknoloji, işlev ve işleyişleri genelde farklılık göstermektedir. Buna bağlı olarak kripto sanal paraların farklı sınıflarda ele alınması gerekmektedir.

⁴²⁷ <https://academy.binance.com/tr/articles/cool-wallet-s-hardware-wallet-review>, (Erişim, 14.04.2022).

⁴²⁸ <https://coin-haberleri.com/analiz/keepkey-cuzdan-incelemesi/>, (Erişim, 14.04.2022).

⁴²⁹ Güven, Şahinöz, 91; Bilgili, Cengil, 75; Bilseloğlu, 61.

⁴³⁰ <https://coinografi.com/paper-wallet-nasil-olusturulur/>, (Erişim, 14.04.2022).

3.6.1. Kripto Sanal Paraların Sınıflandırılması

Kripto sanal paraları genel olarak Coin, Altcoin ve Token olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Kendi Blockchain teknolojisi olan ve bu teknolojide işleyen kripto sanal paralar Coin olarak adlandırılmaktadır. İlk kripto sanal para olan Bitcoin kendi Blockchain teknolojik alt yapısını kullandığı için Coin sınıfında yer almaktadır. Bitcoin'den sonra çıkarılan coinlere Alternatif Coin anlamında Altcoin denilmektedir. Blockchain teknolojik alt yapısına sahip olmayan ve başka bir Coin'in Blockchain'ini kullanan kripto sanal paralara ise Token denilmektedir.⁴³¹

Kripto sanal paraları, her ne kadar çoğunluğu Blockchain teknolojisinde işlemekte olsalar da işledikleri ve temelini oluşturan teknolojik alt yapılara göre sınıflandırmak mümkündür. Buna göre Ethereum Blockchain'inde oluşturulan Token ve akıllı sözleşmeler, Bitcoin'in Blockchain teknolojisinde oluşturulamıyor. Yukarıda yer verdiğimiz gibi IOTA isimli kripto sanal para Tangle teknolojisinde işlemektedir. Kripto sanal paraların, değerlerinin başka bir şeyin değerine sabitlenip sabitlenmemesine göre de sınıflandırıldığı görülmektedir. Değerleri sabitlenmeye çalışılan coinlere Stabil Coin denilmektedir. Stabil Coinler'in kimisi fiat paraya endekslenmişken, kimisi de emtiaya endekslenmiştir. Örneğin Tether isimli kripto sanal para Amerikan dolarına endekslenmiştir. Digix Gold isimli Token'ın ise altına endekslediği belirtilmektedir.⁴³²

Kripto sanal paraların arz edildikleri yöntemler bakımından sınıflandırılması da mümkündür. Buna göre, Bitcoin ve Ethereum gibi kripto sanal paralar madencilik faaliyetleriyle arz edilirken, Ripple gibi kripto sanal paralar madencilikle arz edilmemektedir. Arzının sınırlı olup olmamasına göre bir sınıflandırılma yapıldığında ise, kimi kripto sanal paralar sınırlı sayıda arz edilebilirken, kimi kripto sanal paraların arzı sınırsızdır. Örneğin, Bitcoin'in 21 milyon adetle sınırlı olduğu belirtilmektedir.⁴³³

⁴³¹ Çarkacıoğlu, 54; Bilgili, Cengil, 48.

⁴³² Bilgili, Cengil, 48, 49.

⁴³³ Üzer, 19; Bilgili, Cengil, 49.

3.6.2. Temel Fonksiyonlarına Göre Kripto Sanal Paralar

Kripto sanal paraların orta çıkışında ileri sürdükleri ve gerçekleştirmeyi hedefledikleri projeler bulunmaktadır. Buna göre işlevleri, sundukları veya sunmayı planladıkları hizmet ve yenilikler bakımından bir sınıflandırılma yapıldığını görmekteyiz. Bu sınıflandırmaya yer verdikten sonra başlıca kripto sanal paraları aktarmaya çalışacağız.

Bitcoin ve benzeri kripto sanal paralar uluslararası aracısız ödeme imkânı sunmayı amaçlarken, Ripple gibi kripto sanal paralar, uluslararası ödemelerin düşük maliyette gerçekleşmesine imkân sunmaktadır. Güvenli iletişim ve ödeme imkânı sağlayan kripto sanal paralara ise IOTA isimli kripto sanal para örnek gösterilmektedir. Dash, Monero (XMNR), Z-Cash (ZEC) gibi kripto sanal paralar ise, değer transferlerinin çok gizli bir şekilde yapılmasını mümkün kılmaktadır. ZenCash (ZEN) kripto para, merkezsiz ve gizli bir sistem marifetiyle parayla birlikte mesaj göndermeye imkân sunmaktadır. AdEx isimli kripto sanal para, reklamcılık problemlerini çözmeyi hedeflemektedir. Ethereum, Ethereum Classic, NEO ve ELF gibi kripto sanal paralar, akıllı sözleşmelerin meydana gelmesine imkân sağlamaktadır. Proof of Existence (POE) adındaki kripto sanal para da herhangi bir belge, anlaşma veya sözleşme için anında, isimsiz ve güvenli noterlik hizmeti sunmaktadır. Ardor isimli kripto sanal para, kendi ürün ve hizmetlerini sunmada şirketlere çeşitli imkânlar sunmayı hedeflemektedir. ATMChain coin ise, medya platformu oluşturmada çeşitli imkânlar sunmaktadır. Bitshares (BTS) kripto sanal para, merkeziyetsiz borsa işlevi görmektedir. DigiByte kripto sanal para, yapay zekâ ve Blockchain teknolojisinin bir araya getirilmesi suretiyle otomasyon ve çeşitli verilerin analizinde yenilikler sunmayı hedeflerken, Zeusshield (ZSC) kripto sanal para aynı yöntemle sigorta hizmetlerine güven yönetimi uygulamayı hedeflemektedir. Factom (FCT) kripto sanal para, çeşitli fiziksel belgelerin saklanması bir platform imkânı sağlamaktadır. Hshare (HRS) kripto sanal para ise, farklı Blockchain teknolojileri arasındaki bilgi ve değer transferinde kullanılmaktadır. Iconomi (ICN) adındaki kripto sanal para, dijital varlıklara yatırım yapıp, bu yatırımların yönetilmesi noktasında çeşitli imkânlar sunmaktayken, Kyber Network (KNC) kripto sanal para da dijital varlıkların değişim ve dönüşümünde birtakım imkânlar sunmaktadır. Power Ledger (POWR) kripto sanal para, enerji ticaret platformu niteliği taşımaktadır.

Populous (PPT), yeni nesil ticaret ve fatura finansman platformu niteliği taşıyan kripto sanal paradır. Ripio Credit Network (RCN) kripto sanal para, uluslararası kredi ağı niteliğinde olup, dünyanın çeşitli bölgelerindeki borç almak ve borç vermek isteyen kişileri bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Tron (TRX) kripto sanal para, özgür içerikli bir eğlence sitesi niteliğindedir. Status (SNT) kripto sanal para ise, tarayıcı ve mesajlaşma platformu işlevi görmektedir.⁴³⁴

Kripto sanal paraların ortaya çıkışlarındaki temel hedeflerden anlaşılacağı üzere, kripto sanal paralar -tamamı olmasa da- belirli bir amaç ve proje kapsamında piyasaya sürülmektedir. Bir kripto sanal paraya yatırım yapmak kripto sanal paraların arkasındaki projeye yatırım yapmak anlamı taşıdığından bu projelerin sürdürülebilir nitelikte olmalarına dikkat etmek gerekmektedir.

3.6.3. Kripto Sanal Para Çeşitleri

Günümüzde on bin adetten fazla kripto sanal para birimi olduğu bilinmektedir. Söz konusu kripto sanal para birimlerinin tümünü bir çalışmada ele almak mümkün görünmemektedir. Bu sebeple çalışmamızda kripto sanal paraların ilki olan Bitcoin, Bitcoin'den farklı bir çalışma sistemi olan Ethereum, Uluslararası varlık transferinde finans kuruluşları tarafından tercih edilen Ripple, Bitcoin'e alternatif olmak üzere üretilen Litecoin ve stablecoinlere örnek olması amacıyla da Tether ve Binance USDT kripto sanal paraları ele aldık. Bu kripto sanal paraların seçilme sebebini, farklı çalışma prensiplerine sahip kripto sanal paraların varlığına ve tüm kripto sanal paraların aynı kategoride değerlendirilmesinin yanıltıcı olabileceğine dikkat çekmek olarak açıklayabiliriz. Ayrıca ele aldığımız kripto sanal para birimlerinin piyasa değeri ve işlem hacmi yüksek olan kripto sanal paralar arasında yer aldıklarını belirtmek gerekir. Aşağıdaki resimde 04.06.2022 tarihi itibarıyla kripto sanal paraların işlem çeşitli kriterlere göre sıralandığını görmek mümkündür.

⁴³⁴ İnci, Alpen, 72-103; Bilgili, Cengil, 50-52.

#	Ad	Fiyat	24h %	7d %	Piyasa Değeri	Hacim(24h)	Dolaşan Arz	Son 7 Gün
1	Bitcoin BTC	₺489,451.84	+2.19%	-3.00%	₺9,336,977,159,676	₺438,741,911,140 895,501 BTC	19,057,387 BTC	
2	Ethereum ETH	₺29,309.13	-3.01%	-1.82%	₺3,554,748,483,981	₺249,425,209,834 8,492,894 ETH	121,038,694 ETH	
3	Tether USDT	₺16.40	-0.11%	-0.38%	₺1,189,833,282,053	₺732,494,532,420 44,656,691,395 USDT	72,538,449,554 USDT	
4	USD Coin USDC	₺16.42	-0.12%	-0.39%	₺887,205,192,017	₺71,365,637,376 4,344,885,018 USDC	54,014,854,890 USDC	
5	BNB ENB	₺4,905.56	+2.77%	+1.75%	₺800,816,551,300	₺18,884,416,656 3,850,308 BNB	163,276,975 BNB	
6	Cardano ADA	₺9.38	+2.35%	-23.62%	₺319,729,333,390	₺15,005,435,153 1,592,581,842 ADA	33,934,048,406 ADA	
7	XRP XRP	₺6.45	+2.92%	-1.32%	₺312,261,038,464	₺21,661,816,554 3,353,602,470 XRP	48,343,101,197 XRP	
8	Binance USD BUSD	₺16.44	-0.22%	-0.39%	₺296,324,873,067	₺66,254,484,252 4,035,638,160 BUSD	18,049,494,749 BUSD	
9	Solana SOL	₺633.02	+5.96%	+7.93%	₺215,807,689,910	₺22,597,806,667 35,582,738 SOL	339,807,274 SOL	
10	Dogecoin DOGE	₺1.33	+2.25%	+1.50%	₺176,429,740,971	₺6,674,914,538 5,019,369,232 DOGE	132,670,764,300 DOGE	

Resim 38. İlk On Sırada Yer Alan Çeşitli Kripto Sanal Para Birimleri.⁴³⁵

3.6.3.1. Bitcoin (BTC)

Kripto sanal para piyasasının en büyük para birimlerinden olan Bitcoin, BTC kısaltmasıyla ifade edilmektedir. Kripto sanal paraların ilki olan Bitcoin, kriptografik çalışma prensibine dayanmaktadır. İlk olarak 2008 yılında takma adı Satoshi Nakamoto olan biri veya birileri tarafından eşler arası elektronik nakit sistemi olarak tanıtılmıştır. Para arzının ve transferinin hiçbir merkezi otorite olmaksızın, hiçbir otorite tarafından takip edilmeksizin gerçekleştirilebilmesine vurgu yapmak için Peer-to-Peer (eşler arası) kavramıyla tanıtılmıştır. Genesis adındaki ilk bloğun, sistemi geliştiren Satoshi tarafından üretilip sistemi başlattığı belirtilmektedir. Söz konusu bloğun oluşturulması sonrasında Satoshi 50 hediye Bitcoin kazanmıştır.⁴³⁶

Satoshi, Bitcoin'i söz konusu makalede elektronik nakit sistemi olarak tanımlamıştır. Bitcoin'in diğer kripto sanal paralar için bir dijital altın standardı olduğu söylenmektedir.⁴³⁷ Bitcoin, halihazırdaki itibari paralara veya yatırım araçlarına

⁴³⁵ <https://coinmarketcap.com/tr/>, (Erişim, 04.06.2022).

⁴³⁶ Nakamoto, 1; Yüksel, 199; Üzer, 29, 30.

⁴³⁷ Çarkacıoğlu, 14.

alternatif olarak ortaya atılmış dijital bir varlık olarak tanımlanabilir. Nitekim Bitcoin'in, mevcut parasal sistemin ekonomik krizler karşısındaki başarısızlığı nedeniyle bir alternatif olarak sunulduğu belirtilmektedir.⁴³⁸

Herhangi gerçek bir para birimine bağlı olmaksızın değeri tamamen arz talep dengesine göre şekillenen⁴³⁹ Bitcoin'in istenildiğinde TL, Amerikan Doları, Euro yahut diğer geleneksel paralarla takas edilebileceğini belirtmek gerekir.⁴⁴⁰ Bu anlamda daha önce sanal paraların sınıflandırılmasında kripto sanal paraların (Bitcoin dahil), çift yönlü akışa sahip sanal paralar kapsamına girdiğini yani çift taraflı olarak geleneksel paralarla takas edilmeye elverişli olduğunu aktarmıştık.⁴⁴¹

Bitcoin kripto sanal birimine sahip olanlar bu para birimiyle ürün veya hizmet satın alabilir,⁴⁴² bu para birimini elverişli uygulamalar vasıtasıyla birbirlerine gönderebilirler. Bitcoin transferinde, geleneksel paraların transferinde karşılaşılan bir takım gecikme, problemler transferler veya işletim ücreti, EFT, Havale ve SWIFT masrafı bulunmamaktadır. Bitcoin transferi kişiler arasında istenilen zamanda ve istenilen yerden mobil cihaz veya bilgisayar kullanmak suretiyle, ücretsiz ve herhangi bir otoritenin gözetimi, denetimi veya engellemesi olmaksızın gerçekleştirilebilmektedir. Bitcoin transferinin, kişilerin sahip oldukları Bitcoin cüzdan adresleri arasında gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Söz konusu cüzdan adresleri bankalarda kullanılan hesap numarasına benzetilmektedir. Çeşitli harf ve rakamlardan meydana gelen, kimlik, bölge yahut diğer kişisel bilgileri içermeyen karmaşık bir dize olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴³

Bitcoin'in, en küçük birimi, "satoshi" olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, 0,00000001 Bitcoin 1 satoshiye eşittir. Bitcoin'in arzı sabit olan (21 Milyon) bir kripto sanal para olduğuna ve 2140 yılına gelindiğinde ise piyasada dolaşımda olan miktarın en fazla 21 milyon olacağına işaret edilmektedir. Bitcoin, kolaylıkla alınıp satılmaya ve hızlı bir şekilde transfer edilmeye elverişli bir kripto sanal paradır. Yukarıda

⁴³⁸ Çarkacıoğlu, 15; Dilek, 10; Salihoğlu, 44.

⁴³⁹ Yüksel, 200.

⁴⁴⁰ Kripto sanal paraların alınıp satılmasına imkân tanıyan çeşitli kripto sanal borsaları mevcuttur. Müstakil bir başlık altında söz konusu borsalar hakkında bilgi vereceğiz.

⁴⁴¹ Bu çalışmanın "İki Yönlü Akışa Sahip Sanal Para Birimleri" başlığına bk.

⁴⁴² 22.05.2010 tarihinde, değeri 41 dolar olan 10.000 Bitcoin karşılığında 2 adet pizza satın alınmıştır. Bitcoin'in bu tarihte ilk defa bir mübadele aracı olarak kullanıldığı belirtilmektedir. bk. Çarkacıoğlu, 17; Oruk, 23.

⁴⁴³ Çarkacıoğlu, 12.

ayrıntılarını aktardığımız Blockchain teknolojisine dayanmaktadır. Herhangi bir merkezi otorite tarafından değil, yazılım algoritmalarıyla kontrol edilmesi, geleneksel paralardan farklı bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁴ Geleneksel paralarda olduğu gibi talep ve arz göre dengelenen Bitcoin'in değerinin, coğrafi uygunluk, yaygınlık, kabul görme, yatırımcısı tarafından duyulan güven ve çeşitli mal ve hizmetlerin ödeme aracı olma potansiyeli ile ilişkili olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁵

Bir üretim merkezi bulunmayan Bitcoin, daha önce detaylarını aktardığımız madencilik yazılımı kullanmak suretiyle küresel ağa katılan madenciler tarafından üretilmektedir. Toplamda 21 milyon adet olarak belirlenen Bitcoin sayısının hiçbir kişi, kurum yahut otorite tarafından artırılmayacağı yani Bitcoin sitemine dışarıdan bir arzın mümkün olamayacağı belirtilmektedir.⁴⁴⁶ Bu özelliğiyle Bitcoin, mevcut geleneksel paralardan ayrılmaktadır. Nitekim geleneksel para dediğimiz itibari paraların hükümetler tarafından istenildiğinde istenildiği kadar basılarak piyasaya sürüldüğü bilinmektedir. Bunun da çeşitli olumsuz iktisadî sonuçlarının olacağı bilinen bir gerçektir.

Bitcoin'in geleneksel para sistemlerinden çeşitli yönlerden farkları olduğu bilinmektedir. Bu farkları şu şeklide sıralanmaktadır:⁴⁴⁷

-Bitcoin, geleneksel para sistemlerinin aksine herhangi bir merkezi yapıya sahip değildir. Dolayısıyla herhangi bir yönetici, aracı yahut düzenleyici de yoktur. Sisteme gönüllü olarak dahil olan ve uçtan uca birbirlerine bağlı bilgisayarlardan oluşan bir ağa sahiptir. Söz konusu bilgisayarlar aynı programı çalıştırır, gerçekleştirilen tüm işlemleri görür ve kaydını tutabilir.

-Bitcoin, banka hesaplarında bulunan ve bir tür borç senedi olan paraların aksine borç değil, bir değer taşıyıcıdır. Bankalarda bulunan hesaplar, bankaların müşterilerine olan borcunu temsil ederken, Bitcoin herhangi bir borcu temsil etmez.

-Bankalar veya siyasi otoriteler banka hesaplarını kontrol edebilir veya hesaptaki paranın kullanımını engelleyebilir. Fakat Bitcoin için bu durum söz konusu değildir.

⁴⁴⁴ Çarkacıoğlu, 13; Dilek, 14, 15.

⁴⁴⁵ Çarkacıoğlu, 17.

⁴⁴⁶ Çarkacıoğlu, 13.

⁴⁴⁷ Çarkacıoğlu, 15-17.

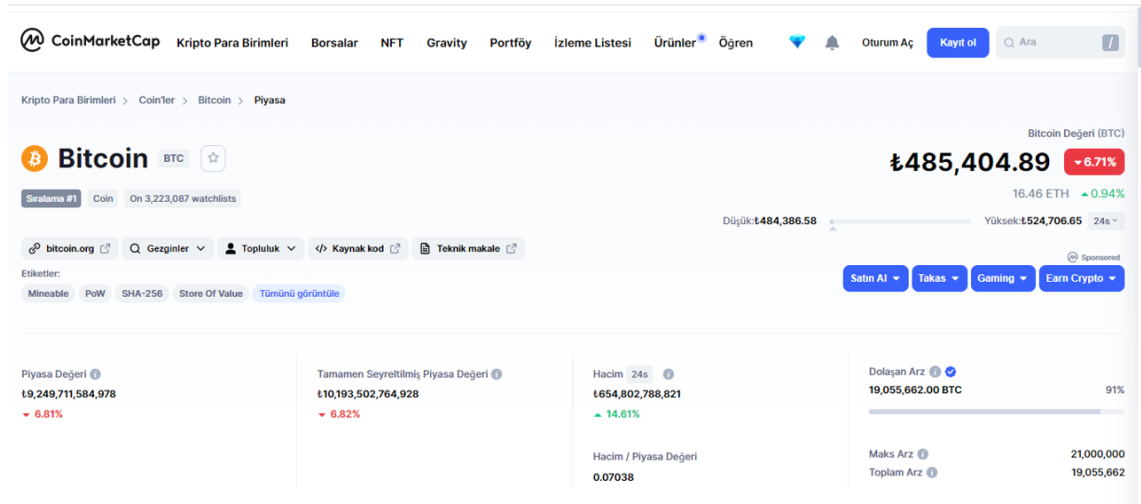
-Devletlerin aldığı kimi iktisadî kararlar paranın değerini etkileyecek niteliktedir. Paranın arzı yahut kısıtlanması yönündeki kararlar enflasyon veya deflasyona yol açabilmektedir. Bitcoin'in arzı üzerinde devletlerin herhangi bir müdahalesi mümkün olmadığından enflasyon riskini de taşımadığı belirtilmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi, Bitcoin'in arzı, madencilerin kazandığı ödüller şeklinde gerçekleşmektedir.

-Bitcoin sisteminde gerçekleştirilen işlemler küresel, şeffaf ve hızlıdır. Bitcoin'in ilk defa arz edildiği 2009'dan beri gerçekleştirilen tüm işlemler dilendiği takdirde görülebilmektedir. Geleneksel para sistemlerinden farklı olarak bir işlem hafızasına sahiptir. İşlemler Blockchain veri tabanlarında muhafaza edilir.

-Bitcoin sisteminde, bir madenci tarafından onaylanıp, diğer madenciler tarafından da kabul edilerek Blockchain'e yazılmış olan bir işlem, bu sistemi tasarlayanlar dahil, hiçbir otorite, devlet yahut kişilerce değiştirilemez ve geri alınamaz.

-Kriptografik dijital imzalama yöntemleri kullanarak gerçekleştirildiği için Bitcoin sistemi güvenlidir. İlegal yollarla sisteme müdahale edilmesi mümkün görülmemektedir.

Bir Bitcoin, 02.06.2022 tarihi itibarıyla 485, 404.89 Türk Lirası değerindedir. Dolaşımdaki arzı ise 19 milyonu geçmiş durumdadır. Aşağıdaki resimde Bitcoin'e ilişkin çeşitli veriler görülmektedir.

Resim 39. Bitcoin'in Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/bitcoin/markets/>, (Erişim, 02.06.2022). Bitcoin ile ilgili detaylı bilgilere ulaşmak için bk. <https://bitcoin.org/tr/>, (Erişim, 02.06.2022).

3.6.3.2. Ethereum (ETH)

Ethereum, geliştiricilere kendi Blockchain'i üzerinde merkeziyetsiz uygulama (DApp) geliştirme olanağı sunan bir akıllı sözleşme platformu olarak tanımlanmaktadır. Ethereum platformunun dijital para birimi ise Ether (ETH) adını taşımaktadır. Kripto sanal para piyasasında ikinci en yüksek paya sahip olan Ethereum, 2015 yılında Vitalik Buterin ve ekibi tarafından tanıtılmıştır. Ethereum, Blockchain teknolojisi veri tabanında özel bir yazılım geliştirmek suretiyle merkeziyetsiz yazılım protokollerinin geliştirilmesine imkân sağlamaktadır.⁴⁴⁹ Bu yöntemle Blockchain teknolojisinin akıllı sözleşmelerde kullanılabilir bir sistem haline geldiği belirtilmektedir.⁴⁵⁰ Ethereum'un Bitcoin gibi yalnızca ödeme sistemi olarak değil, yüksek güvenliğe sahip, düşük maliyetli akıllı sözleşmeler, kontratlar vb. amaçlar için geliştirildiğini söylemek mümkündür.⁴⁵¹

Ethereum ağının 30 Temmuz 2015 günü, daha önceden kazılmış olan 73 milyon Ether ile yayına girdiği belirtilmektedir. Ethereum'un çalışma prensibi şu şekilde açıklanmaktadır; Blockchain üzerindeki her akıllı sözleşme, kendi kendine işlemek suretiyle belirli birtakım koşullar yerine getirildiği takdirde otomatik işlem yapan bilgisayar programı gibi çalışmaktadır. Söz konusu akıllı sözleşme kodlarının herhangi bir aksaklığa, sansüre, sahteciliğe ya da dış müdahaleye maruz kalmadan, tam olarak programlandığı şekilde çalışmasını Blockchain sağlamaktadır.⁴⁵²

Ethereum'un, Bitcoin gibi uçtan uca aracısız ve merkeziyetsiz olarak varlıkların transferini sağlayan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemde de madencilik yapıldığını belirtmek gerekir. Fakat Ethereum madenciliği Bitcoin madenciliğinden farklıdır. Bitcoin madenciliğinde en fazla kazanan madenci işlemi ilk önce doğrulayan olurken, Ethereum madenciliğinde madencinin kazandığı oranın giderek arttığı

⁴⁴⁹ Oruk, 36; <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/ethereum/>, (Erişim, 02.06.2022).

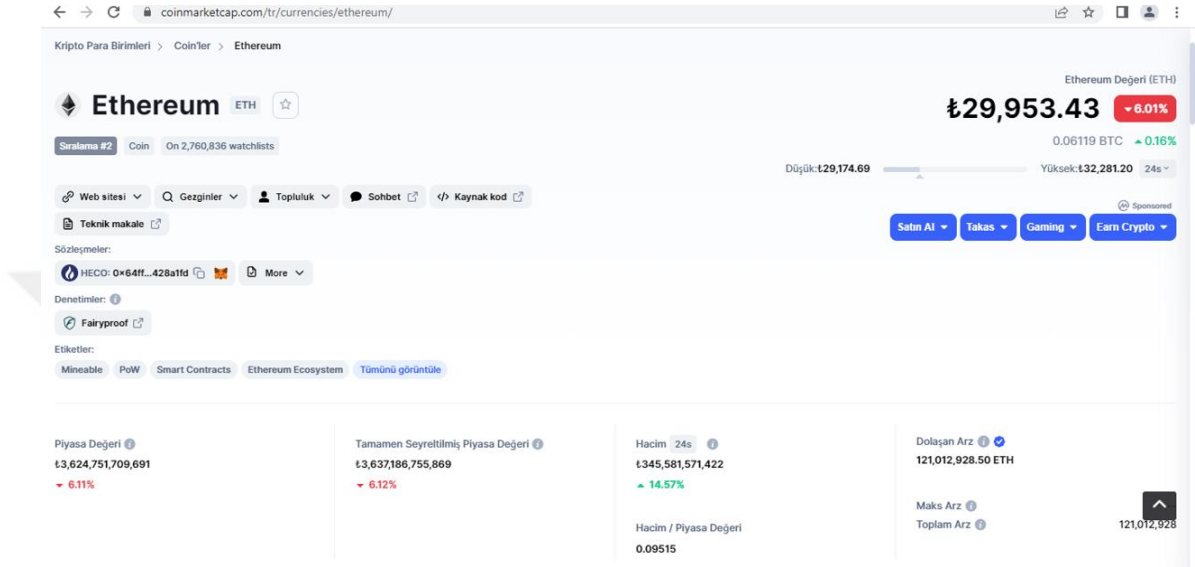
⁴⁵⁰ Bilgili, Cengil, 58.

⁴⁵¹ Oruk, 37; <https://ethereum.org/en/what-is-ethereum/>, (Erişim, 03.06.2022).

⁴⁵² <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/ethereum/>, (Erişim, 02.06.2022).

belirlenmektedir. Bitcoin ve Ethereum, Blockchain teknolojisine dayalı olarak geliştirilen kripto paralar olmakla birlikte birbirlerinden farklı sistemlere sahiptir.⁴⁵³

Kripto sanal para piyasasına 2015 tarihinde girmesine karşın yüksek işlem hacmine sahip olan Ethereum ile ilgili çeşitli rakam ve detayları aşağıdaki resimde görmek mümkündür.

Resim 40. Ethereum'un Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.⁴⁵⁴

3.6.3.3. Ripple (XRP)

XRP, Ripple Labs tarafından geliştirilen ve kripto ödeme sistemi olan Ripple'ın yerel kripto para birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ripple, “Küresel ödemeler için oluşturulmuş dijital varlık” olarak tanımlanmaktadır. Genelde bankacılık sistemi tarafından yürütülen para transferi işlemlerine rakip olmak üzere geliştirilen XRP'nin, bireysel kullanıcıların yanı sıra bankaların düşük maliyetle para transferine imkân sağladığı belirtilmektedir. Ripple, beş saniyeden kısa sürede işlemleri tamamlaması ve

⁴⁵³ Söz konusu farklar ve detayları için bk. Oruk, 37, 38.

⁴⁵⁴ <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/ethereum/>, (Erişim, 02.06.2022). Ethereum ile ilgili detaylı bilgi için bk. <https://ethereum.org/en/>, (Erişim, 02.06.2022).

düşük işlem ücretleri ile öne çıkmaktadır.⁴⁵⁵ Ripple sisteminde diğer kripto sanal paralarda olduğu gibi madencilik sistemi bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu sistemde Bitcoin sistemin farklı bir şekilde, tüm para birimlerinin sistem geliştiricileri tarafından önceden üretildiği belirtilmektedir.⁴⁵⁶

Ripple'ın, yüklü miktardaki ödemelerin gerçek zamanlı olarak gerçekleştirildiği bir mutabakat sistemi, merkeziyetsiz havale ağı ve yabancı para birimlerinin takas platformu olarak tasarlandığı belirtilmektedir. Bu anlamda Ripple, halihazırdaki ödeme ağlarına uluslararası gerçek zamanlı ödeme imkânları ve birbirleriyle irtibat sağlama imkânı veren teknolojik altyapı hizmeti sunmaktadır. Ripple sistemiyle itibari paraların ve kripto sanal paraların transferi gerçekleşmektedir. Ripple sisteminin mevcut bankacılık sistemlerinin kullandığı altyapıya uygun olarak geliştirildiği belirtilmektedir.⁴⁵⁷ Dünyada önemli bankalar ve finans kuruluşları tarafından kullanılmaktadır. Dünyada Ripple sistemini ilk olarak kullanan bankanın Münih'te bulunan Fidor Bank olduğu, ülkemizde ise, yurt dışı para transferinde Blockchain teknolojisini kullanmak amacıyla Ripple ile anlaşılan ilk bankanın Akbank olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁸

Ripple birçok banka ve finans kuruluşu tarafından cazip görülmektedir. Ripple protokolü ve sahip olduğu özellikler şu şekilde sıralanmaktadır.⁴⁵⁹

- Katılımcılara kendi UNL'sini⁴⁶⁰ belirleme yetkisi vermektedir.
- Madencilere, iş kanıtı veya sahiplik kanıtı prensiplerine dayanmamaktadır.
- Her türlü sanal para, itibari para, borç senedi veya sertifikayı kabul etmektedir.
- Değeri, oynak bir varlığa bağlı değildir.

Ripple'ın piyasa değeri ve dolaşımdaki arzı gibi bilgileri aşağıdaki resimde görmek mümkündür.

⁴⁵⁵ <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/xrp/>, (Erişim, 04.06.2022).

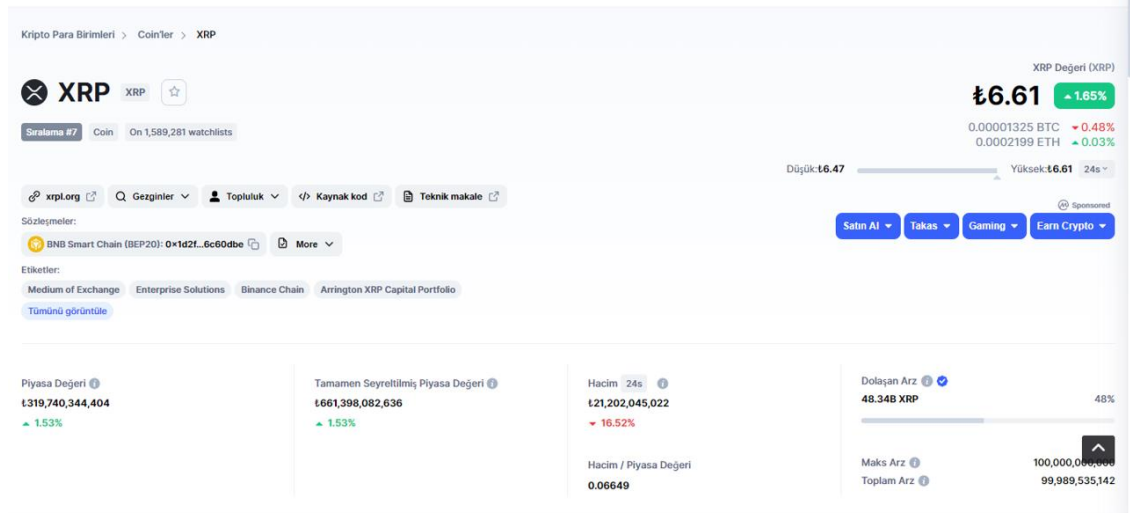
⁴⁵⁶ Üzer, 62.

⁴⁵⁷ Üzer, 48, 49.

⁴⁵⁸ Üzer, 63, 64.

⁴⁵⁹ Üzer, 50. Ripple sisteminin detayları için bk. Üzer, 47- 65.

⁴⁶⁰ Oy birliği algoritması düğüm listesi.

Resim 41. Ripple'in Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.⁴⁶¹

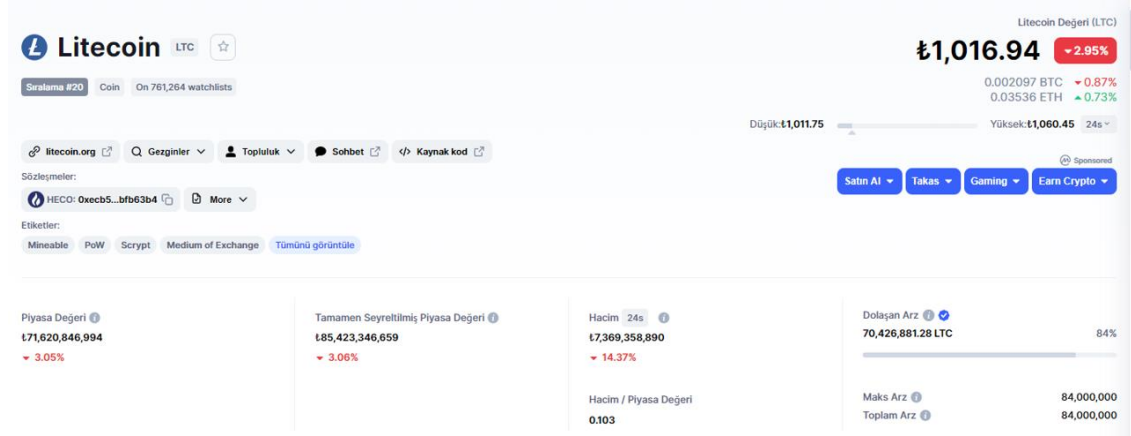
3.6.3.4.Litecoin (LTC)

Litecoin, blockchain teknolojisinin özelliklerinden faydalanarak güvenli, hızlı ve düşük maliyetli ödeme hizmeti sağlamak amacıyla tasarlanan bir kripto sanal para birimi olarak tanımlanmaktadır. Bu kripto sanal para biriminin Charlie Lee tarafından geliştirildiği bilinmektedir. Bitcoin'e bir alternatif, Bitcoin'in daha basit bir versiyonu olarak tasarlandığı belirtilmektedir. Bitcoin protokolü esas alınarak geliştirilen bu kripto paranın maksimum arz, kullandığı hash algoritması, blok oluşturma süresi gibi birtakım farklı özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Blok süresinin 2,5 dakika olduğu ve işlem ücretlerinin oldukça düşük olduğu vurgulanmaktadır. Litecoin'in, GitHub'da 7 Ekim 2011 tarihinde açık kaynaklı bir istemci aracılığıyla yayınlandığı ve Litecoin ağının da 13 Ekim 2011 tarihinde yayına girdiği belirtilmektedir. Yayına girdiği tarihten bugüne dek kullanımdadır ve piyasa değeri en yüksek kripto sanal paralar arasında yer almaktadır.⁴⁶²

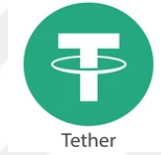
⁴⁶¹ <https://coincap.com/tr/currencies/xrp/>, (Erişim, 03.06.2022). Ripple ile ilgili detaylı bilgi için bk. <https://xrpl.org/>, (Erişim, 03.06.2022).

⁴⁶² <https://coincap.com/tr/currencies/litecoin/>, (Erişim, 03.06.2022).

Resim 42. Litecoin'in Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.⁴⁶³

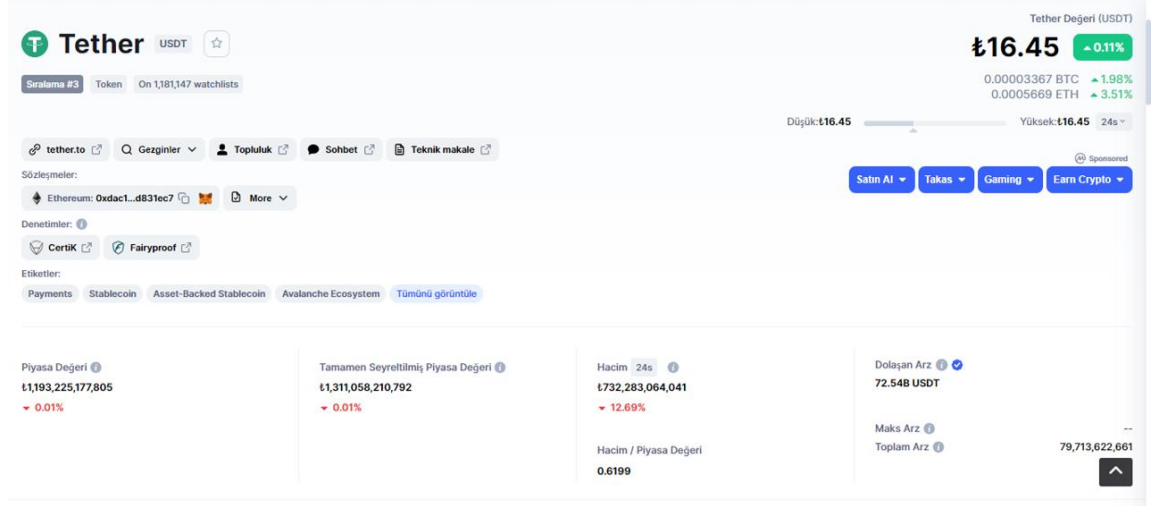
3.6.3.5. Tether (USDT)

Tether'in, ABD dolarına denk bir değer ortaya koymak amacıyla 2014'te üretilen kripto sanal para birimi olduğu belirtilmektedir. Tether'in fiyatının ABD dolarının fiyatına bağlı olduğu bilinmektedir. Tether'in üretilmesindeki düşünce, dijital dolar yahut stablecoin, olarak tanımlanan sabit değere sahip kripto sanal paralar gibi kullanılabilen, istikrarlı bir kripto para birimi ortaya koymak şeklinde açıklanmaktadır. Tether'in sabit değere sahip olması özelliğiyle kripto pazarındaki dalgalanmalara önlem amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir. Her USDT tokeninin bir dolara eşitlenmesi sebebiyle, para Tether'de tutulduğu takdirde parayı kripto sanal para pazarının dalgalanmalarından koruyacağı iddia edilmektedir. Bitcoin alım satım işlemlerinin büyük çoğunluğu Tether cinsinden yapılmasının sebebi olarak Tether'in dolara eşitlenmiş olması gösterilmektedir. Tether'in, Euro ve dolar gibi geleneksel para birimleri ile kripto sanal para ekonomisi arasında iki yönlü geçiş için kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁶⁴

⁴⁶³ <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/litecoin/>, (Erişim, 03.06.2022).

⁴⁶⁴ <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/tether/>, (Erişim, 04.06.2022).

Resim 43. Tether'in dolaşımdaki arzı ve piyasa değeri.⁴⁶⁵

3.6.3.6. Binance USD (BUSD)

Binance borsası ve Paxos'un ortaklaşa geliştirdiği ve 5 Eylül 2019 tarihinde piyasaya sürdüğü Binance USD (BUSD) para birimi, New York Eyaleti Finansal Hizmetler Departmanı tarafından onaylanıp düzenlenen ve bire bir oranda ABD dolarına sabitlenmiş bir stablecoin, yani istikrarlı coin olarak tanımlanmaktadır. BUSD Aylık Denetim Raporu'nun resmî web sitesinden takip edilebileceği belirtilmektedir. BUSD, blockchain teknolojisiyle ABD dolarının sunduğu değer istikrarını bir araya getirmeyi hedefleyen bir proje olarak tanıtılmaktadır. Stablecoinin fiyat istikrarı sağlaması sayesinde gerek transfer işlemlerinde gerekse ödemeler ve mutabakat anlaşmalarında kullanılabilmesinin yanı sıra, Merkeziyetsiz Finans (DeFi) alanında da önemli rol üstlendiği belirtilmektedir. BUSD'un kullanım senaryoları şu şekilde sıralanmaktadır:⁴⁶⁶

Dijital dolarlar (BUSD), blockchain teknolojisi sayesinde çok düşük maliyetle ve kısa zaman içinde istenilen yere aktarılabilir.

BUSD ile çeşitli borsa ve DEX protokollerinde alım satım yapılabilir.

⁴⁶⁵ <https://coincap.com/tr/currencies/tether/>, (Erişim, 04.06.2022). Tether'in çalışma prensibi ve detaylı bilgi için bk. <https://tether.to/en/how-it-works>, (Erişim, 04.06.2022).

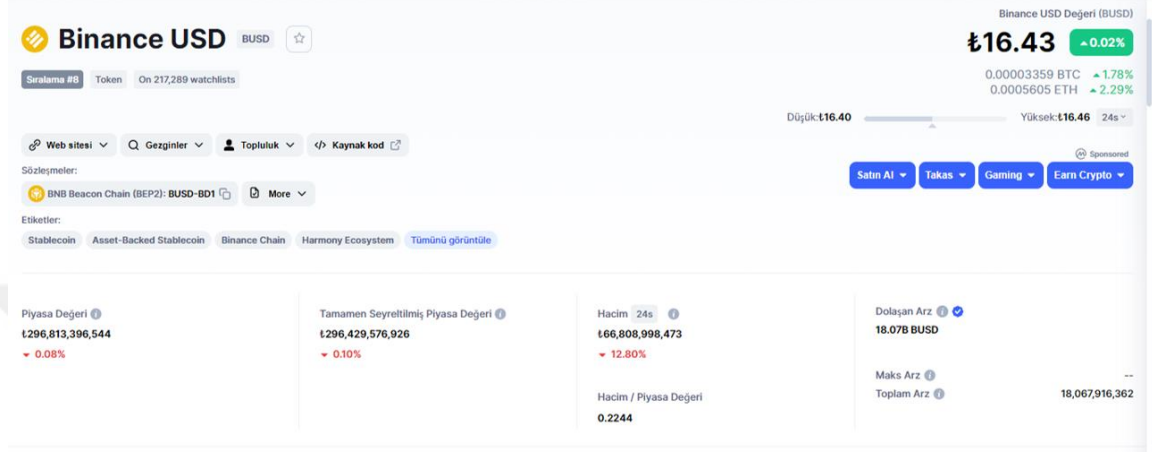
⁴⁶⁶ <https://coincap.com/tr/currencies/binance-usd/>, (Erişim, 04.06.2022).

BUSD, yatırım aracı olarak kullanılmak suretiyle faiz geliri sağlanabilmektedir.

BUSD, mal ve hizmet ödemelerinde kullanılabilir.

BUSD, teminat ve kredi ürünü olarak kullanılabilir.

BUSD, borsada veya dijital cüzdanlarda saklanabilir.

Resim 44. Binance USD Dolaşımdaki Arzı ve Piyasa Değeri.⁴⁶⁷

3.6.4. İslâmî Kurallara Uygun Olduğu İddia Edilen Kripto Sanal Para Çeşitleri

Kripto sanal paraları kullanma ve bu paralara yatırım yapma hususunda endişe taşıyan Müslümanların kullanımına yönelik olarak geliştirilen ve çeşitli fetva kurumları tarafından sertifika verilen kripto sanal paraların varlığı bilinmektedir. Söz konusu paralar, Stellar, GoldX, One Gram ve Qintar kripto sanal paralarıdır.⁴⁶⁸

3.7. KRİPTO SANAL PARALARIN TEMİNİ

Kripto sanal paraları temin etmek için kullanılan yollardan birkaçı şunlardır: Kripto sanal para borsaları, kripto sanal para bankamatikleri ve kripto sanal paraların mal ve hizmet alım-satımında kullanılması.⁴⁶⁹ Özellikle Bitcoin temin etme yolları olarak açıklanan bu yöntemlerin diğer kripto sanal paraları temin etmede de kullanılabilirliğini söylemek mümkündür. Biz yalnızca kripto sanal para borsaları ve bankamatiklere ait bilgilere yer vereceğiz.

⁴⁶⁷ <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/binance-usd/>, (Erişim, 04.06.2022). Binance BUSD ile ilgili detaylı bilgi için bk. <https://www.binance.com/en/busd>, (Erişim, 04.06.2022).

⁴⁶⁸ Söz konusu kripto sanal paraların içerikleri ve detaylı bilgi için bk. Civelek, 102-104.

⁴⁶⁹ Detaylı bilgi için bk. Çarkacıoğlu, 30-35.

3.7.1. Kripto Sanal Para Borsaları

Kripto sanal para borsaları, kripto sanal para temin etmek isteyen kişilerle, sahip oldukları kripto sanal paraları satmak isteyen kişileri bir araya getiren platformlar olarak tanımlanmaktadır. Kripto sanal para borsaları, müşterilerine sundukları bu hizmet mukabilinde değişen oranlarda komisyon almaktadır. Kripto sanal para borsalarında farklı itibari paralarla işlem yapılabilmektedir. Buna göre, kripto sanal para borsalarından TL mukabilinde kripto sanal para alım satımı yapılabildiği gibi USD yahut Euro ile de bu işlemleri yapmak mümkündür.⁴⁷⁰

Kripto sanal para borsalarında işlem yapabilmek için hesap oluşturmak gerektiği bilinmektedir. Buna göre borsalar kullanıcılarından kimlik bilgisi talep etmektedirler. Kripto sanal para borsalarında hesap açıldığı takdirde söz konusu platformda cüzdan kendiliğinden açılmaktadır. İşlem yapılan borsadan satın alınan kripto sanal paralar bu cüzdanda yer alır. Borsa platformundaki bu cüzdanlarda yer alan özel anahtarın borsaların kontrolünde olduğu belirtilmektedir. Bu durumun bir güvenlik zafiyeti oluşturacağından güvenilir kripto sanal para borsalarından işlem yapılması önerilmektedir.⁴⁷¹

Kripto sanal para borsalarından kripto sanal para almak yahut satmak noktasında bir işlem gerçekleştirmek isteyen kişi, isteği doğrultusunda talimat verdikten sonra talep edilen işlem özel anahtar kullanılmak suretiyle borsa tarafından gerçekleştirilir. Söz konusu borsalar yoluyla kripto sanal paralar istenildiği zaman itibari paraya çevrilebilmekte, istenildiği zaman bu itibari paralarla değişik kripto sanal paralar satın alınabilmektedir. Belirtmek gerekir ki kripto sanal para borsalarında yalnızca geleneksel paralarla kripto sanal para alınmamakta, kripto para-kripto para işlemleri de yapılmaktadır. Kimi borsalarda kredi kartı ile işlem yapmak da mümkündür. Geleneksel itibari paralarla işlem yapmak isteyen ve borsa platformunda hesabı onaylanan kullanıcı, sahip olduğu banka hesabından kripto sanal para borsasının IBAN adresine para göndermektedir.⁴⁷² Gönderilen para Kripto sanal para borsası platformunda açılan hesaba geçmektedir. Para bu hesapta TL ise TL, Dolar ise Dolar, Euro ise Euro olarak

⁴⁷⁰ Çarkacıoğlu, 30; Bilgili, Cengil, 67, 68.

⁴⁷¹ Bilgili, Cengil, 67, 68.

⁴⁷² Bankaların müşterilerine bu tür hizmet verdiği bilinmektedir. Örnek için bk.

<https://www.yapikredi.com.tr/bireysel-bankacilik/odemeler-ve-hizmetler/kripto-platform-islemleri>, (Erişim, 07.06.2022).

görülmektedir. Borsadaki hesapta para bulunduğu takdirde haftanın her günü ve her saati bu platform üzerinden kripto sanal para alım ve satım işlemleri yapılabilir. Kripto sanal para borsalarındaki hesaplardan aynı borsadaki farklı bir cüzdana yahut başka bir kripto sanal para borsasındaki hesaba veya herhangi kripto sanal para cüzdanına kripto sanal para gönderilebilmektedir. Kullanıcılar, çeşitli riskler veya başka sebeplerle borsa platformuna, kripto sanal paraların kendi belirlediği kurdan alınıp satılması doğrultusunda talimat⁴⁷³ verebilmektedir.⁴⁷⁴

Kripto sanal para borsalarıyla ilgili olarak şu hususu belirtmek gerekir, söz konusu borsalarda bulunan hesaplar çalındığı takdirde borsaların bu konudaki yükümlülükleri veya bu durumun hangi hukukî sonucu doğurduğu yönünde çeşitli tartışmalar devam etmektedir.⁴⁷⁵ Aşağıdaki resimde Türk kripto sanal para borsaları ve 04.06.2022 tarihli son 24 saatlik toplam işlem hacmini görmek mümkündür.

⁴⁷³ Bu işleme Stop-loss (koşullu emir) denmektedir. Kullanıcı tarafından belirlenen koşullar olduğu takdirde devreye giren stop-loss ile kullanıcılar piyasayı takip edemediği durumlar dahil olmak üzere otomatik olarak işlem tahtasına iletilecek emirler verebilmektedirler. Örneğin bir kripto sanal para satın alındığında, fiyatın %10 altında bir stop-loss emri vermek, kaybı %10 ile sınırlar. Buna göre alınan kripto sanal para değer kaybetse bile kayıp sınırlı seviyede olacaktır.

⁴⁷⁴ Bilgili, Cengil, 68.

⁴⁷⁵ Çarkacıoğlu da çalışmasında bu probleme dikkat çekmektedir. Bk. Çarkacıoğlu, 31. Çalışmamızın son bölümünde bu konudaki zafiyetleri ve hukukî boşlukları değerlendirilmeyi planladığımızdan bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

Türk Bitcoin Borsaları
(Crypto Currency Exchanges in Turkey)

Son 24 Saatlik Toplam İşlem Hacmi
(Volume in the last 24 Hours)

3.378.097.467 TRY
(203.365.087 USD)

Son Güncelleme 22:26:49
(Last Update)

Borsa	Parite	Alış	Satış	Son İşlem	Değişim	Hacim (₺)
Paribu 2.025.672.517	BTC TRY	494.229,00	492.839,00	492.830,00	+0,20%	162.107.649
Bisturk 788.323.838	BTC TRY	494.418,00	493.832,00	494.353,00	+0,62%	22.012.858
Bicen 394.463.324	BTC TRY	493.946,57	493.452,71	493.946,57	+0,57%	157.628.220
Bili 80.433.015	BTC TRY	491.199,00	491.189,00	491.189,27	-0,70%	22.465.292
Felixo 58.393.681	BTC TRY	498.920,00	496.060,00	496.060,00	+0,87%	1.207.048
Biturk 11.537.060	BTC TRY	497.536,00	490.471,00	493.234,00	+3,05%	5.993.760
Naxos 10.255.643	BTC TRY	493.983,00	493.114,00	493.983,00	+0,42%	2.816.412
Koinim 18.389	BTC TRY	499.999,99	487.800,00	499.999,99	-0,50%	11.153

Resim 45. Türk Kripto Sanal Para Borsaları.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ <https://coin-turk.com/piyasalar>, (Erişim, 04.06.2022).

Küresel Kripto Para Borsaları

(Crypto Currency Exchanges in the World)

Kripto para borsaları gittikçe yaygınlaşıyor ve sayıları her geçen gün artıyor. Bu sayfada global bitcoin ve kripto para borsalarını bulabilirsiniz.

Borsa	Parite Sayısı	Piyasa Yapıcı Kom.	Piyasa Alıcı Kom.	Withdraw Ücreti (BTC)	Havale USD/EUR	Kredi K.	Mobil App.
BaYield	431 Adet	%0.1	%0.1	0.000223	✗	✓	✓
WhiteBIT	198 Adet	%0.10	%0.10	0.0004	✓	✓	✓
Huobi Global	938 Adet	%0.2	%0.2	0.0004	✓	✗	✓
Binance	1420 Adet	%0.1	%0.1	0.0005	✗	✓	✓
CEX	226 Adet	%0.15	%0.15	0.001	✓	✓	✓
Bitmex	25 Adet	%-0.025	%0.075	0.0002	✗	✗	✗
Bittrex	168 Adet	%0.1	%0.2	0.0004	✓	✗	✓
Bybit	142 Adet	%-0.025	%0.075	0	✗	✗	✗
Primebit	6 Adet	%-0.025	%0.075	0.0005	✗	✗	✗
Bitstamp	140 Adet	%0.25	%0.25	0	✓	✓	✓
Kraken	415 Adet	%0.16	%0.26	0.0005	✓	✗	✗
KuCoin	1124 Adet	%0.075	%0.1	0.0005	✗	✗	✓

Resim 46. Küresel Kripto Sanal Para Borsalarına İlişkin Çeşitli Bilgiler.⁴⁷⁷

3.7.2. Kripto Sanal Para Bankamatikleri (ATM)

Kripto sanal para temin etme yöntemlerinden biri de Kripto sanal para için özel üretilmiş bankamatiklerdir. Son yıllarda kripto sanal paraların yaygınlaşmasıyla birlikte kripto sanal para ATM'leri de yaygınlaşmıştır. Buna göre dünyanın 77 ülkesinde çeşitli kripto sanal paralarla işlem yapmaya olanak sağlayan toplamda 37,826 kripto sanal para ATM'sinin olduğu belirtilmektedir. Ülkemizde ise 6 ilde toplamda 13 adet kripto sanal para ATM'si bulunmaktadır. Bu bankamatiklerin illere göre dağılımı ise şu şekildedir; İstanbul 8 adet, Bursa 1 adet, İzmir 1 adet, Ankara 1 adet, Antalya 1 adet, Mersin 1 adet. Bu bankamatiklerden İstanbul dışında olanlar yalnızca Bitcoin ve Ethereum ile işlem yapmaya olanak sağlarken, İstanbul'da bulunan bankamatiklerden bazıları de BTC, ETH, BCH, LTC, DOGE, DASH, ZEC, XMR gibi kripto sanal paralarla işlem yapılabilmektedir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ <https://coin-turk.com/dunya-borsalari>, (Erişim, 04.06.2022).

⁴⁷⁸ <https://coinatmradar.com/>, (Erişim, 05.06.2022).

Kripto sanal para bankamatikleri kullanılarak nakit yahut kredi kartıyla kripto sanal para adreslerine kripto sanal para transfer edilebilmektedir. Söz konusu bankamatiklerde bulunan QR kodu okuma özelliği yoluyla karmaşık ve uzun olan kripto sanal para adresleri kolaylıkla okunabilmektedir.⁴⁷⁹ Bazı kripto sanal para ATM'leri sayesinde kripto sanal paraların nakit olarak satımı da gerçekleştirilebilmektedir.

Resim 47. Kripto Sanal Para ATM Örneği.⁴⁸⁰

3.8. KRİPTO SANAL PARALARIN FAYDA VE RİSKLERİ

Kripto sanal paraların faydaları ve riskleri kripto sanal paraları savunanlar ve reddedenler tarafından genelde referans olarak kullanılmaktadır. Bir taraf kripto sanal paraların faydalarını ön plana çıkarırken karşı taraf risklerini ön plana çıkarmaktadır. Söz konusu varlıkların değerlendirilmesinde oldukça önemli yer tutan fayda ve risklere burada yer vermeyi uygun gördük. Bu bağlamda öce kripto sanal paraların faydalı birtakım yönlerini zikrettikten sonra risk olarak belirtilen hususlara değineceğiz. Söz konusu fayda ve riskler hakkındaki yorum ve değerlendirmelerimizi çalışmamızın son bölümlerinde yapmayı planlamaktayız.

Kripto sanal paraların kullanıcılarına birçok fayda sağladığı bilinmektedir. Bu faydalar kripto sanal paraların olumlu yönleri, sağladığı avantajlar veya sunduğu

⁴⁷⁹ Çarkacıoğlu, 32.

⁴⁸⁰ https://coinatmradar.com/bitcoin_atm/5349/bitcoin-atm-general-bytes-zilina-sc-mirage/, (Erişim, 05.06.2022).

imkânlar şeklinde adlandırılabilir. Kripto sanal paraların kullanıcılarına sağladığı avantajların başında düşük maliyetle, şeffaf bir biçimde, güvenli ve hızlı bir şekilde varlık/değer transferini mümkün kılması sayılmaktadır.⁴⁸¹

Fiziki paranın taşınma problemini ortadan kaldırması dijital paralarda olduğu gibi kripto sanal paraların sunduğu avantajlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kripto sanal paralarla haftanın her günü ve her saati işlem yapmanın mümkün olması da bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Kripto sanal paraların mevcut ekonomik sisteme bir alternatif olarak ortaya çıkması, siyasi yahut ekonomik bir kriz döneminde veya devletlerin haksız bir şekilde kişilerin mal varlıklarına müdahale etmesi durumunda insanların varlıklarını kripto sanal paralar yoluyla elde tutmasının mümkün olması da sunduğu avantajlar⁴⁸² arasında gösterilmektedir. Kripto sanal paraların bankaların uymak zorunda oldukları birtakım prosedürlerden etkilenmemesi, coğrafi bakımdan sınırlamalara maruz kalmaması ve ekonomik istikrarsızlıklardan etkilenmemesi de avantaj olarak zikredilmektedir. Kripto sanal paralarla gerçekleştirilen işlemler eşler arası olduğundan herhangi bir üçüncü kişiye veya aracı kuruma/bankaya ihtiyaç duyulmaması, bu anlamda herhangi bir masrafın da olmaması bir avantaj olarak görülmektedir.⁴⁸³

Kripto sanal paraların sağladığı imkânların yanı sıra birtakım riskleri barındırdığı belirtilmektedir. Söz konusu risklerin, değerindeki yüksek volatilité, işlem yapanların anonim olması, kamu otoritelerinin müdahalesinin kısıtlı olması, birçok devlet tarafından yasal kabul edilmemesi, sürdürülebilirliklerinin öngörülebilmesinin, birtakım dolandırıcılık faaliyetlerinde kullanılması, kara para aklamada kullanılması, terör örgütlerine finansman sağlamak için kullanılması, saadet zinciri olduğu, vergilendirilememesi, spekülasyon aracı olarak kullanılması, siber saldırılardan etkilenmesi, madencilik işlemlerinde aşırı elektrik tüketimi vs. olduğu iddia edilmektedir.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Üzer, 67, 68; Dilek, 22; Bilgili, Cengil, 61.

⁴⁸² Devletlerin buradaki müdahalesinin haklı yahut haksız olmasının ölçüsünü kişiler değil, hukuk belirleyebilir. Bu hususa dikkat çekmek istedik. Devletlerin/otoritelerin kripto sanal paralara müdahalesinin geleneksel paralara göre kısıtlı olması devletler açısından kripto sanal paraların olumsuz tarafı olarak görülebilir.

⁴⁸³ Yüksel, 208; Bilgili, Cengil, 61, 62; Dilek, 21.

⁴⁸⁴ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes- a further analysis*, European Central Bank, Frankfurt am Main 2015, 21-23. (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/>)

3.9. KRİPTO SANAL PARALARIN ÇEŞİTLİ ÜLKELERDEKİ YASAL DURUMLARI

Henüz yeni bir olgu olan kripto sanal paraların mahiyetinin ne olduğu, geleneksel para birimleri gibi değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve yasal durumu gibi birçok konu gündemi meşgul etmektedir. Dünyada, üzerinde ittifak edilmiş net bir tanımı bulunmayan ve henüz dünya genelinde⁴⁸⁵ yasal olmayan kripto sanal paralara olan ilginin giderek artması, piyasa hacimlerinin hatırı sayılır miktarlara ulaşması, kripto sanal paralarla ilgili yaşanan mağduriyetler vb. durumlar karşısında devletler ve çeşitli finans otoriteleri konuya daha ciddi bir şekilde yaklaşmış, konunun görmezden gelinemeyeceğini fark etmiştir diyebiliriz. Bu anlamda ülkelere göre farklılık arz etse de kripto sanal paraların yasal durumlarıyla ilgili çeşitli düzenlemelerin yapılması konusunda adımlar atıldığı görülmektedir. Bu kısımda kripto sanal paraların dünya genelindeki durumunu konuyla ilgili düzenlemeler yapan ülkeleri aktararak ele alacağız.⁴⁸⁶

Kripto sanal paraları yasaklamak yerine çeşitli düzenlemeler yapma yolunu seçen ve kripto sanal paralara hukukî statü belirleme yönünde çalışmalar yapan ülkeleri şu şekilde sıralamak mümkündür; Avusturalya, Portekiz, ABD, Singapur, İngiltere, Japonya, Estonya, Güney Kore, Litvanya, Danimarka, İsviçre, Hollanda, Malta, El Salvador, Ukrayna, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri.⁴⁸⁷

Kripto varlıkları kısıtlayan veya yasaklayan ülkeler ise şu şekildedir: Nepal, Bolivya, Ekvator, Vietnam, Fas, Mısır, Cezayir, Çin,⁴⁸⁸ Türkiye (Türkiye’de kripto sanal paralar ile ödeme yapmak yasaklanmıştır).⁴⁸⁹

virtualcurrencyschemesen.pdf), (Erişim, 02.06.2021); Yüksel, 208; Çarkacıoğlu, 69-75; Dilek, 23-28; Bilseloğlu, 26-28; Ğaniyye, 354; Muhammed Mutlak Assâf, “el-‘Umlâtu’l-Müşefferetü fi Dav i Mekâsıdı’ş-Şerî’âti’l-İslâmiyyeti (‘Umlatu Bitcoin Enmûzecen)”, *Mecelletü Külliyyeti’ş-Şerî’âti ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyyeti*, 32 (2), 2019, 27, 28. Kripto sanal paraların fikhî açıdan değerlendirileceği son bölümde söz konusu olumsuzlukları değerlendirmeyi planladığımızdan bu iddiaların detaylarına bu kısımda girmeyeceğiz.

⁴⁸⁵ Kripto sanal paralar, aşağıda yer vereceğimiz bazı ülkelerde yasal olduğu için bu şekilde ifade ettik.

⁴⁸⁶ Dünyadaki tüm ülkeleri incelemek ve burada yer vermek çalışmamız hacmini artıracığından yasal düzenleme konusunda öne çıkan ülkeleri ele almayı uygun gördük.

⁴⁸⁷ Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, *Kripto Varlık Yasa Tasarısı Çalışma Raporu* (Rapor No:1), Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, Ankara 2022, 7.

⁴⁸⁸ Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, 7, 8.

⁴⁸⁹ Türkiye’de ödemelerde kripto varlıkların kullanılmamasına dair yönetmelik için bk.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>, (Erişim, 11.06.2022).

3.9.1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri'nde kripto sanal paralarla ilgili düzenleme yapılması yönünde girişimler olduğu bilinmektedir. Bu anlamda ilk olarak hazineye bağlı olan Financial Crimes Enforcement Network-FinCEN (Mali Suçlarla Mücadele Birimi), Bitcoin ödemelerinde birtakım düzenlemeler yapılacağını duyurmuş, 2015 yılında Ripple'a cezai işlem uygulamıştır. Bu müdahalenin kripto sanal para şirketlerine yönelik devletler tarafından yapılan ilk müdahale olduğu belirtilmektedir.⁴⁹⁰

Amerika Birleşik Devletleri Hazine Bakanlığı, Bitcoin'i konvertible sanal para birimi olarak değerlendirmiştir. Commodity Futures Trading Commission-CFTC (Emtia Vadeli İşlemler Ticaret Komisyonu) ise Bitcoin başta olmak üzere kripto sanal paraların tümünü emtia şeklinde değerlendirmektedir. Kripto sanal paraların emtia olduğu yönünde iki mahkemenin (Massachusetts Bölgesi Mahalli Mahkemesi ve New York Doğu Bölgesi Mahalli Mahkemesi) karar aldığı belirtilmektedir. Kripto sanal paraları vergi hukuku açısından değerlendiren Internal Revenue Service-IRS (Amerika Gelir İdaresi) ise, kripto sanal paraların vergiye tabi eşya olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde halihazırda net bir kripto sanal para tanımı olmadığını söyleyebiliriz. Kripto sanal paraların hukukî durumu konusunda da netlik bulunmama ile birlikte birçok şirket tarafından ödeme aracı olarak kabul edildiği bilinmektedir. ABD'de kripto sanal para platformlarıyla ilgili düzenlemeler için çeşitli çalışmalar yürütüldüğü belirtilmektedir.⁴⁹¹

3.9.2. Kanada

Kanada'da kripto sanal paralarla ilgili birtakım düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir. Söz konusu düzenlemelerin kara para aklamanın engellenmesi yönünde olduğu belirtilmektedir. Kanada Gelir İdaresi (CRA) Bitcoin'i emtia olarak değerlendirmektedir. Buna göre Kanada Gelir İdaresi, Bitcoin'in mal veya hizmetle ilgili işlemlerde kullanılmasında takas işlem kurallarının ve birtakım vergi düzenlemelerinin uygulandığını belirtmiştir. Kanada'da kripto sanal para borsaları ise para hizmeti

⁴⁹⁰ Oruk, 57; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 18.

⁴⁹¹ Eymen Koç, 45; Oruk, 58; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 18, 19; Rabia Üzümcü, Yasin Yıldırım, "Kripto Paraların Hukuki Statüleri ve Sözleşmeler İçerisindeki Yerleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13 (33), 2022, 282. ABD' nin kripto sanal paralara yaklaşımı konusunda detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Oruk, 57-67; Kripto Varlık Yasa Çalıştayı Platformu, 9, 20, 21.

işletmesi olarak görülmektedir. Bu bağlamda kripto sanal para borsalarının Kanada Finansal İşlemler ve Raporlar Analiz Merkezine kayıtlı olması, borsaların şüpheli işlemleri bildirmesi, belirli kayıtlar tutması ve uyum planlarına uygun davranması gerekmektedir. Bu durum Kripto sanal paraların kara para aklamak için kullanımının engellenmesi yönünde yapılmış bir düzenleme olarak görülmektedir.⁴⁹²

3.9.3. Avustralya

Avustralya'da kripto sanal paraların kullanımı devlet tarafından düzenlenmiştir. Avustralya merkez bankası konumundaki RBA Bitcoin'i ödeme aracı olarak değerlendirmiştir. Avustralya merkez bankası 2014 yılında Bitcoin, Litecoin ve Dogecoin gibi kripto sanal paraları alternatif ödeme yöntemleri olarak belirtmiştir. Avustralya'da kripto sanal para birimleri yabancı para birimi olarak değerlendirilmektedir. Devlet gerek kripto sanal para ticaretinin gerekse madenciliğinin yapılmasına müsaade etmektedir.⁴⁹³

3.9.4. İngiltere

İngiltere Gelir ve Gümrük İdaresi (HMRC) 2013 yılında, kripto sanal paralara vergi mevzuatının uygulandığını ifade ederek kripto sanal paraların mal veya hizmet alımında kullanılması durumunda vergilendirildiğini belirtmiştir. Bu durumda kripto sanal paralarla işlem yapanlar tüccar olarak kabul edilmiştir. İngiltere Gelir ve Gümrük İdaresi Kurumu 2014 yılında Bitcoin'i özel para olarak sınıflandırma ve sermaye geliri vergisinden muaf tutma yönünde değerlendirme yapmıştır. İngiltere Gelir ve Gümrük İdaresi Kurumu 2016 yılına gelindiğinde kripto sanal paralarla yapılan işlemlere katma değer vergisi uygulanabilirliği için birtakım açıklamalar yapmıştır. Financial Conduct Authority-FCA (Mali Tutum Otoritesi) 2017 yılında kripto sanal para sözleşmelerine yatırım yapma konusunda, fiyat oynaklığı, ücretler ve fiyat şeffaflığının olmayışı gibi birtakım riskleri belirterek müşterilerini uyarmıştır. Financial Conduct Authority tarafından Ripple'ın menkul kıymet olarak değil bir para birimi olarak değerlendirildiği belirtilmektedir. Financial Conduct Authority'nin, 2021 yılında birtakım düzenlemelerden sonra belirli kripto varlık ve türevlerinin borsada işlem gören

⁴⁹² Oruk, 67, 68; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 19; Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, 20.

⁴⁹³ Eymen Koç, 51; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 19.

senetlerinin fiyat dalgalanmaları, piyasa suiistimalleri ve çeşitli mali suçlar gibi nedenlerle tüketicilere perakende satışı resmî olarak yasakladığı belirtilmektedir. İngiltere’de kripto sanal paralar konusunda yasaklayıcı değil düzenleyici adımlar atıldığı görülmektedir.⁴⁹⁴

3.9.5. Finlandiya

Finlandiya Merkez Bankası Başkanı’nın Bitcoin’in yasal olduğu ve yatırım için kullanılabilmesi yönünde açıklama yaptığı belirtilmektedir. Bitcoin, Finlandiya Merkez Vergi Kurulu tarafından finansal hizmet şeklinde değerlendirilerek katma değer vergisinden muaf tutulmuştur. Finnish Financial Supervisory Authority-FSA (Finansal Denetim Otoritesi) 2017 yılında kripto sanal paraların risklerine dikkat çekmiş, yüksek spekülasyon potansiyelli yatırım olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kurum Tokenlar ile ilgili olarak dolandırıcılık, fiyat dalgalanmaları vb. riskleri belirterek uyarılarda bulunmuştur. Halihazırda Finlandiya’nın, Bitcoin’i para değil emtia olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz.⁴⁹⁵

3.9.6. Almanya

Almanya’da kripto sanal paraların kullanımına yönelik bir yasaklamanın olmadığını ve Bitcoin’i yasal olarak kabul ettiğini belirtmek gerekir. Almanya Maliye Bakanlığı yaptığı açıklamada kripto sanal paraların yabancı ülke parası veya elektronik para olarak değerlendirilemeyeceğini, Almanya yasalarına göre kripto sanal paraların finansal araç olarak görüldüğünü ve özel para şeklinde sermaye olarak vergilendirilebileceğini belirtmiştir. Alman finansal denetim otoritesi (BaFin), kripto sanal paraların emtia olduğunu belirterek yapılan satış işlemlerinde vergilendirileceğini ifade etmiştir. Söz konusu kurumun 2020 yılındaki açıklamasına göre kripto sanal paraların “dijital değer temsilleri” şeklinde sınıflandırıldığı aktarılmaktadır.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Eymen Koç, 47; Oruk, 72-75; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 19.

⁴⁹⁵ Oruk, 77; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 19.

⁴⁹⁶ Oruk, 77, 78; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 19; Üzümcü, Yıldırım, 282; Kripto Varlık Yasa Çalıştayı Platformu, 10.

3.9.7. İsviçre

İsviçre’de kripto sanal para birimlerinin gelişimi yönünde teşvikler olduğu ve bu konuda çeşitli hukukî düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Buna göre İsviçre’de kripto sanal para birimlerinin “varlık” olarak değerlendirildiği belirtilmektedir. İsviçre Federal Konseyi’ nin 2014 yılında yayımladığı raporda ise kripto sanal paraların, “*internette alınıp satılabilen bir değer*in dijital temsili” şeklinde tanımlandığı ve ulusal para birimi şeklinde kabul edilmemekle birlikte bir para birimi olduğunun kabul edildiği aktarılmaktadır.⁴⁹⁷ Halihazırda İsviçre’de belediye ödemelerinin ve ulaşım ücretlerinin Bitcoin ile yapıldığı bilinmektedir.⁴⁹⁸

3.9.8. Japonya

Japonya’da 2016 yılında, Financial Services Agency-FSA (Japon Finansal Hizmetler Ajansı), Kripto sanal paraların fiat paralarla eşit şekilde tanınacağını bildiren yasa önerisinde bulunduğu belirtilmektedir. Kripto sanal paraları yasaklamak yerine onlara hukukî bir statü belirleyen devletlerden biri olan Japonya, 2017 yılında Bitcoin’i yasal ödeme aracı olarak kabul ederek para birimi olarak değerlendirmiştir. Buna göre Japonya’da kripto sanal paralar para olarak tanımlanmaktadır. Kripto sanal paraların illegal faaliyetlerde kullanımının önlenmesi amacıyla kripto sanal paraların denetimi Financial Services Agency-FSA (Japon Finansal Hizmetler Ajansı) tarafından yürütülmektedir.⁴⁹⁹

3.9.9. Rusya

Rusya kripto sanal paralara ilişkin herhangi bir yasak getirmeyen ve konuyu yakından takip eden ülkeler arasındadır. Buna göre ülkede kripto sanal paralarla ilgili düzenleme ve denetlemeden sorumlu kurumun Rusya Federasyonu Merkez Bankası olduğu belirtilmektedir. Rusya’nın kripto sanal paralara karşı olumlu bakışının arkasında ABD’nin ülkeye uyguladığı ekonomik ambargolar olduğu söylenmektedir. Bu

⁴⁹⁷ Eymen Koç, 34; Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, 10.

⁴⁹⁸ Oruk, 71.

⁴⁹⁹ Eymen Koç, 36; Oruk, 84, 85; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 20; Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, 18.

sebeple Rusya'nın resmî olmasa da Bitcoin'i ambargolara karşı ödemelerde bir çözüm olarak kabul ettiği aktarılmaktadır.⁵⁰⁰

3.9.10. Çin

Çin'de konuyla ilgili ilk resmî açıklamanın 2013 yılında Çin'in Merkez Bankası konumundaki PboC tarafından yapıldığı görülmektedir. Söz konusu kurum tarafından yayımlanan “*Bitcoin'in Risklerini Önleme Üzerine Bildiri*” başlıklı bildiri, kripto sanal paraların yasaklanması yönünde bir görüş yer almıştır. Bu bildiri kripto sanal paraların sanal yapısına ve genellikle illegal ticarete kullanıldığına dikkat çekilmiş ve uyarılarda bulunulmuştur. PboC kurumu 2016 yılında düzenlediği seminerde kendi blockchain tabanlı kripto varlığını halka arz etme yönündeki niyetini açıklamış, piyasadaki kripto sanal paraların yüksek risk taşıdığı ve spekülasyonlara açık olduğunu vurgulamıştır. Anlaşılacağı üzere kendi kripto varlığını ön plana çıkaran kurum diğer kripto sanal paralar hakkında olumsuz görüşler ortaya koymuştur. Çin'de halihazırda kripto sanal para ticaretinin yasak olduğu, Çin Halk Bankası tarafından kripto sanal paralarla ticaret yapan bankalara yasak getirildiği bilinmektedir.⁵⁰¹

3.9.11. Türkiye

Türkiye'de kripto sanal paralarla ilgili ilk resmî açıklamanın 2013 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu-BDDK tarafından yapıldığını görmekteyiz. Söz konusu açıklamada kripto sanal paralar, elektronik paralarla ilgili daha önce çıkarılan kanun üzerinden değerlendirilmiştir. Türkiye'de 2013 yılında yürürlüğe giren 6493 sayılı, Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun'un 3. maddesi şu ibareyi içermektedir: “*Elektronik para ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, bu kanunda tanımlanan ödeme işlemlerini*

⁵⁰⁰ Eymen Koç, 49; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 20.

⁵⁰¹ Eymen Koç, 43; Kripto Varlık Yasa Çalıştayı Platformu, 18. Çin' de yaşanan gelişmelerle ilgili detaylı bilgi için bk. Oruk, 86-89.

gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değerdir.”⁵⁰²

Yukarıda yer verdiğimiz kanun maddesi elektronik parayı tanımlamaktadır. BDDK, 25 Kasım 2013 tarihinde kripto sanal paralarla ilgili yaptığı açıklama aşağıda görülmektedir.

BDDK
BAHKAALIK
DÜZENLEME VE DENETLEME
KURULUŞU

BASIN AÇIKLAMASI

Sayı : 2013 / 32
25 Kasım 2013

BASIN AÇIKLAMASI

Son dönemde bazı basın yayın kuruluşlarında ve internette "Bitcoin" hakkında çeşitli haberlerin çıktığı görülmektedir.

Bilindiği üzere, 6493 sayılı "Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun" (Kanun) 27.06.2013 tarih ve 28690 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun Geçici 1 inci maddesine göre bu Kanunda öngörülen yönetmelikler Kanunun yayımı tarihinden itibaren bir yıl içinde hazırlanarak yürürlüğe konulacaktır. Kanunun Geçici 2 nci maddesine göre ise Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibari ile ödeme hizmetleri sunan ya da elektronik para ihraç eden ve bu Kanun kapsamında ihdas edilen ödeme veya elektronik para kuruluşu kategorisine dahil edilebilecek olan kuruluşlar Kurumumuzca çıkartılacak ilgili yönetmeliklerin yayımı tarihinden başlayarak bir yıl içinde Kurumumuza başvurarak gerekli izinleri almak ve uygulamalarını bu düzenlemelerde yer alan hükümlere uygun hale getirmek zorundadır.

Herhangi bir resmî ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla Kanun kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de söz konusu Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir.

Diğer taraftan, Bitcoin ve benzeri sanal paralar ile gerçekleştirilen işlemlerde tarafların kimliklerinin bilinmemesi, söz konusu sanal paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılması için uygun bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca Bitcoin, piyasa değerinin aşırı oynak olabilmesi, dijital cüzdanların çalınabilmesi, kaybolabilmesi veya sahiplerinin bilgileri dışında usulsüz olarak kullanılabilmesi gibi risklerin yanı sıra yapılan işlemlerin geri döndürülemez olmasından dolayı operasyonel hatalardan ya da kötü niyetli satıcıların suistimalinden kaynaklı risklere de açıktır.

Herhangi bir mağduriyet yaşanmaması adına, yukarıda belirtilen hususların duyurulmasında ve bu çerçevede Bitcoin ve benzeri sanal paraların barındırdığı muhtemel risklerin kamuoyuna hatırlatılmasında fayda mülahaza edilmektedir.

Kamuoyuna saygıyla duyurulur.

Resim 48. BDDK 25 Kasım 2013 Tarihli Basın Açıklaması.⁵⁰³

⁵⁰² TCMB, 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun, (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221/Ödeme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221-nbMmg7->), (Erişim, 11.06.2022).

⁵⁰³ <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/510?ekId=530>, (Erişim, 11.06.2022).

BDDK'nin yapmış olduğu açıklamada kripto sanal paraların herhangi bir resmî veya özel kuruluş tarafından ihraç edilmediğine, karşılığı için bir güvence verilmediğine dikkat çekilmiş, mevcut yapılarının ve işleyişlerinin elektronik para kapsamına girmediğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca kripto sanal paralarla ilgili işlemlerde meydana gelebilecek risklere de dikkat çekilerek uyarıda bulunulmuştur.

Kripto sanal paralarla ilgili olarak 2016 yılında Sermaye Piyasası Kurulu-SPK tarafından bir rapor yayımlanmıştır.⁵⁰⁴ SPK, 2018 yılında aşağıdaki resimde görülen açıklamada kripto varlıkların yüksek risk içerdiğine dikkat çekerek çeşitli spekülasyonlara karşı uyarılarda bulunmuştur.

1. Kurul Karar Organı'nın 27/09/2018 tarih ve 47/1102 sayılı Kararı Uyarınca Yapılan Duyuru:

Dijital Varlık (Token) Satışları (ICO) Hakkında Duyuru

"Kripto Para Satışı" veya "Token Satışı" olarak da bilinen genellikle blok-zinciri teknolojisi kullanarak para toplamaya yönelik uygulamaların birçoğu Kurulumuzun düzenleme ve gözetim alanı dışında kalmaktadır. Dijital varlık satıcıları, belirli (bir proje veya şirket) finanse etmek gibi) ya da çoğu zaman belirsiz vaatlerle dijital varlık satışı gerçekleştirmektedir. Söz konusu dijital varlıklar itibari para ile alınabileceği gibi Bitcoin ve Ether gibi kripto paralar kullanılarak da alınabilmektedir. Tasarım açısından çok farklı türlere ayrılabilenle beraber dijital varlıklar genellikle bir şirketteki payı, bir hizmete erişim hakkını, gerçek hayattaki bir varlığı, ürün veya hizmete ilişkin kullanım hakkını temsil etmektedir. Satış süreci sonrası toplanan paranın kullanımına ilişkin bilgiler izahnameye benzer bir doküman olan "white-paper" da yer almaktadır.

ICO'lar çok yüksek riskli ve spekülatif yatırımlardır. Bu sebeple, dijital varlık almayı düşünen yatırımcıların aşağıda belirtilen risklerin bilincinde olması ve alınacak dijital varlık karşılığında ne vaat edildiğini detaylı incelemeleri gerekmektedir.

Riskler

- ICO'ların birçoğu yapısı itibarıyla düzenleyici kurumların yetki ve görev alanı dışında kalmakta olup, herhangi bir düzenleme ve gözetime tabi olmamaktadır.
- Kripto paralara benzer şekilde, satın alınan tokenların değerlerinde de aşırı oynaklık görülebilmektedir.
- Toplanan paralar belirtilen amaçlarla kullanılmayabilir.
- Satıcılar tarafından sağlanan dokümanlarda eksik ve yanıltıcı bilgiler olabilir.
- Bu tarz uygulamalarla fon toplanan projelerin çoğunluğu erken aşama projeler olduğu için projenin başarısız olması ve yapılan yatırımın tamamının kaybedilmesi söz konusu olabilir.

Düzenleme

Sermaye piyasası mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilecek kitle fonlaması faaliyetlerine ilişkin usul ve esaslara dair Kurulumuz nezdinde yürütülen ikincil düzenleme çalışmaları devam etmektedir. Halka arz ve kitle fonlaması faaliyetlerine benzer yönleri ve farklılıkları bulunan "token satışı" uygulamalarının Kurulumuzun düzenleyici sınırlarına girip girmediği durum bazında farklılık gösterecektir. İkincil düzenlemeler yürürlüğe girmeden önce kitle fonlaması adı altında izinsiz olarak gerçekleştirilecek faaliyetlerle ilgili olarak Kurulumuz tarafından gerekli her türlü idari ve cezai tedbir uygulanacaktır. Bu aşamada kitle fonlaması adı altında gerçekleştirilmesi muhtemel kripto varlık satışlarına yatırımcılar tarafından itibar edilmemelidir.

Resim 49. SPK 2018 Tarihli Bülten.⁵⁰⁵

Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın 2018 yılında yayımladığı ve 2019-2021 yıllarını kapsayan Yeni Ekonomi Programı başlığını taşıyan bültende şu ifade yer almaktadır:

⁵⁰⁴ Söz konusu rapor çalışmamızda referans olarak kullanılmıştır. Rapor detayları için bk. Abdurrahman Çarkacıoğlu, *Kripto-Para Bitcoin*, Sermaye Piyasası Araştırma Kurulu Araştırma Dairesi, Ankara 2016.

⁵⁰⁵ <https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=42>, (Erişim, 11.06.2022).

“Dijital dönüşüm teşvik edilerek yenilikçi projelerin finansmanı için Kitlese Fonlama (Crowdfunding) ve IPO alternatifi olarak ICO (Initial Coin Offering) gibi modern ve yeni nesil finansman yöntemleri yaygınlaştırılacaktır.”⁵⁰⁶

Türkiye’de yaşanan bir diğer gelişme ise bankacılık alanında olmuştur. Akbank 2018 yılında Ripple ile anlaşarak Blockchain teknolojisini para transferinde kullanan ilk Türk bankası olmuştur. İş Bankasının 27 Mayıs 2020 tarihinde Blockchain teknolojisi kullanarak ilk pilot dış ticaret finansman işlemini gerçekleştirdiği ve aynı teknolojiyi kullanarak ödeme garantisi veren ilk Türk bankası olduğu belirtilmektedir.⁵⁰⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından 2021 yılında, Merkez Bankası Dijital Türk Lirası Ar-Ge Projesi hakkında yapılan basın duyurusunda, Dijital Türk Lirası İş birliği Platformu oluşturulduğu açıklanmıştır.⁵⁰⁸

Türkiye’de 16 Nisan 2021 tarihli 31456 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan ödemelerde kripto varlıkların kullanılmamasına dair yönetmelikle birlikte ödemelerde kripto varlıkların kullanılması yasaklanmıştır. Aşağıdaki resimde söz konusu yönetmeliği ve detaylarını görmek mümkündür.

⁵⁰⁶ T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, *Yeni Ekonomi Programı Dengeleme-Disiplin-Değişim 2019-2021*, 2018, 17. Bülten için bk. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/10/yeni-ekonomi-programi.pdf>. (Erişim, 11.06.2022).

⁵⁰⁷ <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/is-bankasindan-blockchain-teknolojisi-ile-dis-ticarette-bir-ilk-daha>. (Erişim, 11.06.2022).

⁵⁰⁸ Merkez Bankası Dijital Türk Lirası Ar-Ge Projesi <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40>, (Erişim, 11.06.2022).

YÖNETMELİK

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından:

**ÖDEMELERDE KRİPTO VARLIKLARIN KULLANILMAMASINA
DAİR YÖNETMELİK****Amaç ve kapsam**

MADDE 1 – (1) Bu Yönetmeliğin amacı, ödemelerde kripto varlıkların kullanılmasına, ödeme hizmetlerinin sunulmasında ve elektronik para ihracında kripto varlıkların doğrudan veya dolaylı olarak kullanılmasına ve ödeme ve elektronik para kuruluşlarının kripto varlıklara ilişkin alım satım, saklama, transfer veya ihraç hizmeti sunan platformlara veya bu platformlardan yapılacak fon aktarımlarına aracılık etmemesine ilişkin usul ve esasların belirlenmesidir.

Dayanak

MADDE 2 – (1) Bu Yönetmelik, 14/1/1970 tarihli ve 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununun 4 üncü maddesinin üçüncü fıkrasının (I) numaralı bendinin (f) alt bendi ile dördüncü fıkrası ve 20/6/2013 tarihli ve 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanunun 12 nci maddesinin üçüncü fıkrası ile 18 inci maddesinin altıncı fıkrasına dayanılarak hazırlanmıştır.

Ödemelerde kripto varlıkların kullanılmaması

MADDE 3 – (1) Bu Yönetmeliğin uygulanmasında kripto varlık, dağıtık defter teknolojisi veya benzer bir teknoloji kullanılarak sanal olarak oluşturulup dijital ağlar üzerinden dağıtımı yapılan, ancak itibari para, kaydi para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıklar ifade eder.

(2) Kripto varlıklar, ödemelerde doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılamaz.

(3) Kripto varlıkların ödemelerde doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılmasına yönelik hizmet sunulamaz.

Ödeme hizmetlerinin sunulmasında ve elektronik para ihracında kripto varlıkların kullanılmaması

MADDE 4 – (1) Ödeme hizmeti sağlayıcıları, ödeme hizmetlerinin sunulmasında ve elektronik para ihracında kripto varlıkların doğrudan veya dolaylı olarak kullanılacağı bir şekilde iş modelleri geliştiremez, bu tür iş modellerine ilişkin herhangi bir hizmet sunamaz.

(2) Ödeme ve elektronik para kuruluşları, kripto varlıklara ilişkin alım satım, saklama, transfer veya ihraç hizmeti sunan platformlara veya bu platformlardan yapılacak fon aktarımlarına aracılık edemez.

Yürürlük

MADDE 5 – (1) Bu Yönetmelik 30/4/2021 tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 6 – (1) Bu Yönetmelik hükümlerini Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı yürütür.

Resim 50. Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik.⁵⁰⁹

Kripto sanal paralarla ilgili Türkiye’de bu tarih itibariyle kanunî bir boşluk bulunduğunu söylemek mümkündür. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere yalnızca ödemelerde yasaklanan kripto sanal paraların alım satımı ile ilgili herhangi bir yasaklama şimdilik bulunmamaktadır. Türkiye’de son olarak 2022 yılında Kripto Varlık Yasa Tasarısı Platformu tarafından bir çalıştay düzenlenmiş ve bu çalıştay sonucunda Kripto Varlık Yasa Tasarısı Çalışma Raporu adında bir rapor yayımlanmıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>, (Erişim, 11.06.2022).

⁵¹⁰ Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, *Kripto Varlık Yasa Tasarısı Çalışma Raporu* (Rapor No:1), Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, Ankara 2022. Söz konusu rapora ulaşmak için bk. <https://www.kriptovarlikyasasi.org/>, (Erişim, 11.06.2022).

3.10. KRIPTO SANAL PARALARIN İKTİSADÎ AÇIDAN PARA OLMA DURUMU

Kripto sanal paraların para olma durumlarını ele alırken değer teorisinden ve sübjektif değer teorisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Altın ve gümüş para, çeşitli madenlerden yapılmış paralar, mal para ve itibari paralar değerini nereden almaktadır sorusu üzerinde düşünmek, günümüzde soyutlaşan paranın yani kripto sanal paranın değeri hakkında kanaat oluşturabilir. Paranın değeri hakkında iki teori karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri emek-değer teorisi, diğeri ise sübjektif değer teorisidir. Değer teorisine göre bir mal ve veya hizmetin değeri, o mal veya hizmet için harcanan emeğe eşittir. Buna göre, değer belirlenmesindeki temel faktör emektir.⁵¹¹ Sübjektif değer teorisine göre ise, mal veya hizmetlerin objektif ve ölçülebilir bir değeri yoktur. Bir malın veya hizmetin değeri çeşitli sebeplerle değişebilir. Sübjektif değer teorisi şu şekilde açıklanmıştır: *“Sübjektif değer teorisi ekonomik mal ve hizmetlerin değerinin onların üretiminde kullanılan faktörlerin doğası ya da emek miktarından değil, fakat tüketicinin/alıcının kendi amaçlarının gerçekleştirilmesi ve ihtiyaçlarının tatmininde bu mal ve hizmetlere isnat ettiği önem ve faydadan doğduğunu öne süren teoridir.”*⁵¹²

Sübjektif değer teorisi içerisinde yer alan “kendiliğinden değeri olma” kavramı üzerinde durmak gerekir. Altın ve gümüş gibi paraların para olmaları, bu madenlerin kendiliğinden bir değere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır görüşünün aksine, altın ve gümüşe değer atfedenlerin insanlar olduğu belirtilmektedir. Altın ve gümüşe olan talebin, söz konusu madenlerin değerini etkilemesi, bu madenlere değer insanlardan tarafından verildiğine örnek olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla sübjektif değer teorisine göre bir mala talep olmazsa o malın değeri de olmaz. O malın kıt oluşu, meydana gelmesinde harcanan emeğin miktarı gibi faktörlere bakılmaz. Bu bağlamda altın ve gümüşün değer belirlenmesinde insanların güven duygusu gibi çeşitli faktörlerin ön plana çıktığı belirtilmektedir.⁵¹³

Kripto sanal paraların emek-değer teorisi ve sübjektif değer teorisi bağlamında ele alınması ve bu varlıkların değerinin kaynağı hakkında düşünülmesi gerekmektedir.

⁵¹¹ Hasan İslatince, “Değer Teorisinin Tarihsel Analizi”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 2001, 162.

⁵¹² Ünsal Çetin, “Sübjektivist Paradigma”, *Liberal Düşünce Dergisi*, (75), 2014, 115.

⁵¹³ Çarkacıoğlu, 10.

Kripto sanal paraların iktisadî açıdan para olup olmadığı yönünde bir değerlendirme yapabilmek için kuşkusuz ilk önce paranın temel işlevlerini yerine getirip getirmediğine bakmak gerekecektir. Çalışmamızın önceki bölümlerinde değindiğimiz paranın temel fonksiyonları olan, mübadele aracı olması, ölçü birimi olması ve tasarruf (değer saklama) aracı olarak kullanılması işlevlerini kripto sanal paraların ne ölçüde yerine getirdiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu anlamda kripto sanal paraların söz konusu üç temel fonksiyonunu ele almayı uygun gördük.

3.10.1. Mübadele Aracı Olarak Kripto Sanal Paralar

Para olarak kabul edilen varlıkların yerine getirmesi gereken işlevlerden biri, mal ve hizmet alımında kullanılması işlevidir. Kripto sanal paraların günümüzde sınırlı sayıda işletme tarafından da olsa mübadele işlemlerinde kullanıldığı bilinmektedir.⁵¹⁴ Kripto sanal paraların mal ve hizmet alımında kullanılmasının, mal ve hizmeti arz eden tarafın bu tür paraları bir ödeme aracı olarak kabul etmesine bağlı olduğunu belirtmek gerekir. Kripto sanal paraların yukarıda yer verdiğimiz olumsuz yönleri düşünüldüğünde, çoğu işletmenin bu tür paraları ödeme aracı olarak kabul etmemesi anlaşılır bir şeydir. Nitekim kripto sanal paraların ödeme aracı olarak kullanımının sınırlı düzeyde olduğu belirtilmektedir.⁵¹⁵ Kripto sanal paraların hepsinin değil yalnızca Bitcoin ve Ethereum gibi öne çıkan kripto sanal paraların birkaç işletme tarafından ödeme aracı olarak kabul edilmesi göz önünde bulundurularak kripto sanal paraların mübadele aracı olma fonksiyonunu yerine getirmediği görüşünü belirtmenin acele karar vermek olacağını düşünmekteyiz. Nitekim Bitcoin özelinde yapılan bir çalışmada Bitcoin'in paranın geleneksel işlevlerine kısmen de olsa sahip olduğu belirtilmiş, yasal anlamda gerekli kriterleri taşımadığına dikkat çekilmiştir.⁵¹⁶ Kripto sanal paraların şu

⁵¹⁴ Yıldırım, 272.

⁵¹⁵ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes- a further analysis*, European Central Bank, Frankfurt am Main 2015, 23. (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>), (Erişim, 02.06.2021); Üzer, 11; Yaşar Gültekin, "Turizm Endüstrisinde Alternatif Bir Ödeme Aracı Olarak Kripto Para Birimleri: Bitcoin" *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2017, 100.

⁵¹⁶ İnci Parlaktuna, Murat Güngül, "Bitcoin'in Tanımlanma Sorunu", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86), 2020, 29.

durumda sınırlı da olsa mübadele aracı olarak kullanıldığını dolayısıyla geleneksel para türleri gibi bu işlevi yerine getirdiğini söylemek mümkün görünüyor.⁵¹⁷

3.10.2. Ölçü Birimi Olarak Kripto Sanal Paralar

Toplumların bir varlığı para olarak kabul edip etmesinde o varlığın mal ve hizmetlerin değerini belirlemeye elverişli olup olmaması önemli rol oynamaktadır. Bir varlık, çeşitli mal ve hizmetlerin değerini belirlemede ne kadar işlevsel ise o kadar para olmaya elverişlidir denebilir. Bu bağlamda kripto sanal paraların çeşitli mal ve hizmetlerin değerini belirlemedeki işlevselliğinin ortaya konulması söz konusu paraların para olarak kabul edilip edilmeyeceği yönünde fikir sunabilir.

Konuyla ilgili yapılan kimi çalışmalarda kripto sanal paraların sınırlı sayıda kişi ya da işletme tarafından mübadele aracı olarak kullanılması, değerindeki yüksek oynaklık ve ölçü birimi olarak kabul edenlerin azlığı ileri sürülerek kripto sanal paraların ölçü birimi olma işlevini kısıtlı olarak yerine getirdiği belirtilmektedir. Ayrıca ürün veya hizmetlerini kripto sanal para ile belirlenmesi sonrasında -kripto sanal paraların değerlerindeki yüksek oynaklık sebebiyle- firmaların sık sık fiyat güncellemesine gittiğine dikkat çekilmektedir.⁵¹⁸ Söz konusu para birimlerinin çeşitli sebeplerden dolayı hesap birimi olma fonksiyonunu yerine getiremeyeceği de belirtilmektedir.⁵¹⁹

Kripto sanal paraların az da olsa kişi veya firmalar tarafından ürün ve hizmetlerin değerini belirlemede kullanımı kripto sanal paraların ölçü birimi fonksiyonunu yerine getirdiğini göstermektedir. Kripto sanal paralarla ilgili olumsuz görüşlerin, az tanınır olmalarının ve yaşanan olumsuz olayların kripto sanal paraların alışverişlerde kullanımı önünde bir çekince meydana getirdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁵¹⁷ Yaşar Köse, Murat Atik, Bülent Yılmaz, “Kripto Para, Para mıdır Döngüsünde Kabul Edilebilirlik Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (23), 2021, 170.

⁵¹⁸ Üzer, 11.

⁵¹⁹ Köse, Atik, Yılmaz, 170.

3.10.3. Değer Saklama Aracı Olarak Kripto Sanal Paralar

Para olarak tercih edilen varlıklardan değer saklama aracı olarak işlev görmesi beklenmektedir. Herhangi bir varlığın değer saklama aracı olma önemini ya da değerinin, geleceğe yönelik olarak insanların bu varlıkların arz ve taleplerine olan güvenleriyle doğru orantıda olduğu belirtilmektedir. Kripto sanal paraların değerlerinde meydana gelen yüksek oynaklık, söz konusu varlıkların bu anlamda bir işlev görmesini yani insanlar tarafından değer saklama aracı olarak kullanılmasını zorlaştırmaktadır.⁵²⁰ İnsanların ileride ne olacağını kestiremedikleri bir varlığı değer saklama aracı olarak görmemesi anlaşılır bir durumdur. Kimi çalışmalarda kripto sanal paraların değer saklama işlevini yerine getirdiği belirtilmekle birlikte⁵²¹ kimi çalışmalarda ise kripto paraların tasarruf aracı fonksiyonunu karşılayamayacağı belirtilmiştir.⁵²² Kripto sanal paraların yatırım amaçlı kullanımına yönelik yapılan araştırmada da kripto sanal paraların yatırım amaçlı kullanılması yönünde olumsuz sonuçlara ulaşıldığı paylaşılmaktadır.⁵²³

⁵²⁰ Üzer, 11.

⁵²¹ Gültekin, 101.

⁵²² Köse, Atik, Yılmaz, 170.

⁵²³ Detaylı bilgi için bk. Semra Öncü, Doğuş Ektik, “Kripto Paraların Yatırım Amaçlı Kullanımı: Riskler ve Getiriler”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (4), 2021, 362-395.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KRİPTO SANAL PARALARIN MEŞRUIYETİNE YÖNELİK FİKHÎ TARTIŞMALAR

Bu bölümde, kripto sanal paralar ve etrafında cereyan eden dinî meşruiyet tartışmalarını çağdaş İslâm hukukçuları, Din İşleri Yüksek Kurulu ve Dünyadaki çeşitli fetva meclislerinin görüşleri üzerinden değerlendirmeye çalışacağız. Her geçen gün yeni bir gelişme ve değişme kaydeden konunun etrafında şekillenen tartışmalar ve yürütülen fikirler de aynı oranda gelişme ve değişme göstermektedir. Bu hususa dikkat ederek ortaya atılan görüşlerin ve fikirlerin değişime açık olduğunu belirtmek isteriz. Kripto sanal paraların fıkha göre değerlendirilmesi genel olarak iki görüş etrafında şekillenmektedir. Bu görüşlerden ilkinin savunanlar kripto sanal paraların çeşitli olumsuz yönlerini ön plana çıkararak caiz olmadığını belirtirken, ikinci görüşü benimseyenler kripto sanal paraların sunduğu faydaları ve çeşitli kolaylıkları ön plana çıkararak caiz olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşlerin yanı sıra az da olsa konuya ihtiyat çerçevesinde bakanların olduğunu belirtmek gerekir.

4.1. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLMADIĞI YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLER

Kripto sanal paraların para olarak kullanılmayacağı noktasında çeşitli fetva kurumları ve çağdaş İslâm hukukçuları görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda ilk olarak fetva kurumlarının daha sonra ise çağdaş İslâm hukukçularının görüşlerini aktaracağız. Bu görüşlerin dayandırıldığı gerekçelere ise daha sonra genel olarak başlıklar halinde yer verip değerlendirme yapacağız.

4.1.1. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu

Ülkemizin köklü bir geçmişe sahip kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Din İşleri Yüksek Kurulu, ülkemizde aldığı kararlar, verdiği fetvalar

ve yayımladığı mütalaalarla sahih dinî bilginin referansı olarak görev yaptığını belirtmektedir.⁵²⁴

Çeşitli konularda soru yönelten vatandaşların sorularına kurumun internet sitesi marifetiyle cevap veren kurul, kripto sanal paralar konusunda kendisine yöneltilen iki farklı tarihteki sorulara cevap yayımlamıştır. Buna göre ilk olarak, “*Bitcoin ve Ethereum gibi sanal paraları yatırım amaçlı almak caiz midir?*” sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: “*Para, devletçe bastırılan ve ülke içinde mübadele aracı olarak kullanılan, üzerinde rakamsal değeri yazılı, kâğıt ya da metal nesnedir. Sanal para ise; arkasında herhangi merkezi finansal kurum bulunmaksızın kullanıcılar arasında doğrudan ticari alışverişe imkân tanıyan her kullanıcı için özel kriptolanmış/şifrelenmiş para birimidir. Bir para biriminin para hükmünde olabilmesi için ya değerini devlet otoritesinden almalı ya da altın gibi zati bir değere sahip olmalıdır. Sanal paralar her ne kadar bazı kesimler tarafından mübadele aracı olarak kullanılmakta ise de devletin sağladığı itibari değere ve güce sahip olmaması arkasında merkezi bir finansal kurumun bulunmayışı ve devlet teminatı altında olmaması sebebi ile para olarak değerlendirilemez. Ayrıca değer kazanıp kaybetme hususunda spekülasyona açık olmaları daha çok kara para aklama amacı gibi meşru olmayan iş ve işlemlerde kolaylıkla kullanılabilmesi ve devletin denetim ve gözetiminden uzak olması gibi sebeplerle sanal paraların alım satımını yapmak şu aşamada dinen uygun değildir.*”⁵²⁵

İkinci olarak kurul, kendisine yöneltilen, “*Dijital kripto paraların kullanımının dinî hükmü nedir?*” sorusuna ise şu şekilde cevap vermiştir: “*Kullanıcılar arasında değişim ya da kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören, kaynağı itibariyle kullanıcılara güven veren her türlü paranın kullanımı caizdir. Bu noktada önemli olan husus, para olarak bilinen değişim aracının kendi özünde yani üretim şeklinde, sürüm aşamalarında*

⁵²⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu’nun tarihçesi, görevleri, çalışma usul ve esaslarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. <https://kurul.diyabet.gov.tr/Hakkimizda>, (Erişim, 20.07.2022).

⁵²⁵ Söz konusu fetvaya Kurumun internet sayfasından halihazırda ulaşamamaktadır. Çünkü söz konusu sorunun cevabı kamuoyuna açık olmayıp yalnızca soruyu soran kişinin görebileceği şekilde yayımlanmıştır. Biz bu nedenle fetvaya daha önce yayımlanan kaynakları referans gösterdik. Bk. Özden, 36, 37; Abdurrahman Yazıcı, “Kripto Paralarla İlgili Fetvalar ve Fıkhi Hükmü”, Murat Şimşek, Mahmut Samar (Ed.), *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blok Zincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar*, (ss. 247-265), Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2020, 251; Nuri Kahveci, Yahya Bilginer, “Çağdaş İslam Hukukçularının Kripto Paraların Meşruiyetine Dair Görüşlerinin Analizi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 2021, 276; Muhammet Fatih Canbaz, Gufran Berkun, “Kripto Para Teknolojisi ve İslami Finans Açısından Meşruiyeti”, *Uluslararası Bankacılık, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2021, 118; Özdemir, Orhan, Bugazoğlu, 319.

ve muhataplık niteliğinde büyük belirsizlik (garar) içerip içermemesi, bir aldatma (tağrir) aracı olarak kullanılıp kullanılmaması ve belli bir kesimin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine vesile olup-olmamasıdır. Son yıllarda ortaya çıkan ve birçok çeşidi bulunan, dijital--kripto paralardan her birini kullanmanın hükmünü yukarıdaki genel ilkeler doğrultusunda değerlendirmek gerekir. Buna göre kendi özünde ciddi belirsizlikler taşıyan, aldanma ve aldatma riski ileri düzeyde olan, dolayısıyla herhangi bir güvencesi bulunmayan ve kamuoyunda saadet zinciri olarak bilinen uygulamalar gibi belirli kesimlerin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine yol açan dijital kripto-paraların kullanımı caiz değildir.”⁵²⁶

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yukarıda zikredilen sorulara verdiği cevaplar incelendiğinde, ilk olarak paranın tanımına ve işlevlerine yer verildiği ve değerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Paranın, değerini ya devlet otoritesinden ya da zatî değerinden alması gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Açıklamada kripto sanal paraların merkezi bir otoritenin denetiminden yoksun olması ve herhangi bir devlet tarafından teminat altına alınmamış olması da vurgu yapılan bir diğer husus olarak gözlemlenmektedir. Kripto sanal paraların çeşitli belirsizlikler barındırdığı ve buna bağlı olarak meydana gelebilecek aldanmalara karşı da uyarıların yapıldığı görülmektedir. Kurulun söz konusu fetvalarındaki bir diğer husus ise kripto sanal paraların yasal olmayan iş ve işlemlerde kullanılmasına dikkat çekilmiş olmasıdır. Kısaca özetlediğimiz hususlara dayanarak Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kripto sanal paraların kullanımına cevaz vermediği görülmektedir. Fakat söz konusu fetvaların ilkinde yer verilmiş olan ve daha sonra da Diyanet İşleri Başkanı'nın bir televizyon programında benzer soruya verdiği yanıtta yer alan, 'şimdilik/şu aşamada caiz değildir' ibaresi oldukça önemlidir. Çünkü bu kayıt, kripto paralarla ilgili olarak dile getirilen endişelerin giderilmesi durumunda kripto paralar konusunda verilen 'caiz değildir' fetvasının değişebileceğine işaret olarak anlaşılabilir.

Söz konusu fetvaları değerlendiren kimi araştırmacılar, ikinci fetvada devlet otoritesi şartının yer almamasını, hükmün genişletilmesi şeklinde yorumlamışlardır.⁵²⁷

⁵²⁶ <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/38212/dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir>, (Erişim, 20.07.2022).

⁵²⁷ Abdurrahman Yazıcı, "Kripto Paralarla İlgili Fetvalar ve Fıkhi Hükmü", 252.

4.1.2. Filistin Fetva Merkezi

Filistin Fetva Merkezi tarafından 2017 yılında yayımlanmış olan üç sayfalık fetvada, Bitcoin’le muamelenin ve Bitcoin madenciliğinin hükmü ele alınmış, konu kısaca değerlendirilmiştir. Bitcoinin tarifıyla başlayan değerlendirme madencilik kavramıyla devam etmiş, Bitcoin konusunda önemli görülen olumsuz hususlar sıralanmıştır. Buna göre fetvada, belirsizlik, aldatma, çeşitli riskler, sınırlı arz, herhangi bir otoritenin güvencesinde olmayışı ve şer’i paranın şartlarını barındırmadığından söz edilerek bu başlıklar kısaca açıklanmıştır. Son olarak zikredilen şer’i olarak kabul edilen paranın şartları ise şu şekilde sıralanmıştır:⁵²⁸

- “Şer’i para, genel olarak mal ve hizmetlerin ölçü birimidir, yani para olmayı gerçekleştirmesindedir (semenlik illeti). Ancak Bitcoin yalnızca belirli mal ve hizmetlerin alışverişinde kullanılabilen bir araçtır, piyasaya sürülen mal ve hizmetlerin ölçüsü değildir, çoğu kurum onu para birimi olarak tanımamaktadır.”

- “Şer’i paranın şartlarından biri, bilinen bir devlet otoritesi tarafından çıkartılmasıdır. Geleneksel paralar bu şekilde piyasaya sürülür. Bitcoin bilinen bir otorite tarafından çıkarılmadığı gibi üretiminde ortak çalışan insanlar için büyük riskler ve kumar benzeri durumlar barındırmaktadır.”

- “Şer’i paranın şartlarından biri de paranın insanlar arasında genele yayılmış olmasıdır. Ancak Bitcoin internet kullanıcıları arasında onun itibarını kabul eden kimseler arasında tedavül etmektedir. Hatta Rusya ve Çin gibi birçok büyük devlet Bitcoin’e karşı uyarılarda bulunmuş, son olarak da Fas da uyarı yapmıştır. Aynı şekilde Filistin para otoritesi de Bitcoinle muameleyi devlet ekonomisinde meydana gelebilecek tehlikelere karşı ulusal sermayeyi korumak adına, Bitcoinin değerinde meydana gelen değişiklikler -değeri sıfırlanabilir veya aşırı seviyelere yükselebilir- sebebiyle uyarılmış, dikkat çekmiştir.”

Filistin Fetva Merkezi, yukarıda sıraladığı sebeplerden sonra Bitcoin’in, semeniyetin unsurlarını taşımadığı gibi mal da olmadığını belirterek, Bitcoin’in

⁵²⁸ <https://www.darifta.ps/majles2014/showfile/show.php?id=269>, (Erişim, 21.07.2022).

barındırdığı garar,⁵²⁹ bilinmezlik, kumara benzerlik ve herhangi bir güvencesinin olmayışı gibi sebeplerin devam etmesi halinde alım ve satımının helal olmayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde Bitcoin madenciliğinin de helal olmayacağını vurgulamıştır. Söz konusu fetvanın son kısmında ise gararın yasaklandığına ve ma'dumun satışının caiz olmadığına dair hadislere dikkat çekilerek Bitcoin ile yapılan muameleler bu minvalde değerlendirilmiştir.⁵³⁰

4.1.3. Mısır Fetva Merkezi

Dâru'l-İfta el-Mısriyye adındaki fetva merkezinin ve fetva heyetinin başkanı ve aynı zamanda Mısır müftüsü olan Şevki İbrahim Allam, 2017 yılında kurulun internet sitesinde Bitcoin ile ilgili bir fetva yayımlamıştır. Söz konusu fetvanın Mısır Fetva Merkezi adına kaleme alındığını görüyoruz. Fetvanın giriş kısmında yer alan özet şu şekildedir: *“Mısır Fetva Merkezi'nin Fetva Sekreterliği, kapsamlı araştırma ve incelemelerden sonra elektronik para birimleri ve özellikle Bitcoin konusuyla ilgili ekonomistlere ve taraflara müracaattan sonra, bu para birimlerinin tedavülünün ve bunlarla alım, satım, kiralama ve işlem yapılmasının şer'i bakımdan yasak olduğu görüşündedir. Ekonomiyi olumsuz etkilemesi, piyasa dengesini ve çalışma mefhumunu bozması, gerekli hukuki koruma ve mali denetimden mahrum olması; standardı, değeri ve bankasındaki garar, cehalet ve aldatma gibi sebeplerden dolayı bu görüş bildirilmiştir. Zikredilen bu sebepler, Peygamber'in şu ifadesinde yer almaktadır: “Bizi aldatan bizden değildir.” Uygulamanın bireyler ve devletler için oluşturduğu yüksek risklere ek olarak ve Şeriat kuralı ise “zarar yok, zarara mukabil zarar da yok” genel kuralıdır.”*⁵³¹

Şevki İbrahim Allam'ın Mısır Fetva Merkezi adına yapmış olduğu açıklamada Bitcoin'in ekonomi ve ticaret hayatı üzerine olan olumsuz etkilerine dikkat çekildiği görülmektedir. Açıklamadan Bitcoin'in herhangi bir yasal düzenlemeye tabi olmayışı,

⁵²⁹ Garar/garar; Akdin haksız kazançta yol açacak ölçüde kapalılık taşımasını ifade etmek için kullanılan fıkî terimdir. Detaylı bilgi için bk. Hammâd, 103; Erdoğan, 154; İbrahim Kâfi Dönmez, “Garar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996, XIII, 366-371.

⁵³⁰ <https://www.darifta.ps/majles2014/showfile/show.php?id=269>, (Erişim, 21.07.2022).

⁵³¹ İlgili fetvanın ayrıntıları için bk. <https://dar-alifta.org/Home/ViewFatwa?ID=14139&title=>, (Erişim, 22.07.2022). Fetvayla ilgili diğer değerlendirmeler için bk. Hasan Doğan, “İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 2018, 242; Mervan Selçuk, Süleyman Kaya, “A Critical Analysis of Cryptocurrencies from an Islamic Jurisprudence Perspective”, *Turkish Journal of Islamic Economics*, 8 (1), 2021, 143.

içerisinde barındırdığı bilinmezlik ve aldatma gibi riskler sebebiyle şer'i bakımdan yasak olduğu görüşüne varıldığı anlaşılmaktadır.

4.1.4. Birleşik Arap Emirlikleri Vakıflar ve İslâmî İşler Genel Komisyonu

Söz konusu komisyonun internet sitesinde “*Bitcoinin alım satım işlerinde kullanılmasının hükmü nedir?*” başlığıyla yayımlanan fetvanın içeriği şu şekildedir: “*Bitcoinin mevcut durumunun tedavülde bulunan paralar gibi işlem görmesi noktasında şer'i olarak gerekli olan şartları taşımamaktadır. Bitcoin ve benzeri kripto paraları tanımlayanlar onun herhangi bir fiziki varlığı olmayan tamamen sanal elektronik paralar olduğunu ve her birinin üretim ve fonksiyon açısından kendine özgü özelliklerinin bulunduğunu belirtmektedirler. Her birinin ortak noktası ise merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymamalarıdır. Kripto paraların kendilerine ait çeşitli bilgilerin gizli kaldığı görülmektedir. Bu nedenle başta merkez bankaları olmak üzere çeşitli resmi nitelikteki mali kurumlar onla muamelede bulunmamaktadır. Çünkü herhangi bir finansal kuruluşla ilgileri bulunmamakta ve herhangi bir finansal kontrol veya yasa ile korunmamaktırlar. Ayrıca kripto paralar düzenleyici otoriteye tabi değildirler. Bu durum da onların fiyat istikrarsızlığının sebeplerinden birisi durumundadır. Ayrıca kripto para birimlerinin arkalarında bulunan kişi/kurumlar bilinmemektedir. Bu da onlarla ilgili garar/cehalet unsuru meydana getirmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere şer'i olarak parada bulunması gerekli şartlardan birisi de onun devlet veya onun izin verdiği kişi/kurumlar tarafından basılması/üretilmesidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği kaydedilmektedir: “Dirhem para basılması, sadece darphanede ve sultanın/devlet başkanının izniyle geçerlidir.” Nitekim İmam Malik eğer devlet tarafından izin verildiği ve ona para gibi itibari değer verdiği takdirde derilerin bile dinar ve dirhem gibi para fonksiyonu göreceklere belirtmektedir. Bitcoin ise diğer paralar gibi insanlar tarafından revaç bulmadığından para olma vasıf gerçekleştirilmemektedir. Dolayısıyla malların fiyatlarının belirlendiği bir ölçüt olmadığı gibi insanların geneli tarafından da itibar ve güven kazanmış değildir... Bu kripto paralarla muamelede bulunmak garar içermekte olup bu da icma ile haram olan kumardaki garardan daha fazladır. Bu bir anlamda insanların malını batıl yollarla yemektir... Paranın elde edilmesinden kullanımına kadar cehalet/bilinmezlik söz konusu olduğu gibi onun kullanımıyla ilgili haller de şeffaf değildir. Bu durum da İslâm'ın icma*

*olarak nehyettiği aldatma ve garar durumlarına götürür. Bu konuda çok sayıda delil vardır.”*⁵³²

Yukarıda yer alan açıklama, Bitcoin’in şer’i bakımdan meşru kabul edilen diğer para türlerinin taşıdığı vasıflardan yoksun olduğuna dikkat çekilerek başlamıştır. Söz konusu açıklamada kripto paraların yasal durumuna ve devlet otoritesi tarafından kontrol edilmeyişine yer verilmiştir. Fetvada ayrıca Bitcoin’in genel kabul görmeyişi ve garar içerdiğine de yer verilmiştir. Fetvada dikkat çeken önemli nokta ise, son kısımda yer alan ve gelecekte söz konusu paralarla ilgili olarak meydana gelebilecek yasal düzenlemelere bağlı olarak bu tür paralarla muamele yapmanın diğer resmî paralarla muamele yapma hükmüne tabi olacağı şeklindeki kayıttır. Nitekim fetvada bu mülahaza, içerisinde bulunduğumuz döneme mahsustur kaydı da yer almaktadır. Fetvanın özet kısmında ise, Bitcoin’in ve diğer kripto sanal paraların şer’i ve kanunî bakımdan kabul edilen para kapsamına girmediğine vurgu yapılarak bu tür paralarla muamelenin doğuracağı olumsuz etkilere yer verilmiş ve bu tür paralarla muamelenin caiz olmadığı görüşü yinelenmiştir.

4.1.5. Güney Afrika Alimler Meclisi Fetva Kurulu

Kurulun internet sayfasında 2018 yılında yayımlanan “*Bitcoin is not currency*”, *Bitcoin para değildir* başlıklı fetva şu şekildedir: “*Bitcoin veya diğer herhangi bir kripto “para birimi” biçiminin gerçek para birimi olduğu fikri temelsizdir. Bu fikir, konunun anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Yalnız, hükümet Bitcoin’i yasal para birimi olarak ilan ederse, şer’i bakımdan para birimi statüsüne ulaşacaktır. Şu durumda, Bitcoin büyük bir kumar ve riba komplosudur. Maddi metaların değişimini içermez. Saf kumardır. Şu anda Bitcoin haramdır. Para birimi değildir. Müslümanların bu kumara dahil olması izin yoktur.*”⁵³³ Söz konusu fetvada Bitcoin’in yasal olmadığına vurgu yapılmakta, gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde Bitcoin’in de yasal para birimi olacağına dikkat çekilmektedir. Fetvanın son kısmında Bitcoin’in halihazırda bir para birimi olmadığı ve kumar olduğu belirtilerek haram kabul edildiği görülmektedir.

⁵³² Fetvanın tam metni için bk. <https://www.awqaf.gov.ae/ar/Pages/FatwaDetail.aspx?did=89043>, (Erişim, 21.07.2022); Abdurrahman Yazıcı, “Kripto Paralarla İlgili Fetvalar ve Fıkhi Hükmü”, 253, 254.

⁵³³ İlgili fetvanın tam metni için bk. <http://www.themajlis.info/21923/bitcoin-not-currency>, (Erişim, 23.07.2022).

4.1.6. Dâiretü'l-İfta (Ürdün)

Ürdün'de 1921 yılında kurulan Fetva Dairesi, kendilerine yöneltilen çeşitli konulardaki sorulara cevap vermekte ve fetva yayımlamaktadır. Söz konusu kurumun internet sitesinde 2021 yılında Fetva Dairesi araştırmacısı Hamza Adnan tarafından “İslâm İktisadı Açısından Dijital Paralar Bitcoin Örneği” başlıklı bir makale yayımlanmıştır.⁵³⁴ Bu makalenin başında ise “*bu araştırma yazarın görüşünü ifade etmektedir*” şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Makalede Bitcoin hakkında detaylı bilgi verilerek konu iktisat ve fıkıh açısından ele alınmıştır. Makalenin son kısmında ise şu hususlar sıralanmıştır.

- “İktisada göre bir şeyin para olma kriterleri şunlardır; mübadele aracı olması, değer ölçüsü olması ve vadeli ödeme aracı olmasıdır. Bitcoin bu şartları yerine getirmemektedir. Bununla birlikte insanların Bitcoin’i takas işlemlerinde kullandıkları da inkar edilemez.”

- “İslâm paranın şekli konusunda belirli bir şart koşmamakla birlikte paranın yerine getirmesi gereken işlevleri vurgulamıştır. Buna binaen fıkıhın bu konudaki duruşu, Bitcoin’in paranın işlevlerini tam olarak yerine getirmediği için bu parayla işlem yapmayı uygun görmeme yönündedir. Bununla birlikte fıkıh, yakın gelecekte paranın işlevlerini tam olarak yerine getirecek olan bir dijital paranın varlığını da yasaklamamaktadır.”⁵³⁵

Fetva Dairesi’nin yayımlamış olduğu bu makalede yazar, Bitcoin’in iktisadî ve fikhî yönünü ele alarak konunun detaylı olarak araştırılıp tüm yönleriyle ortaya konulması gerektiğini belirtmiştir. Araştırmanın sonuç ve tavsiyeler kısmında konu hakkında tümünden reddedici bir yaklaşım yerine detaylı bir araştırmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Makalede sonuç olarak, şu anda gerek hukukî gerek iktisadî birtakım şartları yerine getirmediğinden Bitcoin ile işlem yapmanın caiz olmadığı görüşü öne çıkmaktadır.

⁵³⁴ Bu makale 2019 yılında *Mecelletü'l-Fetva ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyyeti* isimli dergide yayımlanmıştır.

⁵³⁵ Makalenin tam metni için bk. <https://www.aliftaa.jo/Research.aspx?ResearchId=231#.Ytm1fXZBzIU>, (Erişim, 23.07.2022).

4.1.7. Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî

İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı olarak 1981 yılında kurulan İslâm Fıkıh Akademisi birçok farklı konuda fetva yayımlamaktadır. Söz konusu akademi 2019 yılında “*Elektronik Paralar Hakkındaki Karar*” başlıklı fetvada, elektronik paralar ve kripto sanal paralar tanımlanarak kısaca açıklanmıştır. Değerlendirmenin son kısmında ise, kripto sanal paralar konusunda verilecek olan şer'i hükmü etkileyen hususlara dikkat çekilerek, kripto sanal paraların mal mı, menfaat mi, finansal yatırım aracı mı yoksa dijital varlık mı olduğu noktasında sorular sorulmuştur. Bu bağlamda kripto sanal paraların değerlendirildiği açıklamada, kripto sanal paraların büyük riskler barındırdığına ve istikrarsız olduğuna dikkat çekilerek, söz konusu paralarla ilgili net bir hüküm vermektan imtina edilmiş, konuya dair detaylı araştırmaların yapılması tavsiye edilmiştir.⁵³⁶

4.1.8. Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Fetva Kurulu

Vifaku'l-Ulema adıyla faaliyet gösteren kurul, Bitcoin'in şer'i boyutunu ele alan ve Müftü Amjad Mohammed imzasıyla kısa bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada özetle, Bitcoin'in belirsizlikler barındırdığı, kumara benzediği, meşru paraların taşıdığı vasıfları taşımadığı belirtilmiştir. Söz konusu fetvada Bitcoin'in istikrarsızlığına yıllara göre değişen değeri örnek verilerek dikkat çekilmiştir. Bu tür paraların aşırı belirsizlik, kumar ve aldatma barındırdığından uzak durulması gerektiği görüşü ortaya konmuştur.⁵³⁷

4.1.9. Hayreddin Karaman

Ülkemizin önde gelen İslâm hukukçularından olan Hayreddin Karaman, çeşitli konularda yöneltilen sorulara cevap verdiği ve kendi adını taşıyan internet sitesinde, “*2009 yılında ortaya çıkan ve merkezi bir yönetimi bulunmayan, hakkında çok farklı şeyler söylenen dijital para birimi bitcoin alıp-satmak, yatırım amaçlı bulundurmamak (altın bulundurmaya benzer şekilde) caiz midir?*” şeklindeki soruya binaen açıklama

⁵³⁶ <https://iifa-aifi.org/ar/5192.html>, (Erişim, 22.07.2022).

⁵³⁷ Fetvanın tam metni için bk. <https://www.wifaqululama.co.uk/images/Fatwa/wifaq-onecoin.pdf>, (Erişim, 23.07.2022).

yapmıştır. Söz konusu açıklamanın başında konuyla ilgili olarak sanal para, Bitcoin ve Blockchain teknolojisiyle ilgili uzman kişilere atıfta bulunmak suretiyle kısa bir girişin ardından sonuç kısmında şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Devletlerin tekelinde ve kontrolünde olan çoğu karşılıksız paralar bile büyük haksız kazançlara ve kayıplara alet oluyor iken bu sanal paranın daha fazlasına alet olabileceği apaçık ortadadır. Döviz, altın ve benzerlerine para yatırıp fiyatları yükseldikçe satmak suretiyle para kazanmak fıkıh kurallarına göre caiz olsa da bir çeşit stokçuluk (kenz) olduğu, üretime katılmayan paranın topluma da faydası bulunmadığı için takva sahibi müslümanların tercih etmemeleri gereken bir kazanç yoludur. Sanal para alıp satarak para kazanmak ise yukarıda açıklanan özellikleri sebebiyle caiz değildir.”*⁵³⁸

Hayreddin Karaman’ın konuya dair değerlendirmesinde atıfta bulunduğu özellikler, söz konusu açıklamanın ilk kısmında yer alan ve Bitcoin’in devlet otoritesi kontrolünün dışında olması, eşler arası para transferinin mümkün olması, yasa dışı işlemlere açık olması gibi hususlardan oluşmaktadır. Fakat açıklamaya bakıldığında Hayreddin Karaman’ın konuya tam olarak vakıf olmadığı ve böylesine girift bir konuyu yüzeysel ve bütüncül bir bakışla ele aldığı görülmektedir.

4.1.10. Servet Bayındır

İslâm Hukuku ve İslâm ekonomisi ve finansı alanlarında yaptığı çalışmalarla bilinen Servet Bayındır, 2017 yılında sorulan *“Bitcoin veya Ethereum gibi sanal kripto paralara yatırım yapmanın, bunları alıp satmanın hükmü nedir?”* sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır: *“Mahiyetinin ne olduğu, hangi iktisadi ihtiyaca cevap verdiği, herhangi bir olumsuz durumda muhatabın kim olduğu, bugün bahsedilen güvenceler yarın ihlal edildiğinde kime ne gibi müeyyidelerin ve kim tarafından uygulanacağı, para ise bunu ihraç yetkisinin hangi hakka dayanılarak ve kimden alındığı vs. gibi meçhul olan bu tür finansal araçlara yatırım yapmak şu an itibarıyla doğru değildir. Dolayısıyla bu bahsedilen sorulara haklı ve mantıklı cevaplar verilmedikçe yatırım caiz olmaz.”*⁵³⁹

Servet Bayındır tarafından yapılan değerlendirmede kripto sanal paraların mahiyet ve hukukî anlamda bilinmezlik barındırdığına dikkat çekildiği görülmektedir. Ayrıca

⁵³⁸ https://www.hayrettinkaraman.net/makale/1727_30-11-2017.htm, (Erişim, 22.07.2022).

⁵³⁹ Söz konusu açıklama ve ilgili video için bk. <https://www.fetva.net/alisveris/bitcoin-vs-gibi-dijital-paralari-alip-satmanin-hukmu-nedir.html>, (Erişim, 21.07.2022).

kripto sanal paralarla yapılan işlemlerden doğabilecek mağduriyetler noktasında muhatap bulunmayışından bahsederek bu tür finansal araçlara yatırım yapmanın şu aşamada caiz olmadığını belirtmiştir.

4.1.11. Ali Muhyiddin el-Karadâğî

Ali Muhyiddin el-Karadâğî, Dünya Müslüman Alimler Birliği Genel Sekreteri unvanıyla imzaladığı “*Elektronik Dijital Paraların Şer’i Hükümü*” başlığını taşıyan ve kripto sanal paraları değerlendiren bir fetva yayımlamıştır. Söz konusu fetvada kripto sanal paralar ve Blockchain teknolojisi farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Açıklamada Blockchain teknolojisinden meşru işlemlerde faydalanılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kripto sanal paraların değerlendirildiği kısımda Karadâğî, kripto sanal paraların bir finansal varlık yahut para olmadığı görüşünü benimsemekte ve bu görüşünü dayandığı birtakım hususları zikretmektedir. Bu anlamda Karadâğî, İslâm’a göre para basımının devlet tarafından yapılması gerektiği, kripto sanal paraların sanal varlık olduğu ve bir gerçekliğe sahip olmadığı ve bu sebeple de mal olarak kabul edilemeyeceği, bu tür paraların ekonomiye katkısının olmayacağı, kripto sanal paraların mahiyeti ve arkasında kimler olduğu konusunda bilinmezlik olduğu, bu tür paraların büyük risk ve aldatma barındırdığı gibi sebeplerle şu durumda para vasfını taşımadığı ve bu tür paralarla alım satımın ve mudarebenin caiz olmadığı görüşündedir.⁵⁴⁰

4.1.12. Monzer Kahf

İslâm İktisadı üzerine çeşitli çalışmalar yapan ve bu konuda dünyaca ünlü Üniversitelerde ders veren ve aynı zamanda İslam İktisadının Temelleri isimli kitabın yazarı Monzer Kahf, internet sitesinde kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları yayımladığı dokümanda, farklı kişiler tarafından sorulan ve Bitcoin ve kripto sanal paralarla ilgili sorular ve verdiği cevaplara yer vermiştir. Bu belgeden anlaşılacağı üzere Monzer Kahf, kripto sanal paraların yasal durumuna dikkat çekerek, halihazırda meşru bir ödeme aracı olmadığını belirtmiş ve genel kabul görmediğinden ötürü para vasfına sahip olmadığını söylemiştir. Kripto sanal paraların herhangi bir ülkede yasal olarak

⁵⁴⁰ İlgili fetvanın tam metni için bk. <https://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2018/05/Bitcoin-ali.guradaghi.pdf>, (Erişim, 22.07.2022). Fetvayla ilgili değerlendirme için bk. Abdurrahman Yazıcı, “Kripto Paralarla İlgili Fetvalar ve Fıkhi Hükümü”, 258.

kabul edildiği takdirde kendisinin de bu paraları meşru kabul edeceğini belirten Kahf, o zamana kadar kripto sanal paraların alınıp satılması ve bunlarla ticaret yapılmasının caiz olmadığını belirtmiştir.⁵⁴¹

4.2. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLMADIĞI YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLERİN GEREKÇELERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kripto sanal paraların şer'i bakımdan caiz olmadığı yönünde görüş bildiren fetva kurumları ve çağdaş İslâm hukukçularının genel olarak şu olumsuzlukları dile getirdiklerini söyleyebiliriz: Kripto sanal paraların herhangi bir devlet veya resmî otorite tarafından piyasaya sürülmemesi, herhangi bir yasal dayanaklarının olmaması, devlet kontrolü dışında olması sebebiyle yasa dışı faaliyetlerde kullanmaya elverişli olması, değerinde meydana gelen aşırı yükselme ve aşırı düşme sebebiyle istikrarsız oluşu ve buna binaen de sebepsiz zenginleşme ve büyük mal kaybına uğrama durumunun meydana gelmesi, devletlerin bu tür paralardan ve kazançlarından vergi alamaması, bu tür paralarda bilinmezlik ve aldatmanın meydana gelmesi, kumara benzemesi, spekülasyonlara açık olması, elektrik israfına sebep olması, sanal bir varlık olup herhangi bir gerçekliğinin olmaması, genel kabul görememesi, meşru bir ödeme aracı olmaması, siber saldırı riski taşıması gibi bir takım hususlar zikredilmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların ve bireysel değerlendirmelerin hemen hemen hepsinde bu hususlar dillendirilmektedir. Bu olumsuz yönlerin tekrarlanan iddia cümleleri mi yoksa gerçekliği olan hususlar mı olduğuna yer vermek istedik. Bu anlamda söz konusu gerekçelerin içerikleri ve değerlendirmeleri her gerekçenin kendi başlığı altında ele alınacaktır.

4.2.1. Kripto Sanal Paraların Herhangi Bir Devlet Otoritesinden Bağımsız Olarak Üretilmesi

Kripto sanal paraların para olma durumlarıyla ilgili olumsuz yönde değerlendirmelerde bulunan kurum ve İslâm hukukçularının bu anlamda ileri sürdükleri ilk gerekçelerden birinin bu tür para birimlerinin devlet tarafından çıkarılmadığı şeklindeki itiraz olduğu görülmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yukarıda yer

⁵⁴¹ Fetva metni için bk. http://monzer.kahf.com/fatawa/FATAWA_CURRENCIES_GOLD_COMMODITIES.pdf, (Erişim, 23.07.2022).

verdiğimiz fetvasında yer alan, “*Para, devletçe bastırılan ve ülke içinde mübadele aracı olarak kullanılan, üzerinde rakamsal değeri yazılı, kâğıt ya da metal nesnedir. Sanal para ise; arkasında herhangi merkezi finansal kurum bulunmaksızın kullanıcılar arasında doğrudan ticari alışverişe imkân tanıyan her kullanıcı için özel kriptolanmış/şifrelenmiş para birimidir...arkasında merkezi bir finansal kurumun bulunmaması ve devlet teminatı altında olmaması sebebi ile para olarak değerlendirilemez.*” şeklindeki kayıt bu duruma işaret etmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu konuya ilişkin bu ilk fetvasında her ne kadar devlet tarafından basılmış olma şartını dile getirmiş olsa da ikinci fetvasında bu şartın zikredilmediğini, bunun yerine toplumdaki genel kabulün ve paranın yerine getirdiği işlevlerin vurgulandığını görmekteyiz. “*Kullanıcılar arasında değişim ya da kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören, kaynağı itibariyle kullanıcılara güven veren her türlü paranın kullanımı caizdir.*”⁵⁴²

Birleşik Arap Emirlikleri Vakıflar ve İslâmî İşler Genel Komisyonu ise, fetvasında bir şeyin para olarak kabul edilebilmesi için devlet otoritesi tarafından üretilmesi gerekliliğine şu şekilde dikkat çekmiştir: “*Yukarıda belirtildiği üzere şer’i olarak parada bulunması gerekli şartlardan birisi de onun devlet veya onun izin verdiği kişi/kurumlar tarafından basılması/üretilmesidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel’in şöyle dediği kaydedilmektedir: “Dirhem para basılması, sadece darphanede ve sultanın/devlet başkanının izniyle geçerlidir.” Nitekim İmam Malik eğer devlet tarafından izin verildiği ve ona para gibi itibari değer verdiği takdirde derilerin bile dinar ve dirhem gibi para fonksiyonu göreceklere belirtmektedir.*”⁵⁴³

Filistin Fetva Kurulu’nun fetvasında ise bu duruma şu şekilde işaret edilmektedir: “*Şer’i paranın şartlarından biri, bilinen bir devlet otoritesi tarafından çıkartılmasıdır. Geleneksel paralar bu şekilde piyasaya sürülür. Bitcoin bilinen bir otorite tarafından çıkarılmadığı gibi...*”⁵⁴⁴ Ali Muhyiddin Karadâğî’nin de bu anlamda, İslâm’a göre para basımının devlet tarafından yapılması gerektiği⁵⁴⁵ yönünde görüş bildirdiğini aktarmıştık.

⁵⁴² <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/38212/dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir>, (Erişim, 20.07.2022).

⁵⁴³ <https://www.awqaf.gov.ae/ar/Pages/FatwaDetail.aspx?did=89043>, (Erişim, 21.07.2022).

⁵⁴⁴ <https://www.darifta.ps/majles2014/showfile/show.php?id=269>, (Erişim, 21.07.2022).

⁵⁴⁵ <https://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2018/05/Bitcoin-ali.quradaghi.pdf>, (Erişim, 22.07.2022).

Kripto sanal paraların, özelde ise Bitcoin'in herhangi bir devlet otoritesi yahut devlet otoritesi izni dahilinde bir kuruluş tarafından üretilmemesi, bu para birimlerinin para olamayacağı yönündeki görüşlerde öne çıkmaktadır. Kripto sanal paralar konusunda görüş belirten kurum ve İslâm hukukçularının bu konuya genelde Bitcoin özelinden baktığını söylemeliyiz. Bu anlamda yapılan genel değerlendirmeler yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü günümüzde bazı devletlerin kripto sanal para tedavül ettiği bilinmektedir.⁵⁴⁶ Nitekim günümüzde ve tarihte bir şeyin para olabilmesinin ilk şartları arasında toplum kabulünün öne çıktığı ve paranın, işlevlerine göre değerlendirildiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili detaylı değerlendirmeyi son bölümde fıkha göre paranın özellikleri başlığı altında yapacağız.

4.2.2. Paranın Vasıflarını Taşımaması ve Paranın İşlevlerinden Yoksun Olması

Kripto sanal paralar, özellikler de Bitcoin dikkate alınarak ileri sürülen itirazlarda bu tür paraların paralık vasıflarını taşımadıkları, mal ve hizmetlerin değerini ölçmede kullanılmadıkları ve paranın önemli bir özelliği olan genel kabul görme vasfını haiz olmadığı dile getirilmiştir.⁵⁴⁷

Kripto sanal paraların alışverişlerde kullanıldığı, bu paraları kabul eden işletmelerin varlığı ve bu paralarla mal ve hizmet alımı yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Binance USD kripto sanal paranın mal ve hizmet ödemelerinde kullanıldığına,⁵⁴⁸ İsviçre'de belediye ödemelerinin Bitcoin ile yapıldığına⁵⁴⁹ ve Japonya'nın Bitcoin'i yasal ödeme aracı olarak kabul ettiğine⁵⁵⁰ yer vermiştik. Konuyla ilgili olarak çalışmamız üçüncü bölümünün son kısmında bu konuyu ele aldık. Kimi çalışmalarda da kripto sanal paraların mübadele aracı olarak kullanıldığı belirtilmiştir.⁵⁵¹ Kripto sanal paraların mal ve hizmetlerin değerini ölçme işlevi konusunda ise farklı görüşler vardır.

⁵⁴⁶ Hasan Doğan, "İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi", 244.

⁵⁴⁷ İlgili fetvaların tam metinleri için bk. https://www.aliftaa.jo/Research.aspx?ResearchId=231#_Ytm1fXZBzIU, (Erişim, 23.07.2022); <http://www.themajlis.info/21923/bitcoin-not-currency>, (Erişim, 23.07.2022); http://monzer.kahf.com/fatawa/FATAWA_CURRENCIES_GOLD_COMMODITIES.pdf, (Erişim, 23.07.2022); <https://www.awqaf.gov.ae/ar/Pages/FatwaDetail.aspx?did=89043>, (Erişim, 21.07.2022); <https://www.darifta.ps/majles2014/showfile/show.php?id=269>, (Erişim, 21.07.2022); <https://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2018/05/Bitcoin-ali.quradaghi.pdf>, (Erişim, 22.07.2022).

⁵⁴⁸ <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/binance-usd/>, (Erişim, 04.06.2022).

⁵⁴⁹ Oruk, 71.

⁵⁵⁰ Eymen Koç, 36; Oruk, 84, 85; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 20; Kripto Varlık Yasa Çalıştayı Platformu, 18.

⁵⁵¹ Çarkacıoğlu, 17; Oruk, 23; Yıldırım, 272; Parlaktuna, Güngül, 29; Gültekin, 100; Köse, Atik, Yılmaz, 170.

Bu anlamda kripto sanal paraların çeşitli sebepler dolayısıyla hesap birimi olma işlevini tam olarak yerine getirmediğini belirtenler olmuştur.⁵⁵² Fakat mal ve hizmet alımında kullanılan bir şeyin o mal ve hizmetlerin değerini de bir anlamda ölçtüğünü dikkate aldığımızda kripto sanal paraların ölçü birimi olma işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Kripto sanal paraların değerinde meydana gelen oynaklık sebebiyle değer saklama ve tasarruf aracı olma işlevini tam olarak yerine getirmediğine de dikkat çekilmiştir.⁵⁵³ Akıl ise, kripto sanal paralarla ilgili olarak, “*Bitcoin gibi elektronik paralar, para fonksiyonu gören müstakil mallardır. Bu sebeple mal ve hizmet değişiminde bir araç ve değer ölçüsüdür*”⁵⁵⁴ şeklinde bir değerlendirme yaparak kripto sanal paraların para olma işlevlerini yerine getirdiğini vurgulamıştır.

Henüz oturmamış bir piyasaının olması, insanlar tarafından tam olarak tanınmaması, yasal düzenlemelerin yetersizliği veya olmayışı, haklarında çıkan olumsuz haberler gibi etkenlerin kripto sanal paraların değerini şu aşamada etkilediğini söylemek mümkün görünüyor. Söz konusu endişeler ve eksiklikler giderildiğinde insanlar tarafından tasarruf aracı olarak kullanılmasının yaygınlaşacağını söyleyebiliriz.

Tüm bu durumlar dikkate alındığında bu tür paraların mal ve hizmetlerin değerini belirlemede bir ölçü aracı olarak kullanılmadığını ve mübadele aracı olma işlevini yerine getirmediğini söylemek yanıltıcı olabilir. Nitekim Dâiretü'l-İftâ, her ne kadar olumsuz bir görüş bildirse de fetvasında Bitcoin'in insanlar arasında takas işlemlerinde kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁵⁵

4.2.3. Kripto Sanal Paraların Denetimden Yoksun Olması ve Yasal Düzenlemelerin Olmaması

Kripto sanal paraların caiz olmadığı yönündeki görüş sahiplerinin ileri sürdüğü bir diğer gerekçe olan denetim yoksunluğu ve yasal düzenleme olmayışı durumu gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bu durum, kripto sanal paraların hepsinin bir bütün olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde kripto

⁵⁵² Köse, Atik, Yılmaz, 170.

⁵⁵³ Gültekin, 101.

⁵⁵⁴ Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhab el-Akıl, “el-Ahkâmu'l-Fikhiyyetü'l-Müteallikatü bi'l-'Umlâti'l-İlîktirûniyyeti”, Medine İslâm Üniversitesi İlmî Araştırmalar ve Çalışmalar Birimi, Medine t.y., 53.

⁵⁵⁵ <https://www.aliftaa.jo/Research.aspx?ResearchId=231#.Ytm1fXZBzIU>, (Erişim, 23.07.2022).

sanal paralar konusunda yasal düzenlemeler yapan devletlere örnekler vererek kimi ülkelerin bu tür paraları yasal para birimi olarak kabul ettiğini aktardık.⁵⁵⁶ Dünya üzerinde 110 ülkede Bitcoin ve benzeri kripto sanal paraların alım satımının serbest olduğu aktarılmaktadır. Hatta Ripple ve Stellar gibi kripto sanal para birimlerinin İslâmî Bankacılık sektöründe yer aldığı da belirtilmektedir.⁵⁵⁷ Dolayısıyla bu yöndeki eleştirileri dile getirirken dünyadaki durumu göz önünde bulundurmak gerekir. Henüz yeni ortaya çıkan kripto sanal paralar konusunda devletlerin şu aşamada gerekli yasal düzenlemeler için çeşitli girişimlerde oldukları da bilinmektedir.⁵⁵⁸ Örneğin, ABD'nin uygulamış olduğu ekonomik ambargo sebebiyle İran'ın kripto sanal paralara yöneldiği ve bu konuda yasal düzenlemeler ve denetim mekanizmalarını devreye koyduğu bilinmekte ve kripto sanal para madenciliğinin belirli şartlar ve denetimlerle resmîyet kazandığı belirtilmektedir.⁵⁵⁹ Ülkemizde ise bu konuda resmî makamlar tarafından zaman zaman açıklamalar yapılmakta ve konu yakından takip edilmektedir. Ülkemizde 2021 tarihi itibarıyla kripto sanal paraların ödemelerde kullanılması yasaklanmıştır. Fakat alım satımı konusunda herhangi bir yasaklamanın olmadığını söyleyebiliriz.⁵⁶⁰

Bir diğer gerekçe ise kripto sanal paraların denetimden yoksun oldukları yönündedir. Bu eleştiriye de ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Nitekim Ripple benzeri kripto sanal paraların merkezi bir kurum tarafından denetim ve kontrol altında olduğu, Bitcoin sisteminde ise denetim mekanizmasının madenciler tarafından işletildiği⁵⁶¹ ve yazılım algoritmalarıyla kontrol edildiği⁵⁶² bilinmekte ve bu konuda herhangi bir güvenlik zafiyetinin oluşmadığı belirtilmektedir.⁵⁶³

⁵⁵⁶ Avustralya, Kanada, Finlandiya, Almanya, İngiltere, İsviçre, Japonya, Rusya gibi ülkeler kripto sanal paralar konusunda hukukî düzenlemeler yapan ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Bk. çalışmamızın "Kripto Sanal Paraların Çeşitli Ülkelerdeki Yasal Durumu" başlığı. Kripto paraların yasal durumuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Yıldırım, 273, 274; Kripto Varlık Yasa Çalıştayı Platformu, 7, 8.

⁵⁵⁷ Civelek, 82, 87.

⁵⁵⁸ Burçin Bozdoğanoglu, "Sanal Para Birimi Bitcoin'in Kayıtdışı Ekonomi ile Karapara Faaliyetlerine Etkisi ve Vergilendirilmesi", *Legal Mali Hukuk Dergisi*, 10 (111), 2014, 6, 7. Kripto sanal paraların devlet otoritelerine etkisi ve bu anlamda önerilen yasal düzenlemelerle ilgili detaylı bilgi için bk. Buse Topaloğlu, "Kripto Paraların Devlet Otoriteleriyle Entegrasyonu", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 2021, 144-258.

⁵⁵⁹ Murat Aslan, Halil Kürşad Aslan, Mehdi Neimi, *İran'da Kripto Para*, İran Araştırmaları Merkezi, Ankara 2019, 15.

⁵⁶⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>, (Erişim, 11.06.2022).

⁵⁶¹ Detaylı bilgi için çalışmamızın üçüncü bölümünde yer alan "Kripto Sanal Paraların Teknolojik Alt Yapısı ve Çalışma Sistemi" başlığına bakılabilir.

⁵⁶² Çarkacıoğlu, 13; Dilek, 14, 15.

⁵⁶³ Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi", 16, 17.

Kripto sanal paraların paralık vasfını yasal düzenlemelere bağlamak paranın tarihi süreçte geçirdiği evrelerle tam olarak uyuşmamaktadır. Nitekim bir şey toplumlarda ilk önce mübadele ve değer ölçüsü olarak kullanılmış ve toplumlar bu şeye güvenmişler ve ardından yasal düzenlemeler bu durumu takip etmiştir.⁵⁶⁴ Bu anlamda kripto sanal paraların henüz ortaya çıkmış olduğu ve devletlerin bu konuda araştırma aşamasında olduğu, çoğu ülkenin de yasal statü verip hukukî düzenleme yaptığı bir zaman diliminde bulunduğumuzu unutmadan ve bu konuda aceleci davranmadan değerlendirme yapmanın gerekliliğine inanıyoruz. Yasal düzenleme konusunda şu hususa da özellikle dikkat çekmek istiyoruz: Bir şeyin yasal düzenlemelere tabi olması o şeyi fikhî açıdan caiz görmede yeterli olmayabilir. Şöyle ki, bir şey yasal olduğu halde fikhî açıdan caiz olmayabilir. Bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz.

4.2.4. Kripto Sanal Paraların Değerinde Meydana Gelen Yüksek Volatilité

Kripto sanal paraları para olarak kabul etmeyen ve bu tür paralarla alışverişi caiz görmeyenlerin bir gerekçesi de bu tür paraların değerinde meydana gelen aşırı dalgalanmalardır. Toplumların para olarak kabul edeceği şeylerin belirli bir istikrara sahip olması o şeye olan güvenin önemli etkenlerindedir. Bir şeyin değeri ne kadar istikrarlı ise o şey mal ve hizmetlerin ölçülmesinde o kadar kullanışlıdır.

Paranın değerinde meydana gelen istikrarsızlık aynı zamanda belirsizlik demektir ki bu durum paraya olan güveni sarsan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkha göre paranın özellikleri ve vasıfları başlığında paranın istikrarlı olması konusunu ele alacağız. Özetle, İslâm bilginlerinin paranın değerindeki istikrara dikkat çektiklerini söyleyebiliriz. Kimi bilginler tarafından altın ve gümüşün aslî para olarak kabul edilmesi bu madenlerin değerindeki istikrardan kaynaklanmaktadır.⁵⁶⁵

Kripto sanal paraların değerinde meydana gelen aşırı yükselmeler ve ani düşüşler dikkat çekmektedir. Bu durum ise insanların bu tür paraları kullanmalarının önünde bir engel olarak durmaktadır. Bu bağlamda görüş bildiren çağdaş İslâm hukukçuları ise bu duruma dikkat çekerek kripto sanal paraların değerinde meydana gelen aşırı yükselme

⁵⁶⁴ Belirtmemiz gerekir ki bu aşama her durumda gerçekleşmeyebilir. Kimi durumlarda devletler direkt olarak piyasaya para sürebilir ve yalnızca bu paranın kullanımını talep edebilir. Paranın genel kabul görmesi konusunda aktardığımız üzere genel kabul görme ister kendiliğinden olsun ister devlet zoruyla olsun durum değişmemektedir.

⁵⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 401, 402.

ve aşırı düşüşler sebebiyle para olarak kullanılmasının caiz olmayacağını belirtmişlerdir. Bu konuda farklı görüşlerin olduğunu da belirtmeliyiz. Nitekim kripto sanal paraların değerinde meydana gelen değişmelerin bu paraların semeniyet vasfına herhangi bir etkisinin olmadığı belirtilmektedir.⁵⁶⁶

Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta bir şeyin değerinde meydana gelen değişikliklerin o şeye olan talebe bağlı olduğudur. Bir şeye talebin arttığı durumlarda o şeyin değeri yükselirken azalan talep karşısında değeri düşmektedir. Talepleri çeşitli durumlar etkileyebilmektedir. Kripto sanal paraların değerinde meydana gelen aşırı değişiklikleri bu paraların henüz tam bilinmeyişiine, piyasalarının tam anlamıyla oturmamış olmasına, bilinçsiz kişi veya kişilerce alınıp satılmasına vb. durumlara bağlamak mümkün görünüyor. Örneğin Bitcoin kendi internet sitesinde, değerinde meydana gelen ani değişimler konusunda şu uyarıyı yaparak bu konuda bilinçsizce hareket edilmemesine dikkat çekmiştir: *“Bir bitcoinin fiyatı, genç ekonomisi, yeni doğası ve bazen likit olmayan pazarları nedeniyle kısa bir süre içinde öngörülemeyen bir şekilde artabilir veya azalabilir. Sonuç olarak, bu noktada tasarruflarınızı Bitcoin ile tutmanız önerilmez. Bitcoin yüksek riskli bir varlık olarak görülmeli ve asla Bitcoin ile kaybetmeyi göze alamayacağınız parayı saklamamalısınız. Bitcoin ile ödeme alırsanız, birçok hizmet sağlayıcı bunları yerel para biriminize çevirebilir.”*⁵⁶⁷ Konuyla ilgili yapılan kimi çalışmalarda kripto sanal paralara kısa vadede yapılan yatırımların son derece hesapsız risk, uzun vadede yapılan yatırımların ise hesaplı risk olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁶⁸

Paradan beklenen onun elbette belli bir istikrara sahip olmasıdır. Bu durum iktisadî açıdan ve haksız mal transferinin önlenmesi açısından oldukça önemlidir. Fakat bir şeyin değerinde meydana gelen dalgalanmaların o şeyin teknik anlamda para olmasını engellemeyeceğini söylemek mümkündür. Kripto sanal paralarda meydana gelen değer değişimi ise göz ardı edilecek ölçekte değildir.⁵⁶⁹ Fakat bu durumun tüm kripto sanal paralarda geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Örneğin en popüler stablecoin

⁵⁶⁶ Câdullah, 62.

⁵⁶⁷ <https://bitcoin.org/en/you-need-to-know>, (Erişim, 04.08.2022).

⁵⁶⁸ İbrahim Dağlı, “Kripto Paraların Dünya Ekonomisindeki Makroekonomik Boyutu: Yatırım-Tasarruf Aracı Olarak Genel Bir Bakış”, *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 2019, 48.

⁵⁶⁹ Kripto sanala paraların volatilité yayılımıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Önder Büberkökü, “Kripto Para Birimleri Arasındaki Getiri ve Volatilité Yayılımının İncelenmesi”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 2021, 1-16.

olan Tether'in fiyatı USD'ye bağlıdır. Dolayısıyla değerindeki değişim doların değerinde meydana gelen değişim ölçüsünde meydana gelmektedir. Bu tür kripto sanal paralar stablecoin yani istikrarlı coin olarak tanımlanmaktadır. Tether şirketi, mevcut USDT kadar ABD dolarını kasasında bulundurmayı taahhüt etmektedir.

Paranın işlevlerinden biri olan değer saklama aracı olarak kullanılması gibi önemli bir işlevi yerine getirme konusunda kimi kripto sanal paraların şu aşamada riskli olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Günümüz dünyasında ekonomik şartlara, siyasi ve askeri gelişmelere bağlı olarak altın gibi herkesin güvenli liman olarak tanımladığı bir yatırım aracının veya USD'nin değerinin tahminler dışında artıp düşebileceğini göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmak daha gerçekçi olacaktır. Değerinde meydana gelen volatilitenin o paraları para olmaktan çıkarmayacağını, yalnızca malın korunması bağlamında daha az tercih edilen para konumuna düşüreceğini söyleyebiliriz. Kripto sanal paraların değerinde meydana gelen volatilitenin bu paraların paralık vasfı kazanması önünde bir engel olduğu konusu tartışmaya açık görünüyor.

4.2.5. Kripto Sanal Paraların Yasadışı Faaliyetlerde Kullanılması

Kripto sanal paraların para olamayacağı konusunda görüş bildirenlerin ileri sürdüğü yasadışı faaliyetlerin kara para aklama ve terörün finansmanı şeklinde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

İlk önce söz konusu yasadışı faaliyetlerden kara para ve kara para aklama kavramlarını kısaca açıklamak istiyoruz. Kara para, yasadışı faaliyetler sonucu elde edilen mal, para yahut değer şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁷⁰ Kara paranın ekonomik, sosyal, ahlaki ve hukukî açıdan farklı tanımlarının olduğunu belirtmeliyiz. Buna göre ekonomik açıdan, ekonominin genel kurallarını yok saymak ve ihlal etmek suretiyle elde edilen gelirler olarak tanımlanmaktadır. Sosyal açıdan, elde edilme şekli toplum tarafından uygun görülmeyen ve sosyal hayata zarar veren her türlü faaliyetlerden elde edilen gelirler olarak tanımlanır. Ahlaki açıdan, hukukî anlamda yasaklanmamış olmasına rağmen ahlaki değerlere aykırı olan, toplumun benimseyip ve kabul etmediği

⁵⁷⁰ Ramazan Başak, *50 Soruda Karapara ve Karaparanın Aklanmasının Önlenmesi* (Yayın No: 206), Türkiye Bankalar Birliği, yy. 1998, 2.

faaliyetlerden elde edilen gelirler şeklinde tanımlanmıştır. Kara para hukukî açıdan ise, kanunlarla belirlenen çeşitli öncül suçların işlenmesi sonucunda elde edilen gelirler olarak tanımlanmaktadır. Kara para kavramıyla genelde kara paranın hukukî tanımı kastedilir.⁵⁷¹

Kara para aklama ise, suçtan elde edilen gelirleri meşrulaştırmak için söz konusu gelirlerin yasal olmayan kaynağının gizlenmesi faaliyeti şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁷² Kripto sanal paraların sahip oldukları anonimlik gibi özellikler⁵⁷³ sebebiyle yasadışı faaliyetlerde bulunan suç örgütlerinin bu tür paraları kara para aklamada kullandıkları bilinmektedir. Kripto sanal para teknolojisinin de suçluları tespit ve takip etme konusundaki imkânı ortadan kaldırdığı belirtilmektedir.⁵⁷⁴ Peki tüm bu durumlar kripto sanal paraların para olarak değerlendirilmeyeceği anlamına gelir mi? Kripto sanal paraların ve sunduğu teknolojik imkânların yasadışı faaliyetlerde kullanılmasının kripto sanal paraların paralık vasfıyla ilgi olmadığını söylemek mümkündür. Bir nesnenin para olabilmesi için iktisatçıların ve fakihlerin vurguladıkları şartlara çalışmamızda değineceğiz. Bu şartlar arasında bir şeyin para olabilmesi için yasadışı faaliyetlerde kullanılmaması gibi bir şartın olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Aksi düşünüldüğünde günümüzde kullanılan çoğu para biriminin meşruiyeti tartışmaya açılabilir. Nitekim kara para aklama tarihinin kripto sanal paralarla başlamadığını, 1920’li yıllarda ABD’de somut örneklerinin görüldüğünü belirtmeliyiz.⁵⁷⁵ Burada dikkat çekmek istediğimiz şey şudur: Bir şey para olarak yasal faaliyetlerde kullanılabileceği gibi yasal olmayan faaliyetlerde de kullanılabilir. Günümüzde kullanılan ve meşru kabul edilen birçok para biriminin kara para aklama yöntemlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum o paranın özünü yani paralık vasfıyla ilgili olmayıp, yapılan faaliyetin suç unsuru olmasıyla ilgilidir. Örneğin meşru bir paranın faiz gibi dinen yasak bir faaliyete konu olması da o paranın paralık vasfını etkilememekte. Kripto sanal paraların durumunu da bu bakış açısıyla ele almanın daha isabetli olacağını söylemek

⁵⁷¹ Ufuk Ünlü, “Kara Para Aklamada Yeni Yöntemler ve Kara Paranın Ekonomi Üzerindeki Etkileri”, *Sayıştay Dergisi*, (113), 2019, 155-179.

⁵⁷² Kara para aklamanın tarihi, kara para aklama aşamaları ve yöntemleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Oruk, 100-109. Kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile ilgili ileri okuma yapmak için bk. Süleyman Aydın, (Ed.), *Karapara Aklama ve Terörizmin Finansmanı*, Adalet Yayınevi, Ankara 2008.

⁵⁷³ Örneğin Bitcoin’in kara para aklamayı etkileyen farklılıkları için bk. Burcu Gediz Oral, Yusuf Yeşilkaya, “Kripto Para İkilemi: Karapara Aklama ve Bitcoin”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 2021, 220, 222.

⁵⁷⁴ Oruk, 113, 114.

⁵⁷⁵ Oruk, 101.

mümkündür. Nitekim kripto sanal paraların yasa dışı faaliyetlerde kullanılmasının bu paralar konusundaki şer'i hükme etki etmeyeceği bu durumun paranın özünüyle ilgili olmayan bir durum olduğu yönünde bir görüşün olduğunu da belirtmeliyiz.⁵⁷⁶

Kripto sanal paraların terörün finanse edilmesinde kullanılmasına gelince, terör örgütlerinin yasal olmayan faaliyetlerini bir şekilde finanse etme arayışında oldukları bilinmektedir. Bu anlamda terör örgütlerinin kimi kripto sanal paraların sahip olduğu yüksek gizlilik özellikleri suiistimal edilerek bu paraları kendilerine fon sağlamada kullandıkları bilinmektedir.⁵⁷⁷ Terör örgütlerinin finansmanında yalnızca kripto sanal paralar mı kullanılmaktadır? Günümüzde terör örgütlerinin dünyanın en güçlü devletleri tarafından kendi resmî para birimleriyle desteklendiği bilinen bir gerçektir. Terör örgütleri bu para birimleriyle örneğin USD ile destekleniyor diye bu para birimine artık fikhen para değildir demek mümkün müdür? Kripto sanal paraların durumunu da bu bakış açısıyla ele aldığımızda, kripto sanal paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılmasının bu tür paraların paralık vasfıyla ilgili olmadığını belirtmek mümkün görünüyor.

4.2.6. Kripto Sanal Paralarda Garar ve Kumar Bulunması

Kripto sanal paraların caiz olmadığını savunanların, bu tür paralarda bilinmezlik ve kumar benzeri durumların bulunduğunu, dolayısıyla bu paraların meşru para olarak kabul edilmeyeceğini ileri sürdükleri görülmektedir. Fıkıhta garar, akdin haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık taşınmasını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Kripto sanal paraların garar barındırdığını savunanlar özellikle Bitcoin'i ortaya atan kişinin ve bu tür paraların arkasında kim veya kimlerin olduğunun bilinmeyişi üzerinden bu gerekçeyi ileri sürmektedirler. Kimi çalışmalarda da Bitcoin'in kurucusunun belli olmayışı, bu paranın kripto sanal para borsaları üzerinden alım satımının gerçekleşmesi ve değerindeki dalgalanma garar olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷⁸ Kripto sanal paraların ilki olan Bitcoin'in kurucusunun kim veya kimler olduğunun belli olmayışı üzerinden tüm kripto sanal paraların aynı

⁵⁷⁶ Cádullah, 62.

⁵⁷⁷ Kripto sanal paraların terörün finanse edilmesinde kullanılması ve çeşitli örneklerle ilgili detaylı bilgi için bk. Oruk, 115-123.

⁵⁷⁸ Abdurrahman Candan, Halil İbrahim Yaşlak, "Fıkıhın Kripto Paralara Bakışı: Bitcoin Örneği", *Van İlahiyat Dergisi*, 9 (15), 2021, 28, 29.

değerlendirilmeye tabi tutulması yanıltıcı olabilir. Nitekim kripto sanal paraların çoğunu ortaya çıkaran kişi veya şirketlerin kim oldukları bilinmektedir. Örneğin, piyasa hacmi olarak ikinci en yüksek paya sahip olan Ethereum'un, küresel ödemelerde kullanılmak üzere oluşturulan Ripple'ın ve daha birçok kripto sanal paranın geliştiricilerinin kim oldukları bilinmektedir. Bu durum dikkate alındığında ileri sürülen gerekçe yalnızca Bitcoin gibi piyasaya kim tarafından sürüldüğü belli olmayan kripto sanal paralar için söylenebilir. Dolayısıyla kimin çıkardığı belli olmadığı halde bir şey paralık vasıflarını haiz ve toplum tarafından da kabul görmüş ise bu durumda piyasaya kim tarafından sürüldüğünün bilinip bilinmemesinin önemi tartışılabilir.

Kripto sanal paraların caiz görülme gerekçelerinden biri de kumara benzemesi şeklinde dile getirilmektedir. Kumar, *“ortaya para koyarak oynanan talih oyunu”*⁵⁷⁹, *“şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme.”*⁵⁸⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Kripto sanal paraların kumarla ilişkilendirilmesi madencilik işlemleriyle olmaktadır. Bu görüşü savunanlar madenciliğin bir yarışma olduğu düşüncesiyle bu işlem sonucunda kimilerinin kazanç sağlamasına karşın, kimilerinin yapılan yatırım ve harcanan emeğin karşılığını tam olarak alamadığını belirtmektedirler. Bu durumu da kumar olarak değerlendirmektedirler. Halbuki madencilik işlemini Cuâle'ye⁵⁸¹ benzeten fakihler de vardır.⁵⁸²

Her ne kadar Bitcoin ve Ethereum gibi kripto sanal paraları elde etmek için madencilik işlemi yapılırsa da madencilik yapılmayan Ripple gibi kripto sanal paraların varlığı da bilinmektedir. Dolayısıyla kripto sanal paraların her birinin sahip oldukları özellikler bilinmeden yalnızca bir kripto sanal para üzerinden değerlendirme yapmak yanlış değerlendirmelere sebebiyet verebilir. Kripto sanal paraların kumara benzetilmesi mecazi anlamda da kullanılmış olabilir. Kripto sanal paralara yatırım yapanların bu paraların değerinde meydana gelebilecek değişiklikler sebebiyle uğrayacakları zarara dikkat çekmek için kumar oynamak, yani kaybetme riskini göze almak şeklinde bir

⁵⁷⁹ <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim, 05.08.2022).

⁵⁸⁰ Ali Bardakoğlu, “Kumar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, XXVI, 364.

⁵⁸¹ Cuâle, yapılacak bir iş karşılığında ücret taahhüt etme, mükâfat vaad etme, vaad edilen ücret ve mükâfat anlamında kullanılan fıkıh terimi şeklinde tanımlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Âkif Aydın, “Cuâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, VIII, 77, 78.

⁵⁸² Akıl, 53.

değerlendirme yapılmış olabilir. Fakat risk ticaret hayatının her alanında mevcuttur. Yatırım amaçlı alınan altının veya dövizin değeri beklenmedik biçimde düşmek suretiyle kişi zarara uğrayabilir. Satılmak için alınan ticaret malı çeşitli sebeplerle elde kalabilir veya zayi olabilir. Değeri artar düşüncesiyle alınan bir gayri menkulün değeri tahminler dışında düşebilir ve zarara sebebiyet verebilir. Tüm bunlara yani riski göze almaya kumar diyebilir miyiz? Kripto sanal paralar ve teknolojik yapıları konusundaki bilgi eksikliği kendini bu tür değerlendirmelerde göstermektedir.

4.2.7. Kripto Sanal Paraların Sebepsiz ve Haksız Zenginleşmeye Yol Açması

Kripto sanal paralara karşı olumsuz yönde fetva verenlerin bir diğer gerekçesi ise bu paraların sebepsiz ve haksız zenginleşmeye yol açmalarıdır. Aynı görüşte olanlar bu tür paraların zarar riski yüksek bir kumar olduğunu da dillendirmektedir.

Kripto sanal paraların elde edilme yöntemlerini ilgili bölümde detaylarıyla aktardık. Bu anlamda kripto sanal paralar herhangi yasal bir para birimi karşılığında borsalar marifetiyle alınabileceği gibi gerekli teknolojik yatırımları yapıp madencilik faaliyetiyle de elde edilebilmektedir. Yatırım yapıldığı takdirde değerinde meydana gelebilecek yükseliş sebebiyle altın veya dövizden zenginleşmenin sebepsiz ve haksız zenginleşmek kapsamında değerlendirilmediği bilinmektedir. Kripto sanal paralarla ilgili fetvasında Hayreddin Karaman, döviz ve altın gibi varlıklara para yatırıp değeri yükseldiğinde satmak suretiyle para kazanmanın fikhen caiz olduğunu fakat stokçuluk yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. Kripto sanal paraların durumu bu bakış açısıyla ele alınabilir. Bu bağlamda kripto sanal paraları belirli bir para karşılığında alıp değeri arttığında satmak suretiyle para kazanmayı ve teknolojik alt yapısı için yatırım yapıp madencilik yaparak para kazanmayı sebepsiz ve haksız zenginleşmek kapsamında değerlendirmenin tartışmaya açık olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bir şeyin para vasfına sahip olma durumu ile o şeyin sebepsiz zenginleşmede kullanılması farklı şeylerdir. Günümüzde yasal olan ve dinen de meşru kabul edilen para birimleriyle sebepsiz ve haksız kazanç elde edildiği bilinen bir gerçektir. Bu durum ise o paranın paralık vasfıyla ilgili olmayıp tamamen araç olarak kullanıldığı fiille alakalıdır.

4.2.8. Kripto Sanal Paraların Elektrik İsrafına Sebep Olması

Kripto sanal paralara karşı ortaya koyulan olumsuz yaklaşımların bir gerekçesi de üretimlerinde (madencilikte) çok fazla elektrik kullanıldığı, bunun ise israf olduğu belirtilmektedir. Buradan hareketle kripto sanal paralar caiz görülmemektedir. Kripto sanal paraların bir kısmı madencilikle üretilirken bir kısmı ise madencilik faaliyeti olmadan yani elektrik harcanmadan üretilmektedir. Teknik olarak açıklamak gerekirse, fazla elektrik kullanımının daha çok İş kanıtı (POW) alt yapısı ile gerçekleşen üretimlerde meydana geldiği, Pay kanıtı (POS) alt yapısıyla gerçekleşen üretimde elektrik israfının olmadığı bilinmektedir.⁵⁸³

Madencilik faaliyetlerinde ise yüksek miktarda elektrik harcandığı bilinmektedir. Öyle ki Bitcoin madenciliğinde harcanan elektrik miktarının dünyadaki toplam elektrik ihtiyacının binde 17'si kadar olduğu belirtilmektedir. Bitcoin madenciliğinde kullanılan elektrik miktarının birçok ülkenin harcadığı elektrik miktarını geride bırakarak 57. sıraya yükseldiği araştırmalarda ortaya konmaktadır. Bu sebeple büyük madencilik işletmelerinin elektriğin ucuz olduğu ülkelere yöneldiği de belirtilmektedir.⁵⁸⁴

Ortaya çıkmasında harcanan enerji miktarı dikkate alınarak bir şeyin para olmayacağı konusunda değerlendirme yapmak isabetli görünmemektedir. Altın gibi değerli madenlerin üretilmesi için harcanan enerjinin bu madenlerin değerinde bir etkisi olmakla birlikte parasal vasıflarında herhangi bir etkisinin olduğunu söylemek güçtür. Elektrik harcamak suretiyle kripto sanal para elde etmek, elektrik enerjisiyle bir değer üretmek şeklinde de yorumlanmıştır.⁵⁸⁵

4.2.9. Spekülasyona Açık Olması

Kripto sanal paraların spekülasyona açık oldukları ve bu sebeple kimi kesimlerin mağdur olduğu kimi kesimlerin de haksız kazanç elde ettiğine dikkat çekilmektedir. Kripto sanal paraların haksız ve sebepsiz zenginleşmeye sebep olmaları iddiasının temelinde spekülasyonun yattığı da belirtilmektedir.

⁵⁸³ Süleyman Kaya, "Fıkhi Açıdan Kripto Paralar", Süleyman Kaya, Mervan Selçuk, İsmail Bektaş (Ed.), *Kripto Para Birimleri* (ss. 39-68), Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, 48.

⁵⁸⁴ Bitcoin madenciliği ve çevresel boyutlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Dilek, 18-21.

⁵⁸⁵ Kaya, "Fıkhi Açıdan Kripto Paralar", 48.

Dilimize Fransızcadan geçen spekülasyon kelimesi, ticari anlamda vurgunculuk, felsefi anlamda ise kurgu sözcüğünün yerine kullanılmaktadır.⁵⁸⁶ Spekülasyon, “*Genel olarak mal, döviz veya menkul değer gelecekteki piyasa fiyatları konusunda tahminlerde bulunmak ve bu tahminler doğrultusunda tüm piyasa risklerini yüklenerek söz konusu ekonomik varlığı almak veya satmak*” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸⁷ Spekülasyon genel olarak, fiyat tahminine dayalı olarak gerçekleştirilen bir alım-satım veya satım-alım işlemi şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca bütün finansal piyasaların spekülasyon üzerine kurulu olduğu hatta spekülasyonun olmadığı bir finansal piyasanın düşünülmemeyeceği belirtilmektedir.⁵⁸⁸ Bazı çalışmalarda spekülörlerin modern piyasalardaki önemine dikkat çekilirken spekülasyonun önemi şu cümlelerle dile getirilmiştir: “*Spekülasyon bir ekonominin hızlı ve doğru dengeye gelmesi için gereken bir eylemdir. Spekülörler geleceği tahmin ederek yatırımcı ve tüketicilerin beklentilerinin fiyatlanmasına ve piyasanın öngörülebilirliğine katkıda bulunurlar. Risk alan bu yatırımcılar, doğru tahmin yaptıkları zaman piyasa tarafından kâr elde edilerek ödüllendirilirken, yanlış tahminlerinde zararla cezalandırılırlar.*”⁵⁸⁹

Spekülasyonun bir yatırımdan daha fazla kâr beklentisiyle yapıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca rasyonel bir gerekçeye dayanmadan yapılan spekülasyonun, aşırı boyutlara ulaşması durumunda ve piyasanın genelinde ağırlık kazanması halinde genel olarak yıkıcı ve piyasaların dengesini bozucu yönde etki yapabileceğine dikkat çekilmiştir.⁵⁹⁰

Spekülasyonla karıştırılan bir kavram olan manipülasyon kavramına da yer vermek istiyoruz. Nitekim, spekülasyon ve manipülasyon kavramlarının sık sık karıştırıldığına ve birbirleri yerine kullanıldığına dikkat çekilmiştir.⁵⁹¹ Manipülasyon piyasa dolandırıcılığı şeklinde tanımlanmaktadır. Manipülasyon, 6362 sayılı Sermaye

⁵⁸⁶ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük* (5. Baskı), Doğan Kitap, İstanbul 2004, 1571; Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003, 369; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü* (9.Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, 291; Güner Koç Aytakin, “Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyon”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (7), 2018, 198.

⁵⁸⁷ Halil Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler: Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Yayınları, Ankara 1992, 786.

⁵⁸⁸ İsmail Mazgit, “Sermaye Piyasalarında Spekülasyon: Tarihin Tekerrürü”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 10, 2007, 8.

⁵⁸⁹ Hüseyin Karamelikli, “Spekülatif İşlemlerin Toplumsal Etkileri: İran Döviz Piyasası”, *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, (12), 2018, 35.

⁵⁹⁰ Aytakin, 199.

⁵⁹¹ Mazgit, 8.

Piyasası Kanunu'nun 107'nci maddesinin birinci ve ikinci fıkrasında suç tipi olarak düzenlenmiştir. Manipülasyonun işlem bazlı piyasa dolandırıcılığı ve bilgi bazlı piyasa dolandırıcılığı başta olmak üzere birçok farklı yöntemle yapılabileceği belirtilmektedir.⁵⁹²

Anlaşılabileceği üzere geleceğe yönelik bir tahminde bulunup riske katlanıp yatırım yapmak olan spekülasyon kanunen suç teşkil etmemektedir. Asıl suç olan eylem piyasa dolandırıcılığı olan manipülasyondur. Hayreddin Karaman da fetvasında altın ve döviz alıp bunların fiyatları arttığı zaman satmak suretiyle para kazanmanın caiz olduğunu belirtmiş, stokçuluk sebebiyle tavsiye etmemiştir. Kripto sanal paralara yatırım yapıp buradan para kazanmanın ise kenz yani stokçuluk olacağına işaret ederek paranın üretime, ekonomiye dahil olması gerektiğini ileri sürmüştür.⁵⁹³

Spekülasyon gerekçesini kripto sanal paralar konusunda olumsuz yönde görüş bildirenlerin çoğu dillendirmektedir. Fakat bu konuda yapılan bir araştırma kripto sanal paralarda spekülatif bir eylemin olmadığını ortaya koyarak şu sonucu paylaşmıştır: *“Çalışma bulguları tek bir cümleyle özetlenirse, kripto para piyasalarında fiyat balonları vardır fakat bu balonlar spekülatif fiyat balonları niteliğinde değildir. Bir fiyat artış trendinin spekülatif balon veya manipülasyon olarak nitelendirilebilmesi için, piyasanın normal seyrini bozucu etki yaratması gerekmektedir. 10 yıl boyunca, her yıl %3 fiyat artışı gözlemlenen bir piyasada rasyonel olarak açıklanamayacak şekilde 1 saat içerisinde %1 lik bir artış gerçekleşiyorsa, bu hareketin manipülatif bir müdahale olduğunu veya spekülatif fiyat balonu oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Öte yandan, bahsi geçen ani fiyat değişimi, ani bir düşüşü takip eden bir toparlama hareketiyse, bu hareketi balon veya sıçrama olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır. Fiyatın ani bir değişimden sonra eski seviyesine döndüğü hareketler düzeltme olarak isimlendirilmektedir. Bu durumlarda spekülatif olmayan balonların varlığından söz edilebilir.”*⁵⁹⁴

Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, kripto sanal paraları gelecekte değerlendirileceği düşüncesiyle satın almak ve değerlendirildiğinde satmak suretiyle para kazanmak gayri menkul, altın ya da dövize yatırım yapıp değerlendirildiğinde satmak

⁵⁹² <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Index/3/7>, (Erişim, 08.08.2022).

⁵⁹³ https://www.hayrettinkaraman.net/makale/1727_30-11-2017.htm, (Erişim, 22.07.2022).

⁵⁹⁴ Tuna Can Güleç, Hüseyin Aktaş, “Kripto Para Piyasasında Spekülatif Fiyat Balonlarının Analizi”, *Muhasebe ve Finans Dergisi*, (84), 2019, 160.

gibidir diyebiliriz. Bu konuda farklı görüş bildiren, altın ve dövizin spekülasyonlar ve manipülasyonlar neticesinde alınıp satılmasını caiz görmeyenler de vardır.⁵⁹⁵ Biz yalnızca manipülasyonlarla elde edilen kazanç konusunda bu görüşe katılmaktayız. Son olarak bir paranın gelecekte değerleneceği düşüncesiyle alınmasının ya da gelecekte değerinde meydana gelebilecek düşüş sebebiyle satılmasının paranın paralık vasfıyla ilgi olmadığını söylemek mümkündür.

4.2.10. Vergilendirmede Yaşanan Zorluklar

Kripto sanal paralara yöneltilen eleştirilerden birinin de vergilendirilmede yaşanan zorluklar olduğunu görmekteyiz. İlk başta bu durumun yasal düzenlemelerle sağlanacağı gerçeğini belirtmemiz gerekir. Her ne kadar kripto sanal paralar vergi kaçırmaya daha elverişli olsa da diğer para türleriyle de vergi kaçırıldığını unutmamak gerekir. Dolayısıyla kripto sanal paralarda yaşanan vergilendirmedeki zafiyet hukukî bir durumdur ve bu durum kripto sanal paraların haram olarak değerlendirileceği bir durum olarak görülmemektedir.⁵⁹⁶ Kaldı ki daha önce kripto sanal paralarla ilgili yasal düzenleme yapan ülkelerden söz etmiştik. Özellikle son zamanlarda ülkelerin bu anlamda adım attıklarına ve gerekli düzenlemeleri yaptıklarına yer vermiştik.⁵⁹⁷

4.2.11. Karşılığın Olmaması

Kripto sanal paraların meşru olmadığı yönünde ileri sürülen bir diğer gerekçe ise bu tür paraların bir karşılığının olmadığıdır. Çalışmamızın ilgili başlıklarında aktardığımız gibi günümüzde meşru kabul edilen birçok para türü daha önce altına dayalı olarak basılırken artık karşılıksız olarak basılmaktadır. Örneğin, 1971 yılında ABD Başkanı Richard Nixon Amerikan doları karşılığında altın bulundurulması

⁵⁹⁵ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi”, 16.

⁵⁹⁶ Hasan Doğan, “İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi”, 244, 245.

⁵⁹⁷ Kripto sanal paraların vergilendirilmesinin hangi yasal düzenlemelerle gerçekleşebileceği ve muhtemel senaryoların konuya ilişkin müstakil çalışmalarda ele alındığını görmekteyiz. Kripto sanal paraların vergilendirilmesiyle ilgili detaylı bilgi için bk. Çakmak, 88-103; Tamer Budak, Güneş Yılmaz, “Taxation of Virtual/Crypto Assets/Currencies”, *Sosyoekonomi*, 30 (52), 2022, 37-54; Leyla Ateş, “Bitcoin: Sanal Para ve Vergileme”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 37 (308), 2014, 131-141; Arzu Polat, Arkan Yusufoglu, Muharrem Çakır, “Bitcoin Özelinde Sanal Paraların Türk Vergi Sistemi Karşısındaki Durumunun İncelenmesi”, *Vergi Dünyası Dergisi*, 1 (445), 2018, 43-56.

zorunluluğunu kaldırmıştır.⁵⁹⁸ Yani USD bu tarihten itibaren karşılıksız olarak basılmaktadır. Kimi çalışmalarda ise altın, gümüş ya da bir emtiaya dayalı olarak üretilen yeni kripto sanal paraların varlığına dikkat çekilerek bu gerekçe yetersiz görülmüştür. Çalışmada örnek olarak Dubai menşeli One Gram isimli coin örnek olarak gösterilmiştir. Bu tür coinlerin ise, temsili paralara dönüşme sürecinde oldukları belirtilmiştir.⁵⁹⁹ Piyasada bulunan kripto sanal para türlerinden biri de stablecoinlerdir. Bu kripto sanal para türleri belirli emtialara karşılık piyasaya sürülmektedir.⁶⁰⁰ Bu anlamda endeksledikleri varlıklar şirket tarafından eşdeğer miktarda bulundurulan stablecoinler, teminatlı stablecoin olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda stablecoin çıkaran bir şirket kripto sanal paranın endekslediği fiziki varlıktan eşdeğer miktarda elinde bulundurmalıdır. PAXGold (PAXG) bir teminatlı stablecoin olarak karşımıza çıkmaktadır. Paxos şirketi, piyasadaki PAXG tokena eşdeğer miktarda fiziki altın bulundurmaktadır.⁶⁰¹

Çalışmamızın birinci bölümünde yer verdiğimiz kaydı paraların/banka paralarının yani bankalar tarafından üretilen paraların karşılığı var mıdır? Nitekim ilgili çalışmalarda karşılıksız basılan kâğıt paralara göre kripto sanal paraların daha sağlam olduğu ileri sürülmüş ve bu tür paraların özellikle Bitcoin'in dilendiği gibi üretilmeyeceğine dikkat çekilmiştir.⁶⁰² Bu bağlamda düşünüldüğünde, kripto sanal paraların karşılığının olmadığı iddiası bu tür paraların meşru olmadığı yönünde ileri sürülen güçlü bir gerekçe olarak değerlendirilmemektedir.

4.2.12. Teknik Sorunlar

Kripto sanal paraların meşru olmadığını ileri süren görüşlerde kripto sanal paraların teknolojik altyapısı ve buna bağlı olarak meydana gelebilecek teknik sorunların da dile getirildiği görülmektedir. Bu sorunlar, internete erişememe durumu, gerçekleştirilen işlemlerin geri alınamaması, hesabın kaybolma riski, kripto sanal paraların muhafaza edildiği ana bilgisayarların sabit disklerinin bozulması sebebiyle

⁵⁹⁸ Çarkacıoğlu, 4, 5.

⁵⁹⁹ Yunus Kutval, Ümit Gençer, "İslâmi Bir Ekonomide Kripto Para Üzerine Bir İnceleme", Hasan Yaylı (Ed.), *Türkiye'de Toplum, Yerleşim ve Yönetim Tartışmaları KAYSEM 12 E-Kitabı: 25-27 Aralık 2018-Kırıkkale: Bildiriler* (ss.678-688), Kırıkkale 2018, 687.

⁶⁰⁰ Bilgili, Cengil, 48, 49.

⁶⁰¹ <https://www.bitlo.com/kripto-paralar/stable>, (Erişim, 19.08.2022).

⁶⁰² Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi", 12.

ortaya çıkabilecek veri kaybı, virüs ve siber saldırıya maruz kalma vb. şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların çağımızda teknolojiyle birlikte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Teknolojinin bankacılık sektöründe kullanılmaya başlanmasıyla birlikte mobil bankacılık kavramı ortaya çıkmıştır. Birçok finans işleminin artık mobil olarak yapıldığı bilinmektedir. Kripto sanal paralarla ilgili olarak dile getirilen birçok problemin mobil bankacılıkta da yaşandığını söylemek mümkündür. Herhangi bir banka hesabının siber saldırı yöntemiyle ele geçirilme riski vardır. Dolayısıyla teknik sorunların ve bu sorunların yol açacağı zafiyetlerin bir paranın meşruiyetini etkilemesi konusu tartışmaya açıktır.

4.2.13. Kripto Para İşlemlerinde Kabzın Meydana Gelmemesi

Kabz, hukukî bir işleme dayalı olarak işlemin konusu olan malın hak sahibi tarafından teslim alınmasını ifade etmek için kullanılan fikhî terimdir.⁶⁰³ Fıkha göre akde konu olan mal, teslimi mümkün olan bir mal olmalıdır. Teslimin mümkün olmaması akitten önce veya akit sırasında meydana gelirse butlan, akitten sonra meydana gelirse fesih sebebi olarak değerlendirilmektedir.⁶⁰⁴ Fakihlerin kabz ve teslim şekilleriyle ilgili görüşleri kısaca şu şekilde aktarabiliriz: Mezheplerin tümü gayrimenkul kabzının tahliye ile gerçekleşeceğini kabul etmişlerdir. Menkul malların kabzı konusunda ise, menkul malın yerinin değiştirilmesiyle kabzın meydana geleceği görüşü üzerinde birleşmişlerdir. Tartışmalı olan konunun, menkul bir malın, başka yöntemlerin varlığı durumunda yalnızca tahliye yöntemiyle kabz edilmesi konusu olduğu belirtilmektedir. Hanefiler, menkul malın diğer yöntemlerin (elden teslim, nakil) mümkün olduğu durumlarda da tahliye ile kabzının mümkün olduğu görüşündedirler. Şâfiîler ise, kabzın öncelikle elden teslim ya da nakil yöntemiyle, bu yöntemler mümkün olmadığı takdirde tahliye ile yapılacağı görüşündedirler. Mâlikîler, kabz konusunda örfün dikkate alınması gerektiğini düşünmektedirler. Hanbelîler, kabzda menkul malın fiziki özelliğine göre davranılması gerektiği görüşündedirler.⁶⁰⁵ Malın

⁶⁰³ Apaydın, “Kabz”, XXIV, 45.

⁶⁰⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, II, 171; Mustafa ez-Zerkâ, *el-Ukûdü'l-Müsemmatü fi'l-Fıkhî'l-İslâmî: Akdü'l-Bey'*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1979, 24; Mustafa Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satılan Malın Kabzı ve Hükümleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (16), 2016, 479.

⁶⁰⁵ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fi Tertîbi's-Sherâ'i'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., V, 244; Heyet, *el-Fetevâ'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut

örfe ve fiziki varlığına göre kabz edilme şeklinin değişiklik göstereceğini söylemek mümkündür. Mecelle’de yer alan, “*Mebûin ihtilâfıyla keyfiyet-i teslimi dahi muhtelif olur.*” maddesi bu esasa işaret eder.⁶⁰⁶

Kripto sanal paraların kabzını Hanbelîler’in, malın fiziki özelliğine göre kabz yöntemleri değişiklik gösterir yönündeki görüşü bağlamında ele aldığımızda bu paraların sanal varlık oldukları ve kabzlarının da sanal ortamlarda mümkün olacağını söylemek mümkün görünüyor. Nitekim sanal teslim konusunda şu şekilde bir değerlendirme yapılmaktadır: “*Günümüzde yazılım ürünleri, sözleşmelerinden karşılıklı bedellerin teslimine kadar bütün aşamalarının sanal ortamda gerçekleştiği işlemlere konu olmaktadır. Bu yazılımların fizikî varlık olarak değerlendirilmeleri ve kendilerine özgü teslim ve kabz şekillerinin olduğu kabul edilmelidir.*”⁶⁰⁷

Çağdaş çalışmalarda banka hesapları aracılığıyla kabzetmenin, hükmî kabz olarak kabul edildiğine dikkat çekilmiş, banka müşterisinin talimat vermesiyle hesabına parayı kaydettiği anda kabzın gerçekleşmiş olacağı belirtilmiştir. Müşteri, hesabındaki para ile döviz veya altın alarak sarf akdi yaptığı takdirde ise banka paranın karşılığındaki döviz ya da altını hesaba kaydettiği anda kabzın gerçekleşmiş olacağı söylenmektedir.⁶⁰⁸

Kripto sanal paralar konusunda olumlu yönde görüş bildiren Akîl, konuya ilişkin değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır: “*Eşitlik olmaksızın ve kabz gerçekleşmeden aynı cins elektronik paraların sarfi caiz olmaz. Ancak bunun dışında altın, gümüş, kâğıt para gibi farklı cinslerden paralarla aynı mecliste kabz edilmesi şartıyla değiştirilmesi caizdir.*”⁶⁰⁹

2000, III, 18; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, thk: M. Matracî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, V, 226; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Kitâbu'l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzî*, thk.: Muhammed Necip el-Mutîi, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde 1980, IX, 333, 342; Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî, *Şerhu'l-Huraşî 'Alâ Muhtasarı Halîl*, Dâru Sâdır, Beyrut t.y., V, 158; Buhûtî, III, 247; Kisbet, 482.

⁶⁰⁶ Mecelle, md.265.

⁶⁰⁷ Kisbet, 484.

⁶⁰⁸ Arif Atalay, *İslam Hukukunda Kabz*, (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, 160. Konuyla ilgili çağdaş çalışmalar ve detaylı bilgi için bk. Arif Atalay, “İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 2015, 21-42; Cemil Liv, “İnternet Bankacılığı Aracılığıyla Gerçekleştirilen Sarf Akdinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 2019, 41-60; Şevket Topal, Önder Arık, “Elektronik Transfer Sistemleri Aracılığıyla Yapılan Altın Alım Satım İşlemleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (20), 2021, 15-36.

⁶⁰⁹ Akîl, 53.

Sonuç olarak fakihlerin değerlendirmelerinden yola çıkarak kabzda etkili olan örf ve akde konu olan malın fiziki varlığı dikkate alındığında, sanal bir varlık olan kripto sanal paraların kabzı sanal ortamda gerçekleşebilir. Bu anlamda, sanal ortamda kabzının mümkün olduğu kripto sanal paraların kabz edilememe gerekçesiyle meşru kabul edilmemesi tartışılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.14. Bey'u'l-Ma'dûm Oluşu

Satım akdi yapıldığı esnada satılan malın mevcut olmaması genel olarak ma'dûmun satışı şeklinde isimlendirilmektedir.⁶¹⁰ Kripto sanal paraların fiziki yapılarından yola çıkarak bu tür paraların alım-satımı da ma'dûmun satışı olarak değerlendirilmiştir.

Fıkıhta ma'dûmun satışı genel olarak üç durumda karşımıza çıkmaktadır. Birinci durum, satılan malın mevcut olmasına karşın henüz gelişmesini tamamlamadığı durumdur. Sebze ve meyve gibi mahsullerin olgunlaşmadan satımı buna örnek olarak verilebilir. Her ne kadar belirsizlik aldanma ya da öngörülemeyen bir durumun meydana gelmesi sebebiyle bu tür satışı caiz görmeyenler olsa da genel olarak bu tür satışı caiz görüldüğü söylenmektedir. İkinci durum ise, gelecekte mevcut olacağı kesin olmasına karşın akid anında mevcut olmayan malın satışidir. Bu satım da ma'dûmun satışı şeklinde değerlendirilse de selem ve istisnâ' akidlerinde uygulandığı gibi çeşitli sebeplerle gelecekte var olacak malların akde konu olması mümkün görülmüştür.⁶¹¹

Bey'ul-ma'dûmun meydana geldiği üçüncü durum ise, satılan malın akdin yapıldığı anda mevcut olmaması ve daha sonra da var olacağına şüpheli olduğu durumdur. Genelde fakihlerin câiz görmediği satışların bu tür satışlar olduğu belirtilmektedir. Bu duruma hadislerde geçen şu satışlar örnek olarak verilebilir: hayvanın karnındaki yavru (mezâmîn), doğacak yavrunun yavrusu (habeletü'l-habele), erkek hayvanın sulbündeki tohum (melâkîh) ve bahçenin gelecek senelerdeki meyvesi (bey'u's-sinîn).⁶¹² Bu tür satım akdini batıl kılan şeyin, mebiin vasıflarındaki bilinmezlik değil, mebiin aslı ile ve meydana gelip gelmemesiyle ilgili bilinmezlik ve

⁶¹⁰ Ali Bardakoğlu, "Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992, VI, 15.

⁶¹¹ Bardakoğlu, "Bey", VI, 15, 16.

⁶¹² Buhârî, *Buyu'*: 61; Müslim, *Buyu'*: 5, 6; Ebû Dâvûd, *Buyu'*: 24.

aldanma durumu olduğuna dikkat çekilmiştir. Tarafları bu tür risklerden korumak adına ortaya konan bu ilkelerden hareketle, ma'dûmun satışının genel bir yasaklama olmayacağı ve önemli olan hususun satışın zarar ve garar gibi durumlardan uzak olması ve teslimin mümkün olması olduğunu ileri süren İslâm bilginlerinin varlığı da bilinmektedir. Bu görüş sahiplerine göre, gelecekte meydana gelme durumunun kesin olarak gerçekleşeceği yönünde bir düşünce var ise, bu tür şeyler önceden de satılabilirler.⁶¹³

Kripto sanal paraların fiziki özelliklerinden yani sanal oluşlarından yola çıkarak bu tür paraların alım satım sırasında mevcut olmadığını söylemek ise pek isabetli görülmemektedir. Kaldı ki yukarıda yer verdiğimiz ilkeler ışığında ele alındığında, kripto sanal paraların alım satım işlemlerinde tarafların haklarının hukukî anlamda korunduğu, bilinmezlik ve gararın bulunmadığı ve kabzın da gerçekleştiği durumlarda kripto sanal paraların alım-satımını ma'dûmun satışı olarak değerlendirmek güç görünüyor. Ayrıca, kripto sanal paraların paralık vasfının tartışıldığı ve alışverişlerde para olarak kullanıldığı göz önüne alındığında, bu tür paraların mevcut olmadığını söylemek de güçtür.⁶¹⁴

4.2.15. Tarafların Bilinmezliği

Kripto sanal paralarla işlem yapan kişilerin anonimliği ve birbirlerini tanımamaları sebebiyle bu tür işlemlerin tarafların bilinmezliği kapsamında değerlendirildiği ve kripto sanal paraların meşruiyeti konusunda bir engel olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Buna göre, tarafların bilinmezliği sorunu akdin yapısıyla ilgili bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹⁵ Fakat burada tarafların bilinmezliğinden kastın hangi taraf olduğu net değildir. Acaba birbirlerine kripto sanal para transfer eden taraflar mı, borsadan ve ATM'den kripto para alım-satımındaki taraflar mı yoksa kripto

⁶¹³ Bardakoğlu, "Bey", VI, 16; Hammâd, 215. Bu konuda yapılan çağdaş bir çalışma, gelecek bir tarihte döviz satışı ve bedelinin alınmasıyla ilgili hususları konu edinmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ali Kutty Musliyar, "İleriki Bir Tarihte Döviz Satışıyla İlgili Yapılan Anlaşma İçin Bedel Alınması Konulu Makalenin Tercüme ve Değerlendirilmesi", (Çev.: Muhammed Çuçak, Arif Atalay), *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18 (2), 2018, 667-687.

⁶¹⁴ Günümüzde e-ticaret alışverişlerinde sanal ortamda yalnızca resmini gördüğümüz ürünleri satın alıyoruz. Bu işlemler sırasında satın alınan ürün henüz üretilmemiş de olabilir, fakat gerek mevcut sözleşmeler gerekse hukukî düzenlemeler tarafların hakları noktasında gerekli güvenceyi sağladığı için bu tür alım-satım işlemleri de ma'dûmun satışı olarak değerlendirilmemektedir.

⁶¹⁵ Candan, Yaşlak, 31.

sanal paralar kullanılarak yapılan internet alışverişlerindeki taraflar mı? Bu konuda henüz bir netlik olduğunu şu anda söylemek güç görünüyor. Fakat biz muhtemel senaryolar üzerinden gidecek olursak aşağıdaki değerlendirmeleri yapabiliriz.

Fıkha göre akdin unsurları arasında Hanefiler icab ve kabulü sayarken, diğer mezhepler, icab ve kabulü, konuyu, tarafları ve akdin mahallini ve bunlara ait vasıfları ve şartları da akdin rükünleri arasında zikretmiştir. Hanefiler, akid kavramından hareket ederek, icab-kabulü rükün (unsur), tarafları ve konuyu kuruluş şartı, diğer vasıfları da sıhhat şartı olarak ele almışlardır. Bu unsurlardan olan taraflardan kasıt ise, akidde taraf olan kişilerin hukukî ehliyeteye sahip olmalarıdır. Yaşının küçük olması, akıl hastalığı, akıl zayıflığı ve sarhoşluk gibi nedenlerle temyiz yetisinden yoksun olan kişilerin irade beyanları muteber kabul edilmemektedir. Taraflarda, ehliyet, rıza ve muhayyerliğin⁶¹⁶ bulunması gerektiği de belirtilmiştir.⁶¹⁷

Günümüzde teknoloji sayesinde yeni ticaret imkânları doğmuş, daha önce bilinmeyen kavramlar ve problemler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda ilk olarak elektronik ticaretten söz edebiliriz. Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanun m.2/1-a' da elektronik ticaret, “*Fiziki ortamda karşı karşıya gelinmeksizin, elektronik ortamda gerçekleştirilen çevirim içi iktisadi ve ticari her türlü faaliyet.*” olarak tanımlanmaktadır.⁶¹⁸ Elektronik ticaretin yapısı göz önüne alındığında ticaretin taraflarının birbirlerini tanımaları beklenemez. Tarafların birbirlerini tanımadan gerekli hukukî düzenlemeler marifetiyle her iki tarafın da haksızlığa uğramaması için gerekli düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir.⁶¹⁹

Kripto sanal paraların günümüzde internet alışverişlerinde birbirlerini tanımayan kişiler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Kripto sanal paraların sahip olduğu

⁶¹⁶ Muhayyerlik, “*Özellikle satım sözleşmesinde taraflardan birinin veya her ikisinin akdi onama yahut feshetme hakkına sahip olması, dolayısıyla ilgili taraf açısından akdin bağlayıcı olmaktan çıkması anlamında fıkıh terimi.*” Şeklinde tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, “Muhayyerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2020, XXXI, 25-30.

⁶¹⁷ Akidler hakkında detaylı bilgi için bk. Hayreddin Karaman, “Akid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1989, II, 251-256; H. Yunus Apaydın, “Lüzum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, XXVII, 260-262; Hadi Sağlam, “İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Mukayesesi Gayesi Hukuki Temsil Olan Akitlerin Değerlendirilmesi (Vekâlet Örneği)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 2012, 1-56; Hammâd, 24-26; Erdoğan, 19, 20.

⁶¹⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6563.pdf>, (Erişim, 07.08.2022).

⁶¹⁹ Detaylı bilgi için bk. Esra Hamamcıoğlu, “Elektronik Ticaretin Hukuksal Boyutu”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 2018, 43-72.

teknolojik altyapı ve sunduğu güvenlik unsurları buna imkân sağlamaktadır. Aynı şekilde kripto sanal paraların üçüncü bir kişi ya da kuruma ihtiyaç duymadan iki kişi arasında transfer edildiğine de ilgili bölümde detaylarıyla yer vermiştik. Fakat birbirlerini tanımayan iki tarafın birbirlerine kripto sanal para göndermesi istisna bir durumdur ve gerçekleşmesi halinde farklı problemlerin ortaya çıkabileceği düşünülebilir.⁶²⁰ Bir diğer durum olan, kripto sanal paraların borsa veya ATM marifetiyle alım satımında alan ve satan tarafların birbirlerini tanımaması durumu için şunları söylemek mümkündür: Kripto sanal paraların alım satımının gerçekleştiği borsalarda veya ATM'lerde taraflar kişi, borsa veya ATM olmaktadır. Bu açıdan ele alındığında kripto sanal paralar konusunda tarafların bilinmezliği gibi bir gerçeğe ileri sürmek tartışmaya açık görünüyor. Kaldı ki tarafların bilinmediği bir işleme konu olması bir şeyin paralık vasfını etkilemez. Nitekim meşru kabul edilen para birimleri de bu tür işlemlerde araç olarak kullanılabilirlerdir.

4.2.16. Akit Meclisinin Olmaması

Kripto sanal paralarla yapılan ticari işlemlerde icab ve kabulün aynı mecliste gerçekleşmediği ileri sürülmüştür. Akdin rükünleri (unsurları) arasında sayılan ve irade beyanı olarak tanımlanan icab ve kabulün karşılıklı rızaya delalet edebilmesi için birbirine uygun olarak ve aynı mecliste meydana gelmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Hanefiler ve Mâlikîler, akid meclisini akdin kuruluşuyla ilgi fiiller bütünü olarak değerlendirir ve icab ile başlar, kabul ile biter. Diğer müçtehitler ise, akid meclisini maddi bir kavram olarak ele aldıklarından meclis, akdin yapıldığı yer ve akdi yapanların fiziki varlığı ile ilgilidir. Buna göre meclis, icab ve kabulden sonra başlayıp, tarafların birbirlerinden ayrılmalarına ve meclisi terk etmelerine kadar devam eder.⁶²¹

Kripto sanal paralarla işlemlerin sanal ortamda gerçekleştirildiğinden yola çıkarak akdin unsurlarından olan icab ve kabulün aynı mecliste meydana gelmediği, tarafların birbirlerinin beyanlarını tam olarak bilmediği ileri sürülmüş ve bu tür işlemlerin caiz görülmediği belirtilmiştir. Günümüzde internet alışverişlerinin gerçekleştiği platformların meclis olarak kabul edildiği, internet vasıtalarıyla yapılan icab ve kabulün

⁶²⁰ Yanlış hesaba gönderilen paranın geri alınamaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

⁶²¹ Karaman, "Akid", II, 253.

yüz yüze yapılan icab ve kabul gibi değerlendirildiği bilinmektedir.⁶²² Meclisten maksadın, tarafların irade beyanlarının bilinmesi ve tarafların herhangi bir bilinmezliğe, aldanmaya ve haksızlığa maruz kalmamasıdır. Nitekim Hanefiler ve Mâlikîler'in, meclisi fiziki bir ortam olarak ele almadıkları göz önünde bulundurulduğunda bu endişelerin giderildiği her türlü ortam (sanal olsa dahi) meclis kabul edilebilir. Kripto sanal paralarla yalnızca sanal ortamda alışveriş yapılmadığı, bu paraları kabul eden işletmelerde mal ve hizmet alımı yapılabildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu tür yerlerde zaten meclis olmamasından söz etmek de mümkün olmayacaktır. Son olarak, problem olarak ileri sürülen bu gerekçenin kripto sanal paraların paralık vasfını herhangi bir şekilde etkilemediğini ve bu gerekçenin yapılan/yapılacak işlemin mahiyetiyle ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLMADIĞI YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞ SAHIPLERİNİN İLERİ SÜRDÜĞÜ DELİLLER

Kripto sanal paraların şer'i hükmü konusunda değerlendirme yapan kurum ve fakihlerin birtakım delillere dayandıkları görülmektedir. Bu anlamda kripto sanal paralar konusunda olumsuz yönde görüş bildirenlerin temel dayanak olarak kullandıkları delilleri, Sünnet, Mefsedet, Sedd-i zerâi' ve Örf şeklinde sıralamak mümkün görünüyor.⁶²³ Belirtmemiz gerekir ki, konuya ilişkin fetvalarda söz konusu delillerin kullanıldığına dair açık bir ibareye rastlamadık. Her ne kadar açıkça bu delillerin kullanıldığı belirtilmemiş olsa da fetvalarda ileri sürülen gerekçelerden ve yaklaşımlardan bu delillerin kullanıldığı çıkarımını yapmak mümkün görünüyor.

4.3.1. Sünnet

Kripto sanal paralarla ilgili fetvalarda direkt olarak bir ayetin delil olarak gösterilmediği bilinmektedir. Kripto sanal paraların yeni bir olgu olması nedeniyle bu

⁶²² Detaylı değerlendirmeler için bk. Atalay, "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme", 24-29.

⁶²³ Konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Seracettin Yıldız ve Furkan Şaban'ın bu delillere yer verdiği görülmektedir. Bk. Seracettin Yıldız, İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fıkhi Hükmü ile İlgili Tartışmalar", Murat Şimşek, Mahmut Samar (Ed.), *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blok Zincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar*, (233-245), Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2020, 235-237; Şaban, 62. Elektronik paraların fıkıh usulüne göre ele alındığı ve usul kaidelerine göre değerlendirildiği çalışma için ayrıca bk. Şamil Şahin, "Fıkıh Usulünün Elektronik Para ile İrtibatı", *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 6 (45), 2020, 115-130.

anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Direkt olarak bir ayet delil olarak gösterilmese bile fetvaların genelinde birçok ayette yer alan ve ticari hayatla da ilgili olan karşılıklı rıza, haksız kazanç, kenz ve kumar gibi temel ilkelere yer verilmiştir.

Hız. Peygamber'in söz, fiil ve onaylarının ortak adı ve şer'î delillerin ikincisi olarak kabul edilen sünnet⁶²⁴ deliline ise, Mısır Fetva Merkezi adına Şevki İbrahim Allam'ın fetvasında şu şekilde yer verilmiştir: "...Zikredilen bu sebepler, Peygamber'in şu ifadesinde yer almaktadır: "Bizi aldatan bizden değildir." Uygulamanın bireyler ve devletler için oluşturduğu yüksek risklere ek olarak ve Şeriat kuralı ise "zarar yok, zarara mukabil zarar da yok" genel kuralıdır."⁶²⁵ Sünnet delilinin kullanıldığı bir diğer fetva ise, Filistin Fetva Merkezi'nin fetvasıdır. Bu fetvada garar ve ma'dûmun satışının yasaklandığı hadisler delil olarak gösterilmiştir.⁶²⁶

4.3.2. Mefsedet

İslâm bilginleri kural olarak herhangi bir konuda mefset⁶²⁷ ve maslahatın bir arada bulunması durumunda mefseti defetmenin maslahatın celbine takdim edileceği kanaatini paylaşmaktadırlar.⁶²⁸ Bu durum Mecelle'de, "*def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır.*"⁶²⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Kripto sanal paralara cevaz vermeyen görüşlerin genelinin mefset, yani maslahatların ihlal edilmesi üzerinde durdukları, bunu da özellikle malın korunması kavramıyla öne çıkardıkları görülmektedir. Buradan hareketle kripto sanal paraların insanların mallarını zarara uğrattığı ve malın korunması ilkesine aykırı olduğu belirtilerek bu tür paraların kullanımının caiz olmadığı ileri sürülmüştür.

⁶²⁴ Sünnet deliliyle ilgili detaylı bilgi için bk. Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, XXXVIII, 153-154.

⁶²⁵ <https://dar-alifta.org/Home/ViewFatwa?ID=14139&title=>, (Erişim, 22.07.2022).

⁶²⁶ <https://www.darifta.ps/majles2014/showfile/show.php?id=269>, (Erişim, 21.07.2022).

⁶²⁷ Şer'an yasak fiillerin içerdiği veya hakkında özel hüküm bulunmasa da dinin temel amaçlarını ihlâl eden zararlar ve kötülükler anlamında, maslahatın zıddı olarak kullanılan usûl-i fıkıh terimidir. Bk. Erdoğan, 355.

⁶²⁸ Ferhat Koca, "Mefset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, XXVIII, 356-358.

⁶²⁹ Mecelle md. 30.

4.3.3. Sedd-i Zerâi'

Kripto sanal paralara cevaz vermeyenlerin ileri sürdüğü gerekçelerden bazıları ise Sedd-i Zerâi'⁶³⁰ deliline dayandırılmaktadır. Fetvalarda, kripto sanal paraların zararlı sonuçlara götüreceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Bundan hareketle kripto sanal paraların barındırdığı riskler ön plana çıkarılarak bu risklerin sebep olacağı muhtemel sonuçların önlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımın kripto sanal paralar konusunda olumsuz yönde görüş bildiren kurum ve fakihlerin fetvalarında ön planda olduğunu söylemek mümkündür.⁶³¹

4.3.4. Örf

Kripto sanal paralar hakkında olumsuz görüş bildirenler, bu paraların paralık vasfı kazanması için toplumun genelinde kabul görmeleri gerektiğini ve yalnızca bu sisteme erişen kişiler arasında kullanımının genel kabul görme olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürerek örfî uygulamanın gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Örneğin, Filistin Fetva Merkezi yayımladığı fetvada bu gerekliliğe şu şekilde vurgu yapmıştır: “*Şer’i paranın şartlarından biri de paranın insanlar arasında genele yayılmış olmasıdır. Ancak Bitcoin internet kullanıcıları arasında onun itibarını kabul eden kimseler arasında tedavül etmektedir.*”⁶³² Para konusunda örf⁶³³ delilinin önemli bir yere sahip olduğuna kimi çalışmalarda da dikkat çekilmiştir.⁶³⁴

⁶³⁰ Şer’an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamında fıkıh usulü terimi. Detaylı bilgi için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i Zerâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, XXXVI, 277-282; Hammâd, 292, 293; Erdoğan, 498.

⁶³¹ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/38212/dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nerdir>, (Erişim, 20.07.2022); <https://dar-alifta.org/Home/ViewFatwa?ID=14139&title=>, (Erişim, 22.07.2022); <https://www.awqaf.gov.ae/ar/Pages/FatwaDetail.aspx?did=89043>, (Erişim, 21.07.2022).

⁶³² <https://www.darifta.ps/majles2014/showfile/show.php?id=269>, (Erişim, 21.07.2022).

⁶³³ Toplumda genel kabul gören, sürekli veya baskın tatbikatı bulunan sosyal davranış biçimleri, meşru gelenek ve dildeki yerleşik kullanımlar anlamında bir terimdir. Örf deliliyle ilgili detaylı bilgi için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Örf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2007, XXXIV, 93-94; Hammâd, 271, 272; Erdoğan, 464.

⁶³⁴ Seracettin Yıldız, “İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fıkhi Hükümü ile İlgili Tartışmalar”, 236.

4.4. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLDUĞU YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLER

Bu kısımda kripto sanal paraların cevazı noktasında olumlu görüş ileri süren çağdaş İslâm hukukçuları ve ilgili görüşlerini sıraladıktan sonra daha önce belirttiğimiz gibi görüşlerin dayandırıldığı gerekçeleri başlıklar halinde ele alacağız.

4.4.1. Süleyman Kaya

İslâm ekonomisi ve finansı alanında yapmış olduğu çalışmalarla bilinen Süleyman Kaya, kripto sanal paralarla ilgili olumlu yönde görüş bildiren İslâm hukukçularındandır. İslâm Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM) tarafından yayımlanan ve Süleyman Kaya tarafından kaleme alınan “Kripto Para Birimleri ve Fıkhî Açından Değerlendirilmesi” isimli makalede konuyla ilgili olumlu düşünceleri görmek mümkündür. Süleyman Kaya, makalesine paranın tanımıyla başlamış kripto sanal para birimi ve teknolojik alt yapısı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra kripto sanal paralara yönelik değerlendirmeleri ele almıştır. Konu hakkında olumlu ve olumsuz yönde ileri çıkan görüşlere yer veren yazar son kısımda ise kendi görüşlerini kripto paraların fıkhî meşruiyeti başlığı altında ortaya koymuştur. Süleyman Kaya, kripto sanal paraların caiz olmadığı noktasında paylaşılan fetvaları tek tek gerekçeleriyle ele aldıktan sonra fetvalarda göz ardı edilen iki husus olduğuna dikkat çekmiştir:

“...Birincisi 1375 kripto para içerisinden sadece Bitcoin üzerine odaklanması. Halbuki bunların her birinin farklı hususiyetleri olabilmektedir... Fetvalarda göz ardı edilen ikinci husus, Bitcoinin kullanımıyla ilgili her şeyin yeknesak kabul edilmesi, yani alıp satmak ile ödeme yapmak, para transferi yapmakla madencilik yapmak vs. hepsi aynı kabul ediliyor. Halbuki bunlar arasında mahiyet itibariyle de şekil itibariyle de meşruiyeti etkileyebilecek önemli farklar vardır.”⁶³⁵

Kaya, konuyla ilgili fetvalarda ileri sürülen, kripto sanal paraları almanın kumara benzemesi, meydana gelebilecek aldatma, aldanma ve para olarak kabul edilen şeyin nesne olması gerekliliği gibi hususların iktisatçılar tarafından ileri sürülmediğini

⁶³⁵ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhî Açından Değerlendirilmesi”, 15.

belirtmiştir. Bu anlamda banka parası da denilen kaydı paraların nesnel karşılığının olmadığına dikkat çekmiştir.⁶³⁶

Kaya, bir şeyin para olabilmesi için değerini devlet otoritesinden almalı yönündeki görüşe, “*fikhen böyle bir şartın olduğuna dair herhangi bir delil serdedilmemiştir. Üstelik Hanefi kaynaklarda bir şeyin özel olarak para olmak üzere basılması halinde para olarak kabul edileceği, ancak bir şeyin para olarak kullanımında teamül oluşması halinde teamülün paranın basılması mesabesinde olacağı açıkça ifade edilir...*”⁶³⁷ şeklinde cevap vermiştir.

Kumara benzemesi ve aldatma konusunda ise, “*kumara benzemesi ise çok zorlama bir yorum olarak değerlendirilebilir. Aldatma ve aldanmaya gelince burada ne tür bir aldatmadan bahsedildiğini, kimin kimi aldattığını anlamak güçtür. Zira her şeyin açık ve şeffaf olduğu ve herkes tarafından denetlenebildiği bir sistemle karşı karşıyayız.*”⁶³⁸ yorumunda bulunmuştur.

Kripto sanal paralara yönelik ileri sürülen spekülasyon, manipülasyon ve değerindeki aşırı dalgalanma eleştirilerine de yer veren Kaya, “*Kripto paraya yönelik en önemli itiraz, spekülasyon ve manipülasyona açık olması ve aşırı dalgalanma neticesinde haksız kazanç ve zararların ortaya çıkabilecek olmasıdır. Hatta özellikle Bitcoin son zamanlarda çok hızlı değer kazandığı için bir balon olduğu uyarısı yapılmaktadır. Kripto paraların toplam piyasa değeri dünya finansal piyasaları ile mukayese edildiğinde henüz küçük kalmaktadır. Dolayısıyla büyük sermayedarların piyasayı manipüle etme imkanı vardır. Ama zaman içerisinde kripto paraların çok daha büyük ölçeklere ulaşması halinde ki hızla büyüyor, bu problemin minimize olacağı dile getirilmektedir.*”⁶³⁹ açıklamasını yapmaktadır.

Kripto sanal paraların devlet denetimi ve güvencesi altında olmadığı yönündeki eleştiriye ise, “*Devlet denetimi ve teminatı altında olmama kripto paralara yöneltilen bir diğer eleştiridir. Ancak tamamen denetimsiz, kontrolsüz bir sistem söz konusu değildir. Ripple gibi merkezi bir kurumun denetim ve kontrolünde olan kripto paralar olmakla birlikte Bitcoin gibi kripto paralarda böyle bir yapı söz konusu değildir. Ancak*

⁶³⁶ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, 15, 16.

⁶³⁷ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, 16.

⁶³⁸ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, 16.

⁶³⁹ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, 16.

Bitcoin sisteminde uç olarak bulunan tüm madencilerin aynı zamanda sistemi denetlediklerini unutmamak gerekir ki konunun uzmanları bu noktada herhangi bir güvenlik zafiyeti olmadığı kanaatindedirler."⁶⁴⁰ şeklinde yanıt verdiği görülmektedir.

Kaya, kripto sanal paraların saadet zinciri ve haksız kazanç sağlama yöntemi olduğu şeklindeki eleştiriye, "Saadet zinciri benzeri belirli kesimlerin haksız ve sebepsiz zenginleşmesi meselesine gelince, Bitcoin üzerinden konuşacak olursak, saadet zinciri benzetmesinin isabetli olmadığı açıktır. Bitcoin madenciliğinin haksız, sebepsiz zenginleşme olduğunu söylemek de çok isabetli gözüküyor. Madenciler her türlü işlemin onaylanmasını, denetlenmesini, kayda geçirilmesini vs. sağlıyorlar. Tüm işlemleri yeni bir bloğa kaydettiği gibi önceki blokun hashini de ekliyor. Üstelik bloğu oluşturabilmesi için kriptografik olarak şifrelenmiş bir kodu çözmek için elektrik ve işlemci maliyetlerini üstlenmek durumundadır. Bunların karşılığında belli oranda Bitcoin kazanmaları karşılıksız para basmak suretiyle elde edilen kazançlara oranla daha masum gözükmektedir."⁶⁴¹ yorumuyla cevap vermemektedir.

Kripto paraların illegal işlerde kullanılması, şifrelerinin kırılması ve vergilendirme hususlarında dile getirilen eleştirilere de yer veren Kaya, "Şifrelerin kırılabilmesi meselesine gelince bu risk sair bankalardaki hesaplar için de söz konusudur. Kaldı ki cüzdanın internet bağlantısı olmayan bir ortamda tutulması gibi tedbir almak mümkündür. İlegal işlerde kullanılması da önemli bir itiraz noktasıdır. Kripto paraların illegal işler yapan kimselerin para transferlerini kolaylaştırdığı söylenebilir. Burada sistemin herkese sunduğu imkanın, illegal iş yapanlar tarafından da kullanılması söz konusu denilebilir. Son olarak vergilendirme meselesi de önem arz eder. Türkiye'nin hala bu paralarla yapılan işlemleri nasıl vergilendireceğine karar veremediğini biliyoruz. Ama bazı ülkelerin hali hazırda bir şekilde vergi aldıkları da bir vakıadır."⁶⁴² Şeklinde değerlendirmelerde bulunarak kripto sanal paralara yöneltilen eleştirilere tek tek cevap vermeye çalışmıştır.

Bu değerlendirmelerden sonra son olarak Kaya, kripto sanal paralarla ilgili genel bir değerlendirme yaparak şunları hususları belirtmiştir: "Kanaatimizce kripto paraların mübadele ve değer saklama aracı olarak veya para transferinde kullanılmasında fihhen

⁶⁴⁰ Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi", 16, 17.

⁶⁴¹ Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi", 17.

⁶⁴² Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi", 17.

bir beis yoktur. Aynı şekilde madencilik de fıkhen meşrudur. Ancak spekülasyon amacıyla kullanmak veya manipülasyon yapmak meşru değildir. Yine kara para aklamak, kaçakçılık yapmak gibi gayrimeşru işlerde kullanmak da caiz değildir. Kripto para için meşru olmadığını söylediğimiz bu hususlar tedavüldeki her türlü para için de geçerlidir. Kripto parayı ister para ister emtia, ister finansal varlık kabul edelim fıkhen mütekavvim olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla kripto para fıkhen zenginlik hesabına dahil edilmeli ve zekatı verilmelidir. Sonuç olarak kripto paralara doğrudan karşı çıkmak yerine, manipülasyonlara ve spekülasyonlara karşı insanları uyarmanın yanı sıra bu tür para birimlerinin doğurabileceği imkanları değerlendirme yoluna gitmek daha isabetli görülmektedir.”⁶⁴³

4.4.2. Abdullah b.Muhammed b. Abdülvehhab el-Akîl

Medine İslâm Üniversitesi'nde fıkıh alanında öğretim üyesi olan Akîl, aynı üniversitenin yayımlamış olduğu “Elektronik Paralarla İlgili Fıkhi Hükümler”⁶⁴⁴ başlığını taşıyan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada kripto sanal paraların tarihi, ortaya çıkışı ve bu paralarla ilgili olarak çeşitli değerlendirmelerde bulunan Akîl, çalışmanın son kısmında vardığı sonuçları şu şekilde sıralamıştır.

“Konuyla ilgili araştırmaları sunduktan sonra benim için şu neticeler ortaya çıkmıştır:

1-Bitcoin gibi elektronik paralar, para fonksiyonu gören müstakil mallardır. Bu sebeple mal ve hizmet değişiminde bir araç ve değer ölçüsüdür.

2-Bitcoin gibi elektronik paraların avantajları ve riskleri vardır. Bunlar kullanılırken dikkatli olunması gerekir.

3- Semenlik illeti sebebiyle Bitcoin gibi elektronik paralarda riba cereyan eder.

4-Havl-i havelan gerçekleşip, altın ve gümüşten az olanın nisabına ulaştığı zaman zekâtının verilmesi gerekir.

⁶⁴³ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi”, 18.

⁶⁴⁴ Bu çalışma makale olarak da ayrıca yayımlanmıştır. Bk. Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhab el-Akîl, “*el-Ahkâmu'l-Fıkhiyyetü'l-Müteallikatü bi'l-'Umlâti'l-İlktirûniyyeti*”, Mecelletü Câmi'âtü't-Tâif, 4 (17), 2018, 86-135.

5-Eşitlik olmaksızın ve kabz geçekleşmeden aynı cins elektronik paraların sarfi caiz olmaz. Ancak bunun dışında altın, gümüş, kâğıt para gibi farklı cinslerden paralarla aynı mecliste kabz edilmesi şartıyla değıştirilmesi caizdir.

6-Madencilik mubah bir eylemdir. Bir cuâle akdidir. Bu sebeple ona katılmak caizdir.

7-Madencilik aletleri ile elde edilen ödüllerin ticareti mubahtır. Buradaki akit ya bey' akdidir ya da icare akdidir. (Bu cihazın bizzat kendisine veya onun hesaplama gücünden faydalanmaya göre değışir.)

8-Elektronik paraların muhafaza edildiğı yerler, sanal cüzdanlardır. Bundan hırsızlık durumunda bir malı korunduğı yerden çalındığı için (el) kesme cezasını gerektirir.⁶⁴⁵

4.4.3. Halid Abdülmü'min er-Rıfâî

Kendisine yöneltilen çeşitli sorulara internet sitesinden cevap veren Rıfâî'nin, kripto paralarla ilgi olarak, "Bitcoin madenciliğı yapıp, elde edilen Bitcoin'i satarak para kazanmak caiz midir?" şeklindeki soruya şu cevabı verdiğı aktarılmaktadır: "Bu tür elektronik paralardan kim herhangi bir tanesine meşru yollardan sahip olursa o kimse için bir günah yoktur. Ancak bu elektronik paralarında kendi aralarında mübadele edilmesinde, kabz edilme ve cins birliğı konularına dikkat edilmelidir. Bütün bunlardan sonra içine aldatma girmeyen ve çıkarılmasına izin verilen madencilik işleminin de dinen bir sakıncası yoktur. Bundan dolayı madencilik caiz olunca ondan alınan ücrette caizdir. Doğrusunu Allah bilir."⁶⁴⁶

Rıfâî'nin açıklamasından anlaşılacağı üzere Bitcoin'in diğer paralar gibi değerlendirildiğı, kazanılmasında meşruluk şartının koşulduğu ve muamelelerde taraflar arasında haksızlığa sebep olabilecek hususlardan kaçınılması gerektiğini görmekteyiz. Bu anlamda Rıfâî'nin, kripto sanal para ve madencilik işlemlerini meşru kabul ettiğini söylemek mümkün görünüyor.

⁶⁴⁵ Akıl, 53. Yukarıda geçen maddelerin Türkçe çevirisi, Özden, 44.

⁶⁴⁶ Söz konusu fetvaya atıf yapan çalışmaların referans verdikleri ilgili internet sayfasına halihazırda (24.07.2002) ulaşamadığı için ikincil kaynakları referans gösteriyoruz. Özden, 44, 45; Canbaz, Berkun, 127; Mehmet Onur, "Sanal (Kripto) Paraların İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 2019, 306.

4.4.4. Amanah Finance Consultancy

Amanah Finans Danışmanlığı şirketinin yöneticilerinden olan Müfti Faraz Adam, “Bitcoin: Shariah Compliant?”⁶⁴⁷ adındaki makalesinde Bitcoin’in fikhî durumunu değerlendirmiştir. İslâm’da para felsefesinin ele alınmasıyla başlayan çalışma Kur’an’da ve Sünnet’te para konusunu işlemiş, İslâm tarihinde paranın durumuna da kısaca değinmiştir. Müslüman bilginlerin para kavramını nasıl değerlendirdiğine de yer vermiştir. Fıkha göre para kavramını ve parada olması gereken hususları da ele alan Adam, çalışmanın ilerleyen kısımlarında kripto sanal para biriminin tanımlarına yer vermiştir. Bitcoin’e genel bakış başlığı altında ise Bitcoin’in ortaya çıkışı, madencilik, blockchain teknolojisi konularına kısaca yer vererek Bitcoin’in kullanım alanlarını ele almıştır. Finans sektöründeki güncel görüşleri değerlendiren Adam, Bitcoin’in risklerini güvenlik riski, teknolojik risk, kara para aklama riski, volatilité riski, veri riski, işlem riski, aracılık riski, yasal düzenlemedeki zorluklar, yapısal deflasyon riski, rekabet, Bitcoin’in ölçeklenebilirlik riski, tekellik riski ve likidite riski şeklinde başlıklar halinde tek tek ele almıştır.⁶⁴⁸

Adam, daha sonra ise, Makâsîdü’ş-Şerîa açısından yukarıda yer verdiği riskleri ele almıştır. Bu anlamda malın korunması, şeffaflık, revaç (dolaşım), dayanıklılık, düzenin korunması, yararın sağlanması, zararın önlenmesi gibi para konusundaki şer’i maksatlara yer vermiştir. Bu bağlamda Müslüman hukukçuların malın korunması kavramına, üretme, biriktirme, koruma ve zenginliği adil bir şekilde dağıtma şeklinde anlamlar yüklediklerini belirtmiştir. Çalışmanın devamında Bitcoin, yukarıda zikredilen hususlar bağlamında ele alınmıştır. Adam, Bitcoin’i, pazarlanabilirlik ve revaç, şeffaflık, malın korunması, dayanıklılık, adalet kriterlerine göre değerlendirilmiş, pazarlanabilirlik ve dolaşım açısından biriktirilmesi sebebiyle yetersiz olduğunu, dayanıklılık açısından ise yeterli kriterleri taşıdığını belirtmektedir. Bitcoin’in, adalet ve şeffaflık kriterini ise fazla anonimlik barındırdığından taşımadığını söylemektedir.

⁶⁴⁷ Çalışmanın tam metni için bkz Müfti Faraz Adam, “Bitcoin: Shariah Compliant?”, *Amanah Finance Consultancy*, t.y., 1-54. <https://afinanceorg.files.wordpress.com/2017/08/research-paper-on-bitcoin-mufti-faraz-adam.pdf>, (Erişim, 24.07.2022).

⁶⁴⁸ Adam, 8-38.

Malın korunması kriterini ise mevcut durumdaki riskler ve belirsizlikler sebebiyle taşımadığını söylemiştir.⁶⁴⁹

Risklerin toplu şekilde değerlendirildiği kısımda Bitcoin'in şeffaflıktan yoksun olduğuna dikkat çekerek, bu sebeple dolandırıcılık, kara para aklama, siber saldırı gibi riskleri barındırdığını vurgulamıştır. Ayrıca Bitcoin'in yasal düzenlemeden yoksun olmasının ve henüz bir yasal çerçevenin belirlenmemiş olmasının da Bitcoin'i riskli duruma düşürdüğünü belirtmektedir.⁶⁵⁰

Müfti Faraz Adam, çalışmasının son kısmında ise özet olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Bitcoin ile ilgili olarak aşağıdaki riskler tespit edilmiştir: Güvenlik riski, teknolojik risk, kara para aklama riski, oynaklık riski, veri riski, işlem riski, aracılık riski, düzenleyici zorluk, yapısal deflasyon riski, rekabet, Bitcoin ölçeklenebilirlik riski, tekel riski, likidite riski. Yukarıdaki risklerin altını çizdikten sonra Bitcoin, Maqasid al-Shariah ilkesini geçip geçmediğini görmek için incelendi. Zenginliğin korunması; Bitcoin, pazarlanabilirlik, dolaşım, şeffaflık, hıfz al-Mal ve eşitlik açısından başarısız oldu (‘adl). Oynaklık; sadece spekülasyonları artırdığı için Bitcoin pazarlanabilirlik ve dolaşım açısından başarısız oldu. Bitcoin yatırımcılarının, Bitcoin’i harcamak yerine biriktirip elinde tutmasına neden olarak, Bitcoin’i likit hale getirmek ve daha fazla balonu şişirmek. Bitcoin ile şeffaflık açısından sorun, tüm ağın şifreli olmasıydı. Herkes anonimdir. Ek olarak, düzenleyici bir yasal çerçevenin olmaması daha fazla anlaşmazlığa neden olabilir. Bitcoin’in doğası şifreli olduğundan, Bitcoin hıfz al-Mal açısından başarısız oldu. Düzenleyici eksikliği ile güvenlik önlemleri ve karmaşık teknoloji ile Bitcoin, bilgisayar korsanları ve dolandırıcılar için çekici bir olasılık haline geldi. Endüstride kimliklerini koruyan ekstra bir gizlilik katmanı vardır. Ayrıca, herhangi bir düzenleyici değişiklikler dünyanın bitcoin endüstrisini ciddi şekilde etkileyebilir. Bitcoin, ilkeler açısından da değerlendirildi. Bitcoin ve kripto para yatırımları gerçek ekonomiye hizmet etmiyor ve bir ekonominin gerçek büyümesini desteklemez. Bu nedenle, İslam’ın kapsayıcı ilkelerini göz önünde bulundurarak ahlaki ekonomi ve reel ekonomiye yatırım yapmanın yerleşik ilkeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bir kişinin tüm servetini dijital varlıklara yoğunlaştırması, topluma bundan daha fazla zarar verebilir. Bu tür varlıklara yatırım yapmak, kâr ve fayda*

⁶⁴⁹ Adam, 38, 39.

⁶⁵⁰ Adam, 39, 40.

maksimizasyonu ile beslenir. Bitcoin'e yatırım yapmak fayda sağlamaz ne toplum ne de reel ekonomi; Bitcoin yatırımları hizmetleri, emeği veya mal üretimini artırmaz. Bununla birlikte, Bitcoin yatırımlarından elde edilen herhangi bir getiri, buna göre yasal ve Şeriat uyumlu olacaktır."⁶⁵¹

Müfti Faraz Adam, Bitcoin'in değer ölçme vasfını taşıyan mütekavvim dijital bir mal olduğu görüşünü ileri sürmüştür ve *"tamamen fıkıh ve İslam hukuku açısından bakıldığında, Bitcoin'e yatırım yapmak ve getirisi yasal olarak kabul edilebilir."* şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.⁶⁵² Bu anlamda Faraz Adam'ın Bitcoin'i mal olarak tanımladığını söylemek mümkün görünmektedir.⁶⁵³

4.4.5. Mohd Daud Bakar

Malezya'da Şeriat Danışma Konseyi başkanı olan Mohd Daud Bakar'ın kripto sanal paralar konusundaki görüşlerini, *"Kripto Para Haram mı? BNM Şeriat Danışma Konseyi Başkanı Hayır Diyor."* Başlıklı haber yazısından görmek mümkündür. Mohd Daud Bakar'ın bir sosyal medya platformunda yayımladığı canlı yayında Malayca olarak dile getirdiği görüşlere söz konusu haber sayfasından ulaşmak mümkündür. Bu açıklamalarda Bakar, Blockchain teknolojisinin önemine vurgu yaparak bir paradan daha fazlası olduğunu dile getirmektedir. Dijital para birimlerinin gelecekte gerçekleşecek bir olgu olduğundan söz etmektedir. Bakar'ın açıklamalarını özetle şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Sorun şu ki, amacı bunun ötesine geçse de blockchain bir para birimi olarak lanse ediliyor. Amacı, ilk olarak, takaslar için bir araçtır ve ikinci olarak, havaleler için bir araçtır. Para biriminden para birimine yapılan havalelerin olağan yolu, maliyetli ve yaklaşık iki gün sürecektir. Bu arada, bu tokenlarla sadece 10 saniye, hatta 5 saniye sürebilir ve para zaten e-cüzdanınıza yansıtacaktır. Blockchain kara para aklamayla mücadeleye yardımcı olabilir. Bugün ulema bunu garar (belirsiz) olduğu için haram

⁶⁵¹ Bu görüşünden dolayı Müfti Faraz Adam'a, Kripto paralar konusunda olumlu yaklaşım sergileyen bilginler arasında yer verdik. Adam, 49.

⁶⁵² Adam, 43.

⁶⁵³ Şenel, 50, 51; Özden, 45; Seracettin Yıldız, İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fıkhi Hükmü ile İlgili Tartışmalar", 241. Bazı çalışmalarda Faraz Adam'ın tam aksi görüşte olduğu iddia edilmektedir. Bk. Alpaslan Alkış, "Para Olabilme Yönüyle İslam Hukuku Açısından Kripto Para", Murat Şimşek, Mahmut Samar (Ed.), *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blok Zincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar*, (ss.177-197), Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2020, 189. Fakat burada gözden kaçan husus şudur; Adam, çalışmasının 43 ve 49. sayfalarında Bitcoin'in mal olduğunu söylemektedir.

sayıyor. Ama benim düşünceme göre belirsizlik ve risk arasındaki farkı yanlış anlıyorlar. Şeriat'ta risk, günlük yaşamın bir parçasıdır. Ev almak, hisse almak, hatta altın almak bile risklidir. Aslında Allah'tan gelen herhangi bir fitratın riskleri vardır. Fetva açısından, bir hükümet risk nedeniyle bir şeyi haram ilan edebilir. Ama şeriat açısından bir şeyin haram olduğu söylenemez, çünkü riski vardır. Dijital para birimi, bir güven veya eşler arası bir duyguya dayalı olarak oluşturuldu. Bu arada, itibari para da güvene dayalıdır. Amerika bile kendi para birimine olan inancını kaybedebilirse, bu USD'nin bir para birimi olmadığı anlamına mı geliyor? Şart değil. Aslında savaşlar ve boykotlar gibi para birimi değerlerinin düşmesine neden olan durumlar olmuştur. Bu, para birimi olarak değerlerini ortadan kaldırmadı. Malezyalı düzenleyiciler şimdiden aktif adımlar atabilir."⁶⁵⁴

Bakar'ın ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Blockchain teknolojisinin önemine vurgu yapıldığı ve kara para aklamanın önlenmesinde önemli rol oynayacağına dikkat çekildiği görülmektedir. Bakar, kripto sanal paralarda meydana gelen değer dalgalanmalarının, kripto sanal paraları haram kabul etmede yeterli bir sebep olmayacağını da belirtmiştir. Kripto sanal paraların da tıpkı itibari paralarda olduğu gibi güvene dayalı olarak meydana geldiğine dikkat çeken Bakar, Amerikan dolarını örnek olarak vermektedir. Kripto sanal paralar konusunda olumsuz yönde görüş bildiren ve kripto sanal paralarda belirsizlik (garar) olduğunu ileri süren alimlerin de belirsizlik ve risk arasındaki farkı doğru anlamadığını belirtmektedir. Bakar, genel olarak kripto sanal paralarda gerekli yasal düzenlemeler yapıldığı takdirde kripto sanal paralar konusundaki endişelerin giderileceğine ve bu paraların ve teknolojik alt yapılarının daha verimli şekilde kullanılacağına inanmaktadır. Bu anlamda Mohd Daud Bakar'ın, kripto sanal paraları haram olarak değerlendirmek yerine daha olumlu bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkün görünüyor.

4.4.6. Blossom Finance -Mufti Muhammad Abu-Bakar-

Malezya merkezli Blossom Finance'ın yayımladığı ve Mufti Muhammad Abu Bakar tarafından kaleme alınan raporda Bitcoin'in ve Blockchain teknolojisinin şer'i boyutu ele alınmıştır. Raporda para, Bitcoin ve Blockchain teknolojisiyle ilgili bilgilere

⁶⁵⁴ Ellia Pikri, Is Cryptocurrency Haram? The Chairmain Of BNM's Shariah Advisory Council Says No. <https://vulcanpost.com/632153/haram-cryptocurrency-syariah-advisory-council/>, (Erişim, 24.07.2022).

yer verildikten sonra İslâm hukukçularının konuya bakışının sınıflandırılarak aktarıldığı görülmektedir. Bitcoin'in barındırdığı risklere yer veren ve bu anlamda dile getirilen endişeleri değerlendiren Bakar, spekülasyon, kara para aklama, değerinde meydana gelen oynaklık gibi durumların fiat paralarda da cereyan ettiğine dikkat çekmiştir. Bitcoin'in çeşitli avantajlarına dikkat çeken Abu Bakar, Bitcoin'in barındırdığı çeşitli risklere karşı temkinli olunması gerektiğini de belirterek yasal durumuna göre hareket edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Sonuç olarak Mufti Muhammad Abu-Bakar'ın kripto sanal para konusunda daha olumlu bir yaklaşım içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁵⁵

4.5. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLDUĞU YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLERİN GEREKÇELERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kripto sanal paralar hakkında olumlu görüş bildiren çağdaş İslam hukukçularının konuya ilişkin değerlendirmeleri ele alındığında, daha çok kripto sanal para sistemi ve faydaları üzerine görüş inşa ettiklerini söylemek mümkün görünüyor. Söz konusu değerlendirmelerin genelde olumsuz yöndeki görüşlerin gerekçeleri üzerinden yapıldığı da dikkat çekmektedir. Kripto sanal paraların cevazına ilişkin ileri sürülen gerekçelerden bir kısmını daha önce değerlendirdiğimizden burada yalnızca değerlendirme yapmadığımız gerekçeler değerlendirilecektir.

4.5.1. Paranın Değerini Devlet Otoritesinden Alma Zorunluluğunun Olmaması

Kripto sanal paraların devlet otoritesi tarafından veya yetkili bir kurum tarafından piyasaya sürülmesi gerektiği gerekçesiyle caiz olmadığı dile getirilmektedir. Buna karşın caiz olduğunu düşünenler, İslâm hukukunda böyle bir şartın ve paranın devlet tarafından piyasaya sürülmesi gerektiğine işaret eden dinî bir referansın olmadığını ileri sürmüş ve kripto sanal paraların devlet tarafından tedavül edilmemesinin bu paraların paralık durumuna etki etmediğini savunmuşlardır.⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ Mufti Muhammad Abu-Bakar, *Shariah Analysis of Bitcoin, Cryptocurrency, and Blockchain* (v 1.2.1), Aralık 2018, <https://blossomfinance.com/posts/is-bitcoin-halal-or-haram-a-shariah-analysis>, (Erişim, 25.07.2022).

⁶⁵⁶ Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi", 16; Hasan Doğan, "İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi", 243.

4.5.2. Kripto Sanal Paraların Para Vasıflarını Taşıdığı ve Paranın İşlevlerini Yerine Getirdiği

Kripto sanal paralar konusunda, üzerinde en çok durulması gereken başlığın bu olduğuna inanıyoruz. Nitekim bir şeyin para olup olmadığı ancak o şeyin paralık vasıflarını haiz olup olmadığına ve paranın işlevlerini yerine getirip getirmediğine bağlıdır.

Kripto sanal paraların, paranın vasıflarını taşıdığı ve paranın mübadele aracı, değer ölçüsü ve tasarruf aracı olma gibi temel işlevlerini yerine getirdiği ileri sürülerek bu paraların diğer meşru paralar gibi meşru kabul edilebileceği yönünde değerlendirme yapılmıştır.⁶⁵⁷

4.5.3. Kripto Sanal Paraların Tamamen Denetimden Yoksun ve Merkeziyetsiz Olmaması ve Yasal Düzenlemelerin Yapılıyor Olması

Kripto sanal paraların cevazına ilişkin ileri sürülen bir diğer gerekçe ise, bu tür paralardan bir kısmı merkeziyetsiz olarak piyasaya sürülürken bir kısmı belli merkezlerden piyasaya sürülmektedir. Ripple, Ethereum ve IoTA bunlara örnek olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla farklı özelliklere sahip olan kripto sanal paraların hepsini aynı değerlendirmeye tabi tutmanın yanıltıcı olacağına dikkat çekilmiştir. Ayrıca kripto sanal para madencilerinin de söz konusu teknolojik alt yapıda birer denetim mekanizması olarak düşünülmesi gerektiği ileri sürülmüş, bu tür paraların tümünden denetimsiz olduğu iddiası tartışmaya açılmıştır. Bir diğer gerekçe ise son zamanlarda kripto sanal paraların birçok devlet tarafından mercek altına alındığı ve onlarca devletin yasal düzenleme yaptığıdır. Tüm bu gerekçeler ileri sürülerek aksi yöndeki iddialara cevap verildiği görülmektedir.⁶⁵⁸ Bir diğer eleştiri olan devlet teminatı konusuna da cevap verilerek bir şeyin devlet teminatında olmamasının o şeyin fıkıh açısından caiz olmadığını söylemek için yeterli görülemeyeceği belirtilmiştir.⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ Akıl, 53; Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkıhı Açısından Değerlendirilmesi”, 18.

⁶⁵⁸ Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkıhı Açısından Değerlendirilmesi”, 16, 17; Civelek, 82.

⁶⁵⁹ Kaya, “Fıkıhı Açısından Kripto Paralar”, 45.

4.5.4. Değerindeki Volatilitenin Paralık Vasfına Etki Etmemesi

Kripto sanal paraların değerinde meydana gelen aşırı dalgalanmanın bu tür paraların paralık vasfına herhangi bir etkisinin olmadığı bu durumun diğer paralarda ve yatırım araçlarında da meydana gelebileceği ileri sürülmektedir.⁶⁶⁰ Ayrıca kripto sanal paraların finans piyasalarında düşük bir hacme sahip olduğuna dikkat çekilerek bu tür paraların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte değerinde meydana gelen dalgalanmaların da azalabileceği belirtilmektedir.⁶⁶¹

4.5.5. Spekülasyon ve Manipülasyonun Kripto Sanal Paralardan Kaynaklanmaması

Kripto sanal paralarda spekülasyon ve manipülasyon olduğuna yönelik iddialara karşı, söz konusu işlemlerin mevcut kapitalist sistemden kaynaklandığı ileri sürülerek bu tür işlemlerin kendisinin caiz olmadığı ve kripto sanal paraların bu tür işlemlerde kullanılmasının da caiz olmadığı belirtilmiştir. Altın ve TL üzerinden gerçekleştirilen manipülasyon ve spekülasyonlara dikkat çekilerek bu durumun diğer finans araçlarında da gerçekleşebileceği üzerinde durulmuştur.⁶⁶² Kimi çalışmalarda ise meşru sayılan yatırım araçlarının da spekülasyonlara açık olduğuna ve kripto sanal paralarda spekülasyon gerçekleşmesinin bu tür paraları ve sistemlerini haram olarak nitelemeye temel ölçü olarak değerlendirilemeyeceğine vurgu yapılmıştır.⁶⁶³

4.5.6. Kripto Sanal Paraların Yasadışı Faaliyetlerde Kullanılmasının Farklı Bir Durum Olduğu

Kripto sanal paralar konusunda olumsuz görüş bildirenler, kripto sanal paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılması gerekçesini ileri sürmüşlerdir. Kripto sanal paralara olumlu yaklaşım sergileyenler de bu gerekçeye karşı olarak fiat paraların da illegal

⁶⁶⁰ Cádullah, 62; <https://vulcanpost.com/632153/haram-cryptocurrency-syariah-advisory-council/>, (Erişim, 24.07.2022).

⁶⁶¹ Kaya, “Fıkhi Açıdan Kripto Paralar”, 43.

⁶⁶² Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, 16; <https://blossomfinance.com/posts/is-bitcoin-halal-or-haram-a-shariah-analysis>, (Erişim, 25.07.2022).

⁶⁶³ Hasan Doğan, “İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi”, 243.

faaliyetlerde kullanılabilceğine dikkat çekmişler ve bu tür paraların illegal faaliyetlerde kullanılmasının kripto sanal paraların mahiyetiyle ilgili olmadığını belirtmişlerdir.⁶⁶⁴

4.5.7. Yüksek İşlem Hızı, Düşük Maliyetle Para Transfer Etme İmkânı ve Karşılıksız Para Basma İmkânını Ortadan Kaldırması

Kripto sanal paraların caiz olduğu yönünde kanaat bildirenler, bu tür paraların ve teknolojik altyapılarının yüksek işlem hacmine sahip olduğunu ileri sürerek görüşlerini desteklemeye çalışmışlardır.⁶⁶⁵ Kripto sanal paralara cevaz verenlerin ileri sürdüğü bir diğer gerekçe ise bu paralar ve sahip oldukları sistemlerin düşük maliyetle para transfer etmeyi mümkün kılması olarak ileri sürülmüştür.⁶⁶⁶ Zikredilen bu gerekçelerin, kripto sanal paraların ve teknolojik imkânlarının sağladığı birer fayda olduğunu belirterek paralık vasfına etkisinin tartışmaya açık olduğunu söyleyebiliriz.

Kripto sanal paraların, karşılıksız basılan kâğıt paralara nispeten daha sağlam olduğu ileri sürülmüş ve hiçbir otoritenin karşılıksız olarak dilediği gibi Bitcoin üretme imkânına sahip olmadığına dikkat çekilmiştir.⁶⁶⁷ Bu husus bir şeyin para olması noktasında önemli görülebilir. Zira bu durum paranın karşılığının olup olmamasıyla ilgilidir.

4.6. KRİPTO SANAL PARALARIN CAİZ OLDUĞU YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞ SAHİPLERİNİN İLERİ SÜRDÜĞÜ DELİLLER

Kripto sanal paralar konusunda olumlu yönde görüş bildirenlerin temel dayanak olarak kullandıkları delilleri İstishâb, İstislâh ve Feth-i Zerâi' ve Kıyas şeklinde sıralayabiliriz.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Kaya, "Fikhi Açından Kripto Paralar", 42; <https://blossomfinance.com/posts/is-bitcoin-halal-or-haram-a-shariah-analysis>, (Erişim, 25.07.2022).

⁶⁶⁵ <https://vulcanpost.com/632153/haram-cryptocurrency-syariah-advisory-council/>, (Erişim, 24.07.2022); Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fikhi Açından Değerlendirilmesi", 11.

⁶⁶⁶ Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fikhi Açından Değerlendirilmesi", 11.

⁶⁶⁷ Kaya, "Kripto Para Birimleri ve Fikhi Açından Değerlendirilmesi", 12.

⁶⁶⁸ Seracettin Yıldız, "İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fikhi Hükmü ile İlgili Tartışmalar", 239, 240; Shaban, 62. Kripto sanal paralara cevaz vermeyenlerin kullandıkları deliller başlığı altında yaptığımız uyarı burada da geçerlidir. Söz konusu deliller fetvalarda yer alan ifadelerden çıkarılmıştır. Nitekim ilgili çalışmalarda da fetvalarda kullanılan ifadeler atıflar yapılmıştır.

4.6.1. İstishâb

Aksine bir delil bulunmadığı sürece serbestlik ve yükümsüzlüğe yahut daha önce varlığı bilinen bir durumun devam ettiğine hükmetme yöntemi anlamında kullanılan istishâb⁶⁶⁹ delilinin, kripto sanal paralara cevaz verenler tarafından kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu yönde verilen fetvalara ve açıklamalara bakıldığında eşyada asıl olan ibahadır kaidesinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Nitekim kripto sanal paralara cevaz verenler bu tür paraların ve madenciliğin yasaklandığına dair herhangi bir nass bulunmadığını ileri sürerek kripto sanal paraların ve madenciliğin fikhen haram olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmişlerdir. Ayrıca kripto sanal paraların sağladığı birtakım faydalara dikkat çekilerek bu tür paraların açık bir biçimde haramlık unsuru taşımadığını ileri sürmüşlerdir. Kripto sanal paraya cevaz veren fetva ve değerlendirmeler incelendiğinde bu tür açıklamaların eşyada asıl olan ibahadır ilkesi çerçevesinde ele alındığı görülecektir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda bu delilin kullanıldığına yönelik değerlendirmeler de yapılmıştır.⁶⁷⁰

4.6.2. İstislâh

Fıkhın genel ilkelerine, özellikle de şer'an onaylandığına veya reddedildiğine dair bir delil bulunmayan, maslahata göre hüküm verme yöntemini ifade eden İstislâh delilinin kripto sanal paralara cevaz verenler tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür.⁶⁷¹ Kripto sanal paralara cevaz vermeyenler kripto sanal paraların barındırdığı risklere ve olumsuz yönlerine, kripto sanal paralara cevaz verenler ise bu paraların ve teknolojik altyapılarının çeşitli faydalarını dikkat çekmişlerdir. Bu çerçeveden bakıldığında kripto sanal paralara cevaz verenlerin fayda kavramı üzerinde durduklarını ve toplum maslahatının gözetilmesi yönünde bir eğilim gösterdiklerini söylemek mümkün görünüyor.⁶⁷²

⁶⁶⁹ İstishâb deliliyle ilgili detaylı bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "İstishâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, XXIII, 376-381.

⁶⁷⁰ Bk. Seracettin Yıldız, "İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fikhi Hükümü ile İlgili Tartışmalar", 239; Shaban, 62; <https://ar.islamway.net/book/29586>, (Erişim, 15.08.2022).

⁶⁷¹ Şükrü Özen, "İstislâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, XXIII, 383-388.

⁶⁷² <https://blossomfinance.com/posts/is-bitcoin-halal-or-haram-a-shariah-analysis>, (Erişim, 25.07.2022).

4.6.3. Kıyas

Kripto sanal paralar konusunda olumlu yaklaşım sergileyenlerin kullandığı bir diğer delilin ise kıyas⁶⁷³ delili olduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁴ Nitekim fetvalarda sık sık fikhîen meşru kabul edilen paralara atıf yapılması ve bu paralarda da kripto sanal paralara yöneltilen olumsuz durumların cereyan ettiğine/edebileceğine dikkat çekilmesi gibi değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda kıyas delilinin kullanıldığını söylemek mümkün görünüyor.

⁶⁷³ Fıkıh usulünde kıyas, “*hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek*” anlamına gelir. Detaylı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, XXV, 528-538.

⁶⁷⁴ Shaban, 62.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FIKIHTA PARA KAVRAMI VE KRİPTO SANAL PARALARIN FIKHÎ AÇIDAN PARA OLMA VASFI

5.1. FIKIHTA PARA KAVRAMI

Kripto sanal paraların paralık vasıflarını değerlendireceğimiz bu son bölüm, Fıkha göre para kavramı, parada bulunması gereken özellikler ve paranın işlevleri üzerinden şekillenecektir.

Günümüzde yeni bir olgu olan sanal paraların anlaşılması için, fakihlerin kendi dönemlerinde karşılaştıkları yeni para birimleri veya çeşitlerine karşı olan tutumlarının bilinmesi oldukça önemlidir. Fakihlerin yeni olaylar ve durumlar karşısında izledikleri yol ve yöntemler bizim yeni olgular karşısında nasıl bir tutum sergilememiz gerektiği noktasında aydınlatıcı olacaktır. Bu anlamda fıkhta para olgusunun anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla ilk olarak İslâm'ın temel iki kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'te para kavramını ele alacağız. İkinci olarak fakihlerin para kavramından ne anladıklarını, hangi şeye para dediklerini, para olarak değerlendirilen şeylerin hangi özellikleri haiz olmaları gerektiği ve hangi kusurlardan beri olmaları gerektiğini ve bu değerlendirmeleri hangi kriterlere göre yaptıklarını aktarmaya çalışacağız. Kripto sanal paraların para olma durumlarını da fıkha göre paranın işlevleri ve özellikleri başlıklarında değerlendireceğiz.

5.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Para Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de para kavramıyla ilgili açık bir ifadenin yer almadığını söylemekle birlikte indiği toplum tarafından bilinen dinar ve dirhem gibi para isimlerine, altın ve gümüş gibi değerli madenlere ayetlerde yer verildiğini görmekteyiz. Bazı ayetlerde ise parayla ilgili bir kavram olan ve satış bedeli, kıymet, paha anlamlarına gelen semen⁶⁷⁵ kavramının sıkça kullanıldığını söyleyebiliriz.⁶⁷⁶ Kur'ân'da

⁶⁷⁵ Semen; “Zimmete borç olarak sabit olan şeydir” şeklinde tarif edilmiştir. Bk. Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989, XIV, 2. Semen kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Beşir Gözübenli, “Semen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

yer alan ve gümüş para anlamında kullanılan bir diğer kavram ise “verik” dir.⁶⁷⁷ Söz konusu ayetleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür;

Doğrudan altın ve gümüşün zikredildiği ayetler:

*“Nefsânî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.”*⁶⁷⁸

*“Ey iman edenler! Bilin ki Yahudi din bilginlerinin ve Hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele.”*⁶⁷⁹

*“Kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla gelseler ya!”*⁶⁸⁰

*“İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler, altın bileziklerle bezenecekler...”*⁶⁸¹

*“İman edip iyi işler yapanları ise Allah altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir...”*⁶⁸²

*“Onların gireceği yer adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir...”*⁶⁸³

*“Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır...”*⁶⁸⁴

*“Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiçbirinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsalar dahi- asla kabul edilmeyecektir...”*⁶⁸⁵

Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, XXXVI, 465-467; Hammâd, 296, 297; Erdoğan, 501.

⁶⁷⁶ Bakara: 2/41, 174; Âl-i İmrân: 3/77, 187; Mâide: 5/44; Tevbe: 9/9; Nahl: 16/95.

⁶⁷⁷ Kehf: 18/19. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir adlı çalışmasında bu ayette geçen verik kavramının Türkçeye gümüş para olarak çevrildiğini görüyoruz. Sözlükte de gümüş sikke olarak açıklanmaktadır. Bk. Erdoğan, 605.

⁶⁷⁸ Âl-i İmrân: 3/14.

⁶⁷⁹ Tevbe: 9/14.

⁶⁸⁰ Zuhruf: 43/53.

⁶⁸¹ Kehf: 18/33.

⁶⁸² Hac: 22/23.

⁶⁸³ Fâtır: 35/33.

⁶⁸⁴ Zuhruf: 43/71.

Buraya kadar zikrettiğimiz ayetleri değerlendirecek olursak, kimi ayetlerde altın ve gümüşün insanlar tarafından değerli kabul edilen mallarla zikredildiğini ve hem dünya hem ahiretteki değerine işaret edildiğini dolayısıyla değerli madenler olduklarını, kimi ayetlerde ise altın ve gümüşün servet biriktirme aracı olarak kullanıldığına işaret edildiğini söylemek mümkündür. Ayetlerde dikkat çeken bir diğer husus ise altının ahirette cennetliklere vaat edilen nimetler arasında sayılmasıdır. Ayetlerde geçen bu ifadelerden altın ve gümüşe insanlar tarafından bir değer atfedildiğini anlamak mümkün görünmektedir.

Para olarak altın ve gümüşün zikredildiği ayetler:

“Ehl-i Kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez...”⁶⁸⁶

Bu ayette muhatap toplumun bildiği ve ticari işlemlerde kullandığı bir para birimi olan dinarın yani altın paranın ismen zikredildiğini görmekteyiz. Gümüş paranın yani dirhem (çoğul hali olan derâhim şeklinde) ismen zikredildiği ayet ise Yusuf suresinde geçen şu ayettir:

“Onu düşük bir bedelle, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.”⁶⁸⁷

Kehf suresinde ise gümüş para anlamına gelen bir diğer kavram olan verik kavramının kullanıldığını görüyoruz;

“İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, “Ne kadar kaldınız?” dedi. (Diğerleri) “Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık” dediler ve eklediler, “Kaldığınız müddeti rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davransın da sakın varlığınızı kimseye sezdirmesin.”⁶⁸⁸

⁶⁸⁵ Âl-i İmrân: 3/91.

⁶⁸⁶ Âl-i İmrân: 3/75.

⁶⁸⁷ Yûsuf: 12/20. Bu ayette yer alan “ma’dûdât” kavramının birtakım önemli tefsirlere atıf yapılarak eski dönemlerde paranın sayılarak tedavül ettiğine delalet edebileceği yorumu yapılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Keleş, 87.

⁶⁸⁸ Kehf: 18/19.

Kur'ân-ı Kerîm'de altın ve gümüşün rağbet edilen bir meta olarak zikredilmesi bu madenlerin insanlar tarafından değerli kabul edildiğini göstermektedir. Dinar ve dirhem Kur'ân'da zikredilmesi ise altın ve gümüş paraların çok eski tarihlerden itibaren kullanılageldiğini ve muhatap toplum tarafından bilindiğini göstermektedir. Kur'ân'da özel olarak herhangi bir para biriminin kullanılmasını emredici yahut yasaklayıcı bir ifadenin bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Paranın işlevleriyle ilgili olarak ise bilinenin dışında farklı bir açıklamanın yer almadığını söylemek mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de dikkat çekilen asıl hususun, kullanılan paranın çeşidi değil bu paranın nasıl kullanılacağıyla ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de paranın bizatihi kendisiyle değil onunla yapılan işlemlerden doğan/doğabilecek sonuçlarla ilgili ilkeler belirlendiğini söyleyebiliriz. Faiz yasağını⁶⁸⁹ bu konuda örnek olarak verebiliriz. Bu yasağın, kişiler arası haksız mal transferini ve tarafların zarara uğramalarını engellemek adına oldukça önemlidir. Kur'ân'da faiz konusu ele alınırken faizli işlemlerin hangi para türünde meydana gelip gelmeyeceğinin ön planda tutulmaması ve bu konuda bir para ismi zikredilmemesi dikkat çekmektedir. Kur'ân'ın bu yaklaşımı bizim de işaret ettiğimiz gibi hangi tür para olursa olsun yapılan işlemlerden doğan sonuç ele alınmış ve problem olarak bu sonuçlar üzerinde durulmuştur.

5.1.2. Sünnet'te Para Kavramı

Hiz. Peygamber'in cahiliye döneminden kalan para çeşitlerini herhangi bir değişiklik yapmadan kullandığını hatta zekâtın nisabını mevcut paralar üzerinden belirlediğini aktarmıştık. Buradan hareketle Hiz. Peygamber'in sünnetinde para kavramını şu şekilde açıklayabiliriz: Hiz. Peygamber'in sünnetinde para kavramıyla ilgili açık bir ifadeye rastlayamadığımızı söylemekle birlikte hadislerde yer alan zeheb kelimesinin altın, verik kelimesinin ise gümüş anlamında kullanıldığını görüyoruz.⁶⁹⁰ Hiz. Peygamber, herhangi bir para çeşidi önermek yerine muhatap toplumun ticari muamelelerde hangi parayı kullanırsa kullansın ortaya çıkabilecek haksız mal transferi, aldatma vb. durumların meydana gelmemesi için birtakım tavsiyelerde bulunmuş ve bazı ilkeler belirlemiştir. Örneğin, Hiz. Muhammed (s.a.v)'in (altı mal hadisi olarak

⁶⁸⁹ Faiz yasağıyla ilgili ayetler için bk. Rum: 30/39; Nisa: 4/160,161; Âl-i İmrân: 3/130; Bakara: 2/275-279.

⁶⁹⁰ Buhârî, Buyu': 54, 76; Müslim, Müsâkât: 79; Nesâî, Buyu': 41; İbn Mâce, Ticaret: 48.

bilinen) faiz konusunu ele alan hadisinde geçen buğday, arpa, hurma ve tuzun faizli işlem cereyan etmesi konusunda altın ve gümüşle aynı hadiste ve aynı bağlamda zikredilmesi, bahsi geçen besin maddelerinin bir nevi mal para olarak kullanıldığına bir işaret olabileceği kanaatindeyiz. Hz. Peygamber'in, kalitesi daha düşük olan hurmadan iki kat vermek suretiyle daha kaliteli hurma alan sahabiye "öyle yapma, elindeki hurmayı sat ve parasıyla almak istediğin hurmayı al" mealindeki uyarısı düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in ticarete takas uygulamasının kullanımından ziyade ürünlerin para karşılığında alınıp satılmasını tavsiye etmesi takas ekonomisinden paralı ekonomiye geçiş şeklinde yorumlanabilir.⁶⁹¹

Hz. Peygamber, içerisinde yaşadığı toplumda şer'i anlamda ölçü birliğinin sağlanması ve meydana gelebilecek kafa karışıklığının giderilmesi adına şu ilkeyi belirlemiştir; "*vezin Mekkelilerin veznidir, keyl ise Medinelilerin keylidir.*"⁶⁹² Hz. Peygamber belirli malların birbirleriyle değişiminde meydana gelebilecek haksız mal transferini önlemek adına da birtakım standartlar belirlemiştir.⁶⁹³ Yine Hz. Peygamber'in, para konusunda meydana gelebilecek bir aldatma şekli olan maden paraların kırılmak suretiyle ölçüsünün eksiltilmesini yasaklayarak bu tür aldatmaların önüne geçmek istediği söylenebilir.⁶⁹⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yeni bir para çeşidi ortaya koymak yerine mevcut olan para sisteminin insanlar arasında herhangi bir haksızlığa mahal vermeden⁶⁹⁵ nasıl daha iyi yürütüleceği⁶⁹⁶ üzerinde durduğunu söyleyebiliriz.

5.1.3. Fakihlere Göre Para Kavramının Kapsamı

Fıkıhın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'te para kavramıyla ilgili herhangi bir tarifin yahut para olarak herhangi bir maddenin kullanılmasına yönelik bir emrin, tavsiyenin olmadığını belirtmiştik. O halde İslâm'a göre paranın mahiyeti nedir, hangi şeye para denir gibi soruların cevaplarını nereden bulacağız? İşte burada nassların lafız,

⁶⁹¹ Bk. Müslim, Müsâkât: 75,77, 82; Buhârî, Buyu': 78; Ebû Dâvûd, Buyu': 12.

⁶⁹² Ebû Dâvûd, Buyu': 8.

⁶⁹³ Buhârî, Buyu': 79; Müslim, Müsâkât: 15; Nesâî, Buyu': 50.

⁶⁹⁴ İbn Mâce, Ticaret: 52.

⁶⁹⁵ Hz. Peygamber'in faiz yasağıyla ilgili belirlediği ilkelerin alışverişlerde meydana gelebilecek haksız mal transferini önlemedeki önemini belirtmek gerekir. İlgili hadisler için bk. Müslim, Müzaraa: 95, 105, 114, 115, 117, 120; Ebû Dâvûd, Menasik: 57.

⁶⁹⁶ Örneğin, o dönemde alışverişlerde cari olan altın ve gümüş paranın mübadele işlemlerine getirilen peşin olma şartı. Bk. Müslim, Müsâkât: 79.

mana ve bilinçli boşluklarında gizli olan şer’i-ameli hükümleri meydana çıkarmak için gösterilen çabayı ifade eden içtihat⁶⁹⁷ kavramı karşımıza çıkmaktadır. Fakihlerin parayı nasıl tanımladıkları ve bir şeyi hangi vasıflarından dolayı para olarak kabul ettiklerinin ortaya konması çalışmamızın temellendirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Para konusunun temel fıkıh eserlerinde nukud, nakd⁶⁹⁸ ve semen kavramıyla ifade edildiğini ve genelde semen kavramı özelinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Semen kavramının İslâm bilginleri tarafından, bir şeyin semeniyetinin ve değerinin aynı mı yoksa farklı mı oldukları ve bir şey semeniyetini nasıl kazanır gibi birçok yönüyle tartışıldığını görüyoruz.⁶⁹⁹ Fakihlerin para kavramına yaklaşımlarını genel olarak ele aldığımızda karşımıza iki yeni kavramın çıktığını görmekteyiz. Bunlar, hilkaten (yaratılış itibariyle) para ve ıstılâhen (örfen) para kavramlarıdır. Altın ve gümüşün hilkaten para (semen), galib-i ğışş ve fülüs gibi paraların ise ıstılâhen para (semen) kabul edildiğini söylemek mümkündür.⁷⁰⁰ Yaratılışları itibariyle kendinden değerli olan altın ve gümüş gibi değerli malların para (semen) olmaları hususunda fakihler arasında görüş birliği olduğunu söylemek mümkündür. Altın ve gümüşün aslî para olarak kabul edilmesinde bu madenlerin dayanıklı olması, nadir olması, bölünebilir olması, işlenmeye müsait olması ve değerlerini uzun süre koruması gibi özelliklerinin belirleyici olduğu belirtilmektedir.⁷⁰¹ İstılâhen yani örfen para (semen) kabul edilen şeylerin ise gerçek anlamda para olup olmadığı hususunda farklı görüşler olduğu bilinmektedir.

Bu genel değerlendirmeden sonra fakihlerin görüşlerini İslâm tarihinde kullanılmış ve halen kullanılmakta olan para türleri özelinde ele alarak konuyu biraz daha anlaşılır kılmayı düşünmekteyiz. Aslî para olarak kabul edilen paraları ve para olmaları konusunda ihtilaf bulunan ve örfen para kabul edilen şeylerin para vasfını

⁶⁹⁷ İctihat kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, XXI, 432-445.

⁶⁹⁸ Nukud; her zaman para olarak kullanılan şeyleri ifade etmek için kullanılan kavram. Detaylı bilgi için bk. Hammâd, 263, 264; Bilal Aybakan, “Nakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2006, XXXII, 324-326.

⁶⁹⁹ Detaylı bilgi için bk. Gözübenli, *İslam’da Para ve Fonksiyonları*, 70, 149.

⁷⁰⁰ Serahsî, XII, 137, XIV, 14; Dâmad, Abdurrahman b. Muhammed Şeyhîzâde, *Mecmau’l-Enhur fi Şerhi Mülteka’l-Ebhur*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1319, II, 116; Gözübenli, *İslam’da Para ve Fonksiyonları*, 71, 96; Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah el-Gazzî, *Risâletü Bezli’l-Mechûd fi Tahriri Es’ileti Tağayyüri’n-Nukûd*, thk.: Hüsamüddîn Affâne, Cami’âtü Kudüs, Filistin 2001, 54, 55; Zuhaylî, 154.

⁷⁰¹ Ebûbekir es-Sıddık Mütevellî, Şevki İsmâil Şehhâte, *İktisâdiyyatü’n-Nukûd fi İtâri’l-Fikri’l-İslâmî*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1983, 41; Zuhaylî, 150.

hangi durumlarda kazandıklarıyla ilgili görüşleri aktarmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda, daha önce tariflerine ve mahiyetlerine değindiğimiz dinar (altın para), dirhem (gümüş para), fels (bakır para), mağşuş (katkılı para), kâğıt para ve kaydî para türlerini fakihlerin bu paralar üzerine yaptıkları değerlendirmeler kapsamında ele alacağız.

5.2.3.1. Dinar ve Dirhem

Temel fıkıh eserlerinde altın ve gümüşün aslî para olarak ele alındığı bilinmektedir. Yukarıdaki genel değerlendirme kısmında değindiğimiz gibi bu paralar yaratılıştan (hılkaten) para olarak değerlendirilerek para olma konusunda ortaya koyulan şartları yalnızca altın ve gümüşün taşıdığı belirtilmiştir.⁷⁰² Altın ve gümüşün aslî para olarak değerlendirilmesi bu paraların kutsal olduğu yahut kullanılmasının dinen tavsiye edildiği şeklinde anlaşılmalıdır. Söz konusu iki maden, sahip olduğu fiziki özelliklerden ötürü (doğada az bulunmaları, dayanıklı olmaları vb.) tarih boyunca hemen hemen tüm toplumlar tarafından değerli kabul edilmiş ve çoğu zaman da para olarak kullanılmıştır. Fıkıh eserlerinde para olarak altın ve gümüşün ele alınmasını ve ekonomik faaliyetlerin ve problemlerin genelde bu iki maden özelinde değerlendirilmesini, söz konusu eserlerin yazıldığı dönemlerde toplumun bu madenleri kullanması, yani vakıanın izharı olarak görmek daha gerçekçi durmaktadır. Altın ve gümüşün para vasıflarına sahip olduğu noktasında görüş birliği bulunduğundan söz konusu paralara bu kadar değinmekle yetineceğiz.

5.2.3.2. Fels

Felslerin yani bakır paraların para olup olmadığı yukarıda değindiğimiz gibi fakihler arasında tartışmalıdır. İmam Muhammed'e göre ıstılahten para (semen) kabul edilen şeyler -ıstılahta para olma durumları devam ettiği nispetçe- altın ve gümüş gibi hılkaten para (semen) kabul edilen paralar gibidir. İmam Muhammed'e göre bey' akdinde semen olarak felsler kullanıldığı takdirde felslerin altın ve gümüşte olduğu gibi tayin ile taayyün etmeyeceğini, felslerin birbirleriyle mübadelesinde ise sarf

⁷⁰² Serahsî, XII, 115, 137; Dâmad, II, 116; Gözübenli, *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*, 96; Keleş, 94.

hükümlerinin cari olacağını görmekteyiz.⁷⁰³ Bu görüşe göre felslerle -altın ve gümüş para olan dinar ve dirhemde olduğu gibi- selem caiz değildir.⁷⁰⁴

İmam Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un ıstılâhen para konusunda İmam Muhammed'den farklı görüşte olduklarını söyleyebiliriz. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf felslerin kendi cinsleriyle mübadele edildiği takdirde tayin ile taayyün edeceği görüşündedirler. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre bir felsin iki felsle mübadelesi aynlarıyla olursa caiz, mübadele aynları dışında olursa caiz değildir. Şeyhayn'ın⁷⁰⁵ felslerle selem caiz olacağı görüşünde olduklarını belirtmek gerekir.⁷⁰⁶

İmam Şâfiî'nin felslerin aslî para olarak kabul edilip edilmemesi yönündeki görüşü felsleri aslî para olarak kabul etmeme yönündedir.⁷⁰⁷ İmam Şâfiî felsleri ribevi mallardan kabul etmediğinden felslerle selemi caiz görür.⁷⁰⁸ İmam Şâfiî felsleri altın ve gümüş gibi para olarak kabul etmediğinden felslerde zekât olmadığı yönünde görüş bildirmiştir.⁷⁰⁹

Yukarıda zikrettiğimiz bu farklı görüşlerin, felslerin râic olduğu sürece altın ve gümüşle aynı hükme tabi olup olmaması ile bir şeyin ıstılâhen para (semen) kabul edilmesi, akideynin mi yoksa toplumun mu kabulü ile olacağı temelinde şekillendiği belirtilmektedir.⁷¹⁰

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un felslerin para (semen) olarak kabul edilip edilmeyeceğiyle ilgili görüşlerini özetleyecek olursak, Şeyhayn tarafından felslerin ıstılâhen para (semen) kabul edilmekle birlikte râic oldukları müddetçe tüm yönleriyle altın ve gümüş hükmünde olmadıkları aktarılmaktadır. Bu görüşe göre felsler kendi cinsleriyle mübadele edildiği takdirde tayin ile taayyün ederler. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre felslerdeki semeniyetin (para olma durumu/paralık vasfı) sübutunun ve

⁷⁰³ Serahsî, XII, 183; Kâsânî, VII, 64; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1324, III, 469; Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2012, II, 31.

⁷⁰⁴ Serahsî, XII, 127; Kâsânî, VII, 127. Aksi halde paranın veresiye satışı söz konusu olacaktır ki bu durumda faiz meydana gelecektir.

⁷⁰⁵ Hanefî fıkıh literatüründe Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un kastedildiği isimlendirme.

⁷⁰⁶ Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, el-Mektebetü'l-İslâmî, yy. t.y., III, 63; Serahsî, XII, 183; Kâsânî, VII, 127.

⁷⁰⁷ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Ümm*, thk.: Rıfat Fevzi Abdulmüttalib, Dâru'l-Vefâ, yy. 2001, IV, 61, 194.

⁷⁰⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 61.

⁷⁰⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 194.

⁷¹⁰ Gözübenli, *İslam'da Para ve Fonksiyonları*, 97.

sona ermesinin yalnızca akideynin kabulüne bağlı olduğu belirtilmektedir. Bu görüşe göre ıstılahen paraların tarafların (akideynin) para olarak kabul ettikleri takdirde para olduklarını, para olarak kabul etmedikleri takdirde ise paralık vasıflarının sona erdiğini söylemek mümkündür. İmam Muhammed'e göre felsler râic olduğu müddetçe altın ve gümüş hükmündedir. Felsler râic oldukları müddetçe tayin ile taayyün etmezler. Felslerdeki semeniyetin (para olma durumu/paralık vasfı) sübutu ve sona ermesi akideynin kabulüne değil, toplumun kabulüne (ıstılahına) bağlıdır.⁷¹¹ Altın ve gümüş paralar veznî⁷¹² iken felslerin adedi⁷¹³ olduğu belirtilerek felslerin altın ve gümüşten farklı olarak satımda sayılarak mübadele edildiği zikredilmiştir.⁷¹⁴ Felslerin tıpkı dinar ve dirhem gibi bir para olduğu, sarf akdinde bu durumuna göre işlem görmesi gerektiği görüşünü İmam Mâlik'ten aktarılan rivayetlerde de görmek mümkündür. Ribânın felslerde de meydana gelebileceği yönündeki görüş Mâlikîlerin felsleri altın ve gümüş para gibi değerlendirdikleri anlamında düşünülebilir.⁷¹⁵ Ahmed b. Hanbel ise felslerin selem akdinde sermaye olarak kullanılmasını caiz görmez.⁷¹⁶

5.2.3.3. Mağşuş Para

Bilindiği gibi mağşuş kavramı katkılı, saf olmayan para⁷¹⁷ anlamında kullanılmaktadır. Fakihler bu türden paraların altın ve gümüş gibi aslî para olup olmayacağı noktasında çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Kimi mezhepler bu türden paraları barındırdıkları katkı oranına göre ele almış ve para olarak kullanılıp kullanılmamalarını bu esas üzerinde şekillendirmişlerdir.

⁷¹¹ Serahsî, XII, 183; İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Şerhu Fethü'l-Kadîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, VII, 20-22; Kâsânî, VII, 127; Gözübenli, *İslam'da Para ve Fonksiyonları*, 97.

⁷¹² Miktarı tartılarak belirlenen mislî malları ifade için kullanılan fıkhi bir terim. Detaylı bilgi için bk. Hasan Hacak, "Vezni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013, XLIII, 95-98. Vezni mal tanımında kullanılan mislî terimi ise aynı türe ait olup fiyatı etkileyecek bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen malları ifade etmek için kullanılan fıkhi bir kavram. Detaylı bilgi için bk. Hasan Hacak, "Mislî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, XXX, 187-188.

⁷¹³ Adedî, sayıyla alınıp satılabilen mal anlamında kullanılan fikhî bir terimdir. Detaylı bilgi için bk. Hamdi Döndüren, "Adedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1988, I, 356.

⁷¹⁴ Serahsî, XIV, 27.

⁷¹⁵ Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III, 5, 6.

⁷¹⁶ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, el-Muğni, *Mektebetü'l-Kahire*, Kahire 1970, V, 14.

⁷¹⁷ Erdoğan, 333.

Hanefî mezhebine göre mağşuş paraların içindeki katkılar altın veya gümüşe eşit veya daha az ise bu paralar altın ise altın, gümüş ise gümüş para kabul edilmekte, katkı oranı altın veya gümüşten fazla ise ticaret malı hükmünde değerlendirilmektedir. Hanefîlerin râic olan mağşuş paranın şirket sermayesi olabileceği görüşünde oldukları da aktarılmaktadır.⁷¹⁸ Mağşuş paraların alım satımı veya borç alınması caiz görülmüştür. Madenî paraların az da olsa katkı barındırdığı belirtilmektedir.⁷¹⁹ Bu görüşlerden anlaşılacağı üzere Hanefîlere göre mağşuş paralar râic oldukları vakitte para olarak kabul edilmekte, altın ve gümüş paralar gibi akitlerde tayin ile taayyün etmemektedir. Ebû Hanîfe'ye göre bu paralar teslimden önce tedavülden kalkarsa akit batıl olur. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise bu durumda akit batıl olmaz. Mağşuş paralarda örfün esas alındığı, toplum bu paraları adedî olarak mübadele ediyorsa adetle mübadele edileceği, vezinle mübadele ediyorsa vezinle mübadele edileceği belirtilmektedir.⁷²⁰

Şâfiî mezhebinde mağşuş paraların alışverişte kullanılması üzerine belirtilen görüşlerin, bu paraların ne kadar katkılı olduğunun bilinip bilinmemesi üzerinde şekillendiği belirtilmektedir. Şâfiî mezhebinde mağşuş paraların alışverişte kullanılmasıyla ilgili olarak önceleri dört görüş olduğu aktarılmaktadır. Birinci görüşe göre, katkı miktarı belirli olmayan mağşuş parayla mübadelenin caiz olması için katkı oranının belirlenmesi gerekir. İkinci görüşe göre, bu şekildeki bir mübadele caiz olmaz. Üçüncü görüş ise, belirlenen mağşuş parayla mübadele caiz olmasına karşın zimmette borç olarak sabit olmayacağı yönündedir. Dördüncü görüşe göre mağşuş paralardaki katkı oranı fazla ise bu paralarla mübadele caiz olmaz. Birden fazla paranın kullanıldığı ülkelerde kullanılan paralar eşit revaçta ise mübadeleler ancak hangi parayla yapıldığı belirtilerek caiz görülmüştür. Birden fazla paranın revaçta olduğu ülkede malların tazmininin, revacı fazla olan parayla ödeneceği, bu paraların revaç durumları eşit ise hangisiyle ödenmesi gerektiğine de hâkimin karar vereceği belirtilmektedir. Daha sonraki görüşe göre ise Şâfiîler tarafından bu paralardaki katkı miktarının bilinip bilinmemesine bakılmaksızın mağşuş paralarla mübadelenin caiz görüldüğü aktarılmaktadır.⁷²¹ Şâfiîlere göre mağşuş paralar şirket sermayesi olarak kullanılabilir.⁷²²

⁷¹⁸ Kâsânî, VII, 90-92.

⁷¹⁹ Kâsânî, VII, 90.

⁷²⁰ Mergînânî, III, 85; Kâsânî, VII, 92-94; Dâmad, II, 120, 121.

⁷²¹ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu'*, V, 496, 497, IX, 399, 400; Şirbînî, II, 70.

Şâfîilere göre mağşuş paralarda zekât meydana gelmeyeceğini de belirtmek gerekir.⁷²³ Mâlikîlerin mağşuş paraya yaklaşımları, bu paraların mübadelelerde kullanılacağı ve şirket sermayesi olabileceği yönündedir.⁷²⁴

Hanbelîlere göre mağşuş paranın içerisindeki katkı oranı değişken olabileceğinden dolayı bu paralar râic olsalar bile mudârebe akdinde sermaye olarak kullanılamaz. Bu paralar bir mudârebe akdinde sermaye olarak kullanıldığı ve şirketin de feshedildiği durumda mağşuş paraların mislinin verilmesinin mümkün olmayacağı belirtilmiştir.⁷²⁵ Ahmed b. Hanbel'e göre mağşuş parayla yapılan sarf batıl sayılmaktadır.⁷²⁶ Fakat Hanbelî mezhebinde mağşuş paralar konusunda tercih edilen görüşün bu paraların sermaye olarak kullanılacağı yönünde olduğu aktarılmaktadır.⁷²⁷

5.2.3.4. Kâğıt Para

Kâğıt paranın temsili banknotların gelişmiş bir çeşidi olarak kabul edildiğini belirtmiştik. Bu kısımda ise kâğıt paranın tarihçesine değinmeden fakihler tarafından nasıl ele alındığı ve para olup olmaması yönünden ne tür değerlendirmelere tabi tutulduğu gibi konular üzerinde duracağız. Bu kapsamda kâğıt paranın temsili kâğıt para ve kanunî kâğıt para olmak üzere iki türünden bahsetmek mümkündür. İlk olarak temsili kâğıt para özelindeki değerlendirmeleri daha sonra ise kanunî kâğıt parayla ilgili değerlendirmeleri aktaracağız.

Gerektiğinde altın ve gümüşe çevrilebilen ödeme araçlarına temsili para dendiğini aktarmıştık.⁷²⁸ Fakihlerin temsili kâğıt paraların para olup olmayacağı yönündeki tartışmalarını ele aldığımızda genel olarak dört şekilde değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Fakihlerin bu para türünü, daha önce tartışma konusu yapılmış ve çeşitli hükümlere varılmış olan para türleri üzerinden ele aldığı aktarılmaktadır. Buna göre fakihlerin temsili kâğıt paraları altın ve gümüş paralara, felse, borç senedine veya ticaret

⁷²² Şirbînî, II, 997.

⁷²³ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu'*, V, 493; Şirbînî, II, 69.

⁷²⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ârafe Dusûkî, *Hâşiyetü'd-Dusûki 'Ala's-Şerhi'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y., III, 517.

⁷²⁵ Buhûtî, III, 498; İbn Kudâme, V, 14.

⁷²⁶ İbn Kudâme, IV, 33.

⁷²⁷ Keleş, 99.

⁷²⁸ Ergin, *Para Siyaseti*, 28.

malına benzetmiş oldukları ve bu doğrultuda değerlendirmeye tabi tuttıkları belirtilmektedir.⁷²⁹

Temsili kâğıt paraları hüküm açısından felsler gibi değerlendiren kimi fakihler temsili kâğıt paraların mal değeri taşımadığını kabul ettiklerinden altın ve gümüş para kabilinde değerlendirilmeyeceği görüşündedirler. Bu görüşe göre temsili kâğıt paraların değerleri (felslerin değerleri gibi) enflasyon vb. para olaylarıyla değişebilir. Bu bakımdan temsili kâğıt paraları değeri bizatihi kendinden olan altın ve gümüş para gibi değerlendirmektense fels para gibi değerlendirmenin ve bu kabilden bir hükme varmanın daha doğru olacağı belirtilmektedir. Temsili kâğıt paranın fels para gibi ele alınmasının ardında bu para türünün altın ve gümüş paradan farklı olduğunun ortaya konması fikrinin belirgin olduğu aktarılmaktadır. Temsili kâğıt paraları fels para gibi değerlendiren görüş sahiplerinden kimilerinin ticaret maksadıyla bulundurulmayan temsili kâğıt paralarda zekât ve ribânın söz konusu olmayacağını, kimilerinin ise nesie ribâsının meydana gelebileceğini savundukları aktarılmaktadır. Bu görüşlerden yola çıkarak temsili kâğıt paranın altın ve gümüş para ile ticaret malı arasında bir yere sahip olduğu şeklinde değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirmeye göre paraya benzetilen temsili kâğıt paralarda nesie ribâsı gerçekleşirken zekât söz konusu edilmemektedir. Öte yandan ticaret malına benzetilen temsili kâğıt paralarda ise ribe'l-fadl meydana gelmeyeceği aktarılmaktadır. Bazı çağdaş İslâm hukukçuları, kâğıt paraların felslerle mukayese edilmesini eleştirmekte ve temsili kâğıt paraların sahip oldukları birtakım özellikleri sebebiyle altın ve gümüş paraya daha çok benzediğini vurgulamaktadır.⁷³⁰ Kimi çağdaş İslâm hukukçuları ise temsili kâğıt paraların değerine vurgu yaparak değerinin artması yönüyle altın ve gümüş paraya benzediğine dikkat çekmiş, felslerin temsili kâğıt paralardan farklı yönlerine değinerek felslerin değeri düşük mübadelelerde kullanıldığını belirtmiştir.⁷³¹

Temsili kâğıt paraları çıkaran iradenin bu paraların değerini garanti ettiğiinden temsili kâğıt paraların borç senedi kabilinde değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur.

⁷²⁹ Keleş, 101; Detaylı bilgi için bk. Ahmed Muhammed el-Husarî, *es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'n-Nüzümü'l-Mâlîyye fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1986, 527; Mütevellî, Şehhâte, 46; Setr b. Sevâb el-Câid, *Ahkâmu'l-Evrâkı'n-Nakdiyye ve't-Ticariyye fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, (Yüksek Lisans Tezi) Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1986, 163-166.

⁷³⁰ Keleş, 101, 102.

⁷³¹ Mütevellî, Şehhâte, 21, 22; Abdullah b. Süleyman b. Muhammed İbn Menî', "el-Varaku'n-Nakdî Hakikaten ve Hükmen", *Mecelletü'l-Mecmai'l-Fıkhî*, 1 (1), 1987, 60-62; Keleş 101, 102.

Bu görüşe göre temsili kâğıt paralar, yalnızca onu taşıyan kişiye veya kişilere temsili kâğıt parayı çıkaran iradenin belirtilen değerinde borcu olduğunu anlamını taşımaktadır. Bu bakımdan temsili kâğıt paraların kanunî kâğıt paraların tüm işlevlerini yerine getirmediği belirtilmektedir. Bu görüşü savunanlar temsili kâğıt parayla yapılan mübadeleleri havâle kapsamında değerlendirmektedirler. Bu değerlendirme sahiplerine göre teati⁷³² yoluyla satımın caiz görüldüğü aktarılmaktadır.⁷³³ Temsili kâğıt paraların borç senedi olarak kabul edilip bu şekilde hükme tabi tutulması sonucunda zekâtın sarf akdine birçok mali işlemlerde çeşitli problemlerin ortaya çıkacağına vurgu yapılmaktadır. Temsili kâğıt paranın havâle kâğıdı olarak değerlendirildiği bu görüşe göre bedellerden birinin akit meclisinde kabz⁷³⁴ edilmesi gereken selem akdinin caiz olmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde temsili kâğıt paraların borç senedi olarak değerlendirilmesi temsili kâğıt paraların, bedellerin peşin ödenmesinin şart olduğu sarf akdinde kullanılmayacağı anlamına geldiği de belirtilmektedir.⁷³⁵

Kimi bilginlere göre temsili kâğıt paraların ticaret malı olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu görüşü savunanlara göre temsili kâğıt paralar keylî⁷³⁶ ya da veznî değil, mütekavvim⁷³⁷ maldır. Temsili kâğıt parayı ticaret malı olarak değerlendirenlerin bu paralar üzerindeki yazılı değerın mecazi olduğunu kabul ettikleri, dolayısıyla bu durumun temsili kâğıt paraların ticaret malı olmasına engel teşkil etmediğini savundukları aktarılmaktadır. Bu tür paraları ticaret malı kapsamında değerlendiren görüşe göre temsili kâğıt paralarda zekâtın söz konusu olmayacağına dikkat çekilmekte temsili kâğıt paraların gerek borç senedi gerekse ticaret malı olarak değerlendirilmesinin çeşitli problemleri beraberinde getireceği vurgulanmaktadır.⁷³⁸

⁷³² Satım akdi başta olmak üzere birtakım sözleşmelerin fiili mübadele yoluyla gerçekleşmesi ya da bozulması anlamında kullanılan fikhî terimdir. Detaylı bilgi için aynı anlama gelen “muâtât” maddesine bk. Hamdi Döndüren, “Muâtât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, XXX, 329-330.

⁷³³ İbn Menî’, 53, 54; Cündî, 266; Keleş, 102, 103.

⁷³⁴ Hukukî bir işleme dayalı olarak işleme konu olan malın hak sahibi tarafından teslim alınmasını ifade etmek için kullanılan fikhî terimdir. Detaylı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, “Kabz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, XXIV, 45-49.

⁷³⁵ İbn Menî’, 54; Keleş, 103.

⁷³⁶ Hacim ölçü birimiyle ölçülmek suretiyle işlem gören misli mal anlamındaki hukuk terimidir. Detaylı bilgi için bk. Beşir Gözübenli, “Keylî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, XXV, 361-362.

⁷³⁷ Kendisinden yararlanılması dinen mubah olan ya da bilfiil ihraz edilmiş malı ifade etmek için kullanılan fikhî terimdir. Detaylı bilgi için bk. Hasan Hacak, “Mal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, XXVII, 461-465.

⁷³⁸ İbn Menî’, 57-60; Keleş, 103, 104.

Kâğıt para denildiğinde kastedilen para türü olan kanunî kâğıt paralarla ilgili değerlendirmeleri ise genel hatlarıyla aktarmaya çalışacağız. Resmî kâğıt paranın devletlerin ve kamu otoritelerinin tek tarafı olarak toplumlara dayattığı siyasi kararlara dayanan para çeşidi şeklindeki tanımına birinci bölümde yer vermiştik. Bu tür paralara itibari para da denmektedir. Bu kâğıt paralar değerlerini kendi öz varlıklarından değil kendisini piyasaya süren otoriteden almakta ve üzerinde hangi değer yazıyorsa nominal olarak o değeri taşımaktadır. Günümüzde kâğıt para denildiğinde üzerine değeri yazılı olan ve devlet tarafından çıkarılmış olan bu tür paralar akla gelmektedir. Dolayısıyla resmî kâğıt para ifadesi yerine kâğıt para ifadesini kullanacağız.

Bilindiği gibi devletler kâğıt paraları artık herhangi bir karşılığı olmadan basabilmekteler. Bu bakımdan daha önce bir değere, örneğin altına dayalı olarak basılan kâğıt paraların aksine karşılıksız basılan kâğıt paraların para olma durumları da tartışma konusudur. Günümüzde kullanılan kâğıt paraların altın ve gümüş paralar gibi kabul edilip edilmeyeceği çağdaş İslâm hukukçularının gündeminde olmuştur. Çok eski tarihi olmasına karşın Müslümanların çağımızda karşı karşıya kaldığı kâğıt para olgusu hakkında fakihlerin temel fıkıh eserlerinde herhangi bir değerlendirmelerinin olmayışı normal karşılanmalıdır. Bu konuda fikhin konumunu elbette çağımız fakihleri belirleyecektir. Bu bağlamda kâğıt parayla ilgili olarak çağımız fakihlerinin ileri gelenlerinden Ömer Nasuhi Bilmen, kâğıt paraları değerlendirirken onların nukud hükmünde olduğunu, altın ve gümüş gibi tedavülünün bilindiğini ve umumen maruf olduğunu, karşılıklarının ise gerçek ya da itibari olarak var olduğunu belirtmiştir. Bilmen'e göre kâğıt paralar toplumun servetini oluşturan hazır maldır, belirli kıymete sahiptir ve istenilen zamanda mübadele yahut sarf edilebilmektedir.⁷³⁹ Kâğıt paraların kimi bilginler tarafından râic oldukları müddetçe nakid hükmünde değerlendirildikleri yani felslerle aynı hükme tabi tutuldukları da aktarılmaktadır.⁷⁴⁰ Kâğıt paraların altın ve gümüş para hükmünde ele alınıp ona göre değerlendirilmesi genel kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda günümüzde kullanılan kâğıt paraların paranın fonksiyonlarını yerine getirmesinde herhangi bir tartışma konusu yapılmamış olması kâğıt paraların aslî para olarak kabul gördüğü anlamını taşımaktadır. Gerek yukarıda

⁷³⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986, 352.

⁷⁴⁰ Gözübenli, *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*, 109.

aktardığımız görüşlerden gerekse Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî⁷⁴¹ heyetinin 1986 yılında Ürdün'de gerçekleştirdiği kâğıt paraların hükmü isimli toplantısında aldığı kararlar⁷⁴² doğrultusunda kâğıt paranın çağımızda müstakil bir para olduğunu, altın ve gümüş için geçerli olan hükümlerin kâğıt para için de geçerli olacağını söylemek mümkündür.

5.2.3.5. Kaydî Para

Çalışmamızın birinci bölümünde para türlerini ele aldığımız ilgili başlık altında kaydî paranın tanımına yer vermiştik. Bu bağlamda günümüz ekonomi sisteminde aslî para ve kaydî para olmak üzere üretilen iki tür para olduğunu, aslî paranın Merkez bankası tarafından, kaydî paranın ise Merkez bankası ve ticari bankalar tarafından üretildiğini aktarmıştık.⁷⁴³

Kaydî paranın iktisatçılar tarafından yapılan tanımlarını hatırlatarak konuyla ilgili fakihlerin değerlendirmelerine geçeceğiz. İktisatçılar bankalarda bulunan çekte tabi vadesiz mevduata banka parası demektedirler. Banka parası önceleri çek ve havâle gibi ödeme emri vasıtalarıyla kullanılabilirken günümüzde teknolojinin gelişmesine bağlı olarak sanal ortamda kullanılabilir duruma gelmiştir. Kaydî paranın fiziksel bir varlığı olmamakla birlikte bankalardaki borç-alacak kayıtlarının mübadelesi yoluyla meydana gelen para türünü ifade ettiğini söyleyebiliriz.⁷⁴⁴

Kaydî paraların günümüz bankacılık sisteminde kredi ve mevduat işlemlerinden meydana geldiğini belirtmiştik. Dolayısıyla temel fıkıh eserlerinde günümüzdeki anlamıyla bir kaydî paranın (banka parasının) yer aldığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Fakat bu konuda araştırma yapanlar, kaydî para benzeri olan çek ve süftece muameleleri üzerinden yapılan değerlendirmeleri temel alarak, kaydî paranın fikhî açıdan durumunu açıklamaya çalışmaktadırlar. Günümüzde yapılan kimi

⁷⁴¹ İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı olarak 1981 yılında kurulan İslâm Fıkıh Akademisinin adıdır. Kuruluş ve faaliyet alanlarıyla ilgili detaylı bilgi almak için bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, XXVIII, 258, 259. Söz konusu akademinin internet sitesinden kurumun geçmiş fetvalarına ve faaliyetlerine ulaşılabilir. (<https://iifa-aifi.org/>), (Erişim, 06.03.2022).

⁷⁴² Söz konusu toplantı ve kurulun ilgili kararına ulaşmak için bk. (<https://iifa-aifi.org/ar/1679.html>), (Erişim, 06.03.2022).

⁷⁴³ Paya, 23.

⁷⁴⁴ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, 87; Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 108; Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, 58; Şahin, 27.

çalışmalarda klasik fıkıh eserlerindeki çek ve havâle⁷⁴⁵ kavramları kaydî paraların tarihi kökeni olarak değerlendirilmiş, kaydî paraların hükmü çek ve havâle ile ilgili görüşler üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır.⁷⁴⁶ Kimi çalışmalar ise konuyu daha çok günümüz açısından ele almakta ve kaydî paraların sebep olacağı olumsuz ekonomik sonuçları detaylı bir şekilde aktarmaktadır.⁷⁴⁷ Biz de bu bağlamda önce havâle ve süftece muamelelerinin temel eserlerde nasıl değerlendirildiğine yer vererek günümüzdeki kaydî paraların fikhî durumuna kısaca değineceğiz.

Havâle uygulamalarının İslâmî açıdan meşru oluşunun sünnet ve icmâya dayandırıldığı aktarılmaktadır. Havâle uygulamalarının İslâm tarihindeki yerine baktığımızda Said b. Müseyyeb'in dedesinin Hz. Ali'den alacağını başka birine havâle etmesi, havâle benzeri uygulamaların sahabe döneminde başladığı şeklinde yorumlanmaktadır.⁷⁴⁸

Çağımızda câri olan çeklerin temel fıkıh eserlerinin meydana geldiği dönemlerde kullanılan süftece⁷⁴⁹ ile benzerlik taşıdığı belirtilmektedir.⁷⁵⁰ Fakihlerin süfteceyi şartlı olarak caiz gördükleri aktarılmaktadır. Şöyle ki, fakihler tarafından süftecenin menfaat elde etmek için meydana gelen ödünç işlemi olarak kabul edildiğinden caiz görülmediği, ancak verilen ödünç miktarının herhangi bir şart koşulmaksızın verilmesi ve bu işleme dair bir belge düzenlenmesi durumunda caiz görüldüğü ifade

⁷⁴⁵ Borcun naklini konu edinen akit anlamında kullanılan fikhî terimdir. Detaylı bilgi için bk. Hammâd, 113; Ali Bardakoğlu, "Havâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, XVI, 507-512. Havâlenin İslâm devletlerinde kullanımıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Halil İnalçık, "Havâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, XVI, 512-513.

⁷⁴⁶ Şahin, 82-132; Keleş, 106-111.

⁷⁴⁷ Yazıcı, 141-163. Konuyla ilgili ileri okuma yapmak için bk. Hasenî, 179-188; Keleş, 106-111; Zuhaylî, 158-160; Hakan Şahin, *Bankacılıkta Para Üretiminin İktisadi ve Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 82-132; Abdurrahman Yazıcı, "Kaydi Para Üretimi ve Fıkhi Açısından Bir Değerlendirme", Cem Korkut (Ed.), *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale* (141-163), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020; Ömer Faruk Tekdoğan, *İslam İktisadi Açısından Kaydî Para ve Kısmi Rezerv Bankacılığı*, İktisat Yayınları İstanbul 2020; Ömer Faruk Tekdoğan, "Kısmi Rezerv Bankacılığı Sistemi ve İslami Bir İktisadi Düzen İçin Uygunluğu", Cem Korkut (Ed.), *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale* (167-197), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020; Ömer Faruk Tekdoğan, Mehmet Saraç, "Kısmi Rezerv Bankacılığıyla İlgili Problemler ve İslam Hukukuna Uygun Bir Tam Rezerv Bankacılık Modeli Önerisi", Taha Eğri, Zeyneb Hafsa Orhan (Ed.), *İslam İktisadında Para* (201-230), İktisat Yayınları, Ankara 2020.

⁷⁴⁸ Keleş, 108.

⁷⁴⁹ Bir tür kambiyo senedini ifade etmek için kullanılan fikhî terimdir. Detaylı bilgi için bk. Hammâd, 307; Cengiz Kallek, "Süftece", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, XXXVIII, 19-21.

⁷⁵⁰ Müttevelli, Şehhâte, 111; Keleş 108.

edilmektedir.⁷⁵¹ Mâlikîler süfteceyi malın korunması gibi zaruri durumlarda caiz görmüşlerdir.⁷⁵² Şâfiîlerin bu konuya yaklaşımları ise bu şekilde bir borçlanma olmayacağı yönündedir.⁷⁵³ Fakihlerin bu değerlendirmeleri esas alınarak kaydî paraları kâğıt paraların bir ikamesi olarak gören ve fikhî açıdan bir sorun teşkil etmediğini savunan araştırmacıların olduğu bilinmektedir.⁷⁵⁴

Günümüz açısından kaydî para üretmenin fikhî açıdan caiz olduğu yönünde görüş beyan edenler konuyu maslahat, toplumsal ihtiyaç ve ibâha ilkeleri kapsamında ele almışlardır.⁷⁵⁵ Kimi araştırmacıların ise kaydî paraları sebep olacağı olumsuz sosyoekonomik sorunlar (yüksek enflasyon, istikrarsızlık, yoksulluk, mal transferinin zenginlere doğru gerçekleşmesi vb.) kapsamında değerlendirdiğini ve caiz görmediğini söylemek mümkündür.⁷⁵⁶ Biz de bu kanaati paylaşarak fakihlerin para konusundaki yaklaşımlarını toplu şekilde değerlendirmek istiyoruz.

Altın ve gümüş dışındaki şeylerin para olabilmesi için toplum tarafından para olarak kabul görmeleri ve piyasada râic olmaları gerektiği görüşü daha isabetli görünmektedir. Bilindiği gibi altın ve gümüş dışındaki şeyler paralık vasıflarını altın ve gümüş gibi öz varlıklarından değil de ıstılahtan yani toplumun kabulünden almışlardır.

Bilindiği üzere altın, gümüş veya felsler gibi eski bir tarihe sahip olmayan, sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve günümüzde kullanılan kâğıt paralarla ilgili olarak madenî para sisteminin cari olduğu dönemlerde meydana gelen temel fıkıh eserlerinde herhangi bir ifade veya hükme yer verilmemiştir. Bu eserlerde altın ve gümüş dışındaki paraların felsler özelinde para olup olmadıklarının tartışma konusu yapılmasından yola çıkarak günümüzde karşılaştığımız yeni para türleri olan kripto sanal paralar hakkında bu bağlamda yorum yapmanın mümkün olduğu düşüncesindeyiz.

Buna göre, günümüzde kullanılan kâğıt paraların durumlarını da felslere benzetmek mümkündür. Çalışmamızın birinci bölümünde kâğıt paraların (itibari) satın alma gücünü (değerini) yapıldığı maddeden değil de nominal değerinden alan mübadele

⁷⁵¹ Serahsî, XIV, 37; Gözübenli, *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*, 115; Keleş, 109.

⁷⁵² Haraşî, IV, 141.

⁷⁵³ Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el- Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, nşr.: Muhammed ez-Zuhaylî, Dâru'l-Kâlem-Dâruş-Şâmiyye, Dımeşk-Beyrut 1996, I, 304.

⁷⁵⁴ Şahin, 135.

⁷⁵⁵ Hasenî, 179-188; Şahin, 117, 135.

⁷⁵⁶ Kaydî para üretiminin sebep olacağı sosyoekonomik sorunlar ve bu konudaki değerlendirmelerle ilgi detaylı bilgi için bk. Yazıcı, 151-162.

aracı olduğunu, bu tür paralara itibari para denmesinin ise gerçekte bir karşılığı bulunmadığı halde parayı kullananların parayı basan devlete olan güveninden dolayı bu paraya bir değer vermesinden kaynaklandığını belirtmiştik. Çağımız İslâm hukukçularının kâğıt paraların fikhî hükümler cihetiyle para kabul edilmesi doğrultusunda genel bir kanıya sahip olduklarını söyleyebiliriz. Günümüzde kullanılan kâğıt para, kaydî para ve dijital paralar devlet ve toplum tarafından para olarak kabul görmüştür. Bu paralar para olma özelliklerini (mübadele aracı olma, kıymet ölçüsü olma, tasarruf aracı olma vb.) taşıdıkları için bunları para olarak kabul etmek gerektiği belirtilmiştir.⁷⁵⁷

Buradan hareketle altın ve gümüş dışındaki paraların para vasfını kazanmasını toplumun onları para olarak kabul edip ticari faaliyetlerinde güven içerisinde kullanmalarına bağlamak mümkün görünüyor. Günümüzde kullanılan gerek kâğıt paralar gerekse kaydî para⁷⁵⁸ ve dijital paraların yukarıda yer verdiğimiz ıstılâhen (örfen) para kapsamına girdiğini söylemek mümkündür. Günümüzde kullanılan para türleri altın ve gümüşten farklı bir para türü olduklarına göre İmam Muhammed'in altın ve gümüş dışındaki paralar (felsler) hakkındaki yorumunu buraya taşımak mümkün görünüyor. Eğer felsler semeniyetlerini toplumun kabulünden alıyorsa günümüzde ortaya çıkan, ticari işlemlerde kullanılan ve kullanıcıları tarafından kabul gören kripto sanal paralar da bu bağlamda değerlendirilebilir.

5.2. FIKHA GÖRE PARANIN İŞLEVLERİ, ÖZELLİKLERİ VE KRİPTO SANAL PARALARLA MUKAYESESİ

5.2.1. Paranın İşlevleri ve Kripto Sanal Paraların Durumu

Çalışmamızın birinci bölümünde günümüz iktisadı açısından paranın işlevlerine yer vermiştik. İlgili başlıkta paranın mübadele aracı, ortak değer ölçüsü aracı (hesap birimi), tasarruf aracı ve iktisat politikası aracı olma gibi dört temel işlevi olduğunu aktarmıştık. İslâm tarihine baktığımızda paranın söz konusu fonksiyonlarını daima yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Temel fıkıh eserlerinde para kavramı üzerine

⁷⁵⁷ Hasenî, 140; Abdülaziz Bayındır, “Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni Paralar ve Kâğıt Paralar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2) 2000, 34.

⁷⁵⁸ “Yukarıda değindiğimiz sosyoekonomik sorunların olabildiğince önlenmesi ve kaydî para üretiminin kontrol altına alınması şartıyla” şeklinde bir kayıt düşmek istiyoruz.

ortaya koyulan görüşlerin paranın fonksiyonları üzerinde değil, paranın meydana geldiği madde ve toplumun bu maddeyi para olarak kabul edip etmemesi üzerinde şekillendiğini görmekteyiz. Parayla doğrudan veya dolaylı olarak ilintili olan nasslarda ve temel fıkıh eserlerinde paranın işlevlerinin bu tartışmalara konu edilmemiş olması, para olarak kullanılan şeylerin söz konusu fonksiyonlarını (mübadele aracı olması, hesap birimi olması ve tasarruf aracı olması) yerine getirdiği şeklinde yorumlanabilir.

İslâm bilginlerinin paranın işlevlerine yönelik ortaya koydukları izahat ile günümüz iktisatçıların izahatı paralellik göstermektedir. Paranın söz konusu işlevleriyle ilgili olarak yukarıda değindiğimiz gibi gerek nasslarda gerek temel fıkıh eserlerinde detaylı bilgiler yer almamakla birlikte, bazı İslâm bilginlerinin bu konu üzerine kafa yordukları bilinmektedir. O halde fakihlere göre paranın işlevlerinin ortak değer ölçüsü,⁷⁵⁹ mübadele aracı, tasarruf aracı ve iktisat politikası aracı işlevleri olduğunu söylemek mümkün görünür.⁷⁶⁰ Fakihlerin, paranın işlevlerinden mübadele aracı olma ve değer ölçüsü olma yönünü öne çıkardıkları ve bu iki işlev üzerinde durdukları da belirtilmektedir.⁷⁶¹ Bu bilgilerden şu çıkarımı yapmak mümkün görünür: İslâm bilginleri nassa aykırı olmadığı ve toplum maslahatını yerine getirdiği müddetçe paranın işlevleri yönünde mevcudun dışında farklı bir yaklaşım içerisine girmemişlerdir.⁷⁶² Çalışmamızın birinci bölümünde paranın ortaya çıkışıyla ilgili kısımda yer verdiğimiz bilgilerden anlaşılıyor ki para denilen şey her ne olursa olsun ortaya çıkışı itibarıyla bu işlevleri beraberinde taşımaktadır. Para denilen şeyi bu işlevlerden soyutlamak mümkün görünmüyor. Zira mübadelelerde kullanılmayacaksa veya mal ve hizmetlerin değeri ölçülemeyecekse para kullanmaya gerek kalmayacaktır.

Kripto sanal paraların ortaya çıkış sebepleri ve halihazırda mübadele aracı⁷⁶³ ve değer ölçüsü olarak kullanıldığı dikkate alındığında bu tür paraların paranın işlevlerini

⁷⁵⁹ İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid* (3. Baskı), Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1994, II, 110; İbn Kudâme, V, 12; Kâsânî, VII, 61; Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 32, 194.

⁷⁶⁰ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Kahire 1968, IV, 114; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 401; Gözübenli, *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*, 146-169; Zuhayli, 152, 153.

⁷⁶¹ Keleş, 91.

⁷⁶² Belirtmemiz gerekir ki İslâm bilginleri paranın, temel işlevlerini yerine getirebilmesi için parada birtakım özelliklerin bulunması noktasında önemli tespitlerde bulunmuşlardır. İlgili detayları bir sonraki başlık altında değerlendireceğiz.

⁷⁶³ Çarkacıoğlu, 17; Oruk, 23; Yıldırım, 272; Parlaktuna, Güngül, 29; Gültekin, 100; Köse, Atik, Yılmaz, 170; Hanı Mohammad Tawfiq Alalamı, *Günümüzde Geçerli Olan Paraların İslâm'daki Hükümü* (Dijital

yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Kripto sanal paraların her ne kadar değer ölçüsü işlevini tam olarak yerine getiremediği yönünde görüşler⁷⁶⁴ olsa da mübadele aracı olarak kullanıldığı düşünüldüğünde mübadele edilen mal veya hizmetlerin değerini de ölçmektedir. Nitekim konuyla ilgili kimi çalışmalarda Bitcoin dikkate alınarak bu kripto sanal paranın, paranın işlevlerini yerine getirdiğine dikkat çekilmiştir.⁷⁶⁵ Avustralya Merkez Bankası ise Bitcoin, Litecoin ve Dogecoin gibi kripto sanal paraları alternatif ödeme aracı olarak kabul etmiştir.⁷⁶⁶ Kripto sanal paraların tasarruf aracı olma ve değer saklama işlevini ise değerinde meydana gelen aşırı dalgalanma sebebiyle yerine getiremediği belirtilmektedir.⁷⁶⁷ Bu konuyu paranın istikrarlı olması özelliği başlığında ele alacağız. Kripto sanal paraların meşru olduğu yönünde görüş bildiren kimi çağdaş İslâm hukukçuları kripto sanal paraların paranın fonksiyonlarını yerine getirdiğini belirterek bu paraların mal ve hizmet değişiminde bir araç ve değer ölçüsü olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁶⁸

5.2.2. Paranın Özellikleri ve Kripto Sanal Paraların Durumu

Gerek iktisatçıların gerek fakihlerin bir şeyin para olabilmesi için birtakım özellikleri taşıması gerektiği noktasında hemfikir oldukları söylenebilir. Fakat bu özelliklerin mahiyetleri farklılık arz etmektedir. Fakihlere göre bir şeyin para sayılabilmesi için o şeyde bulunması gereken özelliklerin nasıl tespit edildiği noktasında kesin bir bilginin olmadığını söylemek mümkündür. Öyle görünüyor ki zaman içerisinde yapılan ticari faaliyetler sonucunda edinilen tecrübeler parada bulunması gereken özellikler konusunda etkili olmuştur.

Parada bulunması gereken özelliklerin temel fıkıh eserlerinde sıralanmadığı, bu özelliklerin fakihlerin ifadelerinden çıkarıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda önemli bir diğer husus da fakihlerin altın ve gümüşü aslî para olarak kabul

Para Örneği), (*Ahkâmu'n-Nukûdu'l-Mu'teberatü fi'l-İslâm (el-'umlâtü'r-Rakamiyyetü Nemûzecen)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2021, 100.

⁷⁶⁴ Köse, Atik, Yılmaz, 170.

⁷⁶⁵ Adnan Algül, Ahmad Sarhıl, "Bitcoin'in Mahiyeti ve Bitcoin'i Kullanmanın İslâm Hukuku Açısından Hükmü", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (16), 2019, 309.

⁷⁶⁶ Eymen Koç, 51; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 19.

⁷⁶⁷ Gültekin, 101.

⁷⁶⁸ Akıl, 53.

etmelerinden dolayı bu iki madenin sahip olduğu özelliklerin diğer paralarda aranıyor olması ve paralık durumlarının bu özelliklere göre değerlendiriliyor olmasıdır.⁷⁶⁹

Bu kısımda paranın günümüz iktisadî açısından ele alınan özelliklerine de yer vereceğiz.⁷⁷⁰ Parada bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Genel kabul görmesi, bölünebilir olması, dayanıklı olması, kolay taklit edilememesi, kolay taşınabilirlik, nadir olması, mislî olması, tayinle taayyün etmemesi, mal olması, mütekavvim olması, semen olması, istikrarlı olması, devlet eliyle piyasaya sürülmesi.

5.2.2.1. Paranın Genel Kabul Görmesi

Daha önce iktisadî açıdan genel kabul⁷⁷¹ özelliği olarak yer verdiğimiz bu özellik hem iktisatçılar hem de fakihler tarafından kabul edilen önemli bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliğin, genelde madenî para sistemlerinin uygulandığı zamanlarda aranan bir özellik olduğunu söyleyebiliriz. İmam Muhammed'in görüşünden hareketle felslerde, yani altın ve gümüş dışındaki paralarda bulunması gereken özelliklerden biri olan ıstılah (örf) yani genel kabul görme⁷⁷² özelliği bütün paralara atfedilebilir.

Devlet tarafından güvence ve garanti verilen günümüz paralarında bu özelliğe ihtiyaç olmadığı belirtilmektedir.⁷⁷³ Fakat devlet bir şeyi toplum tarafından kabul gördüğü için mi para olarak dayatır, yoksa devlet dayattığı için mi o şey para olur konusu tartışılmalıdır. Nitekim iktisatçılar arasında bu minvalde tartışmalar olmuş ve kimi iktisatçılar paranın para olma özelliğini meydana geldiği maddeden değil, halk arasındaki açık veyahut kapalı bir anlaşmadan aldığı sonucuna varmışlardır.⁷⁷⁴ Paranın toplum tarafından genel kabul görmesi devlet eliyle de olabilir. Burada dikkat çekmek istediğimiz önemli husus, paranın para olma vasfını devletten yahut kanundan alabileceği gibi, toplumun genel kabulünden de alabilir. Nitekim tarih boyunca toplumlar bir şeye paralık vasfını genelde kendileri yüklemiş ve onunla mübadele

⁷⁶⁹ Değişen iktisadî şartlara göre paraların altın ve gümüş para üzerinden değerlendirilmesinin de değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁷⁷⁰ Paranın özellikleri ve işlevleri konusunda, "iktisatçılara göre ve fakihlere göre" şeklinde kesin bir ayırım yapmanın zor olduğunu belirtmeliyiz.

⁷⁷¹ Üstünel, 17.

⁷⁷² Serahsî, XII, 183; İbnü'l-Hümâm, VII, 20-22; Kâsânî, VII, 127.

⁷⁷³ Keleş, 113.

⁷⁷⁴ Üstünel, 19.

işlemlerini gerçekleştirmiştir. Devletlerin, toplumlar bir şeyi para olarak kabul ettikten sonra o para ile ilgili gerekli yasal düzenlemeleri yapma konusunda devreye girdiği bilinmektedir.⁷⁷⁵ O halde paranın özelliklerinden olan genel kabul görme özelliğinin büyük oranda toplum kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde ortaya çıkan veya gelecekte çıkacak olan para türlerini anlamlandırmada bu hususun önemine dikkat çekmek istiyoruz.

Kripto sanal paralar dikkate alındığında bu tür paraların toplumun genelinde kabul görmediği düşünülebilir. Fakat bu tür paraların henüz yeni bir olgu olması, tam olarak bilinmemesi, kullanımının belli teknolojik olanaklar vasıtasıyla gerçekleştirilebilmesi, henüz oturmamış bir piyasaının olması ve haklarında çıkan olumsuz haberlerden kaynaklı endişeler dikkate alındığında toplumun bu tür paraları ilk günden topluca kabul etmesi beklenemez. Bu tür paralar genel kabul görmese bile Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un felslerin semeniyeti konusundaki görüşlerini burada esas alabiliriz. Bu görüşe göre altın ve gümüş dışında yani aslî paralar dışında bir para olan felslerin semeniyet vasfının ortaya çıkması veya sonlanması akideynin kabulüyle meydana gelmektedir. Bu görüşe göre ticari bir işlemde herhangi bir şeyi⁷⁷⁶ mübadele aracı olarak kullanmayı kabul eden kişiler arasında o şey para olabilir.

Bir şeyin toplum tarafından para olarak kabulünün iki şekilde olacağını belirtmiştik. Bunlardan biri, devletin bir şeyin para olarak kullanılmasını emretmesidir ki o şey artık genel kabul görme özelliğine sahip olur. Diğeri ise toplumun zamanla bir şeyi alışverişlerde ve diğeri işlemlerde kullanması, zamanla bu şeye güven yüklemesi ve sonuçta bu şeyi para olarak kabul etmesiyle olur ve bu süreç uzun zamanda gerçekleşecek bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen zamanlarda toplumların bu tür paraları tüm ticari faaliyetlerinde kullanma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Kripto sanal paraları günümüzde para olarak kabul eden devletlerin varlığı bilinmektedir. O halde kripto sanal paraların devlet eliyle genel kabul görme özelliğini haiz olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁷⁵ Üstünel, 21.

⁷⁷⁶ Kullanılması dinî açıdan haram olmayan mütekavvim olan şeyler kastedilmektedir.

5.2.2.2. Paranın Bölünebilir Olması

İktisatçıların da hemfikir olduğu bu özellik⁷⁷⁷, trampa usulü alışverişte ya da mal para kullanımında meydana gelen birçok zorluğu⁷⁷⁸ ortadan kaldırmaktadır. Bu özelliği haiz olan bir şeyin, küçük miktarlarda mal ve hizmet alımı durumunda küçük değerlere bölünerek alışverişi kolaylaştıracağı bilinmektedir. Bölünebilirlik özelliği, bir şeyin para olarak kullanılmasında önemli bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Altın ve gümüşün aslı para olarak kabul edilmesinde bu madenlerin küçük değerlere bölünmeye uygun olmasının etkili olduğu zikredilmektedir.⁷⁷⁹ Günümüzde dijitalleşmeyle birlikte özellikle kripto sanal paralarda bu özellik daha etkin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim sanal bir yapıya sahip olan kripto sanal paraların en küçük birimlere bölünmesi, fiziki bir paranın en küçük birimlerine bölünmesinden daha kolaydır.

5.2.2.3. Paranın Dayanıklı Olması

Paranın bu özelliği fiziki olarak dayanıklı bir madde olmasını ifade etmektedir. Önceleri mal para olarak kullanılan maddelerin bozulmasına karşın para olarak kullanılacak şeylerin dayanıklı olması gerektiği düşünülmüş ve bu tür dayanıklı şeyler para olarak kullanılmıştır. Altın ve gümüşün para olarak kabul edilmesindeki en önemli özelliklerden biri de dayanıklı birer maden olmalarıdır denebilir.⁷⁸⁰ Paranın dayanıklı olma durumunu fiziki anlamda anlamak mümkün olduğu gibi değeri bakımından (istikrarlı olması) anlamak da mümkündür. Fakat günümüzde ortaya çıkan teknolojik yenilikler ve yeni para türlerinde paranın dayanıklılık özelliği yeniden yorumlanmaya muhtaç görünüyor. Bu anlamda paranın sanal alemde dayanıklılığından ne anlaşılmalıdır konusu tartışılabilir. Kripto sanal paraların fiziki yapısı dikkate alındığında dayanıklılık özelliğini kripto sanal paraların değeri için ele almak mümkündür ki bu da paranın istikrarlı olma özelliği kapsamına girmektedir. Bu konuyu ilgili başlık altında ele alacağız.

⁷⁷⁷ Yay, 11.

⁷⁷⁸ Birinci bölümün ilgili başlığı altında yer vermiştik.

⁷⁷⁹ Mütevellî, Şehhâte, 41.

⁷⁸⁰ Mütevellî, Şehhâte, 41.

2.3.2.4. Paranın Kolay Taklit Edilememesi

Para olarak kullanılacak şeyin öncelikle güven vermesi gerektiği bilinmektedir. Paranın bu güveni verebilmesindeki en önemli unsurlardan biri onun taklit edilmesinin zor olmasıdır. Bu önlem sahte paraların piyasaya sürülmesine yönelik bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemle öteden beri paraların taklidinin önüne geçilmek istenmiştir. Eski dönemlerde ve günümüzde darphanelerin devlet kontrolünde olmasını paranın taklidini engellemeye yönelik bir tedbir şeklinde yorumlayabiliriz. Önceleri devletler kendi paralarına birtakım hususi işaretler veya damgalar basmak suretiyle taklidin önüne geçmek isterken sonraları kâğıt paraların taklidinin engellenmesine yönelik olarak paralar üzerine birtakım gizli işaretler koyulmaktadır.⁷⁸¹ Tüm bu önlemlere ve yasal⁷⁸² engellemelere rağmen sahte para basmanın tam olarak engellendiğini söyleyemeyiz.⁷⁸³

Son zamanlarda ortaya çıkan kripto sanal paraların sahip oldukları teknolojik altyapı ve madencilik işlemleri dikkate alındığında bu tür paraların taklit edilememe özelliğine diğer paralardan daha çok sahip olduğunu söylemek mümkündür.

5.2.2.5. Paranın Kolay Taşınabilir Olması

Mal paranın kullanıldığı dönemlerde karşılaşılan zorluklardan biri de taşınması mümkün olmayan yahut taşınması çok zor olan malların mübadele aracı olarak kullanılmasıydı. Tarihi tecrübeler toplumlara para olarak kullanılacak şeyin kolay taşınmaya imkân verecek şeylerden seçilmesi konusunda fikir vermiştir. Altın ve gümüş gibi madenlerin taşınmasında karşılaşılan ağırlık, çeşitli güvenlik ve benzeri sorunlar dolayısıyla toplumlar altının temsili olan banknotları kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde ise taşınması daha kolay olan para çeşitlerinin ortaya çıktığına şahit olmaktayız. Nitekim dijitalleşmenin sağladığı imkânlar dikkate alındığında yüklü

⁷⁸¹ Merkez bankası tarafından basılan orijinal banknotlar ve özellikleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Sahte+Banknotlar/Sahte+Turk+Lirasi+Banknotlarin+Ozellikleri>, (Erişim:15.03.2022).

⁷⁸² Bk. TCK m. 197.

⁷⁸³ Medyada sahte para operasyonlarıyla ilgili geniş malumat ve haber olduğundan burada detay vermeyeceğiz. Eskiden beri var olan sahte para basma olaylarına örnek olması açısından Osmanlı döneminde sahte paralarla ilgili bilgi almak için bk. Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık ve Sahte Para (1818-1914): Kalpazanlığın ve Tedavül Eden Kalp Paraların Sosyo-Ekonomik Etkileri", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10 (18), 2008, 304-317.

miktarda paraların dijital temsili olan dijital paralar da hesap kartlarında kolaylıkla taşınabilmektedir. Kripto sanal paraların fiziki yapıları dikkate alındığında milyonlarca liralık kripto sanal parayı küçük bir dijital cüzdana taşımak mümkündür. Bu bakımdan kripto sanal paralar kolay taşınabilirlik⁷⁸⁴ özelliğine sahiptir diyebiliriz.

5.2.2.6. Paranın Nadir Olması

Paranın nadir olmasının onun piyasaya fazlaca sürülmemesi, kıt olması ve böylece değerinin korunması şeklinde anlaşıldığını görmekteyiz.⁷⁸⁵ Kimi araştırmacılara göre ise paranın nadir olması, reel değere sahip altın ve gümüş gibi madenlerden olması anlamına gelmektedir.⁷⁸⁶ Nadir olma vasfını günümüz açısından düşündüğümüzde, paranın piyasaya belirli kurallar çerçevesinde kıt olarak sürülmesi şeklinde yorumlamak daha isabetli görünmektedir. Bu durum paranın değerini korumada önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim sınırsız arza sahip olan para enflasyona sebep olmakla birlikte kendi değerini de düşürmektedir. Kripto sanal paraların bir kısmının arzı sınırlıyken bir kısım kripto sanal paralar sınırsız arza sahiptir. Piyasaya sürülecek toplam arzı 21 milyon adet olan Bitcoin'in sınırlı arza sahip olduğunu söyleyebiliriz. Toplam arzının sınırsız olduğu kripto sanal paraların en bilinenleri ise, Ethereum, EOS ve Dogecoin'dir. Günümüzde hükümetlerin ve merkez bankalarının çeşitli sebeplerle piyasaya para sürdüğü dikkate alındığında sınırsız arza sahip olan paraların meşru olmadığını söylemek gerçekle bağdaşmamaktadır.

5.2.2.7. Paranın Mislî Olması

Para olarak kullanılan şeyin topluma güven vermesinin öneminden bahsetmiştik. Bu güvenin sağlanmasındaki en önemli unsurların arasında paranın tanınabilir ve birbirinden ayırt edilebilir olmasını sayabiliriz. Paranın tanınabilir olmasının da ancak para olarak kullanılan şeyin bir diğerleriyle mütecanis olmasıyla mümkün olacağı belirtilmektedir.⁷⁸⁷ Mislîliğin⁷⁸⁸ bir malın değer, ağırlık, hacim ve şekil bakımından aynı

⁷⁸⁴ Üzer, 12.

⁷⁸⁵ Orman, 185.

⁷⁸⁶ Keleş, 122.

⁷⁸⁷ Orman, 184.

⁷⁸⁸ Mislî; Aynı türe ait olup fiyatı etkileyecek bir fark olmaksızın birbirinin yerine geçebilen malları ifade etmek için kullanılan fıkıh terimidir. Detaylı bilgi için bk. Hasan Hacak, "Mislî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, XXX, 187, 188.

olan bir diğ er malla aynı değ eri taşıması anlamına geldiğ i bilinmektedir. Bu durum, söz konusu malların birini diğ erinin yerine kullanmaya olanak sağlar ki bu mallara mislî veya standart mallar denilmektedir. Paranın temel fonksiyonlarından olan hesap birimi olarak kullanılması için mislîlik özelliğ ine sahip olması gerektiğ i belirtilmektedir.⁷⁸⁹ Kripto sanal paralar teknolojik alt yapılarıyla birlikte ele alındığında bu özelliğ e sahip olduklarını yani mislî olduklarını söylemek mümkündür.

5.2.2.8. Paranın Tayinle Taayyün Etmemesi

Paranın tayinle taayyün etme yani belirlilik kazanma durumunun fıkıh eserlerinde özellikle felslerin altın ve gümüş para gibi değ erlendirilip değ erlendirilemeyeceğ i hususunda tartışıldığını görmekteyiz. Bu anlamda kimi fakihlere göre bir şeyin para olabilmesi için tayin ile taayyün etmemesi gerekir.⁷⁹⁰ Hanefilerden İmam Muhammed altın ve gümüş dışındaki paraların taayyün etmeyeceğ i görüşünderken⁷⁹¹, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf altın ve gümüş dışındaki paraların, örneğ in felslerin taayyün edeceğ i görüşünderler.⁷⁹² Hanefilerin genel görüşü paranın taayyün etmeyeceğ i yönündedir.⁷⁹³ Hanefilere göre para (dirhem ve dinar) akitle taayyün etmediğ i takdirde kabzla taayyün eder.⁷⁹⁴ Mâlikîlerin, altın ve gümüş dışındaki paraların taayyün etmeyeceğ i görüşünde olduklarını söylemek mümkündür.⁷⁹⁵

Görüldüğü üzere paranın taayyün edip etmeyeceğ i konusunda fakihler arasında görüş birliğ i bulunmamaktadır. Konuyu günümüz paraları açısından ele aldığımızda kullanılan paraların taayyün etmeme özelliğ ine sahip olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Örneğ in bir müşteri satıcıya cebindeki 100 TL'yi gösterip bu para ile şu malı satın almak istiyorum dediğ inde satıcı da kabul ederse, alışverişin sonunda müşteri cebindeki başka bir 100 TL'yi, hatta 100 TL'yi bütün değ il de iki 50 TL halinde verirse bu durumda herhangi bir problem yaşanmayacaktır. Nitekim günlük hayatımızda bu

⁷⁸⁹ Şahin, 18.

⁷⁹⁰ Bu değ erlendirmeleri, fakihlerin satım akdinde semenin durumuyla alakalı olarak ortaya koydukları görüşler ve altın ve gümüş paranın hilkaten para sayılması dolayısıyla taayyün etmeyeceğ i şeklindeki yorumlar üzerine temellendiriyoruz. Detaylı bilgi için bk. Serahsî, XII, 137, XIV, 14; Dâmad, II, 116; Gözübenli, "Semen", XXXVI, 467.

⁷⁹¹ Serahsî, XII, 183.

⁷⁹² Mergînânî, III, 63; Serahsî, XII, 183; İbnü'l-Hümâm, VII, 20-22.

⁷⁹³ Kâsânî, VII, 93, 94.

⁷⁹⁴ Kâsânî, VII, 168.

⁷⁹⁵ Sahnûn, III, 5, 6.

durum sıkça yaşanmaktadır. Burada paranın mislî özelliği karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde kullanıma imkân sağlayan kripto sanal paraların da günümüzde kullanılan kâğıt paralar gibi tayinle taayyün etmeyeceğini söylemek mümkündür.

5.2.2.9. Paranın Mal Olması ve Mütakavvim Olması

Mecelle’de mal, “*Tab’-ı insanî mâil olup da vakt-i hâcet için iddihâr olunabilen şeydir.*” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁹⁶ Bu tanıma göre mal, insanın tabiatı gereği kendisine istek ve ihtiyaç hissettiği, gerektiğinde kullanmak üzere saklanması ve korunması mümkün olan şeydir.⁷⁹⁷ Mal, fıkhîta aynî haklara ve hukukî işlemlere konu olabilen nesnelere ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mal kavramı genel olarak Arapça ve Türkçede sahip olunan her türlü şeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Cahiliyede ise, mal kavramıyla deve, altın ve gümüşün kastedildiği aktarılmaktadır.⁷⁹⁸ Mal kavramının fıkıh terminolojisindeki anlamı mezheplerin bu kavrama yükledikleri manaya göre değişiklik göstermektedir. Mal kavramı Hanefîler tarafından mal ve mütakavvim⁷⁹⁹ mal olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Hanefîlere göre gerçek anlamda mal ile mütakavvim mal kastedilmektedir. Buna göre, biriktirilebilen ve insanlar arasında maddi değere sahip olan her çeşit varlık mal olarak tanımlanmaktadır. Buradan malın fiziki bir varlığa sahip olduğu anlamı çıkarılmaktadır.

Hanefîlere göre bir şeyin mal sayılabilmesi için iki önemli özelliği haiz olması gerekir. Bunlardan ilki, malın müstakil fiziki bir varlığa sahip olması, ikincisi ise insanların kendisinden yararlanması, yani iktisadî bir değerinin olmasıdır. Bir şeyin mal sayılabilmesi için o şeyden faydalanmanın Müslümanlar tarafından yahut Ehl-i kitap tarafından mubah görülmesinin yeterli olacağı belirtilmektedir.⁸⁰⁰ Hanefîlerin malın unsurları arasında fiziki varlığına işaret etmesinin, maldan sağlanan menfaatin mal

⁷⁹⁶ Mecelle, md.126.

⁷⁹⁷ Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde, *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm* (1.Baskı) I-IV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020, I, 228.

⁷⁹⁸ Detaylı bilgi için bk. Hasan Hacak, “Mal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, XXVII, 461-465; Hammâd, 216, 217; Erdoğan, 340.

⁷⁹⁹ Mütakavvim mal kavramı için bk. Hammâd, 257; Erdoğan, 342, 438; Hacak, “Mal”, XXVII, 463, 464.

⁸⁰⁰ Kâsânî, X, 17-21; Ali Haydar Efendi, I, 332; Hacak, “Mal”, XXVII, 462; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekatı*, 46, 47.

kapsamına girmediği şeklindeki görüşlerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁸⁰¹

Mal kavramının Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihleri tarafından kullanımı ise Hanefîlerin mütekavvim mal kavramıyla aynıdır. Yani bu mezheplere göre maldan kasıt Hanefîlerin kullandığı mütekavvim mal kavramıdır. Bu mezheplere göre mal genel olarak, “içerisinde amaca yönelik fayda bulunan, zaruret ve ihtiyacın dışında şer’an mubah olan ve insanlar arasında maddi bir değeri olan her türlü varlıktır.”⁸⁰² Söz konusu mezheplere göre bir şeyin mal olabilmesi için fiziki bir varlığa sahip olmasına gerek yoktur. Buna göre bir şeyi kullanmadan dolayı elde edilen menfaat de mal kapsamına girmektedir. Nitekim Şâfiîler, kendisinden faydalanılan ve faydalanılması mümkün olan şeyleri mal olarak tanımlamaktadırlar.⁸⁰³

İslâm fıkıh düşüncesinde genel olarak semen, satım akdinin temel gereklerinden kabul edildiğinden semenin mütekavvim mal olması gerektiği görüşü hâkimdir.⁸⁰⁴ Mütekavvim mal kavramı özellikle Hanefîler tarafından kullanılmaktadır. Hanefîler bu kavramla, kendisinden yararlanılması yasak olmayan mubah malları kastetmektedirler. Mütekavvim mal kavramının, bilfiil ihraz edilen malları ve müstakil varlığa dönüşmüş nesnelere ifade etmek için de kullanıldığı aktarılmaktadır. Buna göre mütekavvim mal kavramı hukukî anlamda değer verilen ve korunan şeyleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla mütekavvim bir malın itlafı tazminini, mütekavvim bir canın öldürülmesi ise diyet ve kısas gibi hukukî yaptırımları gerektireceği belirtilmektedir.⁸⁰⁵

Paranın mal olması ve mütekavvim olmasını, mevcut olması, aynî hak ve hukukî işlemlere konu olabilmesi, üzerindeki hakların hukuk tarafından koruma altına alınabilmesi, meşru olması, mümkün ve bilinir olması şeklinde anlamak mümkündür. Kripto sanal paraları bu kapsamda ele aldığımızda, kripto sanal paraların mal olduğunu ve mütekavvim olduğunu söyleyebiliriz. Kripto sanal paraların fiziki bir yapıya sahip olmamaları bu paraların yukarıda sıraladığımız mevcut olma, aynî hak ve hukukî

⁸⁰¹ Hanefîler, aynı cevher, menfaati ise araz şeklinde zikretmişlerdir. Bk. Serahsî, XV, 79, 80.

⁸⁰² Hammâd, 217.

⁸⁰³ Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, nşr.: Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye li'l-Kuveyt, Kuveyt 1982, 222.

⁸⁰⁴ Gözübenli, “Semen”, XXXVI, 466.

⁸⁰⁵ Kâsânî, IX, 400, 520, 521; X, 17-21.

işlemlere konu olma, mümkün ve bilinir olma gibi özelliklerden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Kripto sanal paraların mevcut teknolojik altyapılarından ayrı düşünülmemeyeceği göz önünde bulundurulduğunda bu paraların ve teknolojilerinin faydaları açısından da mal sayılabileceğini söylemek mümkündür.

5.2.2.10. Paranın Semen Olması

Semen kavramının, zimmete borç olarak sabit olan şey olduğunu aktarmıştık.⁸⁰⁶ Semen kavramı satım akdindeki pahayı, bedeli, fiyatı ve ivazı ifade edebileceği gibi tedavüldeki parayı ifade etmek için de kullanılmaktadır. Semen fıkıh literatüründe mutlak olarak ifade edilmesiyle paranın kastedildiği belirtilmektedir.⁸⁰⁷

Paranın semen olması yani semeniyet vasfını haiz olmasını fakihlerin altın ve gümüş paralar ve felsler özelinde, semenî olup olmadıkları veya bir şeyin semeniyet vasfını nasıl kazandığı şeklindeki tartışmalar üzerinden ele alacağız. Buna göre fakihler semeniyet vasfını ele alırken daha önce değindiğimiz üzere hılkaten ve ıstılâhen semenî kavramları üzerinde durmuşlar, altın ve gümüş gibi madenlerin hılkaten semen, altın ve gümüş dışındaki paraların ise ıstılâhen yani örfen semen olabileceği şeklinde görüşler belirtmişlerdir.⁸⁰⁸

Paranın semeniyet vasfını haiz olmasından maksadın, onun mübadele işlemlerinde bir değer ölçüsü/malların fiyatının kendisiyle belirlendiği bir araç olarak ve mübadele aracı olarak kullanılması olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Nitekim kimi çalışmalarda kripto sanal paraların dirhem ve dinar gibi semen olduklarından yola çıkarak bu tür paralarla mudarebe yapılabileceğine işaret edilmiştir.⁸⁰⁹ Dolayısıyla mübadelelerde kullanılmaya elverişli olan, mal ve hizmetlerin değerini ölçmede bir araç olarak kullanılabilen ve genel kabul gören kripto sanal para türleri semeniyet vasfına sahiptir diyebiliriz.

⁸⁰⁶ Semen; “Zimmete borç olarak sabit olan şeydir” şeklinde tarif edilmiştir. Bk. Serahsî, XIV, 2; Gözübenli, “Semen”, XXXVI, 465-467; Hammâd, 296, 297; Erdoğan, 501.

⁸⁰⁷ Gözübenli, “Semen”, XXXVI, 466.

⁸⁰⁸ Serahsî, XII, 137; XIV, 14; Dâmad, II, 116; Gözübenli, *İslam’da Para ve Fonksiyonları*, 71, 96.

⁸⁰⁹ Şamil Şahin, 124.

5.2.2.11. Paranın İstikrarlı Olması

Para olarak kullanılan şeylerin sahip olması gereken özelliklerin başında şüphesiz onun istikrarlı olması gelmektedir. Bilindiği üzere istikrarı olmayan ve volatilitesi⁸¹⁰ yüksek olan finansal araçların riskleri yüksek, volatilitesi düşük olan finansal araçların ise risk düzeyleri düşüktür. Buna göre yüksek oynaklığın belirsizliğe bir işaret olduğu değerlendirilmektedir.⁸¹¹ İslâm bilginleri de bu anlamda altın ve gümüşün aslı para olarak kabul edilmesini bu madenlerin belli oranda istikrara sahip olmalarına bağlamaktadırlar.⁸¹² Fakihlerin para olarak kullanılan şeyin değerini koruması gerektiği yönündeki görüşlerini ortaya koyan ifadeler rastlamak mümkündür. Bu anlamda paranın değerinin düşmesi ve yükselmesini ifade etmek için kullanılan ğalâ⁸¹³ ve ruhs⁸¹⁴ kavramları karşımıza çıkmaktadır. Fakihler bu durumlar karşısında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Paranın değerindeki yükselme yahut düşme durumu konusundaki bu görüşleri iki görüş altında ele almak mümkündür. İlk görüşün Ebû Hanîfe, Mâlikîler, Hanbelîler ve Şâfiîlere ait olduğunu söyleyebiliriz. Bu görüşe göre gerek karz gerekse alışveriş sonucunda meydana gelen borçlarda ödemenin akit zamanında belirlenen paradan ve miktardan yapılması gerekli görülmüştür. Bu durumda paranın değerinde meydana gelebilecek yükseliş yahut düşüş dikkate alınmamaktadır.⁸¹⁵

Paranın değerindeki yükseliş ve düşüş konusundaki ikinci görüş ise Hanefî fakihî Ebû Yûsuf'a aittir. Bu görüşe göre paranın değerinde meydana gelebilecek değişimler dikkate alınmalı, bey' akdinden doğan borcun akdin yapıldığı gün, karz akdinden doğan borcun da kabz yapıldığı gün esas alınarak borç, paranın o günkü değeri üzerinden ödenmelidir.⁸¹⁶

Ebû Yûsuf'un, paraların değerinde meydana gelebilecek değişimler bağlamında paranın değerinin ödenmesi yönündeki görüşünün en önemli sebebinin, borçlu alacaklı arasında meydana gelebilecek olan haksız mal transferinin önlenmesi olduğunu

⁸¹⁰ Volatility (Oynaklık), bir değerın fiyatında meydana gelen değışkenliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Bk. TCMB, *Terimler Sözlüğü*, 31.

⁸¹¹ TCMB, *Terimler Sözlüğü*, 31.

⁸¹² İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 401, 402.

⁸¹³ Fiyatların yükselmesi, pahalılık. Bk. Erdoğan, 152.

⁸¹⁴ Ucuzluk, bolluk. Bk. Erdoğan, 483.

⁸¹⁵ Haraşî, V, 55; Zuhaylî, 155.

⁸¹⁶ Gözübenli, *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*, 105; Zuhaylî, 155.

söyleyebiliriz. Yukarıda değindiğimiz gibi altın ve gümüşün her ne kadar istikrarlı olmaları yönünden diğer para türlerinden ayrıldığı hatta bu sebeple aslı para olarak kabul edildiği belirtilse de gerçekte durumun bundan farklı olduğunu söylemek mümkündür.⁸¹⁷

Fakihlerin parada meydana gelebilecek değişiklikler bağlamındaki görüşlerinin temelinde paranın istikrarlı olup olmaması yatmaktadır denebilir. Bu anlamda değerlendirildiğinde istikrarlı, yani değerinde meydana gelen yükseliş yahut düşüşlerin az yaşandığı şeylerin para olarak kullanılması hem iktisadî açıdan hem dinî açıdan tercih edildiğini söylemek mümkündür. Fakat bu görüşlerden anlaşılacağı üzere bir şeyin değerinde meydana gelen değişiklik o şeyin semeniyet vasfıyla ilgili bir tartışmaya yol açmamış, yalnızca mevcut durumda yapılan borçlanma gibi muameleler konusunda görüşler ileri sürülmüştür.

Kripto sanal paraların para olma durumları dikkate alındığında en çok eleştirilen durumun bu tür paraların değerinde meydana gelen yüksek volatilité yani istikrarsızlık olduğu iddiası karşımıza çıkmaktadır. Kripto sanal paralar konusunda yapılan kimi çalışmalarda bu durumun kripto sanal paraların semeniyet vasfına bir etkisinin olmayacağı belirtilmiştir.⁸¹⁸ Herhangi bir şeyin değerindeki sürekli olarak devam eden istikrarsızlık durumu o şeyi daha az tercih edilen para konumuna düşürebilir. Fakat bu durum prensipte o şey için para olarak kullanılamayacağı anlamına gelmemektedir. Kripto sanal paraların hepsinin değerinde bir istikrarsızlık olduğunu ileri sürmek de doğru değildir. Nitekim daha önce ilgili yerlerde değindiğimiz gibi stablecoin şeklinde adlandırılan kripto sanal paralara yer vermiştik. Buna göre en popüler olan stablecoin, fiyatı USD'nin fiyatına endekslenmiş olan Tether (USDT)'dir. Bir diğer stablecoin ise, fiyatı altına endeksli olan PAXGold (PAXG) kripto sanal paradır. Stablecoinler'in teminatlı ve teminatsız türlerinin olduğunu belirtmeliyiz.⁸¹⁹ Dolayısıyla bu tür kripto sanal paraların paranın istikrarsız olması özelliğini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Bu tür paralar daha önce değindiğimiz gibi belli bir emtia veya fiyat para karşılığında piyasaya sürülmektedir.

⁸¹⁷ Altının değerinde meydana gelen değişimlerle ilgili detaylı bilgi ve grafikler için bk. Kenan Bulutoğlu, *Para ve İnsan*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1984, 231-255; Ayhan Topcu, "Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler" (Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu), Araştırma Dairesi, 2010, 9-14.

⁸¹⁸ Cádullah, 62.

⁸¹⁹ <https://www.bitlo.com/kripto-paralar/stable>, (Erişim, 19.08.2022).

5.2.2.12. Paranın Devlet Tarafından Piyasaya Sürülmesi

Para basmanın tarih boyunca devletler ve hükümdarlar tarafından bir hâkimiyet sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁸²⁰ Bu anlamda paraya siyasi bir rol yüklediğini söyleyebiliriz. İslâm dünyasında da durumun farklı olduğunu söyleyemeyiz. Para basma hakkı genelde devleti ve devlet erkini temsil eden hükümdarlarda görülmüştür.⁸²¹ Bu anlamda devletlerde resmî darphanelerin varlığı para basımının devlet ve hükümdar yetkisinde olduğunu göstermektedir.⁸²² İslâm dünyasında genel olarak paralar devlet başkanı adına basılmış olsa da bunun istisnalarının yaşandığı durumlardan söz edilmektedir.⁸²³

İslâm bilginleri tarafından, para basmanın devlet erkini elinde bulunduran hükümdarların görevlerinden biri olarak kabul edildiği ve hükümdarın dışında başka biri tarafından dinar veya dirhem basılmasının kerih görüldüğü söylenebilir.⁸²⁴ Buradan devlet başkanının her türlü parayı basma yetkisine sahip olduğu anlaşılmamalıdır. Zira toplumda meydana gelebilecek aldanma ihtimali göz önünde bulundurularak devlet başkanı tarafından mağşuş para basılması kerih görülmüştür.⁸²⁵ İslâm bilginlerinin konuya bakışı tarihi olaylar ve olgulardan bağımsız görünmüyor. Bu anlamda değerlendirdiğimizde para basma yetkisinin devlette veya devlet başkanında bulunması gerektiği yönündeki görüşleri tarihi ve siyasi bağlamdan ayrı düşünmemek gerektiği kanaatindeyiz.

İktisatçıların ve fakihlerin bir şeyin para olarak kabul edilmesinin istisnalar olmakla birlikte devlet tarafından basılmasına bağlanmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Bir şeyin para olabilmesi ve mübadele faaliyetlerde kullanılabilmesiyle o şeyin devlet tarafından tedavül etmesi farklıdır. Nitekim toplumların tarih boyunca çeşitli nesnelere mübadele aracı olarak kullandığı bilinmektedir. Örneğin bir kabilede değer ölçüsü olarak

⁸²⁰ Ergin, *Para Siyaseti*, 33, 34.

⁸²¹ Merçil, 89, 90; Palabıyık, 129-134.

⁸²² İslâm tarihinde çeşitli bölge ve şehirlerde kurulan darphaneler ve detaylı bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, "Darphâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, VIII, 501-505.

⁸²³ Keleş, 120.

⁸²⁴ Şirbînî, II, 70; Ebû Ya'la el-Ferrâ', 181; Bâsem Ahmed 'Amr, "el- 'Umlâtu'r-Rakmiyyetü -el-Bitkûyin Enmûzecen- ve Medâ Tuvâfikuhâ Me'a Davâbidu'n-Nukûd fi'l-İslâm", *Mecelletü Câmî'atü's-Şârikatü lî'l-'Ulûmi's-Şer'iyeti ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyyeti*, 16 (1), 2019, 280.

⁸²⁵ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu'*, V, 494; Buhâtî, III, 272.

kullanılan büyük taşların o topluluk için kendisinden beklenen işlevi yerine getirmesi tamamen toplum kabulüyle olmaktadır.

Bu doğrultuda paranın siyasi sembol olarak kullanılması, hâkimiyetin ve gücün göstergesi olması ile paranın kendi varlığının ve yerine getirdiği parasal fonksiyonların ayrı değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Hükümdarların ve devletlerin parayı siyasi erk sembolü olarak kullandığı ve hükümdarların ve devletlerin bu doğrultudaki uygulamalarının İslâm bilginlerinin görüşlerine yansıdığını söylemek mümkündür.⁸²⁶ Bu doğrultuda fıkha göre bir nesnenin para vasfını kazanabilmesi için devlet tarafından basılmış olması şeklindeki bir zorunluluktan söz etmek mümkün görünmüyor. Hatta toplumda meydana gelebilecek aldanmanın önünü kesmek adına kimi durumlarda devlet başkanının dahi para basması uygun görülmemiştir.⁸²⁷ Kripto sanal paraların bu bağlamdaki durumunu değerlendirirken kripto sanal paraların teknik anlamda para sayılabilmesi için devlet tarafından basılmış ve piyasaya sürülmüş olması gibi bir zorunluluktan söz etmek mümkün görünmüyor.

Günümüzde devletlerin ve izin verilen kuruluşların dışında piyasaya para sürülmesinin yasak olduğu, aksi durumlarda müeyyidelerle karşılaşılacağı bilinmektedir.⁸²⁸ Bugünkü durumda para tedavül etme yetkisi devletlerde ve devletlerin yetki verdiği kuruluşlardadır. Devlet egemenliği, devletteki kurumsal ve toplumsal düzen ve toplumun maslahatı açısından para basma gibi önemli bir yetkinin devletler elinde olması daha isabetli görünmektedir. Bu durum zamana ve şartlara göre elbette

⁸²⁶ Şirbînî, II, 70; Ebû Ya'la el-Ferrâ', 181; Merçil, 89, 90; Palabıyık, 129-134.

⁸²⁷ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu'*, V, 494; Buhûti, III, 272.

⁸²⁸ Örneğin ülkemizde para basma yetkisi TBMM tarafından TCMB'ye devredilmiştir. Para basma ve ihraç etme konusunda yetkili tek banka TCMB'dir. Detaylı bilgi için bk. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Banknotlarla+ilgili+Genel+Bilgiler/Para+Basma+Yetkisi>, (Erişim, 02.08.2022). Ülkemizde madeni ufaklık paraların basıldığı kurum ise "1264 Sayılı Madeni Ufaklık ve Hatıra Para Bastırılması Hakkında Kanun" uyarınca Başbakanlık Hazine Müsteşarlığıdır. Söz konusu kurum tedavüle gereği kadar madeni para çıkartmaya yetkilidir. Detaylı bilgi için bk. <https://www.darphane.gov.tr/madeni-ufaklik-para-uretimi>, (Erişim, 02.08.2022). Parada sahtecilikle ilgili düzenleme yapan kanunlar; 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "Parada sahtecilik" başlıklı 197. maddesi, "Para ve kıymetli damgaları yapmaya yarayan araçlar" başlıklı 200. maddesi, "Suçu bildirmeme" başlıklı 278. maddesi, "Kamu görevlisinin suçu bildirmemesi" başlıklı 279. maddesi ve "Suç delillerini yok etme, gizleme veya değiştirme" başlıklı 281. maddesi, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun "Sahte para ve değerler üzerinde yapılacak incelemeler" başlıklı 73. maddesi, 5320 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun Yürürlük ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun'un "Parada sahtecilikle ilgili bilgilerin toplanması" başlıklı 17. maddesi, 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'nun 43/B maddesi, "Sahte Banknot İzleme Sistemi" nin kurulmasına temel teşkil eden, T.C. Adalet Bakanlığı tarafından çıkarılan ve 9/8/2005 tarih ve 25901 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Sahte Banknotların İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik."

değişim gösterebilir. Egemenlik algısının değişeceği ve para basmanın artık devletler için bir egemenlik göstergesi olmaktan çıkacağı zamanlarda ve durumlarda tam aksi yönde değerlendirmelerde bulunmak da mümkün görünüyor.

5.2.3. Parada Olmaması Gereken Vasıflar

Fakihler Kur'ân, Sünnet ve yaşadıkları dönemin şartlarına göre birtakım ilkeler belirleyerek para konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur: Fıkha göre parada bulunmaması gereken vasıflar kimi çalışmalarda faiz, kumar, cehalet⁸²⁹ ve garar şeklinde ele alınsa da⁸³⁰ bunun doğru olmadığı kanaatindeyiz. Daha önce temas ettiğimiz bağlamda değerlendirildiğinde faiz, kumar, cehalet ve garar gibi tarafların haksızlığa uğrayacağı ve mağdur olacağı durumları para denilen şeyin vasfı olarak ele almayı teorik olarak doğru bulmuyoruz. Çünkü söz konusu durumlar birer vasıf değil, çeşitli muamelelerde meydana gelebilecek durumlardır. Hangi para kullanılırsa kullanılsın faizli işlem yapmaya müsaittir. Faiz para için bir vasıf değil, borç işleminden doğan sonuçtur. Aslî para olarak kabul edilen altın parayla da faizli işlem yapıldığı bilinmekte, Hz. Peygamber'in daha önce yer verdiğimiz faiz yasağıyla ilgili hadisi de bu durumu teyit etmektedir. Bu anlamda düşünüldüğünde faiz bir vasıf olamaz. Kumarın, cehaletin ve gararın da birer vasıf olamayacağını söylemek mümkündür.

Fıkha göre parada olmaması gereken vasıfları parada olması gereken özelliklerden hareketle, dinen meşru ve temiz sayılmamak, mevcut olmamak, aynî hak ve hukukî işlemlere konu olamamak, üzerindeki hakların hukuk tarafından koruma altına alınması mümkün olmamak, mümkün ve bilinirlikten uzak olmak şeklinde sıralayabiliriz. Dolayısıyla kripto sanal paraları değerlendirirken bu minvalde ele alınmanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

⁸²⁹Cehâlet; Hukukî işlemlerde işlem konusunun belirsizlik veya bilinmezliğini ifade etmek için kullanılan fikhî terimdir. Detaylı bilgi için bk. Hammâd, 53, 54; Erdoğan, 68; İbrahim Kâfi Dönmez, "Cehâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, VII, 219-222.

⁸³⁰Shaban, 50-52.

5.3.4. Kripto Sanal Para Madenciliğinin Değerlendirilmesi

Kripto sanal paraların bir kısmı madencilik faaliyetiyle üretilmekte bir kısmı ise farklı şekillerde piyasaya sürülmektedir. Madencilikle ilgi detaylı bilgiyi üçüncü bölümde ele almıştık. Kripto sanal paralar konusunda olumsuz görüş bildirenlerin çoğu bu tür paraların üretim süreci olan madencilik işlemlerinde çok fazla elektrik tüketildiğini ileri sürerek bunun israf olduğu dolayısıyla kripto sanal paraların caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Kimi çağdaş İslâm hukukçuları ise madencilik işlemlerini cuâle akdine benzeterek bunun mubah bir eylem olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşe göre madencilik faaliyetlerinde kullanılan çeşitli elektronik cihazlar marifetiyle elde edilen ödül kripto sanal paraların ticareti de mubah kabul edilmiştir. Madencilik işlemlerinde kullanılan cihazların kullanılış durumuna göre bunun bir icare yahut bey' akdi olduğu da ileri sürülmüştür.⁸³¹ Cuâle akdi konusunda mezhepler arasında farklı görüşler olmakla birlikte Hanefiler ve Zahiriler dışındaki mezheplerin bu akdi meşru kabul ettikleri belirtilmektedir.⁸³²

Kripto sanal para madenciliği yapan madenciler bu işlemleri yapabilmek için yüklü miktarlarda yatırımla çeşitli elektronik cihazlar almaktadırlar. Ayrıca sürekli olarak çalışan cihazların tükettikleri elektrik ve bunun karşılığında ödenen paralar⁸³³ da dikkate alındığında madencilik işlemi aslında bir tür altın arama madenciliği gibidir. Yüklü miktarda yatırım yaptıktan sonra yatırımları karşılayacak hatta kâr ettirecek miktarda altın bulmak mümkün iken tam tersi durumların yaşanması da mümkündür. Dolayısıyla kendisi şer'i bakımdan yasaklanmamış olan kripto sanal paranın madenciliğine yatırım yapmayı ve bu faaliyetten kripto sanal para kazanmayı risk alınmış mubah bir ticari eyleme benzetmek mümkün görünüyor. Madencilik faaliyetinde en çok eleştirilen elektrik israfı konusunda ise şunları söylemek mümkündür: Bir şeyin üretilmesinde harcanan elektrik, su, zaman ya da para miktarı o şeyi haram saymak için yeterli midir konusu tartışmaya açıktır. Dünya üzerinde altın ya

⁸³¹ Akıl, 53.

⁸³² Akıl, 42, 43. Cuâle akdinin meşruiyeti konusunda ileri sürülen görüşler ve detaylı bilgi için bk. Şevkî Ahmed Dünya, *el-Cuâletü ve'l-Istisna' Tahlilün Fıkhıyyün ve İktisadiyyün*, el-Banku'l-İslâmî li't-Tenmiyyeti el-Ma'hedü'l-İslâmî li'l-Buhûsi ve't-Tedrib, Cidde 1990, 7-16.

⁸³³ Madencilik işlemleri sırasında harcanan elektrik masraflarını madenciler karşılamaktadırlar. Bk. Üzer, 36.

da diğerk değerli madenler için harcanan emek, zaman, yakıt ya da elektrik dikkate alındığında bunların israf olduğunu dolayısıyla bu tür madenleri kullanmanın dinen doğru olmadığını söylemek mümkün müdür? Nitekim günümüzde yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak sorun olarak görülen bu durum da ortadan kaldırılabilir. Bu anlamda kripto sanal para madenciliğinin fikhîen yasaklanmamış olduğunu söylemek mümkün görünüyor.

5.3.5. Kripto Sanal Para Borsalarının Değerlendirilmesi

Kripto sanal paraların alım satım işlemlerinin yapıldığı birçok borsanın varlığı bilinmektedir. Bu borsalarla ilgili detaylı bilgiyi üçüncü bölümde ilgili başlık altında ele almıştık. Kripto sanal para borsalarında kimi zaman yaşanan dolandırıcılık olayları sebebiyle kripto sanal paralar eleştirilmekte ve bu para türlerinin dolandırıcılığa sebep oldukları belirtilmektedir. Söz konusu borsalarda bulunan hesaplar çalındığı takdirde borsaların bu konudaki yükümlülükleri veya bu durumun hangi hukukî sonucu doğurduğu yönünde çeşitli tartışmalar devam etmektedir.⁸³⁴ Nitekim borsa platformundaki cüzdanlarda yer alan özel anahtarın borsaların kontrolünde olduğu belirtilmektedir. Bu durumun bir güvenlik zafiyeti oluşturacağından güvenilir kripto sanal para borsalarından işlem yapılması önerilmektedir.⁸³⁵ Fakat kripto sanal paraların paralık vasıfları ile bu paraların alım satımının yapıldığı borsalar ve bu borsaların birtakım hukukî boşluklardan yararlanarak kendilerine para yatıran kişilerin hesaplarını boşaltmaları farklı iki durum olarak ele alınmalıdır. Nitekim bankalarda çalışan kötü niyetli kişiler yahut hackerler tarafından banka hesaplarının boşaltılması da söz konusu olabilir. Bu durumu paranın bizatihi kendisiyle ilgili değil sistemdeki açıkları yahut hukukî boşlukları kullanmak suretiyle meydana gelen hırsızlık olayları olarak değerlendirmek daha isabetli görünüyor. Kripto sanal para borsalarının hukukî bir zeminde faaliyet göstermeleri ve kendilerine para yatıran kişilerin hak ve menfaatlerini koruma altına alacak birtakım güvenceleri vermeleri gerekmektedir. Bu durum kripto sanal paraların devlet güvencesinde olması konusuyla farklıdır. Bu değerlendirme direkt olarak kripto sanal para alım satımı yapılan bir platformun durumuna yöneliktir. Son

⁸³⁴ Çarkacıoğlu, 31.

⁸³⁵ Bilgili, Cengil, 67, 68.

zamanlarda Kanada’da kripto sanal para borsalarının yasal bir zeminde çalışmasının sağlanması amacıyla çeşitli düzenlemeler yapıldığını da belirtmeliyiz.⁸³⁶

Günümüzde özellikle kripto sanal paraların yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte İslâmî prensiplere uygun olarak işlem yaptıklarını ileri süren birtakım İslâmî borsaların faaliyete başladığı bilinmektedir. Bu borsaların ilki olan FICE (First Islamic Crypto Exchange), Birleşik Arap Emirlikleri’nde 2017 yılında kurulmuş ve 2019 yılında da faaliyetlerine başlamıştır.⁸³⁷

⁸³⁶ Oruk, 67, 68; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 19; Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, 20.

⁸³⁷ Detaylı bilgi için bk. <https://icoholder.com/tr/adab-solutions-23736>, (Erişim, 19.08.2022).

SONUÇ

Tarihi süreç içerisinde farklı tür ve şekillerde karşımıza çıkan para olgusunun günümüzde sanal formuna tanıklık etmekteyiz. Gelişen teknolojiyle birlikte internetin kullanım alanları giderek artmış, finans sektöründe teknolojik imkânların ve internetin etkin kullanımı sanal para kavramını ortaya çıkarmış ve kullanım hacmi artan kripto sanal paraların hukukî ve dinî meşruiyeti tartışma konusu haline gelmiştir. Kripto sanal paralara yatırım yapmak veya bu paraları çeşitli ticari işlemlerde kullanmak isteyen fakat dinî hassasiyetleri sebebiyle uzak duranlar bu tür paraların fikhî açıdan nasıl değerlendirildiğini merak etmektedirler. İslâm hukuku alanında yapılan kripto sanal paraların konu edildiği çalışmaların ve bu konuda verilen çeşitli fetvaların varlığı bilinmektedir. Gerek konuyla ilgili çalışmalar gerekse fetvalar konuyu tek bir kripto sanal para üzerinden ele aldığı için bu anlamda ortaya çıkan probleme çözüm sunmakta yetersiz kalmaktadır. Yeni bir olgu olan kripto sanal paraları paranın tarihi seyrinden ve paranın işlev ve özelliklerinden ayrı değerlendirmek yanıltıcı olmaktadır. Bu anlamda çalışmamızda yukarıdaki hususlara, özellikle paranın işlev ve özelliklerine dikkat çekilerek kripto sanal paraların bu işlevleri yerine getirip getirmediği ve bu özellikleri taşıyıp taşımadığı fikhî açıdan tartışılmıştır.

Paranın tarihi seyri dikkate alındığında toplumların ihtiyaçlarına ve zamanın gereklerine göre değişen çeşitli formlarda “paralar” görmek mümkündür. Kimi zaman deniz kabuğu kimi zaman bir tahta parçası kimi zaman ise değerli madenler şeklinde karşımıza çıkan paranın sabit bir yapısı ve şeklinin olduğunu söylemek güçtür. Mal paradan temsili paraya, temsili paradan itibari paraya, itibari paradan dijital paraya ve nihayetinde kripto sanal paraya geçişe şahit olmaktayız.

Paranın tarihi seyri ele alınırken iktisatçıların bir şeyi para olarak değerlendirmede o şeyin sahip olduğu birtakım özelliklere ve paralık işlevlerine dikkat çektikleri tespit edilmiştir. Buna göre iktisatçıların bir şeyin insanlar arasında mübadele aracı olarak kullanılmasını, mal veya hizmetlerin değerini ölçmede kullanılmasını ve değer saklama aracı olarak kullanılmasını paranın işlevleri olarak kabul etmişlerdir. Paranın özelliklerini ise, genel kabul görme, dayanıklılık, bölünebilirlik, mislîlik ve nadirlik olarak sıralamışlardır. Buna göre mübadele aracı olan, mal veya hizmetlerin değerini hesaplamada kullanılan, değer saklama aracı olan; bölünebilen, dayanıklı, nadir, mislî

gibi vasıfları haiz olan her şeyin iktisadî açıdan para olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Paranın İslâmî dönem ve öncesindeki durumunu ele aldığımızda özellikle Hicaz bölgesinde İslâm dini gelmeden önce Bizans ve Sâsânî paralarının kullanıldığı görülmektedir. İslâmî dönemde ise Kur'ân'da herhangi bir para türünün kullanılması yönünde tavsiye ve emir bulunmadığı, bunun yerine kişilerin haklarını güvence altına almayı hedefleyen genel ticari ilkelere yer verildiğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in ise paranın şeklinde ve yapısında herhangi bir değişiklik yapmadan piyasada mevcut olan Bizans dinarı ve Sâsânî dirhemini kullanmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Hz. Peygamber, herhangi bir para çeşidi önermek yerine muhatap toplumun ticari muamelelerde hangi parayı kullanırsa kullansın ortaya çıkabilecek haksız mal transferi, aldatma vb. durumların meydana gelmemesi için birtakım tavsiyelerde bulunmuş ve bazı ilkeler belirlemiştir. Dört halife döneminde birtakım para basma girişimlerinden söz edilse de nihayetinde mevcut olan dinar ve dirhemlerin kullanımını devam ettirmiştir. Dolayısıyla İslâmî dönemdeki para konusundaki girişimlere bakıldığında piyasada var olan paraların menşei, şekli ve yapısıyla ilgilenilmediği ve bu paralarla yapılan ticari muamelelere birtakım düzenlemeler getirildiği görülecektir. Tüm bunlardan hareketle para denilen şeyin kendisinden ziyade konu olduğu işlemlerden doğan sonucun önemsendiğini söylemek mümkündür.

Günümüzde ise geleneksel ödeme sistemlerine alternatif olarak ortaya çıkan kripto sanal paraların yüzlerce farklı türünün olduğu görülmektedir. Bu paraların farklı teknolojik altyapı, farklı amaç, farklı işlev ve farklı güvenlik yazılımlarına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Kripto sanal paraların genelde madencilik işlemleriyle üretildiği bilinse de madencilik işlemi yapılmadan üretilen kripto sanal paraların varlığı da ortadadır. Özellikle bazı kripto sanal paraların teknolojik altyapısını oluşturan blockchain teknolojisinin birçok farklı sektörde kullanıldığını görüyoruz. Bu anlamda kripto sanal paraların bir paradan daha fazlası olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Sahip oldukları teknolojik altyapı ve kullanılan çeşitli güvenlik sistemleri dikkate alındığında kripto sanal paraların çeşitli siber saldırılara karşı da güvenli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tür paraların kripto sanal para cüzdanları sayesinde güvenli bir şekilde saklanmaya elverişli olduklarını söylemeliyiz.

Kripto sanal paraların bilinen birçok faydalı yönünün yanı sıra barındırdığı risklerin de olduğunu belirtmeliyiz. Kripto sanal paraların kullanıcılarına sağladığı faydaların başında düşük maliyetle, şeffaf bir biçimde, güvenli ve hızlı bir şekilde varlık/değer transferini mümkün kılması sayılmaktadır. Kripto sanal paraların barındırdığı risklerin ise, değerindeki yüksek volatilité, işlem yapanların anonim olması, kamu otoritelerinin müdahalesinin kısıtlı olması, birçok devlet tarafından yasal kabul edilmemesi, sürdürülebilirliklerinin öngörülebilmesi, birtakım dolandırıcılık faaliyetlerinde, kara para aklamada ve terör örgütlerine finansman sağlamak için kullanılması, vergilendirilememesi, ayrıca spekülasyon aracı olarak kullanılması, siber saldırılardan etkilenmesi, madencilik işlemlerinde aşırı elektrik tüketimi vs. olduğu iddia edilmektedir. Kripto sanal paralar etrafında cereyan eden tartışmaların çıkış noktası da söz konusu fayda ve riskler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kripto sanal paraların birçok ülke tarafından yakından takip edildiği ve bazı ülkelerin bu paralar konusunda çeşitli yasal düzenlemeler yaptıkları görülmektedir. Kripto sanal paraların iktisadî açıdan mübadele, ölçü birimi ve değer saklama aracı olarak kullanıldığını da söylemek mümkündür.

Kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma durumlarının da tartışma konusu olduğunu ve bu anlamda iki görüşün öne çıktığını söyleyebiliriz. İlk görüşün sahipleri kripto sanal paraları para olarak kabul etmemekte ve bu görüşlerini çeşitli gerekçelere dayandırmaktadırlar. İkinci görüşün sahipleri ise kripto sanal paraları para birimi olarak kabul etmektedirler. Kripto sanal paraların caiz olmadığı yönünde görüş bildirenlerin ileri sürdüğü gerekçeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Kripto sanal paraların herhangi bir devlet otoritesinden bağımsız olarak üretilmesi, paranın vasıflarını taşıyamaması ve paranın işlevlerinden yoksun olması, denetimden yoksun olması ve yasal düzenlemelerin olmaması, değerinde meydana gelen yüksek volatilité, yasadışı faaliyetlerde kullanılması, garar ve kumar barındırması, sebepsiz ve haksız zenginleşmeye sebep olması, elektrik israfına sebep olması, spekülasyona açık olması, karşılığının olmaması vs.

Kripto sanal paraların caiz olduğu yönündeki görüş sahiplerinin ileri sürdüğü gerekçeler ise şu şekilde sıralanmaktadır: Paranın değerini devlet otoritesinden alma zorunluluğunun olmaması, kripto sanal paraların para vasıflarını taşıdığı ve paranın işlevlerini yerine getirdiği, kripto sanal paraların tamamen denetimden yoksun ve

merkeziyetsiz olmaması ve yasal düzenlemelerin yapıyor olması, değerindeki volatilitenin paralık vasfına etki etmemesi, spekülasyon ve manipülasyonun kripto sanal paralardan kaynaklanmaması, kripto sanal paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılmasının farklı bir durum olduğu, yüksek işlem hızı, düşük maliyetle para transfer etme imkânı ve karşılıksız para basma imkânını ortadan kaldırması vs.

Kripto sanal paraların caiz olmadığı yönündeki görüşler ve gerekçeleri dikkate alındığında söz konusu görüşlerin aceleci ve konuyu etraflıca ele almaktan yoksun olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu görüş sahipleri kripto sanal paraların birtakım risklerini ileri sürerek bu paraların dinen meşru olmadığını belirtmektedirler. Fakat ileri sürdükleri gerekçelerin paranın paralık vasıflarıyla ilk dereceden ilgili olmadığını, daha çok yapılan birtakım işlemlerden doğabilecek sonuçlar olduğunu söylemeliyiz. Dolayısıyla kripto sanal paraları dinî açıdan meşru görmeyenlerin ileri sürdükleri gerekçeler, kripto sanal paraların haram olarak nitelenmesi ve fikhî açıdan para olarak kabul edilmemesi hususunda yetersiz kalmaktadır.

Kripto sanal paraların dinî açıdan meşru olduğunu ileri sürenlerin gerekçeleri de kripto sanal paraların birtakım faydaları üzerinde şekillenmektedir. Fakat bir şeyin faydası ile para olma durumu farklı durumlardır. Buna göre faydalı yönleri bulunup da paranın işlevlerini yerine getirmeyen birçok şeyin varlığı bilinmektedir. Söz konusu görüşler ve gerekçeleri dikkate alındığında her iki görüşün gerekçeleri de kripto sanal paraların paralık vasıflarını öne çıkarmaktan yoksun görünmektedir.

Kripto sanal paralar fikhî açıdan değerlendirilmeden önce fakihlerin hangi özellikler ve işlevlere sahip olan şeyleri para olarak niteledikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu inceleme sonucunda kişiler arası mübadele işlemlerinde kullanılan, mal veya hizmetlerin değerini ölçebilen, değer saklama aracı olarak kullanılabilen şeylere fikhen para denilebileceğini söyleyebiliriz. Fakihlerin çeşitli uygulamaları ve fetvalarından yola çıkarak paranın genel kabul görmesi, bölünebilir olması, dayanıklı olması, kolay taklit edilememesi, kolay taşınabilirlik, nadir olması, mislî olması, tayinle taayyün etmemesi, mal olması, mütekavvim olması, semen olması, istikrarlı olması ve devlet eliyle piyasaya sürülmesi gibi özellikleri öne çıkardıklarını söyleyebiliriz.

Fıkha göre parada bulunmaması gereken vasıflar ise kimi çalışmalarda faiz, kumar, cehalet ve garar şeklinde ele alınsa da bunun doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Faiz, kumar, cehalet ve garar gibi tarafların haksızlığa uğrayacağı ve mağdur olacağı durumları para denilen şeyin vasfı olarak ele almayı teorik olarak doğru bulmuyoruz. Çünkü söz konusu durumlar birer vasıf değil, çeşitli muamelelerden doğabilecek sonuçlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kripto sanal paraların fikhî açıdan para olma vasfını ise şu şekilde özetleyebiliriz: Kripto sanal paraların şer'i bakımdan gayrimeşru olduğunu ortaya koyan bir delilin olmaması, bu tür paraların herhangi bir para, mal veya hizmet mukabilinde elde edilebilmesi ve paranın fonksiyonlarını yerine getirmesi şeklindeki hususlar dikkate alındığında kripto sanal paraların fikhî açıdan para olduğu, ayrıca kripto sanal para madenciliğinin de fikhî açıdan caiz görülebileceği kanaatindeyiz. Hemen belirtmeliyiz ki kripto sanal paraların paralık vasfını taşıması ile bu paralara yatırım yapmaya teşvik ve tavsiye farklı durumlar olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Henüz yeni bir olgu olan kripto sanal paraların arka planındaki teknolojilere bağlı olarak sürekli değişim ve gelişim içerisinde olduklarını göz önünde bulundurarak yatırım yapılmasının daha isabetli olacağını düşünmekteyiz. Kripto sanal paraların ortaya çıkışlarındaki temel hedeflerden anlaşılacağı üzere, kripto sanal paralar -tamamı olmasa da- belirli bir amaç ve proje kapsamında piyasaya sürülmektedir. Bir kripto sanal paraya yatırım yapmak kripto sanal paraların arkasındaki projeye yatırım yapmak anlamı da taşıdığından bu projelerin sürdürülebilir nitelikte olmalarına dikkat etmek gerekmektedir.

Kripto sanal paraların ve teknolojik altyapısının daha fazla üzerinde araştırma yapılması, söz konusu teknolojinin getirdiği avantajların göz önünde bulundurulması ve yalnızca bir kripto sanal paradan yola çıkarak tüm kripto sanal paralar hakkında değerlendirmeden uzak durulması ve her kripto sanal paranın ve sisteminin tek tek ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, İstanbul 1976.
- Akâbî, Bâsem ‘Alvân, Cubûrî, ‘Alâ Azîz, Cebur, Naim Kâzım, “en-Nukûdu’l-İlikturûniyyeti ve Devruhâ fi’l-Vefâi bi’l-İltizâmâtî’t-Te’âkudîyyeti”, *Mecelletü Ehlü’l-Beyt*, (6), t.y., 79-110.
- Akdiş, Muhammet, *Para Teorisi ve Politikası*, Gazi Kitabevi, Ankara 2011.
- Akîl, Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhab, “el-Ahkâmu’l-Fıkhîyyetü’l-Müteallikatü bi’l-‘Umlâti’l-İliktirûniyyeti”, *Medine İslâm Üniversitesi İlmî Araştırmalar ve Çalışmalar Birimi*, Medine t.y.
- Akîl, Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhab, “el-Ahkâmu’l-Fıkhîyyetü’l-Müteallikatü bi’l-‘Umlâti’l-İliktirûniyyeti”, *Mecelletü Câmi’âtü’t-Tâif*, 4 (17), 2018, 86-135.
- Akkoca, Engin, *Blok Zinciri Tabanlı Kripto Paraların Çalışma Yöntemlerinin Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ 2021.
- Akyıldız, Ali, “Kâime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001.
- Akyıldız, Ali, “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2007.
- Alalamı, Hanı Mohammad Tawfiq, Günümüzde Geçerli Olan Paraların İslâm’daki Hükmü (Dijital Para Örneği), (*Ahkâmu’n-Nukûdu’l-Mu’teberatü fi’l-İslâm (el-‘umlâtü’r-Rakamiyyetü Nemûzecen*), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2021.
- Albayrak, Seyyit Ali, *Dünden Bugüne Türkiye’de İslam Bankacılığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

- Algül, Adnan, Sarhıl, Ahmad, “Bitcoin’in Mahiyeti ve Bitcoin’i Kullanmanın İslâm Hukuku Açısından Hükmü”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (16), 2019, 295-319.
- Algül, Hüseyin, “Himyeriler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998.
- Ali, Cevad, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1968.
- Alkış, Alpaslan, “Para Olabilme Yönüyle İslam Hukuku Açısından Kripto Para”, Murat Şimşek, Mahmut Samar (Ed.), *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blok Zincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar*, (ss.177-197), Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2020.
- Alpago, Hasan, “Bitcoin’den Selfcoin’e Kripto Para”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3 (2), 2018, 411-428.
- Altay Topcu, Betül, Sümerli Sarıgül, Sevgi, “Dünyada ve Türkiye’de Blok Zinciri Teknolojisi: Finans Sektörü, Dış Ticaret ve Vergisel Düzenlemeler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Özel Sayı, 2020, 27-39.
- Amr, Bâsem Ahmed, “el- ‘Umlâtu’r-Rakmiyyetü -el-Bitkûyin Enmûzecen- ve Medâ Tuvâfikuhâ Me’a Davâbidu’n-Nukûd fi’l-İslâm”, *Mecelletü Câmi’atü’ş-Şârikatü li’l- ‘Ulûmi’ş-Şer’iyyeti ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyyeti*, 16 (1), 2019, 264-290.
- Apaydın, H. Yunus, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000.
- Apaydın, H. Yunus, “Kabz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001.
- Apaydın, H. Yunus, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002.
- Apaydın, H. Yunus, “Lüzum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003.

- Apaydın, H. Yunus, “Muhayyerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2020.
- Aren, Sadun, *100 Soruda Para ve Para Politikası* (2. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.
- Aren, Sadun, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Bilgi Yayınları, Ankara 1968.
- Aristo, *Politika*, (Çev.: Ersin Uysal), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- Artam, Turgay, *Para; Madeni Kâğıt Paralar, Madalyonlar, Hatıra Paraları*, Yeni Koleksiyon Yayınevi, Ankara 1981.
- Artuk, İbrahim, “Fels”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995.
- Aslan, Murat, Aslan, Halil Kürşad, Neimi, Mehdi, *İran’da Kripto Para*, İran Araştırmaları Merkezi, Ankara 2019.
- Assâf, Muhammed Mutlak, “el-‘Umlâtu’l-Müşefferetü fi Dav i Mekâsıdı’ş-Şerî’âti’l-İslâmiyyeti (‘Umlatu Bitcoin Enmûzecen)”, *Mecelletü Külliyyeti’ş-Şerî’âti ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyyeti*, 32 (2), 2019, 21-48.
- Aşıcı, Cem, *Bitcoin*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2019.
- Atalay, Arif, “İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 2015, 21-42.
- Atalay, Arif, *İslam Hukukunda Kabz*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012.
- Ateş, Leyla, “Bitcoin: Sanal Para ve Vergileme”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 37 (308), 2014, 131-141.
- Avunduk, Hüseyin, Aşan, Hakan, “Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi ve İşletme Uygulamaları: Genele Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (1), 2018, 369-384.
- Ay, Ahmet, “Para ve Bankacılık”, (Çeviri. Ed.: Erdinç Telatar), William Boyes, Michael Melvin, *Ekonominin Temelleri – Fundamentals of Economics* (ss. 293-313), Nobel Yayınları, Ankara 2013.

- Aybakan, Bilal, “Nakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2006.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Cuâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993.
- Aydın, Süleyman, (Ed.), *Karapara Aklama ve Terörizmin Finansmanı*, Adalet Yayınevi, Ankara 2008.
- Bal, Faruk, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, Beka Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Bardakoğlu, Ali, “Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992.
- Bardakoğlu, Ali, “Havâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.
- Bardakoğlu, Ali, “İstishâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001.
- Bardakoğlu, Ali, “Kumar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002.
- Başak, Ramazan, *50 Soruda Karapara ve Karaparanın Aklanmasının Önlenmesi* (Yayın No: 206), Türkiye Bankalar Birliği, yy. 1998.
- Bayındır, Abdülaziz, “Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni Paralar ve Kâğıt Paralar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 2000, 15-36.
- Bedir, Murteza, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.
- Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Futuhu'l-Buldân*, nşr: Abdullah Enis et-Tabba', Ömer Enis et-Tabba', Beyrut 1987.
- Beşir Gözübenli, *İslam'da Para ve Fonksiyonları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1986.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, *Kripto Para Araştırma Raporu*, Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi, Ankara 2020.

- Bilgili, Fatih, Cengil, M. Fatih, *Blokchain ve Kripto Para Hukuku*, Dora Yayıncılık, Bursa 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976.
- Bilseloğlu, Ahmet Tolga, *Kripto Paranın Doğuşu, Gelişimi ve Türkiye'deki Seyri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022.
- Bozdoğanoglu, Burçin, "Sanal Para Birimi Bitcoin'in Kayıtdışı Ekonomi ile Karapara Faaliyetlerine Etkisi ve Vergilendirilmesi", *Legal Mali Hukuk Dergisi*, 10 (111), 2014, 3-18.
- Budak, Tamer, Yılmaz, Güneş, "Taxation of Virtual/Crypto Assets/Currencies", *Sosyoekonomi*, 30 (52), 2022, 37-54.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an Metni'l-İknâ'*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Bulutoğlu, Kenan, *Para ve İnsan*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1984.
- Büberkökü, Önder, "Kripto Para Birimleri Arasındaki Getiri ve Volatilite Yayılımının İncelenmesi", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 2021, 1-16.
- Câdullah, Yâsir Abdülhamid, *en-Nukûdu'l-İlikrûniyyetü ve Ahkâmuhâ'l-Fıkhiyyetü (el-Bitkâyin) Nemûzecen*, Câmi'âtü'l-Ezher, 2018.
- Câid, Setr b. Sevâb, *Ahkâmu'l-Evrâkı'n-Nakdiyye ve't-Ticariyye fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1986.
- Canbaz, Muhammet Fatih, Berkun, Gufran, "Kripto Para Teknolojisi ve İslami Finans Açısından Meşruiyeti", *Uluslararası Bankacılık, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2021, 98-133.
- Candan, Abdurrahman, Yaşlak, Halil İbrahim, "Fıkın Kripto Paralara Bakışı: Bitcoin Örneği", *Van İlahiyat Dergisi*, 9 (15), 2021, 1-39.

- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003.
- Civelek, Aslı, *İslâm Hukuku Açısından Kripto Paralar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2020.
- Cündî, Muhammed Şehhât, *Fıkhü't-Teâmül'il-Mâli ve'l-Masrafi'l-Hadîs*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1989.
- Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.
- Çakmak, Meltem, *Kripto Paraların Gelişim Süreci, Blok Zincir Teknolojisi ve Kripto Paraların Türkiye'de Vergilendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Çarkacıoğlu, Abdurrahman, *Kripto-Para Bitcoin*, Sermaye Piyasası Araştırma Kurulu Araştırma Dairesi, Ankara 2016.
- Çetin, Ünsal, "Sübjektivist Paradigma", *Liberal Düşünce Dergisi*, (75), 2014, 115-122.
- Çivi, Halil, *Para ve Banka* (Ders Notları), İşletme Fakültesi Enstitüsü Yayını, Erzurum 1979.
- Dağlı, İbrahim, "Kripto Paraların Dünya Ekonomisindeki Makroekonomik Boyutu: Yatırım-Tasarruf Aracı Olarak Genel Bir Bakış", *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 2019, 40-49.
- Dâmad, Abdurrahman b. Süleyman Şeyhîzâde, *Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Matbaa-i Âmire, İstanbul h. 1319.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî, Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye*, yy. t.y.
- Demir Abaan, Ernur, *Para: Teorik Bir Tarama ve Tartışma*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Ankara 1997.
- Devîdâr, Muhammed, *Dürus fî'l-İktisâdi'n-Nakdî ve't-Tatavvuru'l-İktisâdî*, Dâru'l-Camiati'l-Mısriyye, Kahire t.y.
- Dilek, Şerif, "Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin", *Analiz*, SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), (231), 2018, 1-32.

- Doğan, Ebru Şahide, *İslami Finans ve Blok Zincir Sistemleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum 2021.
- Doğan, Hasan, “İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 2018, 225-253.
- Döndüren, Hamdi, “Muâtat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005.
- Döndüren, Hamdi, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir 1984.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Garar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “rf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2007.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Sedd-i Zerâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009.
- Dumlu, Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- Dumlu, Emrullah, *Zekatta Tespit Edilen Nisab lleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.
- Durmuş, Savaş, Polat, M. Şebab, “Sanal Para Bitcoin”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (18), 2018, 659-673.
- Dusûkî, Eb Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ârafe, *Hâşiyetü’d-Duski ‘Ala’Ő-Şerhi’l-Kebîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut t.y.
- Dünya, Şevkî Ahmed, *el-Cuâlet ve’l-İstisna’ Tahliln Fıkhiyyn ve İktisadiyyn*, el-Banku’l-İslâmî lî’t-Tenmiyyeti el-Ma’hedü’l-İslâmî lî’l-Buhûsi ve’t-Tedrîb, Cidde 1990.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Ege, İlhan, *Türk Bankalarının Kaydî Para Yaratma Potansiyelinin Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerle Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 1999.
- Ekinci, Mustafa, *Uluslararası Ticaret İşlemlerinde Blokszincir Teknolojisinin Kullanımı ve Türk Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Emanet, Celal, "Emeviler Döneminde Para", *Hikmet Yurdu*, 7 (13), 2014, 251-269.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (5. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- Ergin, Feridun, *Para Politikası*, Fakülteler Yayınları, İstanbul 1975.
- Ergin, Feridun, *Para Siyaseti* (2.Baskı), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları Petek Matbaası, İstanbul 1969.
- Ergin, Feridun, *Para ve Faiz Teorileri* (2. Baskı), Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1983.
- Ergül, Yağmur, *Dijital Paralar ve Dijital Para İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi Üzerine Öneriler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Erkal, Mehmet, "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 1985,79-101.
- Erkoçoğlu, Fatih, "Abdülmelik b. Mervân'ın Para Reformu", *İstem*, (8), 2006, 171-186.
- Ferguson, Adam, *Institutes of Moral Philosophy*, A. Kincaid & W. Creech and J. Bell, Edinburgh 1773.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Kahire 1968.

- Geçer, Turgay, “Elektronik Para ve Elektronik Para Kuruluşları”, *Journal of Social Sciences, Istanbul Sabahattin Zaim University*, 3 (5), 2014, 197-207.
- Gediz Oral, Burcu, Yeşilkaya, Yusuf, “Kripto Para İkilemi: Karapara Aklama ve Bitcoin”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 2021, 209-239.
- Gözübenli, Beşir, “Keyli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002.
- Gözübenli, Beşir, “Semen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009.
- Greaber, David, *Borç İlk 5000 Yıl*, (2011), (Çev.: Muammer Pehlivan), Everest Yayınları, İstanbul 2015.
- Güleç, Tuna Can, Aktaş, Hüseyin, “Kripto Para Piyasasında Spekülatif Fiyat Balonlarının Analizi”, *Muhasebe ve Finans Dergisi*, (84), 2019, 149-164.
- Gültekin, Yaşar, “Turizm Endüstrisinde Alternatif Bir Ödeme Aracı Olarak Kripto Para Birimleri: Bitcoin” *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2017, 96-113.
- Gürkan Yay, Gülsün, *Para ve Finans Teori-Politika* (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- Güven, Vedat, Şahinöz, Erkin, *Blokzincir- Kripto Paralar- Bitcoin Satoshi Dünyayı Değiştiriyor*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Ğaniyye, Batlı, “Hasâisu ve Eşkâlü'n-Nukûdi'l-İlikturûniyyeti: Dirâsetün Tahliliyyetün Nazariyyetün”, *Mecelletü'l-Ulûmi's-Siyâsiyyeti ve'l-Kânûn*, 7 (2), 2018, 348-367.
- Hacak, Hasan, “Mal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003.
- Hacak, Hasan, “Misli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005.
- Hacak, Hasan, “Vezni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013.

- Hallâk, Hassân Ali, *Ta'rîbu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn fi'l-Asri'l-Emevî*, (1. Baskı), Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnâni, Beyrut 1987.
- Hamamcıoğlu, Esra, "Elektronik Ticaretin Hukuksal Boyutu", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 2018, 43-72.
- Hamdi Döndüren, "Adedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1988.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâr Sâdır, Beyrut t.y.
- Hammâd, Nezhîh, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, (Çev.: Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü* (9.Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî, *Şerhu'l-Huraşî 'Alâ Muhtasarı Halîl*, Dâru Sâdır, Beyrut t.y.
- Hasenî, Ahmed Hasen Ahmed, *Fikhî ve İktisadî Açından İslam'da Para*, (1989), (Çev.: Adem Esen), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Heyet, *el-Fetevâ'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Hizmetli, Mustafa, "Abbâsiler Döneminde Para Basımı", *İstem*, (15), 2010, 79-110.
- Hocaeminefendizâde, Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (1.Baskı) I-IV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020.
- Husarî, Ahmed Muhammed, *es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'n-Nüzümü'l-Mâliyye Fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- İslatince, Hasan, "Değer Teorisinin Tarihsel Analizi", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 2001, 159-170.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, yy. h. 1324.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî* (2. Baskı), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h. 1402.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev.: Zakir Kadiri Ugan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşki el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-'Âlemîn*, Dâru İbni'l-Cevzî, ed-Dammâm 2002.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire 1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, Neşrü Edebi'l-Havzati, Kum h. 1405.
- İbn Menî', Abdullah b. Süleyman b. Muhammed, "el-Varaku'n-Nakdî Hakikaten ve Hükmen", *Mecelletü'l-Mecamai'l-Fikhî*, 1 (1), 1987, 133-81.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid* (3. Baskı), Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1994.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut 1968.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Şerhu Fethü'l-Kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İnalçık, Halil, "Havâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.
- İnci, Serkan, Alpen, İsmail, *Bitcoin Devrimi*, Elma Yayınevi, Ankara 2018.
- Kahveci, Nuri, Bilginer, Yahya, "Çağdaş İslam Hukukçularının Kripto Paraların Meşruiyetine Dair Görüşlerinin Analizi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 2021, 257-285.
- Kalacı, Muhammed Revvâs, Kuneybî, Hâmid Sâdık, *Mu'cemu Lügati'l-Fukahâ*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1988.

- Kallek, Cengiz, “Kırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002.
- Kallek, Cengiz, “Miskal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005.
- Kallek, Cengiz, “Rıtl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2008.
- Kallek, Cengiz, “Süftece”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.
- Kallek, Cengiz, “Ukıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2012.
- Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadet'te Yönetim Piyasa İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Kamalak, Mustafa, “Para ve Para Sistemleri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (3-4), 1980, 71-96.
- Kaplanhan, Fatih, “Para Sistemlerindeki Dönüşümün Dünü Bugünü ve Geleceği”, Cem Korkut (Ed.), *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale* (ss. 101-137), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.
- Karaarslan, Enis, Akbaş, Muhammet Fatih, “Blokzinciri Tabanlı Siber Güvenlik Sistemleri”, *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 3 (2), 2017, 16-21.
- Karaman, Hayreddin, “Akid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1989.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Karamelikli, Hüseyin, “Spekülatif İşlemlerin Toplumsal Etkileri: İran Döviz Piyasası”, *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, (12), 2018, 33-42.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed, *Bedâ’i ‘u’ş-Sanâ’i ‘fî Tertîbi ‘ş-Şerâ’i*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- Kasım b. Sellâm, Ebû Ubeyd, *Kitabu’l-Emvâl* (Çev.: Cemaleddin Saylık), Düşünce Yayınları, İstanbul 1981.

- Kaya, Süleyman, “Fıkhi Açından Kripto Paralar”, Süleyman Kaya, Mervan Selçuk, İsmail Bektaş (Ed.), *Kripto Para Birimleri* (ss. 39-68), Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.
- Kaya, Süleyman, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İslâm Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM)*, 2018.
- Keleş, Ali, *İslam’a Göre Para Kavramı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998.
- Keskin, Orhan Enes, *Blok Zincir (Blockchain) Teknolojisi: Mimarisi ve Uygulama Alanları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.
- Kisbet, Mustafa, “İslam Hukukuna Göre Satılan Malın Kabzı ve Hükümleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (16), 2016, 477-490.
- Koca, Ferhat, “Mefsedet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003.
- Koç AYTEKİN, Güner, “Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyon”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (7), 2018, 184-207.
- Koç, Eymen, *Paranın Tarihi, Evrimi ve Kripto Paralar: Dünya ve Türkiye Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Konacaklı, Enis, *Ulusal Güvenlik İçin Blokzinciri Tabanlı Siber Güvenlik Modeli*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2019.
- Köse, Yaşar, Atik, Murat, Yılmaz, Bülent, “Kripto Para, Para mıdır Döngüsünde Kabul Edilebilirlik Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (23), 2021, 155-172.
- Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, *Kripto Varlık Yasa Tasarısı Çalışma Raporu* (Rapor No:1), Kripto Varlık Yasa Çalıştay Platformu, Ankara 2022.

- Kurtuluş, Rıza, “Cürcân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993.
- Kutval, Yunus, Gençer, Ümit, “İslâmi Bir Ekonomide Kripto Para Üzerine Bir İnceleme”, Hasan Yaylı (Ed.), *Türkiye’de Toplum, Yerleşim ve Yönetim Tartışmaları KAYSEM 12 E-Kitabı: 25-27 Aralık 2018-Kırıkkale: Bildiriler* (ss.678-688), Kırıkkale 2018.
- Kürdî, Muhammed Necmüddîn, *el-Makâdiru’s-Şer’iyye ve’l-Akâmu’l-fikhiyyetü’l-Müteallika Bihâ: Keyl, Vezn, Mikyas*, Matbaatu’s-Saâde, Kahire 1984.
- Kürdî, Muhammed Necmüddîn, *Şer’i Ölçüler ve Fikhî Hükümleri* (Çev.: İbrahim Tüfekçi), Buruc Yayınları, İstanbul 1996.
- Laçın, Gül Cennet, *Elektronik Para ve Dijital Para Sistemleri: Bitcoin ve Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2019.
- Liv, Cemil, “İnternet Bankacılığı Aracılığıyla Gerçekleştirilen Sarf Akdinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 2019, 41-60.
- Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü Ahseni’t-Tekâsîm fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm*, Leiden 1906.
- Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b. Abdulkadir, *Şuzuru’l-ukûd fî Zikri’n-Nukûd*, El yazma, Câmiatu’r-Riyâd, t.y. Nu: 332/4.
- Malt, Seyyid Muhammed, *Nukûdu’l-Âlem Metâ Zaharet ve Metâ İhtefat*, el-Heyetü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, yy.1983.
- Mâverdî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, nşr: Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Mektebetü Dâri’bni Kuteybe, Kuveyt 1989.
- Mâverdî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, thk: M. Matracî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Mazgit, İsmail, “Sermaye Piyasalarında Spekülasyon: Tarihin Tekerrürü”, *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 10, 2007, 8-11.

- Mendi, Arif Furkan, Çubuk, Alper, “Bitcoin’in Arkasındaki Güç: Blockchain”, *GSI Journals Serie C: Advancements In Information Sciences And Technologies*, 1 (1), 2018, 12-23.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklular’da Hükümdarlık Alâmetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Mergînânî, Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedi*, el-Mektebetü’l-İslâmî, yy. t.y.
- Mevsilî, Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2012.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (1966), (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, (Çev.: Kemal Kuşçu), İrfan Yayınevi, İstanbul 1969.
- Muhammed Lebîb Şukayr, *en-Nukûd*, Mektebetü’n-Nahdati’l-Mısriyye, Kahire 1955.
- Murat, Mehmet, *Blockchain ile Güvenli Elektronik Sağlık Sistemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Mûsevî, Nuhâ Hâlid İsâ, Şimmerî, İsrâ Hazîr Mazlûm, “en-Nizâmu’l-Kânûnî li’n-Nukûdi’l-İlîkturûniyyeti”, *Mecelletü Câmiatü Bâbil el-Ulûmu’l-İnsâniyyeti*, 22 (2), 2014, 264-285.
- Musliyar, Ali Kutty, “İleriki Bir Tarihte Döviz Satışıyla İlgili Yapılan Anlaşma İçin Bedel Alınması Konulu Makalenin Tercüme ve Değerlendirilmesi”, (Çev.: Muhammed Çuçak, Arif Atalay), *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18 (2), 2018, 667-687.
- Mübârek, Ali Paşa, *el-Hututu’t-Tevfikiyyetü’l-Cedide li Mısır el-Kahire ve Müdüniha ve Biladüha el-Kadime eş-Şehire*, el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır h. 1306.
- Müneccimbaşı Ahmed Efendi, *Tercüme-i Sahâifu’l-Ahbâr*, (Çev.: Nedîm Efendi), (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi), Matbaa-i Amire, yy. h. 1285.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Mütevellî, Ebûbekir es-Sıddık, Şehhâte, Şevki İsmâil, *İktisâdiyyatü'n-Nukûd fî İtâri'l-Fikri'l-İslâmî*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1983.
- Nakşibendî, Nasıruddin, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, Bağdat 1969.
- Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Kitâbu'l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzî*, thk.: Muhammed Necip el-Mutii, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde 1980.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru'l-Fikr, 1981-1983.
- Onur, Mehmet, "Sanal (Kripto) Paraların İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 2019, 289-310.
- Orman, Sabri, *İktisat Tarih ve Toplum* (4. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul 2014.
- Oruk, Zeynep, *Kripto Para, Terörün Finansmanı ve Milli Güvenlik İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2021.
- Öcal, Tezer, Çolak, Ö. Faruk, *Finansal Sistem ve Bankalar*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Ömer, Hüseyin, *Mevsûatü'l-Mustalahâti'l-İktisâdiyye* (3. Baskı), Dâru'ş-Şuruk, Cidde 1979.
- Öncü, Semra, Ektik, Doğuş, "Kripto Paraların Yatırım Amaçlı Kullanımı: Riskler ve Getiriler", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (4), 2021, 362-395.
- Özdemir, Mücahit, Orhan, Zeyneb Hafsa, Bugazoğlu, Hüseyin, "İslam İktisadı Perspektifinden Kripto Paralar: Tartışmalar ve Sunduğu Fırsatlar", Taha Eğri, Zeyneb Hafsa Orhan (Ed.), *İslam İktisadında Para* (ss. 301-338), İktisat Yayınları, Ankara 2020.

- Özden, Fatih, *Fıkhî Açından Kripto Para Sistemi -Bitcoin Örneği-*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Özen, Şükrü, “Habbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996.
- Özen, Şükrü, “İstislâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001.
- Özer, Yusuf Mansur, *Kişisel Verilerin Korunmasında Blok Zinciri Modeli: Vaatler ve Hukuki Engeller*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Taberistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.
- Özsomuncu, Canan, *Tedarik Zincirinde Blokzincir Teknolojisinin Kullanımı: Gümrük Sektörü Üzerine Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021.
- Öztel, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık ve Sahte Para (1818-1914): Kalpazanlığın ve Tedavül Eden Kalp Paraların Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10 (18), 2008, 304-317.
- Öztürk, Nurettin, Koç, Asuman, “Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırılması ve Olası Etkileri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6 (11), 2006, 207-243.
- Palabıyık, Muhammet Hanefi, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi* (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Parasız, İlker, *Modern Para Teorisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.
- Parasız, İlker, *Para Teorisi ve Politikası*, Ezgi Kitabevi Yayınları (4. Baskı), Bursa 2016.
- Parasız, İlker, *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2009.

- Parlaktuna, İnci, Güngül, Murat, “Bitcoin’in Tanımlanma Sorunu”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86), 2020, 25-38.
- Paya, Merih, *Para Teorisi ve Para Politikası* (6. Baskı), Türkmen Kitabevi, İstanbul 2013.
- Polat, Arzu, Yusufoglu, Arkan, Çakır, Muharrem, “Bitcoin Özelinde Sanal Paraların Türk Vergi Sistemi Karşısındaki Durumunun İncelenmesi”, *Vergi Dünyası Dergisi*, 1 (445), 2018, 43-56.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük* (5. Baskı), Doğan Kitap, İstanbul 2004.
- Rayyis, Muhammed Ziyaüddin, *el-Harâc ve 'n-Nuzumu 'l-Mâliyye li Devleti 'l-İslâmiyye, Dâru'l-Ensâr, Kahire 1977.*
- Sağlam, Hadi, “İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Mukayesesi Gayesi Hukuki Temsil Olan Akitlerin Değerlendirilmesi (Vekâlet Örneği)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 2012, 1-56.
- Sahillioğlu, Halil, “Akçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1989.
- Sahillioğlu, Halil, “Darphâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993.
- Sahillioğlu, Halil, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.
- Sahillioğlu, Halil, “Dirhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü 'l-Kübrâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.*
- Salihoğlu, Esengül, *Merkez Bankası Para Politikaları ve Elektronik Para İlişkisi: Türkiye Uygulaması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Sanus, Burhan Zihni, *Para Ekonomisi*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1956.
- Sayar, Ahmet Güner, *Osmanlı İktisâdî Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınevi, İstanbul 1986.

- Selçuk, Mervan, Kaya, Süleyman, “A Critical Analysis of Cryptocurrencies from an Islamic Jurisprudence Perspective”, *Turkish Journal of Islamic Economics*, 8 (1), 2021, 137-152.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989.
- Seyithanoğlu, Furkan, *Para ve Banka Sistemlerinin Evrilme Serüvenleri: Bir Günümüz Gerçeği Olan Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.
- Shaban, Furkan, *İslâm Hukukuna Göre Kripto Para Biriminin Para Olma Keyfiyeti: Bitcoin Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.
- Sıddîki, Selim A., *İslâm Devletinde Mâli yapı* (1.Baskı), (Çev.: Râsim Özdenören), Fikir Yayınları, İstanbul 1972.
- Sübki, Mahmud Muhammed Hattâb, *el-Menhelü'l-azbu'l-mevrûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. h. 1394.
- Sülkü, Seher Nur, “Para ve Bankacılık”, (Çeviri Ed.: Erdinç Telatar), William Boyes, Michael Melvin, *Ekonominin Temelleri – Fundamentals of Economics* (ss. 221-241), Nobel Yayınları, Ankara 2013.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Ümm*, thk.: Rıfat Fevzi Abdulmüttalib, Dâru'l-Vefâ, yy. 2001.
- Şafîî, Muhammed Zekî, *Mukaddime fi'n-Nukûd ve'l-Bunûk* (9.Baskı), Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, yy. 1981.
- Şahin, Hakan, *Bankacılıkta Para Üretiminin İktisadi ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Şahin, Şamil, “Fıkıh Usulünün Elektronik Para ile İrtibatı”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 6 (45), 2020, 115-130.
- Şen, Faruk, “Dağıtık Kayıt Teknolojisi”, *Gümrük Ticaret Dergisi*, 6 (17), 2019, 85-94.

- Şenel Tabak, Şule, *Elektronik Para ve Merkez Bankacılığı*, (TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi), TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.
- Şenel, Muhammet Mustafa, *İslam İktisadında Kripto Paraların Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Şimşir, Mehmet, “Cahiliye Dönemi Araplarında Para ve İlk İslâm Paralarının Tedavüle Giriş Süreci”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 2017, 117-136.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el- Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, nşr.: Muhammed ez-Zuhaylî, Dâru'l-Kâlem-Dâruş-Şâmiyye, Dimeşk-Beyrut 1996.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, thk.: Abdurrezzak Şehûd en-Necm, Dâru'l-Feyha, Dimeşk 2009.
- Tanrıverdi, Mustafa, Uysal, Mevlüt, Üstündağ, Mutlu Tahsin, “Blok Zinciri Teknolojisi Nedir? Ne Değildir?: Alanyazın İncelemesi”, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 12 (3), 2019, 203-217.
- Tarlan, Selim, *Tarihte Bankacılık*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Taş, Ruhi, *Elektronik Oylamalar İçin Blok Zincirine Dayalı Güvenli Bir Oylama Modeli*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2022.
- TCMB, *Türkiye'de Banknot Basımının Tarihçesi*, TCMB, Ankara 2012.
- Tekdoğan, Ömer Faruk, “Kısmi Rezerv Bankacılığı Sistemi ve İslami Bir İktisadi Düzen İçin Uygunluğu”, Cem Korkut (Ed.), *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale* (ss. 167-197), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.
- Tekdoğan, Ömer Faruk, *İslam İktisadı Açısından Kaydi Para ve Kısmi Rezerv Bankacılığı*, İktisat Yayınları İstanbul 2020.
- Tekdoğan, Ömer Faruk, Saraç, Mehmet, “Kısmi Rezerv Bankacılığıyla İlgili Problemler ve İslam Hukukuna Uygun Bir Tam Rezerv Bankacılık Modeli Önerisi”, Taha

- Eğri, Zeyneb Hafsa Orhan (Ed.), *İslam İktisadında Para* (ss. 201-230), İktisat Yayınları, Ankara 2020.
- Tekin, Oğuz, “Meskûkat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah el-Gazzî, *Risâletü Bezli'l-Mechûd fî Tahrirî Es'ileti Tağayyüri'n-Nukûd*, thk.: Hüsamüddîn Affâne, Cami'âtu Kudüs, Filistin 2001.
- Tomar, Cengiz, “Taberiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.
- Topal, Şevket, Arık, Önder, “Elektronik Transfer Sistemleri Aracılığıyla Yapılan Altın Alım Satım İşlemleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (20), 2021, 15-36.
- Topaloğlu, Buse, “Kripto Paraların Devlet Otoriteleriyle Entegrasyonu”, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 2021, 144-258.
- Topcu, Ayhan, “Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler” (Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu), *SPK Araştırma Dairesi*, 2010.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (2. Baskı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Uslu, Rifat, “İslâm Hukukunda Para Birimleri”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 25 (1), 2014, 28-38.
- Ünal, Gökhan, Uluyol, Çelebi, “Blok Zinciri Teknolojisi”, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13 (2), 2020, 167-175.
- Ünlü, Ufuk, “Kara Para Aklamada Yeni Yöntemler ve Kara Paranın Ekonomi Üzerindeki Etkileri”, *Sayıştay Dergisi*, (113), 2019, 155-179.
- Ünsal, Ersin, Kocaoğlu, Ömer, “Blok Zinciri Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları ve Gelecek Beklentileri”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (13), 2018, 54-64.
- Üstünel, Besim, *Makro Ekonomi*, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1975.

- Üzer, Betül, *Sanal Para Birimleri*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Üzümcü, Rabia, Yıldırım, Yasin, “Kripto Paraların Hukuki Statüleri ve Sözleşmeler İçerisindeki Yerleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13 (33), 2022, 271-291.
- Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Meğâzi*, Matbaatu's-Saâde, Kahire 1948.
- Ya'kübî, Ahmed b. İshak, *Tarih*, Beyrut 1960.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003.
- Yaz, Dursun Ali, *Antik Çağdan Geleceğe Para*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- Yazıcı, Abdurrahman, “Kaydi Para Üretimi ve Fıkhî Açısından Bir Değerlendirme”, Cem Korkut (Ed.), *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale* (ss. 139-165), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.
- Yazıcı, Abdurrahman, “Kripto Paralarla İlgili Fetvalar ve Fıkhî Hükümü”, Murat Şimşek, Mahmut Samar (Ed.), *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blok Zincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar*, (ss. 247-265), Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2020.
- Yıldırım, Murat, “Blok Zincir Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (20), 2019, 265- 277.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdülmelik b. Mervân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Arabistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991.
- Yıldız, Seracettin, İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fıkhî Hükümü ile İlgili Tartışmalar”, Murat Şimşek, Mahmut Samar (Ed.), *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blok Zincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar*, (ss. 233-245), Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2020.

- Yurtçiçek, Mehmet Sıddık, *Hukuki Açıdan Elektronik Para*, Seçkin Yayınları, Ankara 2013.
- Yüksel, Armağan Ebru Bozkurt, “Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları’na Hukuki Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73 (2), 2015, 173-220.
- Zelemî, Besâm Ahmed, “Devru’n-Nukûdi’l-İlikturûniyyeti fi ‘Ameliyyâti Ğasli’l-Emvâl”, *Mecelletü Câmi’âtü Dımeşk li’l-Ulûmi’l-İktisâdiyyeti ve’l-Kânûniyyeti*, 26 (1), 2010, 543-562.
- Zerkâ, Mustafa, *el-Ukûdü’l-Müsemmâtü fi’l-Fıkhî’l-İslâmî: Akdü’l-Bey’*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk 1979.
- Zerkeşî, Bedreddîn, *el-Mensûr fi’l-Kavâid*, nşr.: Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd, Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye li’l-Kuveyt, Kuveyt 1982.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Muamelatü’l-Maliyyetü’l-Muasıratü*, Dâru’l-Fıkr, Dımaşk 2002.
- Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdillâh Zübeyr b. Ahmed, *Cemheretü Nesebi Kureyş*, Medeni Matbaası, Kahire h. 1381.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Abu-Bakar, Mufti Muhammad, *Shariah Analysis of Bitcoin, Cryptocurrency, and Blockchain* (v 1.2.1), Aralık 2018, <https://blossomfinance.com/posts/is-bitcoin-halal-or-haram-a-shariah-analysis>, (Erişim, 25.07.2022).
- Adam, Müfti Faraz, “Bitcoin: Shariah Compliant?”, *Amanah Finance Consultancy*, t.y., 1-54. <https://afinanceorg.files.wordpress.com/2017/08/research-paper-on-bitcoin-mufti-faraz-adam.pdf>, (Erişim, 24.07.2022).
- Ertuğrul, Erman, “Geçmişten Günümüze Para”, (<https://arkeofili.com/gecmisten-gunumuze-para/> 2018), (Erişim, 04.02.2022).
- European Banking Authority, *EBA Opinion ‘on virtual currencies’*, European Banking Authority, 2015. (<https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/657547/81409b94422245d7ba3b7deb5863ab57/EBAOp201408%20Opinion%20on%20Virtual%20Currencies.pdf?retry=1>), (Erişim, 03.06.2021).
- European Central Bank, *Virtual Currency Schemes- a further analysis*, European Central Bank, Frankfurt am Main 2015. (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>), (Erişim, 02.06.2021).
- European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, European Central Bank, Frankfurt am Main 2012. (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>), (Erişim, 02.06.2021).
- IMF, *Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations*, 2016. (<https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf>), (Erişim, 08.04.2022).
- In-Depth Analysis Requested by the ECON committee, Monetary Dialogue, [Elektronik Sürüm], *Cryptocurrencies and Monetary Policy*, Brüksel 2018. (http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/150000/BRUEGEL_FINAL%20publication.pdf), (Erişim, 03.06.2021).

Nakamoto, Satoshi, “*Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*”, (<https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>), (Erişim, 10.04.2022).

Pikri, Ellia, Is Cryptocurrency Haram? The Chairmain Of BNM’s Shariah Advisory Council Says No. <https://vulcanpost.com/632153/haram-cryptocurrency-syariah-advisory-council/>, (Erişim, 24.07.2022).

TCMB, 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun, (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221/Ödeme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221-nbMmg7->), (Erişim, 08.06.2021).

TCMB, *Terimler Sözlüğü*, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ce9fa91-e7f2433cb5bd2ba67f35f2c4/TCMBTerimlerSozlugu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4> (Erişim.21.03.2022).

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, *Yeni Ekonomi Programı Dengeleme-Disiplin-Değişim 2019-2021*, 2018. (<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/10/yeni-ekonomi-programi.pdf>), (Erişim, 11.06.2022).

<https://www.binance.com/en/busd>, (Erişim, 04.06.2022).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>, (Erişim, 11.06.2022).

<https://coinmarketcap.com/tr/>, (Erişim, 04.06.2022).

<https://coin-turk.com/piyasalar>, (Erişim, 04.06.2022).

<https://coin-turk.com/dunya-borsalari>, (Erişim, 04.06.2022).

<https://coinmarketcap.com/tr/currencies/binance-usd/>, (Erişim, 04.06.2022).

<https://coinmarketcap.com/tr/currencies/tether/>, (Erişim, 04.06.2022).

https://coingatradar.com/bitcoin_atm/5349/bitcoin-atm-general-bytes-zilina-sc-mirage/, (Erişim, 05.06.2022).

<https://xrpl.org/>, (Erişim, 03.06.2022).

<https://tether.to/en/how-it-works>, (Erişim, 04.06.2022).

- <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/litecoin/>, (Erişim, 03.06.2022).
- <https://ethereum.org/en/what-is-ethereum/>, (Erişim, 03.06.2022).
- <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/xrp/>, (Erişim, 03.06.2022).
- <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/ethereum/>, (Erişim, 02.06.2022).
- <https://ethereum.org/en/>, (Erişim, 02.06.2022).
- <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/bitcoin/markets/>, (Erişim, 02.06.2022).
- <https://bitcoin.org/tr/>, (Erişim, 02.06.2022).
- <https://coinatmradar.com/>, (Erişim, 05.06.2022).
- <https://iifa-aifi.org/>, (Erişim,06.03.2022).
- <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/510?ekId=530>, (Erişim, 11.06.2022).
- <https://www.halkbank.com.tr/tr/blog/finans/paranin-tarihi.html>, (Erişim, 15.04.2022).
- <https://www.yapikredi.com.tr/bireysel-bankacilik/odemeler-ve-hizmetler/kripto-platform-islemleri>, (Erişim, 07.06.2022).
- <https://www.kriptovarlikyasasi.org/>, (Erişim, 11.06.2022).
- <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/is-bankasindan-blockchain-teknolojisi-ile-dis-ticarette-bir-ilk-daha>, (Erişim, 11.06.2022).
- <https://sanalmuze.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/sanalmuze/tr/main+menu/emisyon+gruplari/kaime>, (Erişim, 14.04.2022).
- <https://sanalmuze.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/sanalmuze/tr/main+menu/emisyon+gruplari/kaime>, (Erişim, 14.04.2020).
- <https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2018&no=42>, (Erişim, 11.06.2022).
- <https://kaime.org/cumhuriyet-doneminin-ilk-kagit-paralari-1-emisyon/>, (Erişim, 14.04.2022).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>, (Erişim, 11.06.2022).
- <https://coin-haberleri.com/analiz/keepkey-cuzdan-incelemesi/>, (Erişim, 14.04.2022).
- <https://www.cryptotrading-bg.com/tr/bitcoin-cuzdan-trezor/>, (Erişim, 14.04.2022).

- <https://coinografi.com/paper-wallet-nasil-olusturulur/>, (Erişim, 14.04.2022).
- <https://tr.cointelegraph.com/news/what-is-hash-whats-the-meaning-of-bitcoin-sha-256-algorithm>, (Erişim, 14.04.2022).
- <https://tunadergi.com/blok-zinciri-blockchain-nedir/>, (Erişim, 13.04.2022).
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40>, (Erişim, 11.06.2022).
- <https://kurul.diyamet.gov.tr/Hakkimizda> , (Erişim, 20.07.2022).
- <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/38212/dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir> , (Erişim, 20.07.2022).
- <https://www.darifta.ps/majles2014/showfile/show.php?id=269>, (Erişim, 21.07.2022).
- <https://dar-alifta.org/Home/ViewFatwa?ID=14139&title=>, (Erişim, 22.07.2022).
- <https://www.awqaf.gov.ae/ar/Pages/FatwaDetail.aspx?did=89043>, (Erişim, 21.07.2022).
- https://www.hayrettinkaraman.net/makale/1727_30-11-2017.htm, (Erişim, 22.07.2022).
- <https://www.fetva.net/alisveris/bitcoin-vs-gibi-dijital-paralari-alip-satmanin-hukmu-nedir.html>, (Erişim, 21.07.2022).
- <https://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2018/05/Bitcoin-ali.quradaghi.pdf>, (Erişim, 22.07.2022).
- <https://iifa-aifi.org/ar/5192.html>, (Erişim, 22.07.2022).
- http://monzer.kahf.com/fatawa/FATAWA_CURRENCIES_GOLD_COMMODITIES.pdf, (23.07.2022).
- <http://www.themajlis.info/21923/bitcoin-not-currency>, (Erişim, 23.07.2022).
- <https://www.wifaqululama.co.uk/images/Fatwa/wifaq-onecoin.pdf>, (Erişim, 23.07.2022).
- <https://www.aliftaa.jo/Research.aspx?ResearchId=231#.Ytm1fXZBzIU>, (Erişim, 23.07.2022).
- <https://www.darphane.gov.tr/madeni-ufaklik-para-uretimi>, (Erişim, 02.08.2022).

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Banknotlarla+ilgili+Genel+Bilgiler/Para+Basma+Yetkisi>, (Erişim, 02.08.2022).

<https://bitcoin.org/en/you-need-to-know>, (Erişim, 04.08.2022).

<https://www.bitlo.com/kripto-paralar/stable>, (Erişim, 19.08.2022).

<https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim, 05.08.2022).

<https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Index/3/7>, (Erişim, 08.08.2022).

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6563.pdf>, (Erişim, 07.08.2022).

<https://ar.islamway.net/book/29586>, (Erişim, 15.08.2022).

<https://icoholder.com/tr/adab-solutions-23736>, (Erişim, 19.08.2022).

<https://www.youtube.com/watch?v=wXKSh8bbo7M>, (Erişim, 20.10.2022).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Seyyit Ali ALBAYRAK
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	21.10.2022